STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03723

KIDESH HASHEM

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אַש

געזאַמעלטע שריפטען

קדוש השם

צוועלפטער באנד

צווייטע אויסגאַבע.

ארויסגעגעבן פון
שלום אַש קאָמיטע.
1923

Copyright by
Sholom Asch
1923

I

די כשוף־מאַכערין פון קאַסטיליע

II

קדוש השם

געווידמעט

דר. י. ל. מאגנעס

אין צייכען פון אנערקענונג און אכטונג

דער מחבר

פאַרעדע.

צוויי עלעמענטען אין דער אידישער געשיכטע האָבען מיך פון תמיד אָן פעראינטערעסירט: דער קדוש השם און די מעסיאַנישע שטרע־בונגען וואָס פלעגען נאָכפאָלגען נאָך יעדען קדוש השם. די צוויי עלע־מענטען פון דער אידישער געשיכטע האָבען לענגס געהייצט מיין פאַנ־טאַזיע און מיין שרייבערישען חשק. לעצטענס הייב איך אָן צו פרו־בירען צו פערווירקליכען מיין שריפטשטעלערישען חלום. און דאָס בוך איז אַ רעזולטאַט פון אַט דעם חלום.

„קדוש השם" איז געוואָרען געשריבען פריהער, לויט דעם סדר אָבער פון די געשעהענישען שטעל איך עס נאָך דעם רוימישען קדוש השם.

דער קדוש השם פון גזרת ת"ח ות"ט איז מעהר אָדער ווינציגער אויסגעהאַלטען היסטאָריש. איך האָב זיך גערעכענט מיט היסטאָרישע פאַקטען און היסטאָרישע דאַטען, כאָטש יחידים האָב איך מיר געמוזט שאַפען — (אונזערע כראָניקערס האָבען זיך נישט אָבגע־שטעלט אויף יחידים און אויך אויף איינצעלהייטען — האָבען אין זינען דאָס גאַנצע און דעם הויפט ציעל). דאָס קען איך נישט זאָגען אויף דעם קדוש השם פון די רוימישע צייטען. די הויפט־טיפען זענען ווי די טיפען פון „קדום השם", פאַנטאַזיעס פון מחבר, ווי אויך די מעהרסטע געשעהענישען וואָס קומען פאָר אין די בעשריי־בונג. כאָטש אין די אַטמאָספערע אין וועלכע אידען האָבען געלעבט אונטער די הערשאַפט פון פּאָול דעם פערטען — האָבען די אַלע גע־שעהנישען געקענט פאָרקומען און זענען פאָרגעקומען.

שרפות פון פיער און צוואַנציג מאַראַנען זענען פאָרגעקומען דורך די אינקוויזיציע אויפ'ן בעפעהל פון פאָבסט אין אנקאָנאַ (אין מאַי 1556) און די איבריגע זענען געראַטעוועט געוואָרען דורך די בעמיהונג

פון די איידלע דאנע גראציע. דער דראהונג בריעף פון סולטאן סאלעמאן צום פאבסט וועגען די מאראנען טערקישע אונטערטאנען איז גע־שעהן (אין 9 מאַרץ 1556) און כאַטש די שרפה פון אידישע ספרים אין רוים איז פאַרגעקומען בעפאר פאול דעם פערטען (1553), אבער אין זיינע צייטען האט זיך אין זיין גאנץ הערשאפט קיין אידישער ספר נישט געטארט געפינען — און דורך זיין איינפלוס זענען אויך אין זיין צייט אין קרעמאנע (אין דעם איינציגען אָרט וואו אידען האבען בע־האלטען זייערע ספרים) אידישע ספרים צוגענומען געוואָרען פון די דאמיניקאנען און פערברענט געוואָרען מעהר פון צוועלף טויזענד בי־כער (אין 1559).

די פערפלייצונג פון די אידישע גהעטא איז געווען א צופעליגע, ווי עס פלעגט געשעהען יעדעס יאהר ביים אויסגוס פון טייך טיבער. אבער אזוי ווי עס איז א היסטארישער פאקט, אז דער פאבסט האט געהייסען פערברענגען די גהעטא פון רוים און נור דורך דעם קאר־דינאל אלעקסאנדער פירנאסע איז דער בעפעהל אבגעהאלטען געוואָ־רען, איז אויך צו גלויבען, אז דער זעלבער פאבסט וואס האט איינ־געשלאסען די אידען אין דער גהעטא — האט מיט א כיון זיי דארט געהאלטען כדי זיי זאלען דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג וואס פלעגט יעדעס יאהר געשעהען, און דער זעלבער פאבסט איז פעראנט־ווארטליך פאר די לעבענס וואס זענען אונטערגעגאנגען ביי די פער־פלייצונג.

דאך איז די אינקוויזיציע נישט כאראקטעריסטיש פאר רוים און פאר׳ן פאבסט. דוקא אין רוים אונטער די ממשלה פון די פאבסטען האבען אידען אין מיטעל־אלטער געלעבט פיעל מעהר זיכערער און רוהיגער ווי אין אנדערע קריסטליכע לענדער. אידען זענען געווען פערטראטען אין אלע צווייגען פון האנדעל — און מיטגעלעבט דאס לעבען פון די גאלדענע צייט פון רענעסאנס. בעריהמטע אידישע דאקטוירים האבען זיך געפונען אין די הייפען פון די פאבסטען און אידישע מוזיקער זענען בעשענקט געוואָרען פון די פאבסטען מיט טיטולען פון פירשטען און געהערשט איבער שטעדט (בורכהארדט); אידען זענען געווען ליעבהאבער פון די קונסט, וואס האט געבליט אין רוים, און פלעגען בעזוכען אין די שבתים די קירכע אין וועלכער עס האט זיך געפונען דער „משה" פון מיכעל אנזשעלע, אויף וועלכען זיי

זענען שטאָלץ געווען און געהאַלטען פאַר אַ טייל פון זייער אייגענס (קלאָטשקאַ). דאָס האָב איך מיט אַ כיון איבערגעטראָגען די אַלע גרויזאַמקייטען פון דער אינקוויזיציע, די פרוכט פון דער קריסטליכער קולטור נאָך רוים. ווייל דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס איז ווען נאָמען די גרויזאַמקייט זענען בעגאַנגען געוואָרען איז דער פעראַנטוואָרטליכער פאַר דער קריסטליכע קולטור און מאָראַל.

ש ל ו ם אַ ש.

סטעטען איילאנד, 16 אפּריל 1921.

די כשוף-מאַכערין פון קאַסטיליע

(אַ היסטאָרישע בילד)

א פאַרוואָרט.

„פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר".
(ישעיה)

ביי דער ענד פון וויא אפּיא, ביים ברעג פון טייך טיבער, איז שכנ'שאַפט מיט די אַלטע שטאָדט, וואו עס זיינען געווען די טעמפּ־לען פון ווענוס און אַפּאָלאָ און די טריאומף־בויגענס פון צעזאַר און טיטוס, איז געווען די אידישע גהעטאָ, אַרומגערינגעלט מיט א דיקען הויכען מויער. און איבער דעם טויער פון דער געהטאָ, וואָס איז גע־ווען געבויט אויס דעם טריאומף־בויגען פון אויגוסטוס, האָט דער פּאַפּסט געלאָזט אויפהויבען א הויכען שטעכענדיגען אייזערנעם צלם, און הינטער איהם — אויפגעשריבען אין העברעאישער שריפט די ווערטער פון ישעיה הנביא: „פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר" — איך האָב אויסגעשפּרייט מיינע הענד א גאַנצען טאָג צו א ווידער־שפּעניסטיגע פאָלק. אָבער דאָס „ווידערשפּעניסטיגע" פאָלק האָט זיך וועניג וואָס געמאַכט אויס דעם מוסר, וועלכען די הייליגע קירכע האָט אנגעשריעבען איבער זיין טויער. יעדען פריה־מאָרגען און יעדען אָבענד, ווען די אידען זיינען אריין און אַרויסגעגאַנגען דורך דעם טויער פון דער גהעטאָ, האָבען זיי געבויגען זייערע קעפּ צו דר'ערד ניט צו זעהן די הייליגע ווערטער פון ישעיה הנביא, וואָס פלאַמען אַראָפּ פון דעם צלם מיט א בלוטיגער שאַנד פון זייער גאָלדענעם שיין...

אין יענער שכנ'שאַפט, ביים ברעג פון טייך טיבער, אויף דעם פּלאַץ וואו עס איז געשטאַנען די אידישע גהעטאָ — האָבען אידען גע־וואָהנט פון קדמונים אַן. זיי האָבען זיך באַזעצט דאָרט פון נאָך די צייטען פון צווייטען בית המקדש. און ס'איז געווען ווי די אידען וואָלטען ניט געוואָלט פערלאָזען זייערע אַמאָליגע פיינד, די טעמפּלען

פון אפאלא און ווענוס, וואס האבען קאנקורירט מיט זייער גאט און די טריאומף בויגענס פון זייערע בעזיעגער — האבען זיי זיך גע־קלעפט ארום דער אלטער האלב איינגעזונקענער פערגעסענער שטאדט, ווי זי איז געלעגען איינגעזונקען אין רואינען און פערשעהמט פאר די הויכע טורעמס, וואס האבען זיך געהויבען איבער די בערגער פון רוים — פאר דעם נייעם גאט קריסטוס. דורך דער גאנצער צייט — דורך לאנגע פעריאדען און דורות פון אלטען קלאסישען רוים ביז טיף צו דער רענעסאנס צייט האבען אידען זיך געקלעבט ארום די ברעגען פון טייך טיבער — אויף דעם פייכטען, שמוציגען פלאץ. נור דורך די פעריאדען פון די פאפסטען אלעקסאנדער און יוליוס, קלעמענס און פאול דער דריטער, (וואס זיינען מעהר געווען די אפאסטאלען פון די אלטע היידנישע געטער פון אלטען רוים איידער פון דעם קריסטוס־גאט), האבען אידען אנגעהויבען אריינצודרינגען אין גרויסע צאהלען קיין רוים פון אלע טיילען פון דער קריסטליכער וועלט — וואו זיי האבען געקרעכצט אונטער די פייערדיגע ריטער פון דער קירכע און אינקוויזי־ציע. דוקא אין רוים, אונטער די הערשאפט פון פאבסטען, האבען די אידען געפונען מעהר שוץ ווי אין אלע אנדערע קריסטליכע לענדער. עס האבען זיך געבילדעט קהלות און עס זיינען געבויט געווארען שוה־לען. — די אידען פון שפאניען האבען זיך בעזעצט אין רוים, טראץ דער פעררעטערישער האנדלונג פון זייערע ברידער, וואס האבען גע־וואלט אפקויפען דעם פאבסט אז ער זאל זיי ניט אריינלאזען. די אידען פון קאסטיליען האבען געהאט זייער בעזונדערע קהלה אין רוים. אידען פון פראנקרייך האבען פערנומען הויכע אנגעזעהענע שטעלען אין די פאבסטליכע און קארדינאלישע הויפען אלס דאקטוירים און באנקירען, און אפילו פון דייטשלאנד זיינען אידען געקומען קיין רוים. בעזעצט האבען זיך די אידען איבער אלע טיילען פון שטאדט און גע־האט דארטען זייערע שוהלען. ווען עס איז אבער געווארען פאפסט פאול דער פערטער, האט ער צוריקגעטריבען די אידען אין די מויערען פון דער גהעטא און נאך העכער און ענגער האט ער ארומגעצוימט ארום זיי די צאמען. אפגעטיילט האט ער פאר זיי, פאר די טויזענדער און טויזענדער אידען מיט זייערע ווייבער און קינדער, א סקווער מייל — אין וועלכען זיי האבען נור געמענט וואהנען, לעבען און בע־וועגען זיך... און בענייט אלע אלטע גזרות פון די פאבסטען איבער זיי — און צוגעגעבען נאך נייע.

עס האבען געקרעכצט די אידען אונטער דעם יאָך פון קריסטום פערטרעטער אין רוים...

אבער אין דעם סקווער מייל, אויף דעם פייכטען, שמוציגען גרונד פון דער גהעטא — האבען זיך אידען געפרוכפערט און געמעהרט — און האבען זיי זיך נישט געקענט אויסשפרייטען אין דער ברייט זיינען זיי געשפרונגען אין דער הויך, האבען ארויפגעוואָרפען איין שטאָק איבער'ן אנדערען, אריבערגעוואָרפען בריקען איבער די שמאָלע געסלעך פון דער גהעטא, און איבער די בריקען האבען זיי אנגעוואָרפען הייזער איבער הייזער, טורמען, טויערען און ווינקעל עקען — איין הויז האט איבערגעשטיגען דאָס צווייטע, איין טהורעם האט זיך געהויבען איבער דעם אנדערען — אזוי אז מען האט ארויסגעזעהן די שפּיצען פון דער גהעטא — איבער איהרע מויערען. האט דער פּאַפּסט בע־פוילען ארונטערצורייסען די טורמען פון דער גהעטא — האבען זיך אידען איינגעגראבען אין דער ערד, אויסגעמויערט טיפענישען אין היילען. קארידאָרען לאנגע האבען געפיהרט צו אונטערערדישע גרוימע און ברייטע וואָהנונגען, אין וועלכע עס האבען געלעבט צעהנדליגער און הונדערטער משפחות, חתונות געמאכט און ברית'ן געמאכט, און שוהלען געבויט און קהלות אויפגעשטעלט...

נאָר צום וואָהנען האבען זיך אידען איינגעקאָרטשעט אין די מוי־ערען פון דער גהעטא. קוים אבער האט זיך געהערט דער טראָמפּיי־טער רוף אויפ'ן מויער פון דער גהעטא, האבען זיך אידען ארויסגע־לאָזט הינטער די טויערען, אויף די חורבות פון דער אלטער שטאָדט האנדלען. כאָטש שטרענג איז פערווערט געוואָרען די אידען צו האנד־לען מיט די קריסטען, און אונטער די קללה פון חרם האט דער פּאַבסט פערוועהרט די קריסטען צו האבען עפּעס צו טאָן מיט אידען — דאָך האט ער גאָר ניט געקענט העלפען. אונטערגעקויפט זיינען גע־וואָרען די פּאַבסטליכע אויפזעהערם און מוסרים. און פון גאַנץ רוים האבען זיך ארויסגעלאָזט די איינוואָהנער צו די טויערען פון דער אי־דישער גהעטא, איינצוקויפען זייערע סחורות ביי די אידען. די שעהנס־טע זייד־בלישטשענדיגע און גאָלד־גלאַנצענדיגע דאמאסק האט מען גע־קראָגען ביי די אידען, און פערשידענע אָריענטאלישע שטאָפען, און אינדישע געווירצען, און פעפער און בשמים וואס די אידען האבען בעצויגען דורך געהיימע וועגען פון דער פרייער רעפּובליק ווענעדיג,

וואו עס זיינען אנגעקומען שיפען פון קאנסטאנטינאפאל און פון סמירנע, און פון אנדערע האפענס אין קליין אזיע.

הינטער די מויערען פון דער אידישער גהעטא האבען געזונקען אין שמוץ און שטויב די פראכט און הערליכקייט, דער רוהם און גרויסקייט פון זייערע אמאליגע פיינד. די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא זיינען געלעגען האלב צושטערט. און די טריאומף־בויגענס, וואס די רוימער האבען אויפגעשטעלט פאר די אידישע בעזיעגער, פאר טיטוס און צעזאר, פאר אוגוסט און קאנסטאנטין, זיינען פערלארען געגאנגען אין פערגעסענהייט. די געטער, וועלכע האבען געפיילט אין מיסט און פייכטקייט האט מיכעל אנזשעלא אויסגעזוכט, אויפגעהויבען און אין די מוזעאומס פון וואטיקאן געזאמעלט. און געריסען האט ער די מארמאר־שטיינער פון זייערע טעמפלען און געמויערט פון זיי א קירכע פאר דעם קריסטוס גאט. פון אוגוסטס׳ טריאומף־בויגען האט מען געמאכט א מויער צו דער אידישע גהעטא און פון טיטוס׳עס בויגען האבען אינגלעך מיט שטיינער אפגעהאקט די רעליפען. און אויף די חורבות פון די טעמפלען פון אפראדיטא האבען אידען אויסגעשפריט זייערע סחורות צו פערקויפען. אוועקגעשלעפט האבען זיי די מארמארנע פלאטען פון די איינגעפאלענע טעמפלען און האבען איבער זיי פערשפריט זייער אינדישען פעפער, זייערע אריענטאלישע געווירצען. זייערע קאלירטע שטאפען און איבער די מארמארנע שטיינער פון דעם טריאומף־בויגען פון טיטוס׳ן האבען זיי פיש פון טייך טיבער פערקויפט, און עס האט זיך געטראגען פון דור־דורות א לאכען איבער די אידישע סחורות אויף די חורבות פון די אלטע געטער. עס איז געווען ווי די אידען וואלטען נקמה גענומען אן זייערע בעזיעגער, און ניט איינער פון זיי האט זיך געטראכט, אזוי ווי מיר פערקויפען פיש און געווירצען אויף די חורבות פון די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא, אזוי וועלען אמאל אונזערע קינדער נאך אויסשפרייטען זייערע סחורות איבער די חורבות פון די קריסטליכע טעמפלען, וואס קוקען אראפ איבער די וועלט פון רוים׳ס בערג מיט שטאלץ און הערשאפט... ווי אמאל די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא...

קאפיטעל 1.

בעהאלטענע אוצרות.

איבער „פלאזא די יהודעא“ אין דער אידישער גהעטא אין רוים, וואס פאבסט יוליוס דער צווייטער האט געלאזט אויספלאסטערן מיט שטיינער און פערשעהנערן מיט א רענעסאנס ברונען—האט זיך ארומגעדרעהט דער ווענעציאנער מאלער סעניאר צעזאר פאסטילא. פאסטילא איז געווען א מאן פון איינינגע און צוואנציג, האט געהאט א לענגליך געזיכט מיט זעהר טרויעריגע אויגען. זיינע האר זיינען ניט געווען גלייך געשניטען. זיי האבען זיך אראפגעלאזט איבער זיינע אקסלען אין אויסגעוואקסענע לאקען, אז וועלכע עס האט זיך אנגעזעהן, אז זייער מייסטער קלעהרט נישט וועגען זיי, און זיי זיינען געוואקסען און געפאלען ווי עס האט זיך זיי געוואלט. זיינע באקען־בערד זיינען געווען אויסגעוואקסען און האבען אויסגעזעהן ווי אידישע פאות און דאס האט נאך געגעבען א מעהר מעלאנכאלישען אויסזעהן צו זיין געזיכט. ער האט נישט געהאט קיין בעשטימטען ציעל וואו צו געהן. פערקראכען איז ער דא, אין דער געטא, דורך א צופאל. ארומדרעהענדיג זיך צווישען די שמוציגע געסלעך וואס האבען געפיהרט צום טיבער, וואו עס האבען געוואהנט פון קדמונים אן די גנבים און פראסטיטוטקעס פון רוים — איז ער פערבלאנדזשעט געווארען אין דער אידישע געטא. עס האט איהם פערכאפט די ענגע, שמאלע געסלעך — און די בעמויערטע הייזער, מיט די טורעמס און קאמער ווינקעלעך וועלכע האבען געהאנגען ווי אין דער לופטען איבער די געסלעך. עס איז איהם אינטערעסאנט געווען דאס פרעמד־ארטיגע און ניט־באקאנטע, די אידען מיט די געלע טוניקעס, און די געלע אידישע צייכענס אין געשטאלט פון א „ס“ איבער די ברוסטען — מיט די שלאף־מיציגע, אין לאפעס אראפפאלענדע גרינע אידען־העט, די פרויען מיט די פערהילטע געזיכטער, מיט די צוויי בלייע שטרייפען אין זייערע וואלען, וואס האבען

עדות געזאָגט, אַז זיי זיינען אידען; די העמדער, וואָס זיי האָבען געטראָגען איבער די טוניקעס — און פיעלע בריליאַנטען און טייערע שטיינער, וואָס האָבען אַרויסגעשיינט פון זייערע האָר; די לאַנגע בכבוד׳ע בלויע סאַמעטענע רעק, וואָס אַ טייל פון די אידען האָבען געטראָגען, וואָס עס האָט געצייגט, אַז זיי זיינען רייכע, אַנגעזעהענע לייט, וואָס טראָגען אַזעלכע מאַנטלען, ווי ווענעציאַנער דאָדזשען; די קינדער, וואָס האָבען איבער זייערע געלע טוניקעס געטראָגען גרויסע אַרבע כנפות׳ער, מיט בלויע און גאָלדענע אויסגעהאַפטע עקען, און ציצית האָבען זיך נאָך זיי נאָכגעשלעפּט, און געשמיסען זיי אין די פנים׳לעך; און דער גאַנצער האַנדעל און וואַנדעל, דאָס דינגען זיך איינער מיט׳ן אַנדערען, דאָס געלד איבערטוישען, דאָס שלעפּען סחורות פון איין הויז אין אַנדערען — געפּאַרבטע קליידער, שטיקער קאַרט און סאַמעט און זיידענס — דאָס אַלעס האָט איהם צוגעצויגען. ער איז פערכאַפּט געוואָרען פון דעם פרעמד־אַרטיגען און רייכען, וואָס האָט זיך ענטפּלעקט פאַר זיינע אויגען. עס האָט זיך איהם אויסגעדאַכט, אַז ער איז פערבלאָנדזשעט געוואָרען אין אַ אָריענטאַלישער שטאָדט, אויף אַ באַזאַר פון דער וויטער אַראַביען, פון סולטאַן׳ס מלוכה, פון וועלכער ער האָט זיך אָנגעהערט אַזוי פיעל דערצעהלען פון סוחרים און מאַטראָזען וואָס האָבען געדייזט אין אָריענט, און אַריבערגע־בראַכט סחורות פון דער טערקאַי קיין ווענעציאַ.

זיין אויג איז געוואָרען צוגעצויגען צו אַ געשטאַלט וואָס איז גע־זעסען אויף אַ שוועל פון אַ הויז. עס איז געווען אַ הויכער, דינער איד, מיט אַ לענגליך אויסגעצויגען פּנים און אַ לאַנגע שפּיציגע באָרד, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען ברייט און געענדיגט זיך שפּיציג, מיט אַן אויסערגעוועהנליך הויכען שטערען. דאָס פּנים, וואָס האָט אַרויס־געקוקט פון דעם הויכען אַראָפּפאַלענדען שפּיציגען אידען הוט, האָט אויסגעזעהן ווי אַ געזיכט פון אַ הייליגען, וואָס מען געפינט אויף די פּרימיטיווע ביזאַנטישע רעליגיעזע בילדער, וועלכע פלעגען זיך אַזוי אָפט געפינען אין די אַלטע קירכעס אין איטאַליען. פאַסטילאַ איז ווי איבערראַשט געוואָרען פון דעם געשטאַלט, און איז צוגעגאַנגען צום אידען, און וואָס נעהענטער ער איז צוגעקומען, האָט דאָס געשטאַלט פון דעם אידען אויסגעוויזען איהם אַלץ מעהר בולט׳ער עהנליך אויף אַ ביזאַנטישען הייליגען. דעם אידען׳ס אויגען זיינען געווען בלויע און

רונדיגע און זיינען געזעסען ווי פערגליווערט אונבעוועגליך אין זיין אויגען אויסשניט אונטער די רונדיגע, בויגענדיגע ברעמען. די שוועל, אויף וועלכער ער איז געזעסען איז ניט געווען קיין שוועל, נור ווי א מין שוב־טיר פון א געוועלב, וועלכעס איז געווען האלב־אפען, און אויסגעלייגט ווי א טיש. און דער איד איז געזעסען אויפ'ן טיש און ארום איהם זיינען געווען פערשפרייט פערשיעדענע שטאפען, אלטע און נייע. קאלירטע רעק, און פארביגע טוניקס און בלוט־בעשפריצטע זיידען־שטאפען, וואס האבען געלויכטען ווי זון־שטראהלען, און פעריל שימרירענדיגע שטאפען, וואס ווען זיי האבען זיך געפאלדעוועט, האבען זיי געווארפען פון זיך גלאנצען ווי גלאנציגע שופען פון א פיש אדער ווי פליגלען פון זומער־פויגעלעך. די שטאפען זיינען געלעגען צוזאמענגעווארפען איינס איבער דאס אנדערע, נור אז דער איד האט געזעהן ווי דער איידעלער הערר נעהענטערט זיך צו איהם, האט ער צוזאמענגעווארפען זיינע סחורות און בעהאלטען זיי אונטער די לאנגע ברייטע פאלעס פון זיין מאנטעל.

— זיי געגריסט, איידעלער הערר, — האט זיך דער איד געבויגען פאר דעם יונגען־מאן, איידער יענער האט זיך נאך גענעהענטערט צו איהם.

— זיי געגריסט, איד, — האט פאסטילע איהם אפגעענטפערט. און איידער דער איד האט נאך צייט געהאט עפעס צו ענטפערען, האט ער וויטער געזאגט — בעהאלט ניט, איד, דיינע זיידענע שטא־פען. איך בין נישט קיין מס מאהנער פון פאבסטליכען מלוכה־אוצר: איך בין נישט קיין געזעץ־אויפזעהער פון דער הייליגער קירכע, און בין נישט געקומען נאכצוקוקען דיין אויפפיהרען. איך בין א מאלער פון דער שטאדט ווענעדיג, און א אונטערטהאן פון די ווענעציאנער רעפובליק. איך בין אן אנגעשטעלטער פון זיין הייליגקייט פון קאר־דינאל פון ווענעדיג. און געקומען בין איך אין דער אידישע געטא זיידען־שטאפען איינצוקויפען, אויסצופוצען מיט זיי מיינע מאדעלן פאר די פרעסקעס וואס איך מאל פאר דעם קלויסטער דאס „הייליג הארץ“. ווייז מיר דיינע שטאפען, איד, און איך וועל בעצאהלען פאר זיי מיט גוטע גאלדענע דוקאטען—האט דער יונגער מאלער געקלומפערט מיט זיין לעדערנעם בייטעל וואס ער האט געטראגען אנגעבונדען ביי זיין גארטעל, און וואס איז געווען אנגעפילט מיט געלד.

אז דער איד האט געהערט דאס ווארט „ווענעדיג“, וועלכעס איז געווען דער רעטונגס-פונקט פון אלע מאראנען און אידען, וואס האבען געקרעכצט אונטער דעם יאך פון פאבסט, האט ער געפיהלט א סימ־פאטישעס געפיהל צום „גוי“. דאך האט ער מורא געהאט פאר׳ן פרעמדען, ווארים דאס געזעץ, וואס האט פערווערט אידען צו האנדלען מיט קריסטען, איז געווען זעהר שטרענג.

— א, איידעלער העהר! זיי מוחל מיינע רייד. דער איידע־לער העהר ווייסט גאנץ גוט, אז דער הייליגער פאטער, פאול דער פערטער, גאט זאל איהם בענשען מיט לאנגע יאהרען און מיט נצחון איבער אלע זיינע פיינד, האט אונז פערוועהרט צו האנדלען מיט קריסטען. פארוואס זאלסטו ברייגנען א ארימען אידען צו א נסיון — געלד האט א רייץ, און נאך דערצו אודאי עכטע גאלדענע ווענעציאנער דוקאטען, וואס געהען איין אלע לענדער פון סולטאן, האט דער איד געוואלט טרעפען וואס דער איידעלער העהר האט אין זיין בייטעל.

— האסט געטראפען. עכטע ווענעציאנישע דוקאטען — קלומ־פערט דער מאהלער מיט׳ן געלד — וואס געהען איין אלע לענדער פון סולטאן. נישט האלב-בלייענע מטבעות, וואס דער הייליגער פאטער צווינגט זיינע אונטערטהאנען צו נעמען פאר עכט געלד — לאכט דער מאהלער — האב ניט קיין מורא, איד. פערקויף מיר דיינע סחורות, עס איז פאר׳ן קארדינאל פון ווענעדיג, און די ווענעציאנער ווייסען צו האלטען א סוד. — ווינקט צו איהם דער מאהלער, און ווידער, אזוי ווי דו ווייסט, האט נור דער הייליגער פאטער פערוועהרט דעם גע־וועהנליכען פאלק צו האנדלען מיט די אידען, אבער ניט זיך אליין און די קארדינאלען, פאר וועלכע געזעצע ווערען ניט געשאפען.

— א, פאר׳ן קארדינאל פון ווענעדיג, ווער וועט דאס וואגען פון זיין העהרליכע הייליגקייט צו בעהאלטען זיינע אוצרות? זאל דער איי־דעלער העהר אריינטרעטען אינווייניג. איך האב רייכטימער וואס זיי־נען ווערטה צו בעציערען דעם פאלאץ פון סולטאן פון אלע טערקען — האט דער איד זיך אויפגעהויבען פון זיין ארט אין דעם פענסטער געוועלב, פערשוואונדען און האט ווידער ארויסגעשטעקט זיין קאפ אונ־טער א קליין טירעל וואס איז געווען ערגעץ וואו פערשטעקט אונטער דעם האלב-אפענעם פענסטער, האט אריינגעלאזט דעם מאהלער אין געוועלב אריין.

פאסטילא איז פערוואונדערט געווארען, ווען ער איז אריינגעקראַ־כען נאך דעם אידען דורך די קליינע עפענונג אין אידען'ס געוועלב אריין. אינוועניג איז געווען טונקעל. א נידריגער, זעקסקאנטיגער דורכגעשניטענער באלקען האט זיך אראפגעלאזט איבער זיין קאפ, קיין זוענט האט ער ניט געזעהן. זיי זיינען צושוואומען געווארען אין א טונקעלן נעבעל. נור דא און דארט האט זיך ענטפלעקט א ווינקעל. וואס איז בעלויכטען געווען בייטאג מיט א קליינעם פלאם וואס האט געברענט אין א אייל־געשיר. ביי דעם ליכט פון דעם אייל־געשיר האט ער געזעהן ווי עס בלישטשען און פינקלען פערשיעדענע שטאפען. דא האט אויפגעפלאמט מיט דעם פלאמענדען ליכט פון פייער א שטיק רויטער ברענענדער סאמעט, וואס האט זיך געקנייטשט אין פאלדען און בעהאלטען צווישען די פאלדען דאס ליכט פון זיינע קאלירען. פון אן אנדער עק האט ארויסגעשיינט אנאנדער שטיק שטאף. ס'האט עפעס געפינקעלט, אבער וואס, האט ער נישט געזעהן, נור ער האט בע־מערקט, אז די עקען און ווינקלען זיינען אנגעפילט מיט פערשיעדענע סחורות. דער איד האט אפירגעשלעפט א קאסטען, און ווען ער האט אויפגעעפענט דעם קאסטען, איז דער מאהלער פערשטוינט געבליבען פאר די אוצרות, וואס האבען זיך אויפגעעפענט פאר איהם.

דער קאסטען איז פול געווען מיט פערשיעדענע זיידען־שטיקער, פערשיעדענע וועלוועטס און בראקאדס, געהעפטע און געוועבטע, אי־טאליענישע און אריענטאלישע, וואס האבען געגאסען פון זיך א ליכט פול פון פערשיעדענע פארבען. דער איד האט ארויסגעשלעפט פון קאסטען איין שטיק זיידענס נאכ'ן אנדערען, און צוגעטראגען עס צו דעם קליינעם פענסטערעל, וואס איז געווען פערוועבט מיט אייזערנע דיקע שטאבעטען, דורך וועלכע עס האבען זיך אריינגעגאסען אין קעל־לער־געוועלב קארגע ליכט־שטראהלען. דער איד האט אויפגעהויבען די זיידענע שטיקער און האט געלאזט פאלען איבער זיי דאס טאג־ליכט, אז פאסטילא זאל בעסער זעהן דעם ריינעם גלאנץ פון זייערע פארבען.

דער ווענעציאנישער מאהלער, וועלכער איז געוועהנט געווען צו די פארבען פון זיידענס, פון זיין היים ווענעדיג, האט זיך נישט גע־קאנט אברייסען פון די שטיקער געוועבען. זייער גלאנץ און גאלד־שיין האט אנגעטרונקען זיין אויג מיט אזא רייכקייט פון פארבען, אז

ער איז שכור געוואָרען פון זיי, ווי פון פולען גוטען אַלטען וויין. עס זיינען געווען פערסישע זיידענע שטיקער, וועלכע האָבען געגלאַנצט מיט די פאַרבען פון גלאַנצענדיגע שלאַנגען. אַנדערע האָבען געבליש־טשעט, ווי זיי וואָלטען געווען בעזעצט מיט די אויסטערלישסטע טייערע שטיינער. אַנדערע ווידער האָבען געהאַט אין זיך דעם איידעלען פרויענדיגען צניעות'דיגען רייץ פון פערעל, און עס זיינען געווען סאַמעטס, וועלכע זיינען אַזוי שוואַרץ געווען ווי די שוואַרצע נאַכט און טיעף, ווי דער ים, און אַנדערע ווידער, וועלכע האָבען געהאַט די פאַרב פון בורשטין. און ווען דער איד האָט זיי געהאַלטען ביים ליכט, האָט זיך איהם געדאַכט, ווי די זונען־שטראַהלען וואָלטען פערגליווערט געוואָרען אין דעם זיידענעם געוועב און זיי גיסען זיך אַראָפּ פון דעם זיידענס, ווי דער איד וואָלט אַ זונען־פאַל געהאַלטען אין זיינע הענד.

דאָס קאַרגע טאָג־ליכט האָט אויך נישט פערפעהלט צו פאַלען אויף די ווייסע באָרד און אויסגעבלייכטען געזיכט פון דעם אידען. וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע זיידענע שטאָפען ביים פענסטערעל. און פאַסטילאַ איז געווען בעגייסטערט פונקט אַזוי פון דעם אידענס געזיכט, וועלכעס האָט אויסגעקוקט אין דעם שיין ווי אַ הייליגער, ווי פון די זיידענע שטאָפען. דעם אידענס געזיכט האָט אויף איהם אַזוי געווירקט און אַזוי גערייצט זיין קינסטלערישען אינסטינקט, אַז ער האָט פערגעסען צו וואָס ער איז געקומען און מיט אַ כיון אַנגעצוינגען דעם אידען, אַז ער זאָל איהם ווייזען זיינע שטאָפען און סחורות, כדי ער זאָל צייט האָבען צו שטודירען זיין געזיכט. ער האָט געטראַכט, ווי יעדער קינסטלער, צו בענוצען דאָס געזיכט פון דעם אידען צו איינע פון זיינע הייליגע בילדער. נור דערמאַנענדיג זיך, אַז דאָס געזיכט טראָגט אַ ניט גלויבענדיגער, האָט ער, אַלס גוטער פרומער קריסט, גלייך זיך אָבגעזאָגט פון דעם געדאַנק...

דורך דער גאַנצער צייט, וואָס ער האָט זיך געפונען אין דעם געוועלב־קעלער, האָט דער מאַהלער געהערט אַ שטימע, וועלכע האָט אָבגעקלונגען אין דעם געוועלב אַריין — אַזוי ווי זי וואָלט געווען געקומען אַהער צו דרינגען פון גאַנץ ווייט דורך דיקע ווענד און מויערען. די שטימע איז געווען פון אַ פרוי. זי איז געווען האַלב זינגענדיג און האַלב אַזוי ווי בעטענדיג צו גאָט. כאָטש ווייט און אונקלאָהר, דאָך

האט ער געהערט, אז די שטימע קלינגט מיט פרעמדע, אונפערשטענד־ליכע ווערטער, וואס ער פערשטעהט ניט. פאסטילען האט געריצט די ציטערדיגע ווייכקייט פון דער שטימע, און אויך די אונפערשטענד־ליכקייט פון די ווערטער. ער האט שוין געהאט לענגסט בעמערקט, ווי אויס א פענסטערעל, וועלכעס קוקט ארויס פון א ווינקעל וואנד, לויכט זיך ארויס ליכט. ער האט פערשטאנען, אז דארט, הינטער דעם פענסטערעל, געפינען זיך די אינערליכע צימערען פון דעם איד'ס וואהנונג און פון דארט דרינגט דאס אהער די זינגענדיגע פרויען־שטימע. ער איז זעהר נייגעריג געווען ארייצוקוקען דורכ'ן פענס־טערעל, און צו זעהן וואס דארטען טוט זיך. ער האט אבער ניט גע־האט קיין געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צו יענעם ווינקעל. דער איד האט איהם געהאלטען אין דער נאהענט צו דעם גאס־פענסטערעל, וואו ער האט געהאלטען אין איין ווייזען די זיידענע שטאפען. אבער פאסטילען איז שוין זייט א לאנגע צייט ניט אנגעגאנגען די זיידענע ליכט־שטאפען. ער איז געווען פערנומען מיט דער שטימע, וואס הערט זיך פון דעם פענסטערעל. אין אנפאנג האט ער ניט געשאנקען קיין אויפמערקזאמקייט אויף דער שטימע. נור וואס אמאל האט ער זיך אלץ מעהר איינגעהערט צו דער שטימע, וואס האט געדרונגען טיעפער אריין אין איהם, כאטש אונפערשטענדליך און פרעמד די ווערטער און דער טאן. אבער דאס ציטערניש, די שטילע טיעפקייט פון דער שטי־מע, האט א צניעות'דיגע ערדעלקייט ארויסגעשטראמט פון זיך, און די שטימע האט אין איהם עפעס אויפגעציטערט. ענדליך האט ער גע־פונען א געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צום פענסטער. דער איד האט אנגעהויבען אויסצופאקען אז אנדער קאסטען מיט זיידען־שטאפען און איז געווען פערנומען מיט דעם אויפקלאפען די פיעלע אייזערנע קלאמערס און שלעסער, מיט וועלכע דער קאסטען איז געווען פערמאכט. פאסטילא האט זיך דערנעהענטערט צום פענסטערעל און אריינגעקוקט אינעווייניג.

ער איז געבליבען הענגען ביים פענסטערעל. ביים שיין פון א ברענענדיגען זילבערנעם אויל־לאמפ האט ער געזעהן אז אלטער גרייז זיצט איינגעוויקעלט אין טיכער, און א מיידעל איז געזעסען ביי זיינע פיס אויף א קליין בענקעל און האט פון א בוך עפעס ארויסגעזונגען. דער גרייז האט געמוזט זיין בלינד — ער האט געהאלטען די אויגען

פערמאַכט און זיין געזיכט איז געווען צוזאַמענגעוועבט אין איין וועבעכטס פון קנייטשען. איינצעלנע גראָהע האָר פון זיין באָרד האָבען זיך בעוואויגען אויף זיין ברוסט. דער מיידעל'ס געזיכט האָט ער צומעהרשט ניט געזעהן. זי איז געזעסען איינגעבויגען איבער דעם בוך. וואָס איז געלעגען איבער איהרע קניע. און ער האָט נור געזעהן די פאַלדען פון בלויען סאַמעט. וואָס האָט זיך אַראָבגעגאָסען איבער איהרע רונדע אַקסלען. דער שיין פון דעם אויל־לאַמפּ. וואָס איז געהאָנגען אויף אַ דיקען באַלקען איבער איהר קאָפּ. איז אַראָבגעפאַלען ווי אַ שירם איבער איהר קאָפּ און אַקסלען און האָט זי בעלויכטען. דער גלאַנץ פון איהרע האָר האָט געשימערט מיט דעם זעלבען פּערל־שיין. ווי דער סאַמעט פון איבער איהרע אַקסלען. ווי פּערלדיגער מאַרגענטוי וואָלט יעהויכט איבער איהר גאַנצען וועזען. נור באַלד האָט זי אויסגעדרעהט איהר קאָפּ. אַזוי ווי זי וואָלט געווען געפיהלט. אַז עס קוקט ווער אויף איהר. און אומגעקוקט זיך דערשראָקען. ווי זי וואָלט וועמען געזוכט. זי האָט נאָך ניט געהאַט געזעהן זיין געזיכט אין פענסטערעל. און פּאַסטילאַ האָט געהאַט אַ בליץ־שיין צייט צו זעהן זי.

אַ ציטערדיגע איידעלקייט האָט אַנגעפילט זיין האַרץ. אין די אויגען האָט זיך איהם געשטעלט טרעהרען. און ער איז געוואָרען פול מיט רעליגיעזע פרומקייט.

עס האָט זיך איהם געדאַכט. אַז ער זעהט אַן אויסערגעוועהנליכע ערשיינונג. אַ וואונדער פון גאָט.

צו איהם האָבען געקוקט אַ פּאָר אויגען. טרויעריגע. שטילע אויגען. נאָך קיינמאָל האָט ער ניט געזעהן אַזעלכע טרויעריגע אויגען. די אויגען־ראָהמען זיינען געווען געשניטען לענגליך. ווי די אויגען פון אַן עגיפּטישען אינגעל. און די הייטלעך האָבען זיך אַראָבגעלאָזט איבער איהרע בולט'ע אויסגעהויבענע אויג־אַפּלען. די הייטלעך האָבען געציטערט און די הערלעך אויף די אויגען־ראָהמען האָבען געציטערט. ווי די אויגען ווי אַ טויב. וואָס ערוועקט רחמנות ביז צו וועהטאָג. נור ביי איהר האָבען די אויגען ניט ערוועקט קיין רחמנות. נור אַ טיעפע טרויערקייט. אַ טרויערקייט פון ניט די וועלט. און פון נישט מענשליכען צער. דער שטערן איז געווען אַ בולט'ער. אַ רונדער. אַן אויפגעהויבענער און האָט דערגרייכט ווייט אויף איהר קאָפּ אַרויף ווי דער שטערן פון לעאָנאַרדי דע ווינטשי'ס „הייליגע אננאַ“. דער ראַנד

פון איהר שטערנז איז געווען א ברייטער, ווי ביי איהר פאטער, נור וואס אמאל האבען זיך די ליניעז פון איהרע קין־באקען אראבגעלאזט זיך לענגליך און שמאל ארונטער, ווי דאס געזיכט פון אן איידעלען דורות־יחוס׳דיגען יונגען הירש. נור אם ליעבליכסטען האט זיך אויס־געדריקט דער טיעפער אונערגרינדעטער צער און אונפערשטענדליכע טרויעריגקייט, וואס איהר פנים האט אויסגעדריקט, ארום איהר מויל. עס איז ניט געווען א מויל, ס׳איז געווען ווי א לעבעדיגער שניט אין פנים. איהר מויל איז געווען אויסערגעוועהנליך קליין און קורץ, אזוי ווי ס׳וואלט פערוואקסען געווען און ס׳האט ווער אויפגעשניטען די פערוואקסענע ליפען, נור מיט אזוי פיעל ליעבע און צערטליכקייט, ווי א מייסטער׳ס האנד וואלט אויסגעצערטעלט דעם שניט, אויפשניי־דענדיג איהרע ליפען, ווי די בלעטלעך פון א יונגען, קוים ענטוויי־קעלטען רויטען קנאספ. און דאס מויל האט זיך צוריק פערמאכט, ווי עס פערמאכט זיך א בלום אויף ביינאכט און האט איבערגעלאזט אויף זיינע ראהמען דעם טוי פון דער נאכט, אזוי פריש איז געווען דער קליינער שניט פון איהר מויל; אז זי האט געקוקט, האט זיך דעם מאהלער געדאכט, אז זי זעהט מעהר מיט איהר מויל, ווי מיט איהרע אויגען...

פאסטילא האט געפיהלט, ווי עס גליטשט זיך אין זיין הארץ אריין דער איידעלער טרויער און די ציטערדיגע פרייד, וואס גיסען זיך פון איהרע אפענע אויגען און אפענעם מויל. ער האט געמיינט, אז ער זעהט עפעס ניט אויפ׳ן וואהר, נור א וויזיע האט זיך בעוויזען פאר זיינע אויגען. און די בעלייכטונג פון דער מנורה, מיט די ציטערענדע שיינען פון זיידענס און מעטאלען, וואס האבען געפינקעלט פון די אין שאטען פערהילטע ווינקלען פון שטוב, האט איהם ארומגענומען ווי אין א וואלקען אריין און פער׳שיכור׳ט איהם.

זי האט זיך ניט דערשראקען, ווען זי האט ענדליך בעמערקט א פרעמד געזיכט, קוקענדיג אין שטוב אריין דורך דעם פענסטער. איהרע אויגען האבען זיך ניט פערוואונדערט. זי האט זיך נור אויפגעהויבען פון איהר ארט. און פאסטילא האט געזעהן, ווי דער שווערער סאמעט פאלט אראב איבער איהרע אקסלען און רונדען קארק, און עס הערט זיך אן אנגענעהם קלינגען פון די ארנאמענטען, מיט וועלכע זי איז געווען בעהאנגען. די לאקען פון איהרע האר זיינען געפאלען אויף

איהר קלייד און זיינע דאָרט פערלאָרענע געגאַנגען אין דער טונקעל־הייט פון דעם סאַמעט.

זי האָט זיך אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען נעהענטער צו דעם גרייז און אַרויפגעלעגט אויף איהם איהרע לאַנגע, אויסגעטאָקטע הענד. נור פּלוצלונג איז דאָס אַלעס פערשוואונדען געוואָרען, ווי אַן אילוזיע. פאַר די אויגען האָט איהם אַנגעהויבען צו בליצען מיט גאָלד און בלוי־קייט. ער האָט זיך אומגעקוקט און געזעהן, ווי דער איד, ביי וועלכען ער האָט געהאַנדעלט די סחורות, האָט אריבערגעוואָרפען אַ שטיק זייד־דענצייג איבער דעם פענסטערעל און פערשטעלט אַלצדינג, וואָס אינע־ווענינ טוט זיך.

— עכטער פלאָרענטישער דאַמאַסק — ווייזט דער איד אויף דעם זיידענצייג — מיט גאָלד און פורפור געשטיקט...

קאפיטעל 2.

היילינעם שווייגען.

פאסטילא האט געזוכט צו בעגעגנען זיך נאך אמאל מיט דער אידישער מיידעל, דעם סוחר'ס טאכטער, וועלכע ער האט געזעהן דורכ'ן פענסטערעל. ער האט אבער ניט געהאט קיין געלעגענהייט זיך מיט איהר צו טרעפען. יעדעס מאל, וואס ער איז געקומען אין דער געהעטא, האט ער געפונען דאס הויז אויף „פלאזא די יודעא" פער־שלאסען. דאס געוועלב, וואו ער האט צום ערשטען מאל געטראפען דעם אידען, איז דארט מעהר ניט געווען. עס איז ניט געווען צו דער־קענען, אז דא איז אמאל געווען א רוק־טיר. דאס הויז איז געשטא־נען א טויט־שטומע. די קליינע פענסטערלעך, וועלכע האבען זיך ארויסגעזעהן פון דער הויך, זיינען געווען פערמאכט מיט די געוועבטע אייזערנע שטאכעטען און פערהאנגען פון אינעווייניג אזוי, אז ער האט ניט געקאנט וויסען, אויב אינעווייניג אין הויז איז יא דא לעבען אדער ניט.

פון דעם אייזערנעם פענדעלע, וואס דער ווינד האט בעוואויגען אויף אן אייזערנעם געהאמערטען שטאנג, האט ער בעמערקט דעם ציי־כען פון אלטען קאסטיליען, וועלכער איז געווען אבגעריבען; און פון די ארומיגע שכנים, וואס האבען זיך אמאל בעוויזען דורכלויפענדיג דורך דער פלאזא, האט ער גאר ניט געקאנט אויסגעפינען. די אידען האבען זיך געשראקען פאר איהם און איהם אויסגעמידען. ענדליך האט ער אויף אזוי פיעל אויסגעפונען, אז דעם איד, וואס וואהנט אין דער הויז, רופט מען „דער סוחר פון קאסטיליען". ער איז א רייכער מאן און ער איז א פערטרעטער פונ'ם גרויסען געשעפט פון דער רייכער מאראניז „דאנא גראציא מענדעסא", די מוטער פון די יאַ־

ראנען, וועלכע האט זיך ענדליך בעזעצט אין קאנסטאנטינאפאל און האט איהרע געשעפטען איבער אלע לענדער פערשפרייט.

איינמאל האט ער זיך געפונען אויף די פלאזא אין דער אידישער גהעטא. עס האט געמוזט זיין א שבת, ווארים פאסטילא האט זיך פערוואונדערט פון דער שטילקייט, וואס עס האט געהערשט ארום. אלע הייזער זיינען געווען פערמאכט. זעלטען האט מען געזעהן אי־מיצען זיך בעוועגען איבער דער פלאזא אדער ארויסקוקען פון פענסטער. פלוצלינג האט פאסטילא געהערט א געוואלד. ער האט זיך אומגעקוקט און ער האט געזעהן, ווי פון פערשיעדענע הייזער שלעפען פאפסטליכע אויפזעהער און קירכען־סאלדאטען ארויס יונגע מיידלעך און יונגע בחורים און פיהרען זיי ערגעץ־וואו אוועק, בעגלייט פון דעם געוויין און געשריי פון זייערע עלטערען, אנזאגענדיג זיי עפעס אין אן אונפערשטענדליכער שפראך. פאסטילא איז ערשטוינט געווארען. ער האט זיינע אויגען ניט געגלויבט: פון דעם קאסטילישען הויז, אין וועלכען דער אידישער סוחר האט געוואהנט, און וועלכען ער האט שטענדיג געטראפען פערמאכט און טויט, האט זיך פלוצלונג אויפגע־עפענט דאס אלטע בעקאנטע טיר־געוועלב, און איבער איהם האט זיך ארויסגעלאזט א טרעפ אויף דער גאס, און פלוצלונג האט זיך איבער דער טיר געהערט א שארך פון סאמעט. און ער האט דערזעהן דאס מיידעל, וואס ער האט בעמערקט דורכ'ן פענסטערל, געפיהרט פון צוויי קירכען־סאלדאטען. ער האט איהר פנים ניט געקאנט זעהן, וייל איבער איהר קאפ און פנים האט געהאנגען א גרינער שלייער, דער צייכען פון אידישע קינדער. ער האט אבער געקאנט זעהן, אז זי בויגט אראב איהר קאפ אונטער דעם שלייער צו דער ערד, און איהר קליינער געטאקטער קאפ הויבט זיך ארויס פון שלייער, ווי א פריי־שער, שעהנער עפעל. הינטער איהר איז נאכגעגאנגען דער סוחר וועלכער, אויך בויגענדיג זיין קאפ צו דער ערד, ווי זיין טאכטער. האט ניט געשאנקען קיין איין בליק דעם בעקאנטען מאהלער, כאטש עס האט אויסגעוויזען, אז ער האט איהם בעמערקט.

פאסטילא איז נאכגעגאנגען איהרע טריט.

ביים אריינגאנג צו דער גהעטא איז געשטאנען די קירך סאנט אנגעליקא. די קירך, ווי דער טויער אויף דער אידישער גהעטא, האט

געהאט אונטער'ן צלם דעם אויפשריפט פון ישעיה: „פרשתי את ידי כל היום אל עם קשי עורף". די קירך איז בכיון געבויט געוואָרען פאַר אידען. און אַז אַלטע גזרה פון פערצייטיגע פּאַפּסטען האָט בעפוילען די אידען אַנצופילען די קירך יעדען שבת נאָכמיטאָג און אויסהערען די דרשות פון די קריסטליכע גלחים. אָבער די אידען האָבען קיינמאָל ניט אָבגעהיט די גזרה. זיי האָבען זיך אויסגעקויפט מיט געלד און זיי האָבען שוין געהאט אין דער גהעטאָ זייערע „עשרה בטלנים". וואָס האָבען יוצא געווען פאַר אַלע אידען און פלעגען וואָד־איין, וואָד־אויס געהן אין דער קירך און יעדען שבת אויסהערען די דרשות פון די גלחים, כדי יוצא צו זיין די גזרה. דעם גלח'ס דרשה האָט זיי סיי ווי סיי ניט געקאָנט שאַדען, ווייל די מעהרסטע פון די עשרה בטלנים, וואָס די קהלות האָבען אויסגעקליבען, אַז זיי זאָלען זיי פערטרעטען אין דער קירך, זיינען געווען טויבע, און א חוץ דעם האָבען זיי זיך פערשטאָפּט די אויערען, אַז דעם גלח'ס רייד זאָל איבער זיי קיין שליטה ניט האָבען. אין די צייטען פון קלאַנימוס דעם פיערטען, ווען שלמה מלכו איז געווען אין רוים און האָט אויסגעאיבט זיין מיסטישע ווירקונג אויפ'ן פּאַפּסט לטובת די מאַראַנען, איז די גזרה איז גאַנצען בטל געוואָרען, און די קירך אין דער אידישער גהעטאָ איז געשטאַנען פערמאַכט. נור אין די צייטען פון „פּאַפּסט המן", ווי די אידען האָבען גערופען פּאול דעם פיערטען, איז די גזרה בענייט געוואָרען מיט מעהר ביטערקייט. דער פּאַפּסט האָט אַנגעשטעלט אַלס גלח אין דער קירכע דעם גע'שמד'טען אידען יוזעף מאַרא. און דער גע'שמד'טער גלח האָט אַכטונג געגעבען, אַז אַלע אידען פון דער גהעטאָ זאָלען רעגעלמעסיג בעזוכען די קירך יעדען שבת. די אידען האָבען מורא געהאט פאַר די יונגע קינדער, וואָרים דער יוזעף מאַרא האָט געהאט א גרויסען כח אין זיין מויל און איז געווען פערריבענט אין גאַנץ איטאַליען אַלס איינער פון די שטאַרקסטע פּרעדיגער — פלעגען די אידען בעהאַלטען די קינדער אין דער היים און געגאַנגען אַליין אין דער קירכע, זייענדיג זיכער אין זיך. אָבער יוזעף מאַרא האָט דוקא געוואָלט האָבען יונגע אונשולדיגע הערצער און ריינע, אונבעלעמ־טיגטע אויערען אַלס זיינע צוהערער—האָט ער יעדען שבת געשיקט זיינע קירכען־סאָלדאַטען אין די הייזער פון דער אידישער גהעטאָ און זיי האָבען ארויסגעשלעפּט די יוגענד און געפיהרט אין קירך אריין...

ווען פאסטילא איז אריינגעקומען אין קירך נאך דעם סוחר פון קאסטיליען מיט זיין טאכטער, איז די קירך שוין געווען פול מיט פרויען און מענער, מיט יונגע מיידלעך און בחורים און קליינע קינדער, איינג־לעך מיט ארבע כנפות'ען און קליינע מיידלעך. די קירך האט אויס־געזעהן ווי א שוהל, אלעס ארום איז געווען בעמאהלען מיט העברע־אישע פסוקים פון די נביאים, וועלכע האבען געגעבען אנצוהערעניש אויף דער קריסטליכער אמונה. אין מזרח־וואנט איז געשטאנען א רייך־געשניצטער ארון, און איבער'ן ארון איז געהאנגען א גרויסער זילבערנער צלם... ליכט האבען געברענט, גרויסע וועקסענע ליכט, אין א אידישער זילבערנער מנורה, פאר'ן הייליגען בילד... און יוזעף מארא, איינגעוויקעלט אין א טלית, איז געשטאנען אויפ'ן בעלעמער פאר'ן ארון. אין איין האנד האט ער געהאלטען א ספר תורה, אין דער צווייטער האנד — א צלם, און גערעדט צו די אידען.

גערעדט האט ער צו די אידען אין זייער שפראך, אויף קאסטי־ליש, און ער האט געבראכט פסוקים פון דער תורה, פון די נביאים, און אנגעוויזען אויף שטעלען אין תלמוד און מדרש, געבראכט ראיות פון די קבלה'איסטישע ספרים. ער האט געשראקען מיט'ן גיהנום און צוגעזאגט דעם גן עדן, און דערביי האט ער געשילדערט מיט לעבעדיגע פארבען די יסורים און פיין אין גיהנום, און געמאהלען דעם גן עדן. דערמאנט די אידען זייער נידריגען מצב, ווי זיי ווערען פערשעהמט און זייער אמונה ווערט אויסגעלאכט.

— און וואו איז ער, אייער גאט? — האט ער געפרעגט — און וואו איז ער, אייער משיח? פאר וואס רופט ער זיך ניט אפ? פאר וואס גיט ער אייך קיין צייכען ניט? מיט וואס זיינט איהר ערגער פון די גוים? פאר וואס האט ער אייך געמאכט פאר'ן ציעל פון מענשליכען שפאט און פעראכטונג?

און ער האט אויסגעשטרעקט צו זיי די ספר תורה מיט'ן צלם און זיך געבעטען: — קומט ארונטער, קומט ארונטער אונטער זייער שוץ!

און זיין שטימע איז געווען א טיעפע, א מעטאל־שווערע און האט אנגעווארפען א שרעק און אן אימה אויף זיינע צוהערער.

און זיינע אויגען זיינען געווען ברענענדיגע און זיין פּנים איז געווען אַ בלייכער און אַ טרויעריגער.

און לעבען איהם איז געזעסען דער נאָטאַריוס פון פּאַפּסט, מיט אַ גרויסע פעדערנע פעדער און מיט לאַנגע פּאַרמעטס. און וועלכער איד עס איז צוגעקומען צום בעלעמער און געבויגען זיין קאָפּ אונטער דעם רעגען פון דעם הייליגען וואַסער, האָט גלייך אַרויסגעקראַגען פון נאָטאַריוס אַ צייגניס, וואָס גיט איהם בירגער־רעכט פון רוים און מאַכט איהם פאַר'ן איינציגען יורש פון זיין פאָטער'ס אַלע פערמע־גענס און גיט איהם צוריק דאָס פערמעגען און די הייזער, וואָס דער פּאַפּסט האָט צוגענומען פון אידען, וואָס האָבען זיך געפונען אויסער די מויערען פון דער געהעטאָ.

אויף דער ערשטער באַנק געגען איבער דעם גלח'ס בעלעמער זיינען געזעצען די עשרה־בטלנים, צוויי פון זיי חיים אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע זיינען געווען די „נאַראַנים“ פון דער געהעטאָ. געשפּיעלט אויף חתונות און שמחות „טויטען־טענץ“. און געוואָרען אויפגערופען צו דער תוכחה. זיי האָבען געהאַט אויך די אויפגאָבע צו פערטרעטען די קהלה פון רוים אין דער קירכע. חיים אדוני, וועל־כער איז נאָך געווען אַ יונגער יונג, האָט זיך געמאַכט, אַז אַ באַק איז איהם געשוואָלען פון צאָהן־וועהטאָג, און האָט זיך איבער'ן פּנים אַרומגעבונדען אַ גאַנץ שטיק וואָלען געצייג, וואָס וואָלט גענוג געווען פאַר אַ מלבוש אויפצוצייהען; זעלבסטפערשטענדליך איז ווייניג אָרט געבליבען, אַז מען זאָל זיינע אויערען אַרויסזעהען — און נישט נור דעם גלח'ס שטימע — ווי מעטאַל קלינגענדיג זי איז נישט געווען. האָט נישט אַריינגעדרונגען דורך דעם וואָלען־געצייג — נאָר אַ שאָס פון אַ האַרמאַט וואָלט אויך נישט דערגאַנגען. — דער צווייטער האָט אַרומגעבינדען דעם קאָפּ, פאַר קאָפּ־וועהטאָג מיט ציטראָנען און ווייסע האַנדטיכער. זיינע אויערען האָבען אויך געהאַט ווייניג געלע־גענהייט צו פערנעהמען עפּעס פון גלח'ס שטיק. דער גלח איז אַזוי צוקאָכט געוואָרען, אַז ער איז אַראָב פון בעלעמער מיט'ן צלם אין דער האַנד, צו צו דער באַנק, צוגעפיהרט דעם צלם צו די „נאַראַנימס“ פּנימ'ער, און געצייהט זיי מיט די פויסט, אַז זיי זאָלען קוקען אויפ'ן צלם. אַראָבגעריסען די טיכער פון די באַק, די האַנדטיכער פון קאָפּ, און געצוואונגען זיי צו קושען דעם צלם, אָבער די „נאַראַנים“ האָבען

אזעלכע געוואלדען געמאכט אויף זייער צייןֿ־וועהטאג און אויף זייער קאפ־וועהטאג, אז מען האט זיי געמוזט ענדליך ארויסווארפען פון דער קירך.

יוזעף מארא האט זיך געווענדט צו די יונגע קינדער, צו זיי האט ער גערופען מיט זיין מעטאלענע שטימע און אנגעווארפען א שרעק אויף זיי.

— האט רחמנות, האט רחמנות אויף אייערע יונגע קינדער, וועל־כע איהר ציהט אויף אין שאנדע און שפאט, פעראכטעט פון אלע, און געיאגט פון אלעמען! גיט זיי שוץ אונטער דעם קרייץ! — האט דער משומד געבעטען.

אבער די יונגע קינדער האבען זיך געשפארט צו זייערע עלטערן און עס איז געגאנגען א מורמעל פון אויער צו אויער, פון טאטע צו זוהן, פון מאמע צו טאכטער, אייןווארט, איין פליסטער: „שמע ישראל!“

און עס איז געוועזען ווי דאס ווארט וואלט א צויבער־קראפט בע־זעסען. עס האבען געציטערט הערצער. עס האט זיך געהערט א שטי־מע פון דור דורות, און פלאקערדיגע פייערען זיינען אויפגעשטאנען פאר די אויגען — ברענענדיגע מענשען־לייבער, גרויסע שרעקענדע אויגען, ציטערענדע לעצטע שטימען: „שמע ישראל!“

און זיי זיינען געשטאנען, יונג און אלט, קינד און מאן, און גע־בויגען די קעפ צו דער ערד, און געברומט מיט אונמענשליכע שטימען: „שמע ישראל!“

פערשטומט און דערשראקען איז געווארען פאר דער שטימע יא־זעף מארא, און זיין האר[illegible] האט אויפגעציטערט און זיין בלוט האט דערהערט איהר אייגענע שטימע, און ער האט מיטגעמורמעלט: „שמע ישראל!“

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

אין א ווינקעל פון דער קירך איז געשטאנען פאסטילא.

ער איז דערשראקען געווארען פאר דעם פרעמדען און גרויסען, וואס ער זעהט. ער האט בעוואונדערט די קינדער, וואס שטעהען הארטנעקיג די קעפ געבויגען צו דער ערד, און קיין האנד בעוועגט זיך ניט; קיין ריהר, קיין בליק צו דעם אויסגעשטרעקטען צלם, וואס דער

גלח האלט אין זיין האנד, אויסגעשטרעקט צו זיי — און וואס טראגט אין זיך רעטונג פאר זיי — פאר דער וועלט און יענער וועלט...

ער האט ניט פערשטאנען פאר וואס זיי ווילען ניט אננעהמען דעם גלויבען. וואס מאכט א סוף צו אלע זייערע צרות און וואס איז דער איינציגער און דער ריכטיגער. פאר וואס? פאר וואס?

ער האט געקוקט אויף דעם סוחר פון קאסטיליען און אויף זיין מיידעל. זיין הארץ האט געציטערט. עס האט זיך איהם געדאכט, אז זי וועט אויסשטרעקען איהר האנד צום צלם. אבער ניין, זי בויגט אויך איהר קאפ צו דער ערד, ווי די אנדערע, און שטעהט הארטנעקיג און ברומט עפעס דורך איהרע ליפען.

און זי איז דאך אזוי קריסטליך, אזוי געטליך עדעל און פרום. און זעהט זי דען ניט אויס ווי די הייליגע מאדאנא? זעהט זי דען ניט אויס, ווי יענע פערשלאסענע הייליגע מיידעל, צו וועלכער גאט קומט און בעהעפט זיך מיט איהר?...

ערשט יעצט האט ער דערזעהן איהר קאפ, ווי זי האט איהם גע־בויגען צו דער ערד, און דעם צער, דעם אונענדליכען, ניט־מענשליכען צער, וואס ליגט ארום איהר קינדישען מויל. דער צער פון דער וועלט לייכט אראפ פון איהר פנים. אין איהרע אויגען ליגט דער טרוי־ער; איבער איהר הויכען בולט'ען שטערען ליגט דאך אויסגעגאסען די פרומקייט אליין, און ער האט געהאט דאס געפיהל זיך אראפצולאזען אויף די קניע פאר איהר, אויפצוהויבען די הענד צו איהר, און צו בע־טען צו איהר:

— הייליגע מאריע, אונשולדיגע ריינקייט, דו, לויטערקייט פון נשמות, דו, וואס דו טראגסט דעם צער פון דער וועלט, האב רחמנות, האב רחמנות!

פון דעם ערשטען אויגענבליק וואס ער האט זי געזעהן, האט ער געטראכט צו מאהלען פון איהר א הייליגע מאריע, גאט'ס מוטער. אזוי האט זי אויסגעזעהן ווי גאט'ס מוטער — די, צו וועלכע גאט האט זיך בעוויזען. האט געמוזט האבען די טרויעריגע אויגען און דעם אונמענש־ליכען צער ארום איהר מויל. אויף איהר פנים האט געמוזט זיין אויסגעגאסען דער געשריי, דער שטילער געשריי פון אונזערע ליידען. און דער אונענדליכער רחמנות.

פאר דיזען פנים וועלען מענשען פאלען אויף די קניע; צו דיזען

פנים וועלען מענשען אויפהויבען זייערע הענד און בעטען, און די אוי־גען וועלען אריינגיסען אין מענשליכע הערצער אויסגעוועהטאַגטע איידעלקייט און הערצליכען צער, און שטילע, ריינע ליעבע צו אלע־מען. צו אלעמען, אַז אונענדליכען מוחל זיין און אַ טיעפע דערבאַר־מונג, אַזוי ווי זי האט אריינגעגאָסען אין זיין הארץ אריין...

ער איז געווען אַ ווענעציאַנער דורך און דורך. ער האט געהאַסט רוים, רוים מיט איהר טריאומפירענדען, זאַטען, הערשענדען פּנים. ער האט געהאַסט איהר קונסט, און מעהר פון אַלעם דעם יונגען גאָט ראַ־פאַעל, וואס האט בעהערשט די קריסטליכע וועלט מיט די שעהנקייט פון זיינע פרויען-קערפּערס, מיט די זאַטקייט פון בלויזע ארימע מוטער־ליעבע.

אַ, ווענעדיג, די שטאַדט, וואס איז בעפליגעלט מיט די זעגעל־שיפען פון אַלע טייכען און ימים! אַ, ווענעדיג, וואס זעהט אוים ווי אַ וויזיע פון גאָט, וואס איז פערקערפּערט געוואָרען אין ווייסען מאַר־מאָר; אַ, ווענעדיג, וואס דיינע קירכען און דיינע פּאַלאַצען, דאכט זיך, האבען פליגלען און שוועבען אין דער לופטען.

נור מעהר פון אַלעם האט ער פערגעטערט די ווענעציאַנער מאַה־לער. זיינע לעהרער זיינען געווען טינטאַרעטאָ, זשאַרשאָנאַ, בעליני און מעהר פון אַלע דער אַלטער סט. אַנזשעליקאַ, וועמענס הייליגע מוטערס ער האט געזעהען אין פלאָרענץ. דער וואס ברענגט אַראָב די הימלישע געשטאַלטען און קליידט זיי אַז אין קינדישע אַנבעהאַלפענקייט.

אבער רוים איז געוואָרען בעהערשט פון דעם יונגען גאָט ראַפאַעל, וואס איז דורכגעגאַנגען דורך די ערד, ווי אַ בליץ. גאַנץ רוים, די גאַנצע קריסטליכע וועלט האט געקניעט און געבעטען צו זיינע מאַדאָ־נאַס, וואס ער האט געמאַהלען פון זיין געליעבטע, דעם בעקער׳ס טאָכ־טער. ער האט פערשקלאַפט און צוגעשמידט צו זיין פּענזעל און פאַלעטאַ אַלע קינסטלער, וואס זיינען געקומען נאָך איהם. יעדע מאַדאָנאַ האט געמוזט זיין עהנליך צו ראַפאַעל׳ס געליעבטע, דעם בעק־קער׳ס טאָכטער פון רוים; אַז ניט, האט זי ניט געהאַט קיין אויסזיכ־טען אויפגענומען צו ווערען אין אַ קירך, און איהר מייסטער איז גע־שטאָרבען פון הונגער.

אבער פּאַסטילאַ, ווי אַלע אַנדערע יונגע קינסטלער, האט שוין

דאמאלס געטראגען דעם פראטעסט געגען די הערשאפט פון ראפאעל. ניין — האט ער געטראכט — די פרוי, וועלכע גאט האט אויסער־וועהלט, אז זי זאל געבוירען דעם צער פון דער וועלט, האט ניט בלויז בעזעסען א פאלקאמע מענשליכע שעהנקייט און אן אונענדליכע מוטער־ליעבע. נייז, זי האט געמוזט טיעפער זיין, זי האט געמוזט אפ־פערען איהר מוטער־ליעבע פאר א העכערען פרייז, פאר אן אונענדליכע ליעבע פון דער גאנצער וועלט. איהר פנים האט געמוזט בעזיצען יענע מיסטישע שעהנקייט, וואס ווען מיר קוקען זי אן, ווערען מיר אויסגע־טאן פון דער שעהנקייט און פון דער ליעבע פון דער וועלט, און מיר ווערען אריינגענומען אין א העכערער, אין א ניט־מענשליכער, אין א ניט־פערשטענדליכער אונבעגרענעצטער ליעבע...

און דאס האט אויסגעדריקט דאס געזיכט פון דער אידישער מייד־דעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאסטיליען. אין איהר געזיכט האט ער געזעהן יענע אונפערשטענדליכע שעהנקייט, וועלכע דעקט אויף פאר אונז די געהיימניסען פון אן אנדער וועלט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט. צו דעם געזיכט וועלען מענשען בעטען, בעטען מיט גאנץ אנדערע כונות, מיט ריינע הערצער, ניט מיט קליינליכע פער־לאנגען, ניט נאך א ביסעל ארימען מענשליכען גליק, ווי מען בעט צו ראפאעל'ס מאדאנאס, נור אנדערש, גאנץ אנדערש, אויסגעטאן פון יעדען פערזענליכען וואונש, פון יעדען קליינעם גליק, וועלען מענשען בעטען נאך א העכערען גליק, נאך א העכערע אויסלייזונג.

אבער ווי אזוי? ווי אזוי וועט ער, א גוטער קריסט, נעהמען א טאכטער פון אן אונגלויביגען און מאכען פון איהר די עהנליכקייט צו די מוטער פון גאט? ווי אזוי וועלען גוטע קריסטען קניען פאר א גע־זיכט, וואס איז געמאהלען פון אן אונגלויביגער טאכטער?

נור באלד איז אין איהם אויפגעשטאנען די לעגענדע פון קריסטוס און ער האט זיך געפרעגט: האט דען גאט אליין ניט אויסגעקליבען פאר זיין אויסערוועהלטע א טאכטער פון דעם פאלק? האט זי אליין, די אייביגע ריינקייט, די מוטער פון גאט, ניט בעלאנגט צו דעם פאלק? דאס איז דאס אונפערשטענדליכע, דאס הויכע און דאס מיסטישע, וואס ליגט אין דעם פאלק, וואס גאט האט דוקא איהם אויסגעקליבען, אז פון איהם זאל ארויסקומען די ערלייזונג פון דער וועלט, און דוקא צווישען

זיינע טעכטער האט ער געפונען די, וואס טראגט די שעהנקייט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט.

ער האט פאטער און טאכטער אבגעווארט פאר דער טיר פון דער קירך. און ווען דער סוחר פון קאסטיליען איז ארויסגעקומען מיט זיין טאכטער, האט דער מאהלער געקניעט פאר איהר:

— א. מאדאנא, דו, וואס דו טראגסט א געזיכט, וואס פלאנצט איין פרומקייט און איידעלקייט אין מענשליכע הערצער, דו האסט ניט קיין רעכט צו בעהאלטען דיין געזיכט פאר דיר אליין. גאט האט עס דיר געגעבען, כדי דו זאלסט מענשען שעהנער מאכען און איידעלער. איך וויל מאהלען פון דיר א בילד פון דער הייליגער מאדאנא פאר דעם קלויסטער דאס „הייליגע הארץ“. מענשען וועלען זעהן דיין געזיכט, זיי וועלען קניען דערפאר און בעטען דערצו מיט א ריין הארץ. א. מאדאנא, לאז מיך בעשאפען גאט'ס ווערק פאר דער גלא־ריע און הערליכקייט פון זיין נאמען.

דאס מיידעל האט געשוויגען און געבויגען דעם קאפ צו דער ערד, פונקט ווי זי האט עס געטאן אין דער קירך ביי דער פרעדיגט פון גלח. זי האט איהם אויסגעהערט אוים מורא און רעספעקט. און דערנאך איז זי מיט קליינע טריט אוועק נאך איהר פאטער — געגאנגען מיט א גע־בויגענעם קאפ איהר וועג.

דער מאהלער איז איבערגעבליעבען קניענדיג אויף איין פוס אויף זיין ארט.

קאפיטעל 3.

דער חרם.

אין מאי פון יאהר 1556 האט די אינקוויזיציע פערברענט אין אויפ'ן בעפעהל פון יעזוס קריסטוס פערטרעטער, אויפ'ן בעפעהל פון פאפסט, זעקס און צוואנציג מאראנען; און די איבעריגע, וואס האבען איינגעוויליגט אבצוהיטען דעם קריסטענטום, האט מען געשמידט אין קייטען און פערשיקט אויף דעם איינזאמען אינזעל מאלטא. דאס פייער פון דער אינקוויזיציע אין אנקאנא האט אויפגערודערט די אידען פון דער גאנצער וועלט, און אם מעהרסטען די אידען פון איטאליען.

זייט יאהרען און יאהרען זיינען די מאראנען פון פארטוגאל און שפאניען אנטרונען געווארען פון זייערע בלוטיגע און פייערדיגע היימען נאך די פרייהייט־ליעבענדע מדינות פון איטאליען, וואו עס האט צו יענער צייט געהערשט דער גייסט פון אויפקלעהרונג, בילדונג און מענשליכקייט. די פאבסטען קלעמענס דער פיערטער, פאול דער דריטער און יוליוס דער דריטער האבען ערלויבט די מאראנען, וואס זיינען אנטלאפען פון דער בלוטיגער אינקוויזיציע, עפענטליך צוריקצוקעהרען צום יודענטום, אנצונעהמען צוריק זייערע אידישע נעמען און צו פיהרען זייער אידיש לעבען. אין דער פרייער רעפובליק פון ווענעדיג האט מען זיי אויפגענומען מיט אפענע ארעמס. זיי האבען דארטען פערבונדען האנדעלס־בעציהונגען מיט זייערע ברידער, וועלכע האבען זיך געפונען אין דעם סולטאנ'ס לענדער און געהאלפען ענטוויקלען און רייך מאכען די רעפובליק. עס האבען מקנא געווען דער רעפובליק די פירשטענטימער פון פעררארא און ארעבאנע, און וועלענדיג אבציהען די מאראנען פון ווענעדיג נאך זייערע מדינות, צו ענטוויקלען זייערע האפען־שטעדט מיט דעם האנדעל פון אריענט

דורך די מאַראַנען. האָבען זיי די מאַראַנען פערזיכערט נאָך מעהר רעכט, און געלאָזט זיי בויען שוהלען. עפענען אידישע דרוקערייען — וואָס איז געווען צו יענער צייט דער העכסטער בעווייז פון רעליגיע־זער טאָלעראַנץ — און ערציהען זייערע קינדער אין אידישקייט.

אין פעראַראַ, אין דעם קליינעם גן־עדן אויף דער ערד, וואָס איה־רע פירשטען האָבען געזאַמעלט אַרום זיך די פּאָעטען און די מאָה־לער, און אין הויף האָט מען מעהר דיסקוטירט איבער ווירגיל און דאַנטע, איידער איבער מלוכה־ענינים, האָבען די מאַראַנען געשפּיעלט די וויכטיגסטע ראָלע. זיי זיינען געווען מיניסטאַרען פון האַנדעל און פינאַנס און האָבען פערנומען די וויכטיגסטע שטעלען אין געזעל־שאַפטליכען און אין מלוכה־לעבען. אין יאָהר 1553, ווען פּאָול דער דריטער האָט אויף דער מסירה פון דעם גע׳שמד׳טען גלח יוזעף מאַראַ פערברענט עפענטליך אין רוים אויף דער גאַס אַלע אידישע ספרים, א חוץ דעם זוהר, האָבען אידען פון רוים און פון אַנדערע איטאַליע־נישע שטעדט אַריבערגעשיקט אין געהיים זייערע ספרים נאָך פעראַראַ און אַראַבאַנע צו בעהאַלטען זיי ביי די מאַראַנען, כדי דאָס אידישע ספר זאָל ניט אונטערגעהן פון איטאַליענס ערד...

אָבער מיט דער הערשאַפט פון פּאָול דעם פיערטען האָט זיך דאָס אַלעס געענדערט. אויף א געהיימען בעפעהל זיינען די מאַראַנען פון זיין האַפען־שטאָדט אַנקאָנאַ געכאַפּט געוואָרען און זיינען אַריינגע־וואָרפען געוואָרען אין די פּייניגונגס־קעלערען פון דער אינקוויזיציע. פיעלע פון זיי זיינען געווען טערקישע אונטערטאַנען, וועלכע זיינען געקומען נור אויף א קורצער צייט צו האַנדלען מיט אַנקאָנאַ. א טייל האָט זיך אין דער לעצטער מינוט געראַטעוועט אין די אַנדערע קליינע פירשטענטימער פון איטאַליען, איבער וועלכע דער פּאַבסט האָט שוין קיין שליטה ניט געהאַט. אָבער די מעהרסטע האָט מען פערמאַטערט צום טויט אין די קעלערם פון דער אינקוויזיציע; א סך האָט מען פערשיקט אויף אינזלען און זעקס און צוואַנציג האָט מען עפענטליך פערברענט.

דאָס איז געווען כמעט דער ערשטער פייער, וואָס די אינקוויזי־ציע האָט אָנגעצונדען אויף איטאַליענ׳ס באָדען און ער האָט געוואָר־פען א טויט־שרעק סיי אויף די אידען, סיי אויף די מאַראַנען.

אין דעם הויז פון ר׳ יוסף פינסי, אָדער „דער סוחר פון קאַס־

טיליען״, ווי מען האט איהם גערופען אין דער אידישער געטא, זיינען זיך צונויפגעקומען די מאראנען דאווענען אין געהיים און צו זוכען עצות. די אידען אויך, ווארים הגם זיי זיינען נאך ניט פערבאטען גע־ ווען דאס אידישקייט, דאך האט מען פערמאכט אלע שולען און אי־ בערגעלאזט נור איינע. האבען זיך אידען און מאראנען גענומען צום אלטען מיטעל, ווי זיי פלעגען טאן אין שפאניען און פארטוגאל, און האבען זיך פערזאמעלט אין געהיימע קעלערן אבצוריכטען זייער גע־ בעט און אבצוהאלטען אסיפות.

יוסף פינסי איז געווען דער שטעלפערטרעטער אין רוים פון „דאנא גראציא מענדעסא״. וועלכע איז שוין דאמאלס מיט איהר איי־ דעם, יוסף נאסי, און מיט נאך פינף הונדערט מאראנען און אידען אנטלאפען פון פערארא נאך קאנסטאנטינאפאל צום סולטאן, וואו זי האט זיך געראטעוועט מיט איהר פערמעגען פון די נעגעל פון דער אינק־ וויזיציע. א גרויסער טייל פון איהר פערמעגען איז צוגענומען געווא־ רען פון דעם קעניג פון פראנקרייך, פון פאבסט און פון אנדערע קליינע מלוכות, צו וועמען זי האט אויסגעבארגט געלד. אבער זי האט נאך אנגעהאלטען איהרע געשעפטען אין געהיים מיט די האפען־שטעדט פון איטאליען, וואו זי האט געשיקט איהרע שיפען מיט סחורות פון קאנסטאנטינאפאל צו איהרע אגענטען, וואס זי האט געהאט איבע־ ראל. איהרע אגענטען זיינען אין דער זעלבער צייט געווען די אמ־ באסאדארען פון די מאראנען. זי פלעגט דורך זיי בעקומען ידיעות פון איבעראל וועגען די מאראנען, און איהרע אגענטען האבען געהאל־ פען די מאראנען ענטלויפען פון די ערטער, וואו מען האט זיי פער־ פאלגט, נאך די לענדער פון סולטאן.

אין טיעפען אויסגעבאלקטען קעלער, וואו מיר האבען צום ערש־ טען מאל געטראפען דעם מאהלער, זיינען איצט געווען פערזאמעלט די אידען פון רוים. עס איז געווען אן אבענד נאך א הייסען זו־ מער־טאג. רוים איז געשלאפען ביי די ברעגען פון טיבער, נאך דעם שווערען, טרוקענעם טאג. פינסטער זיינען געווען די שווארצע, קרומע געסלעך פון דער געטא און איהרע הויכע, שטומע הייזער זיינען גע־

שטאנען ווי גיגאנטישע שאטענס. עס האט זיך געדאכט, אז זיי בעוועגען זיך, און איבער די געסלעך פון דער געטא האבען זיך גע־גליטשט אויף די ווענד פון די הייזלעך איינזאמע שאטענס, און אלע זיינען זיי פערזונקען געווארען דורך א געהיימען אריינגאנג צו יוסף פינסי אין קעלער.

דער קעלער איז איצט בעלויכטען געווען — דער איינציגער בע־לויכטענער קאמער אין גאנץ רוים. אין גרויסע זילבערנע מנורות הא־בען געברענט אויל־קנייטען. ביי די טונקעלע ווענט האבען זיך גרו־פירט קופקעס שאטענס פון יונגע און אלטע מענשען און זיך גע־סוד'עט. זייערע שווארצע רעק און קאפ־בעדעקענס האבען געווער־פען מורא'דיגע שאטענס איבער די ווענד פון קעלער. נור באלד איז אלץ שטיל געווארען. די אידען האבען זיך צונויפגרופירט אין איין גרופע און זיינען שטיל געווארען.

א טיר האט זיך געעפענט און עס איז אריינגעקומען דער אלטער בלינדער איד. און כאטש זיינע אויגען זיינען געווען טויט, האבען זיי דאך ארויסגעשיינט פון זייערע ברייטע אויגען־לעבער מיט אזא לע־בעדיגקייט, ווי זיי וואלטען געווען געזעהן ניט די נארישקייטען פון דער וועלט, נור אן אמת'ע ליכט און א יושר'דיגע וועלט... ער איז גע־ווען געפיהרט פון דער מיידעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאס־טיליען. איהר נאמען איז געווען יפת'ה. זי איז אבער ניט געווען דעם סוחר'ס טאכטער. זי איז געווען דעם בלינדען אלטענס אן איי־ניקעל. זיין נאמען איז געווען ר' יעקב מעדינא, נאך דעם פאמיליען־נאמען פון די אבארבאנעלס. ער האט זיך געהאלטען אלס איינער פון דער משפחה אבארבאנעל, און אזוי האבען איהם אויך געהאלטען די מאראנען און די אידען אין רוים, און ער איז געווען אנגענומען ביי די שפאנישע אידען אין רוים פאר זייער פיהרער. זיין משפחה איז פערלארען געווארען פון פיעל ארומוואלגערען זיך איבער דער וועלט. פיעלע פון זיי זיינען געכאפט געווארען אויפ'ן ים פון די ים־רויבער און זיינען פערקויפט געווארען אלס שקלאפען. פיעלע קליינע קינדער זיינען מיט געוואלד אויסגע'שמד'ט געווארען, און פון דער גאנצער משפחה איז נור איבערגעבליעבען דער אלטער מיט זיין אייניקעל, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען ביי יוסף פינסי, דעם אגענט פון דער רייכער מענדעסא. מיט דעם אלטען זיינען אריינגעקומען צוויי

שלוחים. וואס זיינען געקומען צו די אידען אין רוים: איינער, וואס איז געווען אנטרונען פון די אידען פון אנקאנא, און דער צווייטער שליח איז געווען פון קאנסטאנטינאפאל. ער איז אייגענטליך געווען א שליח פון סולטאן סולימאן צום פאבסט וועגען די טערקישע אונ־טערטאנען; נור ער איז אויך געשיקט געווען מיט א געהיימע שליחות פון דער נגידות'טע דאנא מאנדעסא צו די אידען אין רוים.

אין קעלער איז שטיל געווארען. מען האט געהערט דאס קנאקען פון די קנייטלעך אין די אויל־רעהרען. פערגליווערט זיינען אויך גע־ווארען די שאטענס איבער די ווענט, אונבעוועגליך ווי די אידען אין קעלער. דער אלטער ר' יעקב האט זיך ארייגעזעצט אין דעם טיע־פען שטוהל, און אזוי ווי עס איז געווען דער מנהג ביי די שפאנישע אידען און די מאראנען, זיינען זיי איינציגווייז צוגעגאנגען צו זייער נשיא און האבען געקושט זיין האנד. און דער אלטער האט ארויפ־געלעגט זיין האנד אויף זייערע קעפ און זיי געבענשט, מורמלענדיג עפעס מיט די ליפען. דערנאך האט יוסף פינסי, דער בעל־הבית פון קעלער, עפעס אויף א געהיימען ארט אנגעקלאפט אז דער וואנד, וואס געהט אין דער גאס ארויס. אין דרויסען, פאר'ן הויז, ביי די ווינק־לען פון די גאסען, זיינען געווען אויסגעשטעלט שומרים, יונגע מאראַ־נען, וועלכע האבען געהיט, אויב עס ווייזען זיך ניט די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. זיי האבען איהם געענטפערט מיט אבגעמאכטע צייכענס, אז אלעס איז רוהיג. ער האט ארויסגערוקט א פערשטעלטען פארהאנג און עס האט זיך בעוויזען אן ארון קודש. און דער עולם האט זיך געשטעלט דאווענען מעריב.

אלע זיינען געווען שטיל, נור עס האט געדאווענט פאר זיי א חזן, וועמען זיי האבען נאכגעזאגט ווארט ביי ווארט. נאך שמונה עשרה האט דער אלטער אויסגעשטרעקט די האנד, אלס א צייכען, אז דער עולם זאל שטיל זיין. אין קעלער איז שטיל געווארען, און דער שליח פון אנקאנא האט זיך אויפגעהויבען, איז צוגעגאנגען פאר'ן ארון קודש און אנגעהויבען דערצעהלען, אין קאסטיליש, וואס עס האט זיך געטאן אין אנקאנא.

ער האט זיי דערצעהלט, ווי מען איז פלוצלונג אין א שבת אבענד בעפאלען אלע שוהלען אין דער שטאדט און געשלעפט אלע מאראנען, פרויען און קינדער, אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וואו מען

האָט זיי געפּייניגט מיט אַלע מינים יסורים: צוגעבונדען זיי צו רעדער און צו ברעד־מאַשינען. פיעלע זיינען צום טויט פערפּייניגט געוואָרען. פיעלע האָבען ניט געקענט אויסהאַלטען די יסורים און האָבען אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיי זיינען געשמידט געוואָרען אין קייטען און פערשיקט געוואָרען נאָך דעם אינזעל מאַלטאַ; נור זעקס און צוואַנציג מיט דער אַלטער פרוי דאָנאַ מאַיאָראַ האָבען האַרט־נעקיג זיך געהאַלטען אַן דעם גלויבען פון זייערע עלטערן. זיי זיינען געפיהרט געוואָרען אונטער קירכען־געזאַנג און אונטער קירכען־פאָה־נען צו די שטויסען פייערען, וואָס זיינען אָנגעלעגט געוואָרען פאַר זיי אויף דעם מאַרק פון דער שטאָדט. די אַלטע פרוי דאָנאַ מאַיאָראַ האָט ערמוטיגט און געקרעפטיגט די מאַראַנען אין זייער גלויבען מיט איהר „שמע ישראל“. און זיי זיינען אַלע פערברענט געוואָרען.

אַ הייליגע שטילקייט האָט געהערשט אין קעלער. יעדער איינער האָט אַראָבגעלאָזט דעם קאָפּ אויף דער ברוסט, און געקלעהרט צו זיין גרייט, ווען די צייט וועט קומען פאַר איהם....

פּלוצלונג האָט זיך דער אַלטער ר' יעקב אויפגעהויבען פון זיין שטוהל און אויסגעשטרעקט זיינע דאַרע הענט, ווי ער וואָלט וועמען געזעהן און אויסגערופען מיט אַ ציטערענדען קול:

— קדושים לה'! קדושים לה'! — קדושים!

און דער עולם האָט איהם אָבגעענטפערט: — קדושים!

און פון צעהנדליגער מיילער האָט זיך פּלוצלונג אַרויסגעריסען:

— יתגדל ויתקדש!

און דער גאַנצער עולם האָט זיי אָבגעענטפערט:

— יתגדל ויתקדש!

אַז דער עולם האָט זיך געהאַט איינגעשטילט, האָט זיך אויפגע־שטעלט דער שליח פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און זיך אָבגערופען:

— וועגען די געפאַנגענע מאַראַנען, וואָס מען האָט פערשיקט קיין מאַלטאַ, קען איך אייך מיטטיילען, אַז זיי געפינען זיך אַלע אונטער דעם שוץ פון דעם גרויסען חסד'יגען סולטאַן סולימאַן ירום הודו. און זיי דיענען עפּענטליך דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, און קיינער שטערט זיי ניט.

— ווי אַזוי? ווי אַזוי? — האָבען געפרעגט שטימען.

— די עדעלע פרוי, דאָנאַ גראַציאַ מענדעסע, וואָס איז אַ ציערונג

פאר אונזער פאלק מיט איהר איידעם דער איידעלער פירשט דן יוסף נסי זיינע געקומען פאר'ן סולטאן און געוואָרפען זיך צו זיינע פיס און געבעטען חסד פאר זייערע ברידער. און דער סולטאן האט זיך צוגעהערט צו זייער געבעט און פערנומען זייערע טרעהרען. זיי האט ארויסגעשיקט איהרע שיפען נאך דעם אינזעל מאלטא, און זיי האבען אבגעוואַרט די מאראנען, פערנומען זיי און געבראכט זיי אין דער הויפט־שטאדט פון זיין גרויסען קעניגרייך.

— גאט'ס נאמען זאל זיין אויף אימער און אויף אייביג גע־לויבט! — האט דער אלטער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל.

דער עולם האט איהם אבגעענטפערט אמן!

— און איך בין געשיקט צו אייך פון די איידעלע פירשטין דאנא גראציא און פירשט דן יוסף נסי, אייך אנצוזאגען, אז קיינער זאל ניט אנקערען קיין שיף אין אנקאנא. קיינער זאל דארטען קיין סחורות ניט פערקויפען. צווישען דעם פירשט פון ארבאנא — וועלכער איז א פיינד פון פאבסט און א פריינד פון די מאראנען — און די איי־דען פון סולטאן'ס לענדער איז אן אייביגער בונד געשלאסען געווארען, אז פון היינט אן זאלען אלע שיפען, וואס גהען פון אריענט, אויסמיידען די פארטען פון אנקאנא און לאנדען אין ארבאנא. פע־קארא, דער האפען פון ארבאנא, זאל ווערען דער הויפט־פונקט פון אידישען האנדעל. דארטען זאלען זיך שאטענען די זעגלען פון די שיפען פון אריענט, און אין זייער שאטען זאלען רוהען אין פרידען די מאראנען.

און נאך איהם האט זיך אויפגעשטעלט דער אלטער ר' יעקב און אויסגעשטרעקט די הענד צום עולם.

— בני ישראל, געפייניגטע און אויסגעלייטערטע! הערט גאט, אייער גאט! אין נאמען פון די קדושים, אין נאמען פון פערגאסענע אידישע בלוט און פון פערברענטע אידישע ביינער לייג איך ארויף א פייערדיגען חרם אויף אנקאנא, דאס בלוטיגע לאנד פון אונזערע פיינד. פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט אנקערען זיין שיף אין פאפסט האפען. פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט אויסציהען זיין ברויט צו אונזער פיינד, וואס וועט העלפען זיין האנדעל, וואס וועט רייכער מאכען זיין לאנד. וויסט און אפגעמעקט פון דער ערד זאל ווערען אנקאנא — א חרם! א חרם!

און א געמורמעל איז דורכגעגאנגען צווישען עולם:

— א חרם! א חרם!

— עס שלאפט ניט און דרעמעלט ניט דער היטער פון ישראל — האט דער אלטער אויפגעהויבען זיינע הענד — גאט איז זיך מרחם אויף זיין שארית ישראל, און האט אונז צוגעשיקט א רעטער און א בעשיצער אין דעם סולטאן סולימאן. גאט זאל איהם שטארקען איבער זיינע פיינד. א. מעהר וועט זיך שוין ניט גיסען אומזיסט אידישע בלוט אין איטאליען. מעהר וועלען שוין ניט פלאקערען אויף די שייטער־הויפענס אידישע ביינער. גאט טוט ניט אפ זיין חסד פון אונז בייטאג און ביינאכט. אין יעדען דור און דור שיקט ער אונז זיין רעטער. לאמיר אבגעבען א לויב צו גאט פאר דעם חסד, וואס ער טוט מיט אונז.

קיינער האט ניט געוואוסט, וואס דער אלטער ר' יעקב מיינט. נור זיי האבען פערשטאנען, אז עס איז עפעס וויכטיגעס געשעהן, און זיי האבען געהויבען די הענד נאך איהם צום הימעל און געדאנקט גאט.

אויף מארגען אין דער פריה זיינען די אידען אין רוים ערשטוינט און פערוואונדערט געווארען, מיט אלע רוימער צוגלייך, איבער די נייעס, וואס האט זיך אין דער שטאדט פערשפרייט:

דער סולטאן האט א שליח צום פאפסט צוגעשיקט, וועלכער האט ערקלעהרט אין נאמען פון זיין מאיעסטעט דעם סולטאן, די מאראנען פון איטאליען פאר טערקישע אונטערטהאנען. פאר יעדען מאראן, וואס מען וועט פיינגען אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וועט דער סולטאן לאזען מאטערען א קריסט, און פאר יעדען מאראן, וואס וועט פערברענט ווערען אויף די שייטער־הויפענס אין איטאליען, וועט דער סולטאן לאזען פערברענען א קריסט אין זיין קעניגרייך.

און די קעלערס פון דער אינקוויזיציע האבען זיך אויפגעעפענט, און אלע מאראנען טערקישע אונטערטאנען זיינען בעפרייט געווארען אויף דעם פערדרוס פון פאפסט.

קאפיטעל 4.

אין פייער און וואַסער.

אויף קריסטוס'עס טראָן איז געזעסען אין רוים דער אַלטער, אכציג־יעהריגער טיראן ניאן פיעטרא קאראפא, אונטער דעם נאָמען פּאול דער פערטער. אלס קארדינאַל נאָך האָט ער אונטער די הער־שאַפט פון פאול דעם דריטען געלאָזט פערברענען אידישע ספרים אין רוים. נור פּאול דער פערטער איז ארויפגעזעצט געוואָרען אויף קריס־טוסעס טראָן, כדי ער זאָל מיט דער גיפט פון זיין פאנאטיזם און מיט דעם כח פון טאָרטור־רעדער פון דער אינקוויזיציע אנהאַלטען די הער־שאַפט פון פּאַפּסט, וואס האָט זיך אָנגעהויבען שאָקלען אונטער דעם אזוי שטארק וואַקסענדען איינפלוס פון די קעצער, לוטער אין דייטש־לאַנד, אין קאַלווין און גענף. פּאול דער פערטער, זייענדיג צו שוואַך און זיין האַנד שוין צו קורץ צו ערגרייכען די פּראָטעסטאַנטישע בע־וועגונג, וואס האָט זיך אָנגעהויבען צו פערשפּרייטען אין דייטשלאַנד, האָט ער אויסגעלאָזט די פיילען פון זיין כעס אויף די אונגלויביגע אין זיין אייגענער מלוכה — אויף די אידען, מורען און מאַראַנען.

אין זיין קלויסטער קאַמער, וואס איז געווען איינגעאָרדענט ווי א קאַמער פון א יעזואיטישען פּרוש, אויבען איבער די אויבערשטע קאַמערן פון וואַטיקאַן איז געזעסען אויף זיין האַרטע באַנק דער הויי־כער, שוואַרץ פער'מרה־שחורה'טער פּאַפּסט. זיין פּנים איז געווען ווי א שטורמדיגער ים, פערכאַפּט אין גאַנצען פון ברויזענדע שטורמדיגע קנייטשען. די לאַנגע שטייפע האָר פון די געדיכטע ווייסע באָרד האָבען זיך בעוואויגען שטייף ווי זיי וואָלטען געווען דראָטען — נור צווישען די כוואַליעס קנייטשען האָבען ארויסגעקוקט פון הינטער גע־דיכטע ברעמען צוויי בלויע קינדישע אויגען, אויסגעלאָשענע, אונבע־וועגליכע ווי צוויי אויסגעלאָשענע פייער־שטיינער.

— פון ווען אַן ווערט פּעטער׳ס שטול רעגירט פון דעם סולטאַן פון די אונגלויביגע? — האָט דער פּאַפּסט געפרעגט דעם קליינעם. רוהיגען קאַרדינאַל, אַלעקסאַנדער פאַרנעסע, וועלכער האָט אַנגעפיהרט די אויסערליכע פּאָליטיק פון וואַטיקאַן.

— דער איד יוסף נאַסי האָט געוואונען גרויס איינפלוס אין הויף פון סולטאַן. ער איז דעם סולטאַן׳ס עצה-געבער, און מיר מוזען געווינען זיין פריינדשאַפט. דאָס פייער פון אַנקאָנא האָט אונז געקאָסט דעם האַנדעל מיט׳ן אָריענט — האָט דער קאַרדינאַל איהם רוהיג אָבגעענטפערט.

— וועט דער סולטאַן דיקטירען דעם פערטרעטער פון קריסטוס, ווי אַזוי ער זאָל זיך בענעהמען מיט קעצער און קריסטוסעס פיינד? האָט דער פּאַפּסט געפרעגט.

— רוים איז ניט בלויז די הויפּט-זיץ פון קירכע, זי איז אויך די הויפּט זיץ פון די רוימישע מלוכה. די אַנדערע מלוכות פון איטאַליען זיינען רייך געוואָרען פון האַנדעל מיט׳ן אָריענט דורך די אידען. ווענעדיג, פעראַראַ, אַרבאַנאַ האָבען געוואונען די פריינדשאַפט פון די אידישע ראַטגעבער ביים סולטאַן. און אפילו שפּאַניען, דער ערץ-פיינד פון די אידען, זוכט די פריינדשאַפט פון דעם אידישען מיניסטער יוסף נאַסי, זי האָט בעפוילען איהר אַמבאַסאַדאָר אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, אַז ער זאָל אריינגעהן אין אַ געהיימע אונטערהאַנדלונג מיט יוסף נאַסי. אַזוי טיילט מען אונז מיט פון דער פּאַרטאַ.

אַז דער פּאַפּסט האָט דערהערט דאָס וואָרט „שפּאַניען“, איז ער געוואָרען אויפגערודערט. זיין פּנים איז רויט געוואָרען און זיינע אויגען האָבען פערלאָרען זייער רוהיגקייט. וואָרים ווי פיינט ער האָט ניט געהאַט די אידען און די מאַראַנען, האָט ער נאָך מעהר געהאַסט די שפּאַניער, וועלכע האָבען געפיהרט מלחמה מיט איהם.

— איך וועל ווייזען דעם סולטאַן פון אַלע מוסולמאַנער, אידען, שפּאַניען און אַלע אַנדערע קעצער, אַז אין רוים זיצט נאָך דער פערטרעטער פון קריסטוס — האָט דער פּאַפּסט געזאָגט, זיך אויפשטעלענדיג — געה רוף מיר אריין מיין קאַזין, דעם גובערנאַטאָר פון רוים.

אין אָבענד, ווען דער קאַרדינאַל פאַרנעסע איז געווען ביים מאָהלצייט פון די בעריהמטע שפּאַנישע קורטיזאַנקע אימפּעריאַ, צו דעם פעסט וואָס זי האָט געגעבען, ווען איהר אַפריקאַנישער פּאַפּוגאַי האָט

זיך אויסגעלערענט דעקלאמירען א פערז פון א געדיכט פון ווירגיל, איז אריינגעקומען אין דער ווילא, וואס איז געשטאנען אויפ'ן טייך טיבער, ביים טאנץ, וואס עס האבען אויסגעפיהרט יונגע נאקעטע אינג־לעך און מיידלעך, א מאן מיט א מאסקע אויפ'ן פנים, און האט פער־לאנגט צו זעהן דעם קארדינאל פארנעסע. אז דער קארדינאל האט איהם געפרעגט, וואס ער וויל, האט ער געזאגט אין דעם קארדינאל'ס אויער:

— דער פאפסט האט ארויסגעגעבען א געהיימען בעפעהל צום גובערנאטאר פון רוים אונטערצוצינדען די אידישע געהטא אין אלע פיער עקען און צו זעהן, אז קיין איד זאל זיך ניט ראטעווען פון פייער.

דער קארדינאל איז בלייך געווארען — ער האט איהם געפרעגט:

— פון וואנען ווייסטו עס?

— איך בין פון הויף פון קארדינאל פון ווענעדיג — האט דער מאן אפגעענטפערט.

דער קארדינאל האט שוין מעהר ניט איבערגעפרעגט. ער האט געוואוסט, אז דער קארדינאל פון ווענעדיג איז דער בעסטער אינפאר־מירטער מאן אין רוים. דער קארדינאל פון ווענעדיג איז ניט בלויז געווען א פערטרעטער פון דער קירכע, נור פריהער פון אלץ דער פער־טרעטער פון דער ווענעציאנער רעפובליק. און ער האט געוואוסט, אז די ווענעציאנער שפיאנען, וואס האבען געדיענט ביים קארדינאל, ווייסען פריהער וואס עס טוט זיך אין הויף פון פאפסט מעהר פון די קארדינאלען. און ער האט געוואוסט, אז ער קען זיך פערלאזען אויף איהם.

— יונגערמאן, איך ווייס ניט, ווער דו ביזט, נור דו האסט זיך זעהר פערדיענט געמאכט פאר דער קירכע מיט דיין שליחות — האט ער געזאגט — איך שפרעך דיר אוים מיין דאנק.

דער יונגערמאן האט זיך אפגערופען:

— א טובה פאר א טובה. איך וויל, אז דו זאלסט מיר דערפאר מיטטיילען פון אלע שלעכטס, וואס שטעהט פאר די געהטא פון רוים פון וואטיקאן.

— וואס, א פריינד פון די אידען?

— ניין, א פריינד פון דער קירכע.

דער יונגערמאן האט אראפגענומען די מאסקע פון פנים און דער קארדינאל האט דערזעהן דעם מאהלער פאסטילא.

— פאסטילא, דער מאהלער פון ווענעדיג! — האט זיך דער קארדינאל געוואונדערט — וואס האסטו אין דער גהעטא צו זוכען?

— איך האב דארט מיין הארץ פערלארען — האט דער מאהלער געענטפערט.

— און דאס אויג וואכט שטענדיג דארט, וואו דאס הארץ רוהט — האט דער קארדינאל געשמייכעלט.

עס האט ניט געהאלפען, וואס די שעהנע אימפעריא האט צו זיין הייליגקייט קאקעטירט מיט איהרע סאפיר אויגען צו וועלכע, מען זאגט, עס איז קיין גלייכען ניט געווען אין גאנצען איטאליענישען קעניגרייך, אז ער זאל איבערבלייבען צו דעם גרויסען מאמענט, ווען מען וועט אריינפיהרען איהר פאפוגאי אין א גאלדענער שטייג, און ער זאל אנטאן דעם פאפוגאי דעם כבוד אויסצוהערען די דעקלאמאציאנען פון דעם פערז פון ווירגיל'ס געדיכט. ער האט פערשטאנען, אז דאס לעבען פון צעהנדליגער טויזענדער נפשות איז מעהר וויכטיג ווי דער פאפוגאי. נור דאך האט ער עס ניט געטאן צוליעב די צעהן טויזענד נפשות, אויך ניט פאר'ן כבוד פון קריסטליכען גלויבען, נור צוליעב די אינטערעסען פון דער קירכע.

אין א האלבע שטונדע ארום איז ער געלעגען פאר די פיס פון פאפסט, אין דעם פאפסט'ס שלאפצימער, און זיך געבעטען ביי איהם:

— הייליגער פאטער, די קירכע איז אין געפאהר. פון דייטשלאנד קריגען מיר ידיעות, אז דעם קערצער לוטהער'ס אפיקורסישע טהעאריען פערשפרייטען זיך איבער'ן לאנד, ווי א מגפה. אויך ענגלאנד פאלט אפ פון אונז. אין פראנקרייך פערשפרייטען זיך די אפיקורסישע געדאנקען. מען פערברענט אין די שטעדט עפענטליך די בוללאס פון פאפסט. פעטער'ס שטוהל וואקעלט זיך. די רעפארמאטארען געווינען וואס מעהר אנהענגער. היינט, אז מען וועט נאך הערען איבער דער וועלט, אז דו האסט געלאזט פערברענען צעהנדליגער טויזענדער מענשען — מען וועט וויסען, אז דער וואטיקאן האט עס געטאן — און די אידען האבען איבעראל זייערע שליחים זיצען — אין אלע הויפען זיינען דא אידישע דאקטוירים און פינאנסיסטען — וועט מען עס אויסניצען געגען דער קירכע. און דאס וועט געבען מעהר

שטאָף די קערצער און די רעפאָרמאַטאָרען צו טרייבען זייערע ביטערע אַטאַקעס געגען דער קירכע און זיי וועלען אַפּרייסען פון קריסטוסעס טראָן פעלקער און לענדער.

דער פּאַפּסט האָט געכמורעט מיט זיינע אויגען. האָט זיי פער־מאַכט. ווי ער וואָלט איינגעדרימעלט און האָט געשוויגען.

ביי דער טיר אין א ווינקעל איז געשטאַנען דער גובערנאַטאָר פון רוים מיט'ן בעפעהל אין דער האַנד און האָט געוואַרט אויפ'ן היי־ליגען פּאַטער'ס בעשטימונג.

— וויפיעל האָבען דיר אידען בעצאָהלט דערפאַר? — האָט ענד־ליך דער הייליגער פּאַטער געפרעגט דעם קאַרדינאַל.

דער קאַרדינאַל האָט א מינוט געשוויגען. ער האָט זיך אויפגע־הויבען פון זיין אָרט, זיך איבערגע'צלם'ט און געזאָגט:

— גאָט איז מיין עדות, אז איך טו עס נור פאַר די אינטערעסען פון דער קירכע. קלעהר אויס פאַר די אידען וואָסערע יסורים און מאַטערנישען דו ווילסט. נור טו עס אַזוי, אז קיינער זאָל ניט וויסען, אז עס קומט פון דער הייליגער קירכע. די אידען זיינען אויסגעוואַק־סען צו א מאַכט אין דער הויף פון דעם סולטאַן. קעניגען און פירשטען זוכען זייער פריינדשאַפט. און זיי זיינען פערשפּרייט איבער דער גאַנ־צער וועלט און קענען ווערען א גרויסע הילף פאַר אונזערע שונאים.

— מעגען קעניגען און פירשטען זוכען די פריינדשאַפט פון דעם איד אין דעם סולטאַן'ס הויף. אָבער ניט דער פּאַפּסט פון דעם קאַ־טוילישען גלויבען, מיט קריסטוסעס פיינד וויל איך ניט האָבען צו טאָן — האָט דער פּאַפּסט פעסט געזאָגט.

ענדליך האָט זיך אָפּגערופען דער גובערנאַטאָר פון רוים:

— הייליגער פּאַטער, ווען דו קענסט זיי ניט משפט'ען מיט פייער, משפט זיי מיט וואַסער.

— וואָס מיינסטו? — האָט דער פּאַפּסט געפרעגט.

דער גובערנאַטאָר האָט געקוקט אויפ'ן קאַרדינאַל.

דער פּאַפּסט האָט צו איהם א וואונק געטאָן מיט דער האַנד, און דער קאַרדינאַל האָט פערלאָזען דעם פּאַפּסטליכען שלאָפצימער, אי־בערלאָזענדיג דעם הייליגען פּאַטער מיט'ן גובערנאַטאָר אליין.

— דאָס וואַסער פון טיבער געהט יעדען יאָהר ארויס פון זיינע ברעגען און פערפלייצט די גהעטאָ — האָט זיך אָבגערופען דער גו־

בערנאַטאָר — און ווען דו האָסט געצוואונגען די אידען, אַז זיי זאָלען מויערען העכער די ווענד פון זייער גהעטאָ, האָבען זיי דאָס אַזוי ביט־רע אויסגענוצט, אַז זיי האָבען פערפעסטיגט די ברעגעס פון טיבער און אויפגעבויט הויכע דאַמבעס, אַז דאָס וואַסער פון טיבער זאָל ניט אריינשטראָמען אין דעם גהעטאָ אריין. אין סעפּטעמבער ערוואַרטען מיר ווידער אַ פערפלייצונג פון טיבער; בעפעהל, און מיר וועלען אין געהיים אוועקנעמען די דאַמבעס פון טיבער, און ווען דאָס וואַסער וועט איבערפלייצען, וועט עס אריין אין דער גהעטאָ און דערטרינקען אַלעס, וואָס געפינט זיך אין די דאָרטיגע קעלערען — האָט דער גובער־נאַטאָר געזאָגט אין דער שטיל.

— און דו שטעל אוים אויף דער וואַך מיינע געטרייע שווייצער און דייטשע סאָלדאַטען, אַז פיער און צוואַנציג שעה נאָך דער פערפליי־צונג פון דער גהעטאָ זאָל קיין איין נשמה ניט פערלאָזען די טויערען פון דער גהעטאָ — האָט דער פּאַפּסט בעפוילען.

— געהערט — האָט דער גובערנאַטאָר זיך געבויגען פאַר זיין הייליגקייט.

— און איצט רוף אריין דעם יודאַס, דעם קאַרדינאַל.

ווען דער קאַרדינאַל פאַרנעססאַ איז אריינגעקומען, האָט זיך דער הייליגער פּאַטער אָפּגערופען אין אַ פרומען טאָן, פערדרייסענדיג די אויגען צום הימעל.

— ניט אוים ליעבע צו די ניט־גלויביגע האָבען מיר דאָס געטאָן. ניט אוים די מאַטעריעלע נוצען פון אונזער ערדישען לעבען האָבען מיר דאָס געטאָן, נור פאַר דער הייליגער קירכע. וואָס לערנט אונז ליעב צו האָבען אונזערע שונאים.

און דער הייליגער פּאַטער האָט גענומען דעם בעפעהל פון דעם גובערנאַטאָר׳ס האַנד און אריינגעוואָרפען איהם אין דעם ברענענדיגען קאַמין.

נור דער קאַרדינאַל האָט בעמערקט ווי אין די בלויע אויגען פון פּאַפּסט האָט זיך אָנגעצונדען אַ געהיים פייעריל.

קאפיטעל 5.

די פערפלייצונג.

דעם 15טען סעפטעמבער, 1557, איז רוים אויפגעוואכט געווארען מיט דער נייעס, אז בייננאכט האט דאס וואסער פון טיבער איבער־פלייצט די גהעטא. און דער רוימישער פעבעל, געטריי צו זיין טראַ־דיציאָנאַלער לוסט נאך פערוויילונג און אויפרעגונג, האט געווארפען זיין טאג־טעגליכע בעשעפטיגונג און האט זיך אין מאסען אראבגע־איילט צו די מויערען פון דער גהעטא מיט אהן־געהעמפערטען חשק, מיט אויפרעגענדע ערווארטונג פאר דעם גרויסען שפיעל, וואס שטעהט זיי פאר, צוצוזעהן ווי מענשען וועלען זיך ראנגלען מיט'ן טוידט.

די קליינע, ענגע פערדרעהטע געסלעך ארום דער גהעטא זיינען שוין פון בעגינען אן געווען איבערגעפאקט מיט מענשען, פרויען און קינדער — די געהענדיג צו דער גהעטא, אנדערע קומענדיג פון דארט; אלע זיינען געווען מיט צוהיצטע פנים'ער, בעגאסען מיט שוויים, לייכטענדע אויגען און לאַכענדע, ברייט־אויפגעפראלטע מיילער, אנ־זאגענדיג איינער דעם אנדערען די בשורה; דער פאבסט האט פער־וועהרט די טויערען פון דער גהעטא צו עפענען.

— ביז דאס וואסער וועט קומען פון דער הויך איבער דער פלאזא די אדעא.

— א חוץ די, וואס וועלען די הענד אויסשטרעקען צום צלם און זיינען וויליג ארונטערצוקומען אונטער די שיצענדע פליגלען פון דער קירכע.

— פאר דער גלאריע פון דער קירכע און צו פערוויילונג פאר קריסטליכע מענשען.

עס זיינען געגאנגען בכבוד'ע רוימישע פאטריציער, אנגעטאן אין

קאליר־רייכע טוניקעס, פערוואָרפען מיט סאמעטענע בלויע טיכער־
מאנטלען, בעגלייט פון צאהלרייכע דיענער און קנעכט, וואס האבען גע־
טראגען קישענס, אויסצושפרייטען פאר זיי אויף די מויערען פון דער
געטא. זיי האבען נאך זיי נאכגעטראגען טייערע טעפיכער, קאלירטע
טאפעסטירען אז עס זאל זיי בעקוועם זיין צו זיצען, און קאלירטע באל־
דאכינס צו פערשטעלען זיי פון זונען־שטראהלען. קערב מיט פרוכטען,
מיט וויינען און צוקערווארג האט מען נאך זיי נאכגעטראגען צו ערפרי־
שען זיי, ווען זיי וועלען זיך צוקוקען צום שפיעל. עס זיינען געגאנגען
האלב־נאקעטע, בארוועסע לוין־ארבייטער, וואס האבען געטראגען זייע־
רע קינדער אויף זייערע קעפ, מיט אויסגעהונגערטע פנים'ער און ברע־
נענדיגע, דארשטיגע אויגען, וואס האבען געלעכצט נאך שפיעל, נאך
פערוויילונג, נאך אויפרעגונג... עס זיינען געגאנגען לאנדעס־קנעכט,
שווייצארישע סאלדאטען, וואס האבען געדיענט אין פאבסט'ס ארמעע—
אין זייערע פאנטאסטישע קליידונג—געפארבטע הויזען און יעדער פוס
איז געווען בעהויזט מיט אן אנדער סארט קאלירטע טוך. עס זיינען גע־
גאנגען מאנאכען פון פערשיעדענע ארדענס, פראנציסקאנער, דאמיני־
קאנער אין זייערע גרויע מאנטלען און קאפאס איבער זייערע קעפ,
בארוועסע, שווארץ־בעהאנגענע נאנעס־גרופען אין קירכליכע פראצע־
סיען, פיהרענדיג קירכען־פעהנער און אונטער קירכען געזאנגען. עס
זיינען געגאנגען פראסטיטוטקעס, די שעהנע וועלט־קורטיזאנען פון
רוים, די לוסט־ווייבער פון רוים'ס אריסטאקראטיע. דיענער האבען
פאראויסגעטראגען פאר זיי פאפאגייען אין גאלדענע שטייגען, וואס
דאס איז געווען דער צייכען פון זייער פראפעסיאן, און עס איז געווען
ביי זיי א שטאלץ צו ווייזען זיך מיט זייערע צייכענס אויף דער גאס...
בעגלייט איז יעדע פון די קורטיזאנען געווען מיט א צוג פון רייך־
געקליידעטע יונגעלייט און יונגע דאמען — דער שטאלץ פון רוים.
דאס זיינען געווען קרבנות פון איהר שעהנקייט, די געפאנגענע פון
איהר רייץ, דער שניט פון איהר זיעג — וואס גרעסער עס איז גע־
ווען דער צוג פון איהרע פערליעבטע בעגלייטער, אלץ שטאלצער און
פאזאנטער האט זיך געוויעגט די קורטיזאנקע אין איהר טראג־שטוהל
אויף די אקסלען פון איהרע קנעכט... און ווי א טייך פון פערשידענע
פארבען וואס ברענט זיך אין א פאנטאסטישען זונען־אונטערגאנג,
האט דאס אלעס געשטראמט צו די מויערען פון דער אידישער געטא.

די מויערן פון דער גהעטאָ זיינען שוין געווען בעלייגט און בע־האנגען מיט מענשען פון פערשיעדענעם שטאַנד, געשלעכט און עלטער. קנעכט האָבען זיך געקריעגט און געריסען זיך איינער מיט'ן אַנדערען צו פערכאַפּען וואס א בעסערען פּלאַץ אויף די מויערען פאַר זייערע הערען. שוואַרצע מאַרען האָבען אויפגעקלאַפּט אויף שנעל געשטאַנ־נען פאַר זייערע בעפעהלער, אַנדערע האָבען אויסגעשפּרייט טייערע טעפּיכער, ליכטיג קאָלירטע טאַפּעסטריען — פערשיעדענע פאַרביגע קישענס איבער די ברייטע מויערן, אַז עס זאָל זיין בעקוועם צו זיצען פאַר די סענאַרען און סענאַרינעס, די הערען פון זייער לעבען און טוידט. די מויערען פון דער גהעטאָ האָבען זיך געטונקט אין די קאָ־לירען פון די פערשיעדענע שטאָפען, זיידענס, סאַמעט און בראָקאַד, מיט וועלכע עס איז געווען אויסגעציערט די אריסטאָקראַטיע פון רוים. וואס האָט בעעהרט אַזוי צאַהלרייך די מויערען פון דער גהעטאָ... עס האָבען געפלאַקערט אין די זון די פיגורען און די לאַנדשאַפטען פון די רייכע טאַפּעסטריען — די פאַרבען פון די פרוכטען און חיות, וואס האָבען זיך קאָלירט איבער די אָריענטאַלישע טעפּיכער, מיט וועלכע די מויערען זיינען געווען אויסגעלייגט — עס האָט געשטורעמט ווי דאָס פּליסטערן פון אַן אָהנגעצוימטען טייך דער ברום פון פעבעל, וואס האָט בעלייגט די מויערען און פון צייט צו צייט האָט אויפגעקנאַלט, ווי דער גאַנג פון אַ דונער, דאָס פּראַלענדע לאַכען, די פריידיגע אויס־געשרייען, און די שאַלענדע ענטציקונג איבער דעם גרויסען שפּיעל, איבער דעם טויטען־טאַנץ פון ראַנגלענדע מענשען — וואס שפּיעלט זיך אָב פאַר זייערע אויגען אויף יענער זייט מויער'ן פון דער גהעטאָ...

דער טויטען־טאַנץ אויף יענער זייט מויערען פון גהעטאָ האָט זיך אָנגעהויבען אַזוי: ביינאַכט האָבען נאָך די איינוואוינער פון דער גהע־טאָ, וואס האָבען געוואוינט אין די אויסגעבאַלקעטע קעלערס צוליעב די ענגקייט פון דער גהעטאָ, געהערט אַ שונאַ'דיג אונהיימליך קלאַפּען אין די ווענד פון זייערע קעלערס, — ווי אַ פיינד וואָלט זיך געוואָלט דערשלאָגען צו זיי. די איינוואָהנער פון דער גהעטאָ, וועלכע האָבען שוין, ווי געזאָגט, זיך געמוזט געפינען צוליעב די גזרות פון פּאַפּסט — נישט צו פערגרעסערען דעם רוים פון דער גהעטאָ — אַ אָרט, וואו אויפצוהאַלטען זיך, האָבען זיך איינגעגראָבען, ווי ערד־ווערים, אין דער ערד, בויענדיג אונטער דער ערד גאַנצע קאָרידאָרען מיט וואָהנונגען

— די איינוואוינער פון די קעלערס האבען געוואוסט וואס דאס אונהיימישע קלאפען אין די מויערן פון זייערע וואוינונגען בעדייטעט — און ווער עס איז דער פיינד וואס דערנעהענטערט זיך צו זיי. האבען זיי זיך אויפגעכאפט פון זייערע געלעגערס ווי אויפגעריסען פון א שרפה, געכאפט זייערע קינדער, זייערע קראנקע און אלטע לייט. ווער עס האט געקענט, ווער עס האט נאך צייט געהאט, האט געכאפט וואס האט זיך געלאזט אין האנד און זיינען אנטרונען אין די אויבערשטע געמעכער צו די שכנים — איינער האט דעם אנדערען צו וויסען געגעבען דורך קלאפען אין דער וואנד. אז עס דערנעהענטערט זיך א איילענדער און א מעכטיגער פיינד: „דאס וואסער קומט“. דער אויסרוף „דאס וואסער קומט“, איז ווי א שרעק איבערגעגאנגען פון איין הויז צום אנדערן, און אויפגעריסען די איינוואוינער פון דער גהעטא פון זייער טיפען שלאף — צו ראטעווען זיך דאס לעבען. נור דאס וואסער איז פיעל שנעלער געקומען ווי די שרעק. עס האט זיך פלינקער אנגעכאפט ווי א שרפה. פלוצים אומגעריכטערהייט האט זיך עס אנגעהויבען צו בעווייזען איבער די פאדלאגעס פון די שטובען. מענשען זיינען אומגעריכטערהייט איינגעזונקען געווארען מיט זייערע בעטען און מעבעל און הויז־זאכען — אין זומפען. מען האט אנגעהויבען צו טרעטען אין טיעפע פייכטע גרונדען. וואס זיינען איינגעזונקען אונטער די פיס. עס איז געווען ווי די ערד וואלט פערשוואונדען פון אונטער דעם מענשענס טריט. אט זעהט מען זי נאך. נור קוים שטעלט מען דעם טריט אויף איהר, ווערט זי איינגעזונקען... דאס וואסער שטייגערט מיט דעם בליק פון אויג, און עס וואקסט נישט ווי א פייער אין דער הויך, נור עס דאכט זיך, אז עס וואקסט אין דער טיעף... וואס אמאל ווערט עס טיעפער, און וואס אמאל ווערט עס מעהר אונהיימליכער און שרעקליכער...

אז די אידען האבען געזעהען ווי דאס וואסער וואקסט אונבעצוימט און אונאייגעהאלטען, האבען זיי זיך געלאזט אין מאסען מיט א געשריי נאך הילף — שלעפענדיג אויף זייערע פלייצעס קינדער און אלטע לייט — און באנדלעך מיט האב און גוטס — צו דעם טויער פון דער גהעטא — אבער בחנם האבען זיי געקלאפט אין טויער פון גהעטא. עס האט זיך נאר יעהערט פון דרויסען די איינזאמע קלינ־

גענדיגע טריט פון די טויערן וועכטער. וועלכע בעוואפענט מיט שפּי־ציגע האַק־מעסערס האָבּן זיך אַרויף און אַראָבּ געדרעהט.

— אין נאָמען פון גאָט, עפענט אויף די טויערן, מיר טרינקען זיך אין וואַסער, — האָבּן די אידען געקלאַפּט אין טויער.

— קיין בעפעהל נישט — האָבּן פון דרויסען אָבּגעענטפערט שטאַרקע רויהע שטימען — און עס האָבּן זיך ווידער געהערט די איינזאַמע טריט.

די אַלטע לייט האָבּן עס אָנגענומען פאַר ליעבּ — און געוואַרט אויף אַ נס. זיי זיינען געווען די ערשטע צו בעהאַלטען זיך אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער; די יונגע, וואָס דאָס יונגע לע־בּען און דאָס לעבּעדיגע בלוט האָט געפאָדערט פון זיי רעטונג, האָבּען געזוכט אַ פּלאַץ וואו צו אַנטרינען. פיעל פון זיי האָבּען זיך אַרויפ־געכאַפּט אויף די דיקע מויערן, און פיעלע האָבּען זיך טאַקע אַזוי אַרום גערעטעט דאָס לעבּען. אָבּער באַלד האָבּען זיי בעמערקט די טויערן וועכטער, און מיט די שפּיציגע האַק־מעסער האָבּען די וועכטער גע־האַקט איבּער די קלאַמערדיגע הענד, וואָס האָבּען זיך געריסען איבּער די מויערן און צוריק געיאָגט זיי אין דער גהעטאָ אַריין — און זיי זיינען אַנטרונען מיט די אַלטע אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער — וואַרטענדיג אויף אַ נס.

ווען די רוימישע בעפעלקערונג האָט בעלאַגערט די מויערן פון דער גהעטאָ — האָבּען זיי שוין אָנגעטראָפען. אַז דאָס וואַסער האָט מאַיעסטעטיש בעהערשט די גאַנצע איינגענומענע אויבערפלאַך פון דער גהעטאָ. איבּער פּלאַצע די יודעא האָט מען שוין קיין זאַך נישט אַרויס־געזעהען, נור דעם ראַנד פון וואַסער ברונען, וואָס איז געשטאַנען אין מיטען דער פּלאַצאַ. און איבּער פּלאַזאַ די טעמפּלאַ האָט מען שוין קיין זאַך ניט אַרויסגעזעהען — נור דאָס וואַסער האָט געוואַשען די ווענד פון די דיקע מויערן פון די הייזער, וועלכע זיינען געשטאַנען פער־האַקט טיר און טויער — און עס האָט געזוכט בייזוויליג אַ שפּאַלט, אַ לאָך, אַ עפענונג דורך וועלכע אַריינצוקומען אין די שטובּען אַריין. פון די אויבערשטע פענסטערלעך פון די הייזער, פון די נישעס און ווינקעל עקען, און בריקען, וואָס זיינען געלעגען פון איין הויז איבּער'ן אַנדערען, — מיט איין וואָרט, פון יעדע עפענונג, האָבּען זיך מענשען אַרויסגעוויזען מיט שרעקעדיגע פּנים'ער און דאַרע אויסגעשטרעקטע

הענד. איינער האט אוועקגעשטופט דעם אנדערן, איין קאפ האט זיך געהויבן איבער׳ן אנדערן, איין פנים האט ארויסגעקוקט איבער דעם צווייטן — און הענד האבן געשטיגן אייגער איבער די אנדערע — וואס האבן גערופן צו די מענשן אויף די מויערן פון דער גהעטא נאך הילף — מוטערס האבן איבער די קעפ געהויבן זייערע קליינע קינדער, און געוויזן פון די פענסטערלעך ארויס צו די איינוואהנער פון רוים אויף די מויערן, אז זיי זאלן ראטעווען זייערע קינדער. יונגע־לייט האבן אבגעטראטן פון די פענסטער, צוגעלאזט די אלטע, וועלכע האבן אויסגעשטרעקט זייערע הענד נאך הילף צו די מענשען אויף די מויער׳ן — אבער דאס געבעט פון די אלטע, דאס וויינען פון די מוטערס, און די שרעקענדע שרייענדע אויגען פון די קינדער — האט נאר ארויסגערופן אלץ מעהר פערוויילונג, אלץ מעהר אויפרעגונג און אלץ מעהר שפיעל, און עס האט גערייצט דעם שפאס און דאס לאכען.

— ווייז זיי דעם צלם, זאלען זיי זיך ווארפען צו דער ערד, — לאזען זיי דעם צלם קושען!

פון דא און דארט איבער דער מויער האבן פראנציסקאנער און דאמיניקאנער מאנאכען אויפגעהויבען צלמים — געוויזען צו די ארויסשטארענדע פון די פענסטערלעך אידישע קעפ. פון ערגעץ־וואו האבען א גרופע נאנען אויסגעשטעלט א הייליג בילד — אויסגעצויגען עס צו די ארויסשטארענדע קעפ, און געוויזען מיט די פינגער אויפ׳ן גאט יעזוס — אז ער נור אליין קען זיי העלפען.

אבער ווי די אידען האבען דערזעהען די צלמים, די הייליגע בילדער, די קירכען פעהנער, וואס האבען זיך געצויגען צו זיי, האבען זיי אוועקגעבויגען די קעפ, די אלטע האבען פערמאכט די אויגען, פערשטעלט זיך די פנים׳ער מיט די הענד, אז זיי זאלען ניט זעהען, די מוטערס האבען צוריק ארייגענומען זייערע קינדער, פערשטעלט זיי די פנים׳ער מיט זייערע טוכיקעס און טיכער, אז זיי זאלען ניט זעהען די פרעמדע געטער.

— הארטנעקיג פאלק, ווי דאס קעהרט אב די פנים׳ער פון גאט׳ס צייכען. געשלאגען מיט בלינדענעס איז עס — ווי די הייליגע שריפט זאגט — האט זיך אנגערופען איין מאנאך צום אנדערן.

— דאס טוט אלעם דער שטן, און ער לאזט זיי ניט זעהען גאט׳ס

געזיכט. פון דער שעה אַז וואָס זיי האָבען אונזער גאָט געפּייניגט— האָט זיך דער שטן בעזעצט אין זיי — און ווען זיי דערזעהען גאָט'ס געזיכט — ווייגט דער שטן אין זיי — ער לאָזט זיי ניט זעהען גאָט'ס געזיכט.

— דאָס האָט זיי די היילינע מאַריע פערשאָלטען. ווען מען האָט איהר ליעבען זוהן פון קרייץ אַראָבגענומען, — און זי האָט געזעהען די לעבער וואָס זיי האָבען אין זיינע הענד געשלאָגען — האָט זי זיי פערשאָלטען, אַז זיי זאָלען זיין ליעב געזיכט ניט קענען אָנקוקען.

— די זון דריקט זיי, די זון פּייניגט זיי, און זיי קענען ניט אין זיין היילינ געזיכט אריינקוקען אָהן שאַנד.

— אין וואַסער בעדאַרף מען זיי וואַרפען. פערטרינקען זיי ווי די ראַטען!

— ווי די ראַטען, די ראַטען! — האָט דער פּעבעל געשריען. און דער פעבעל איז דורשטיג געוואָרען צו מעהר אויפרעגונג, צו מעהר פערוויילונג. עס איז זיי ווייניג געווען די שרעק און די פורכט פון די אידישע פּנים'ער אויף די דעבער פון די טורמען, אין די פענסטער־לעד פון די קאַמער־שטובען, זיי האָבען זיי געוואָלט זעהען ריכטיג זיך ראַנגלען מיט'ן טויט. עס איז זיי לאַנגוויילי̇ג געוואָרען דאָס איינ־טאָניגע שטראָמען פון וואַסער, זיי האָבען נאָך קיין מענשען ניט גע־זעהען טרינקען זיך.

— פון די דעכער וואַרפען! — פון די דעכער, ווי די ראַטען, ווי די ראַטען! — האָט דער פּעבעל געשריען.

באַלד האָט זיך זייער בלוט־דורשט אָנגעהויבען צו זעטיגען. פון די אָפענע קעלערען און די אונטערשטע געמעכער האָט דאָס וואַסער אָנגעהויבען יעצט אַרויסצושווענקען די הויז זאַכען — עס האָבען אָנ־געהויבען צו שווימען איבערן וואַסער הויז־מעבעל — טישען, בענק, קאַסטענס מיט סחורות, שטיקער קליידער, ספרים, שטיקער פּאַרמעט, און אַנדערע שטוב זאַכען, דערטרונקענע שטוב־עופות און שטוב־חיות — דאָס פאָלק איז געוואָרען אויפגערעגט פאַר ערוואַרטונג, יעדע שטי־קעל מעבעל, יעדע כלי, יעדע שטוב קלייד, וואָס האָט זיך בעוויזען איבערן וואַסער, האָט אַרויסגערופען נייע געוואַלדען — פרייד אויס־געשרייען, און אַ ווייזען מיט די הענד. באַלד האָט דאָס וואַסער אָנ־געהויבען אַרויסצושווענקען אויך מענשליכע גופים, — קליינע קינדער

ליכבען, לייכבען פון אלטע לייט. — די מענשליכע לייכען האבען אויפ־געפלאמט דאס דארשטיגע בלוט פון דעם רוימישען פעבעל — איבער דער מויער האט זיך געהערט אזעלכע אויסגעשרייען, אזעלכע אויסרו־פען, ווי דאס פעבעל וואלט געווען דערזעהן זייער אויסלייזער, זייער גבור, זייער בעפרייער.

— פרעה׳ס ים, גאט האט געבראכט אויף די אידען פרעה׳ס ים!

— דער טאג פון גאט׳ס נקמה איבער זיינע פיינד!

— לעבען זאל דער הייליגער פאטער פאול דער פערטער, דער געטרייער דינער פון גאט, וואס האט זיך אנגענומען די עולה פון גאט!

— גאט׳ס בלוט איז גערעכט געווארען!

דא און דארט האבען מאנאכען געקניעט אויף דער מויער, פער־גלאנצט די אויגען און אבגעריכט א געבעט פאר די אויסגעגאנגענע נשמות, אז גאט זאל זיך מרחם זיין אויף זיי און אריינגעהמען זיי אין זיין הימליש קעניגרייך, און אויסגעשטרעקט די צלמים איבער׳ן וואַ־סער, אויף די טויטע שווימענדיגע לייבער...

פונדערווייטענס האט זיך געהערט דאס איינזאמע קלינגען פון א קירכען גלאק, און באלד האט דער עולם געבויגען די קעפ צו דער ערד. די מאנאכען האבען געקניעט און האבען אנגעהויבען צו זינגען קירכען ליעדער.

אויף דעם מויער פון דער גהעטא האט זיך בעוויזען אין א טראג שטול דער הייליגער פאטער, אנגעטאן אין שארלאך רויטען, בעגלייט מיט א סוויטע פון קארדינאלען און אנדערע הויכגעשטעלטע לייט פון דער קירכע. אויף דעם מויער איז פאר זיי אויפגעשטעלט געווארען פון בעגינען אן א געשטאנד, וואס איז בעפוצט געווארען מיט ברא־קאדען און אנדערע טייערע שטאפען, אז דער הייליגער פאטער זאל קענען זעהען אלצדינג, בעאבאכטען וואס עס טוט זיך אין דער גהעטא. דער פעבעל האט זיך איינגעשטילט ביים אנבליק פון הייליגען פאטער, און אלע האבען אבגעווארט מיט הארץ־קלאפונג און דורשטיג פון ניי־געריגקייט וואס דא וועט זיך טאן.

די אידען אין די טורמעס, אין די פענסטער, אויף די בריקען, דערזעהענדיג דעם „הייליגען פאטער“, זיינען פלוצים ארויס מיט א גרויס געוויין און א געשריי, — האבען ארויסגעשטעקט דורך די פענס־טערלעך די ספרי־תורות, מוטערס האבען ארויסגעצויגען זייערע קינדער

און אנגעהויבען צו בעטען, שרייענדיג פון די פענסטער און קאמערס מיט א גרויס געוואלד:

— איז נאמען פון גאט, ראטעווע אונז, ראטעווע אונז!

— עפענט אויף די טויערען! מיר טרינקען זיך מיט ווייב און קינד!

אלע האבען געקוקט אויפ'ן „הייליגען פאטער". נור דאס געזיכט פון פאבסט איז שווארץ געווען און שוויינענדיג און די קנייטשען אין איהם האבען זיך געכמורעט, ווי אין א שטורמדיגען ים, זיינע אויגען האבען געשיינט צו דרימעלן. אזוי זענען זיי איינגעזונקען און פערטרונקען געווען אין די שטורמדיגע קנייטשען פון זיין שווארץ שוויי־גענדיגעם געזיכט.

קאפיטעל 6.

דער נס.

באלד האט דער פעבעל פון רוים געקראגען דאס וואס ער האט געוואלט.

די אידען, צי זיי זיינען געווארען ארויסגעטריבען פון וואסער, צי צוליעב די האפנונג, וואס זיי האבען זיך איינגערעדט, אז אין דער אנוועזענהייט פון היילינגען פאטער וועלען זיי גיכער געראטעוועט ווערען, האבען זיך פלוצלונג ארויסגעלאזט פון זייערע הייזער, געשפרונגען פון די פענסטער אין וואסער, און אויפהויבענדיג זייערע קינדער און אלטע לייט איבער די קעפ, האבען זיי זיך געלאזט גיהן אין וואסער. דאס וואסער איז געווען הויך, ביי א טייל האט עס דערגרייכט ביז'ן האלבען לייב, ביי אנדערע ביז צו די העלזער. אבער זיי זיינען געגאנגען. עס זיינען געגאנגען מוטערס מיט די קינדער אויף די קעפ; פאטערס, וואס האבען געטראגען זייערע קינדער אין דער הויך. אנדערע האבען געטראגען אין דער הויך ספרי תורות, אנדערע — אלטע לייט. אנקומענדיג צו דער זייט פון מויער, אויף וועלכער ס'איז געזעסען דער „היילינגער פאטער", האבען זיי אויסגעשטרעקט צו איהם די ספרי תורות מיט די קינדער, און אנגעהויבען זיך בעטען ביי איהם:

— עפען אויף די טויערען פון דער גהעטא, מיר ווערען דערטרונקען.

— אין נאמען פון גאט, ראטעוועט אונז!

— מיר זיינען אלע בירגער פון רוים. די פאבסטען האבען אונז שטענדיג גענומען אונטער זייער שוץ.

דער פאבסט האט אויסגעהערט זייער געבעט, און זיצענדיג אין זיין שטוהל, האט ער אויפגעהויבען זיין פינגער מיט'ן רינג צום גובער-

נאטאר פון רוים, וואס איז געווען מיט איהם אין דער סוויטע, אז ער זאל די אידען בערוהיגען.

דער גובערנאטאר האט זיך אויפגעהויבען פון זיין זיץ און זיך אנ־גערופען צו די אידען:

— דער הייליגער פאטער האט ניט געקענט רוהיג איינזיצען אויף זיין פלאץ, הערענדיג פון דעם גרויסען אונגליק, וואס האט געטראפען די אידישע גהעטא, און איז געקומען אייך העלפען, ניט דערפאר, ווייל איהר האט עס פערדיענט, נור דערפאר, ווייל גאט האט געהייסען ליעב האבען אונזערע פיינד — האט דער גובערנאטאר געזאגט.

— מיר האבען געוואוסט, אז דער הייליגער פאטער וועט רחמנות האבען אויף אונז — האבען די אידען ארויסגעשאלט מיט א שטורם פון פרייד פון וואסער ארוים.

— די טויערען פון דער גהעטא קען מען ניט עפענען — האט דער גובערנאטאר ווייטער געזאגט — דאס וואסער וועט ארוים פון דער גהעטא און פערטרינקען די שכנישע געסלער, און קען נאך שאדען ברענגען צו דער הייליגער קירכע פון סט. אנגעליקא.

— וואס דען? האב רחמנות, הייליגער פאטער, אויף אונזערע קינדער! מיר טרינקען זיך דאך אין וואסער.

— איהר טרינקט זיך ניט, איהר טרינקט זיך ניט — האט זיך דער גובערנאטאר פון רוים נאכגעקרימט, צום פרייד און צום לאכען פון גאנצען רוימישען פעבעל אויף דעם מויער, וואס האט אבגעקלונ־גען פון דער מויער אין א ווילדען ווידער־קול — דער הייליגער פא־טער האט שוין בעפוילען, און פינף הונדערט קריסטליכע סאלדאטען ארבייטען פאר אייך, פערשאלטענע אידען. פערפעסטיגען צוריק די דאמבעס, וואס דאס וואסער האט צושטערט. אין א פאר שטונדען ארום ערווארטען מיר, אז דאס וואסער זאל אנהויבען אבצופאלען.

— מיר וועלען דאך אלע ביז דאן דערטרונקען ווערען — האבען די אידען געוויינט.

— איהר וועט ניט דערטרונקען ווערען — האט ווידער דער גובערנאטאר נאכגעקרימט די נאקעטע מאסע אידען. און דער פעבעל אויף דער מויער האט ווידער אפגעשאלט מיט א ווידער־קול.

און באלד האבען שווייצארישע סאלדאטען מיט די לאנגע האק־פיקעס אוועקגעיאגט די אידען פון דער מויער. די אידען האבען גע־

ווענדעט זייערע אויגען צום הימעל, און ניט געוואוסט וואס צו טאָן. עס זיינען דאָרטען געווען פערשיעדען־יעהריגע אידען, מענער און פרוי־ ען, זיינען זיי געשטאַנען האַלב נאַקעט מיט נאַסע קליידער. ביי פיעלע האַט זיך געזעהן די בעהאַרטע ברוסטען, קרומע פּלייצעס, איינגעבוי־ גענע קעפּ מיט שרעקעדיגע אויגען פאַר׳ן פּחד פון טויט. די בעוואַק־ סענע פּנים׳ער, אַרויסקוקענדיג פון וואַסער, האָבען גערייצט צום לאַ־ כען, און דער פעבעל האָט געזעטיגט זיין פערוויילונגס־הונגער און לאַד־ רייץ אין די קאַמיש־פערקרימטע, וויינענדיגע מענער און פרויען. א טייל פון זיי האָבען זיך שוין ניט געקענט האַלטען אויף די פיס. דאָס וואַסער האָט זיי געצויגען אין זיין שטראָם ווי שפּענדלעך האָלץ און געשלעפּט זיי נאָך זיך. איבערהויפּט זיינען די ווייבער געשלעפּט געוואָרען מיט׳ן שטראָם. דאָס וואַסער האָט אַראָפּגעשלעפּט פון זיי דאָס לעצטע שטיקעל העמד אָדער קלייד און ענטפּלעקט די נאַקעטע לייבער. די טאַרבענדיגע ברוסטען ביי די אַלטע פרויען, די איבער־ געיורטע אַלטע איינגעשרומפּענע קערפּערס פון די אַלטע אידען, וואָס האָבען אויסגעהאַלטען די האַרטע ציין פון פערשיעדענע יסורים און צרות, האָבען ערוועקט שפּאָט און חוזק ביים פעבעל. אַנ־ שטאָט רחמנות, האָט די שוואַכקייט און די אונבעהאָלפענקייט פון די האַלב נאַקעטע מענשען נור ערוועקט א געפיהל פון קאָמיזם און פעראַכטונג, און דער פעבעל איז אַנגעשטעקט גע־ וואָרען מיט א לאַד־רייץ און א טרייב־שפּיל. זיי האָבען פער־ לאָרען יעדען מענשליכען אינסטינקט, יעדען געפיהל פאַר לעבעדיגע וועזענס. זיי האָבען נור געזעהען אין די קאָמישע פיגורען, וואָס שפּרייזען אַרום אין וואַסער מיט שרעקענדיגע אויגען און זוכען אַן אויסוועג צו ראַטעווען זייערע לעבענס, שטאָף פאַר זייער לאַד־רייץ. ווי הינט, קעץ אָדער ראַטען וואָלטען אין וואַסער זיך געטרונקען. און דער לאַד־רייץ האָט אַנגעשטעקט אַלעמען, אָרעם און רייך, פעבעל און אַריסטאָקראַטיע. עס האָט געלאַכט קאַרדינאַל און אַרטיזאַן, מאָנאַך און סאָלדאַט, נאָנע און פּראָסטיטוטקע — אַלע, אַלע זיינען זיי פער־ כאַפּט געוואָרען פונ׳ם שפּיעל, וואָס איז פאַר זייערע אויגען. אַלע, אַלע, פון „היילּיגען פאַטער“, ביז צום לעצטען לאַנדס־קנעכט, האָבען זיך אַמוזירט, געוויילט, געלאַכט פון טויטען־טאַנץ, וואָס דער מלאך המות טאַנצט פאַר זיי. אַלע פּנים׳ער זיינען אויפגערייצט, אויפגע־

קאכט געווארען. אויגען האבען געשיינט, מיילער האבען געלאכט, הענד האבען געפּוכערט. די סינארען מיט זייערע וועלען שאלען, די סינארינען מיט זייערע טיכער, די מאנאכען מיט זייערע קירכען־פּעה־נער, די לאנדס־קנעכט מיט זייערע שפּיזען — אלעס האט געלאכט, געלאכט, געלאכט...

— זעהט דעם רויטען אט דארט, מיט די רויטע בארד, זעהט זיין רויט בעהארטע ברוסט — זעהט, זעהט — ער וואקעלט זיך ווי א שכור.

— שיכור פון וואסער: ער האט גענוג געטרונקען היינט.

— וועגערא, דו שעהנע געטין! בעדארפסט בעטען דעם פּאבסט, ער זאל דיר איהם שענקען. דו וועסט איהם אויסשטעלען אלס פּאן אין דיין לוסט־גארטען, דו וועסט זיין די איינציגע וועגערא, וואס וועט האבען א רויטען פּאן. די געטער וועלען דיר מקנא זיין — האט גע־זאגט דער קארדינאל פּערנעסע צו די שעהנע קורטיזאנקע אימ־פּעריא, וואס האט בעהערשט מיט איהר סוויטע און צוג פון ליעב־האבער און ליעבהאבערינען איינעם פון די אנגעזעהענסטע ערטער אויף דער מויער פון דער גהעטא.

— אזא גליק וואלט איך דעם אידען גארניט פערגונען, צו שטעהן אין וועגערעס גארטען און צוזעהן ווי וועגערא באדט זיך יעדען פריה־מארגען צווישען די צווייגען אין דעם קוואל פון די „ליעבעס־וואסע־רען“. אה, איך וואלט זיך באלד געביטען מיט איהם פּלעצער — האט זיך אבגערופען דער יונגער פלארענטישער געזאנדטער צו די שעהנע אימפּעריא, אויף וואס די שעהנע קורטיזאנקע האט איהם געשאנקען דעם קלענסטען נעגעלע פון איהר קלענסטען פינגערל צו קושען, פאר דעם קאמפּלימענט וואס ער האט איהר געמאכט...

— זעהט, זעהט דארט יענעם מיט דעם דיקען בויך. ער וואקעלט זיך שוין אויף די פיס. בעאבאכטעט נאר א מינוט און זיין פּליכע־וואטער קאפּ וועט באלד פערשוואונדען ווערען אונטער'ן וואסער, ווי א פולע לבנה — האט געלאכט און געוויזען מיט די הענד איינער צום אנדערען אין אן אנדער גרופּע.

— א שאד, אזא פעט לייב וועט פערלארען געהן — האט געלאכט א צווייטער.

— וואס קענסטו טאן דערמיט?

— עס וואלט געווען א גוטער ווערים־שטאף פיש צו פאנגען.

און א לאכען האט אבגעשאלט פון דער מויער אין וואסער אריין.

— קוקט, קוקט נור, זעהט, זעהט, ווער שווימט עס דארט?

— וואס איז דאס?

— ווער איז דאס?

איינציגוויים האט דאס לאכען אנגעהויבען אויסצושטארבען — און א שרעק און א אונפערשטענדליכקייט האט פערנומען זיין פלאטץ.

— די מענשען אויף דער מויער זיינען פערבאפט געווארען פון דעם בילד פאר זייערע אויגען. זיי זיינען פערשטילט און פערציטערט געווארען פון דער שעהנהייט, וואס האט זיך פאר זייערע אויגען בעוויזען.

פון א געסעל איז ארויסגעשוואומען אויף א ברעט, צי אויף א שטיק מעבעל, א יונגע פרוי. ביי איהר צופוסען אויף עפעס א שטיק שטאף איז געלעגען אן אלטער גרייז־גרויער מאן. די פרוי איז געווען כמעט ווי נאקעט. דער בלויזער געלער טוניק, וואס איז געווען איבער איהר לייב, איז נאס געווען און האט זיך אראבגעגליטשט פון איהרע הענט און רוקען, און עס איז ענטפלעקט געווארען א רייצענדע, אבגע־רונדעטע פלייצע, וואס האט זיך געפארעמט איידעל און רונדיג און איז ארא‌בגעפאלען ווי א קאלטער וואסער־פאל מיט א לייכטער שווע־בענדער ליניע. איהר אויסגעקנעטער מוסקולירטער רוקען האט זיך געשיינט אין דער זון ווי א ברענענדיג פייער און געשפיעלט מיט זיינע מוסקולען. ווי ער וואלט געשמייכעלט. איהרע פולע, געטאקטע שווארץ־לויכטענדע האר זיינען ווי וואסער־פאלען געפאלען איבער איהר לייב און פערשטעלט איהרע געטורעמטע, קערענדיגע, שפראצענדיגע יונגע ברוסטען, פון וועלכע מען האט נור ארויסגעזעהן ווייסע פלעקען צווי־שען די האר, ווי זונען־שטראהלען, וואס ברעכען זיך דורך, דורך א געוועב פון געדיכטע פערבלעטערטע צווייגען... זי האט ניט געבעטען, זי האט ניט אויפגעהויבען די הענד צום פעבעל נאך הילף, נור אזוי ווי שעמענדיג זיך פאר איהר נאקעטקייט, האט זי געהאלטען איהר קאפ ארא‌בגעבויגען איבער איהר ברוסט, און קניענדיג געקוקט מיט רחמנות אויף דעם אלטען מאן וואס איז געלעגען ווי א קרבן, ווי א געפייניגטער צו איהרע פיס. און איהר פנים, איהר גאנצע פיגור האט אויסגעדריקט אזוי פיעל מיטלייד, אזוי פיעל צער און טיעפען וועהטאג, אז דער פעבעל איז עפעס פערשעהמט געווארען ביי זיך, פאר דעם

גאנצען שפּיעל, פאר אלצדינג וואס עס טוט זיך דא. איינציגווייז זיינען אויסגעלאשען געווארען די געשרייען, דאס לאכען, דאס רוישען, און שטיל איז געווארען איבער דער מויער.

דער רוימישער פּעבעל וואס איז פון שטענדיג אן געוואוינט גע־ווארען צו זעהן אין די שעהנהייט די געטליכקייט, האט אין דעם בילד פון דער פרוי דערזעהן עפּעס א הימלישעס ווענען. ס'האט זיך זיי געדוכט, אז זיי האבען שוין ערגעץ וואו דאס בילד געזעהן, און אויף פּיעלע פון זיי האט דאס בילד געווירקט ווי א מיראזש, ווי עפּעס ניט נאטירליכעס. עס האט זיך זיי געדאכט, אז עפּעס א וואונדער־זעהונג שיינט פאר זייערע אויגען.

די נאקעטקייט פון דער פרוי, איהר בליק מיט צער, און איהר בויגזאמער קערפּער, וואס האט אין זיך געהאט דעם צניעות'דיגען שמייכעל פון איהר פּנים, האט עפּעס אנגעשטעקט מיט פרומקייט, מיט חרטה. מען האט שוין ניט געזעהן די שווער־פּאליגע אידען. מען האט שוין ניט געלאכט פון די נאקעטע ווייבער אין וואסער. פערקעהרט. דאס בילד פון די אידען מיט זייערע ספרי תורות אויף די הענד, די אלטע פערקרימטע ווייבער מיט די קינדער אויף די הענד, זייער גע־וויין, זייער בעטען זיך האט גאר געקראגען דורך די שווימענדע נא־קעטע פרוי א גאנץ אנדער רייץ. עס איז געווארען ווי אן ערשיינונג פון א ביבלישער סצענע, ווי עפּעס א גרופּע פון הייליגע געהען דורך א ים און פאראויס געהט די הייליגע מוטער. „די מוטער אין רחמנות“.

דא און דארט האט מען שוין געהערט א מורמלען פון פּעבעל, וואס איז דורכגעגאנגען דורך דער מויער, ווי א שטילער ווינד:

— ראטעווען!

— מענשען טרינקען זיך!

— א שאנד פאר גאט!

— זינד! זינד!

פּלוצלונג האט זיך אימיצער בעוויזען אין וואסער. טיעף ביז צום האלז איז ער געגאנגען אין וואסער. א הויכער איז ער געווען. פון א גאס איז ער אנגעקומען און איז צוגעגאנגען צום שווימענדיגען ברעט. אויף וועלכען ס'איז געווען די נאקעטע פרוי מיט'ן אלטען מאן. און אנקומענדיג נאהענט צו זיי, האט ער פון אונטער דעם וואסער ארויס־געשטעקט א הויכען אייזערנעם צלם מיט א קריסטוס אנגעקלאפּט אויף

איהם און ער האָט דעם צלם אויפגעהויבען אין דער הויך איבער די קעפּ פון די נאַקעטע אידען. און געוויזען צום פּעבעל אַרום דער מויער מיט'ן האַנד אויפ'ן צלם.

אַ שרעק איז בעפאַלען דעם פּעבעל אַרום דער מויער. דאָ און דאָרט האָבען זיך שוין גרופּען מאַנאַכען אַראַבגעלאָזט אויף די קניע איבער דער מויער. און עס האָט זיך פּלוצלונג דערהערט אַ הויך קירכען־געזאַנג, וואָס האָט אַבגעשאַלט ווייט און ברייט איבער דער מויער. איבער'ן וואַסער, איבער דער געטאָ, איבער גאַנץ רוים:

— די הייליגע מוטער שווימט. „די מוטער איז רחמנות".

— קריסטען־פאָלק, זעהט! זעהט! גאָט'ס מוטער שווימט!

פון אַלע זייטען האָט מען געקוקט אויפ'ן שטאַנד, אויף וועלכען עס איז געזעסען דער „הייליגער פאַטער" מיט זיין סוויטע. פּאַול דער פיערטער האָט זיין פּנים פערשטעלט מיט זיין רויטען מאַנטעל און ניט געוואָלט זעהן.

און מיט אַמאָל האָט עס אויסגעבראָכען ווי אַ שטורעם. פון דאָ און דאָרט האָבען זיך הענד אויפגעהויבען און געוויזען צום „פּאַבסט". און אַ מורמעל איז געגאַנגען:

— ראַטעווען!

— די טירען פון דער געטאָ עפענען!

— ראַטעווען! ראַטעווען!

— זינדיגער — האָט אַ מאַנאַך געוויזען מיט'ן צלם אויפ'ן פּאַבסט.

— אַנטי־קריסט!

— דער טייפעל זיצט אויף קריסטוס'עס טראָן!

— אַנטי־קריסט!

מיט די העק־שפּיזען און שטאַכערס האָבען די שווייצאַרישע זעלנער געמאַכט פּלאַץ פאַר'ן פּאַבסט, צוריקגעטריבען די צורייצטע מאַסע, און פּאַול דער פיערטער איז פערשוואונדען מיט זיין סוויטע פון דער מויער פון דער געטאָ. אַזוי זיינען איינער נאָכ'ן אַנדערען פערשוואונדען די קאַרדינאַלען, די קורטיזאַנען, די סענאַרען, די הויכע קירכען־דיענער און געוועלטיגער פון רוים און דער וועלט, איבערלאָזענדיג די פאַרבען־רייכע טאַפּעסטרייען און טעפּיכען איבער דער מויער פון דער געטאָ פלאַקערען זייערע פאַרבען אין דער זון.

אויפגעפראַלט זיינען געוואָרען די טיערען פון דער געטאָ, אויפ־געשפּרונגען זיינען די טירען און דאָס וואסער פון דער געטאָ האָט אַרויסגעשטראָמט. און עס האָט זיך געבראַכט, אַז דאָס געהט פער־פלייצען רוים!

קאַפּיטעל 7.

די לעגענדע.

איבער רוים האָט זיך פערשפּרייט אַ לעגענדע, אַז די הייליגע מוטער האָט זיך בעוויעזען אויף דער ערד. זי האַלט זיך אויף ערגעץ צווישען די אידען אין דער געטאָ, און זי האָט דאָס געראַטעוועט, צוליעב עפּעס אַן אונפערשטענדליכען טעם און אונבעוואוסטען צוועק, די אונגלויביגע פון אונטערגעהן. אין דער געטאָ האָבען זיך אָראָבגעלאָזט מאַנאַכען פון פערשיעדענע אָרדענס, נאָנעס און פרומע קריסטען, און האָבען פערשטעלטערהייט געוואָרפען בליקען אין די געוועלבער, אין די פערמאַכטע הייזער, טאָמער וועלען זיי דערזעהן יענע, צו וועלכע זיי בעטען, אין וועמעס הענד עס געפינען זיך די שליסלען פון דער און יענער וועלט, און וואָס האָט בעוויליגט צו זיין אַ טאָכטער פון דעם פערשאָלטענעם פאָלק און צוריקקומען און אויפהאַלטען זיך ביי דעם פאָלק.

בחינם האָבען די קאַרדינאַלען און די ביסקופּען בעפוילען די גלחים, אַז זיי זאָלען דאָס פאָלק אויפקלערען אין די קירכען, אַז עס איז נור געווען אַ כשוף־מאַכעריז, וואָס האָט זיך בעגוצט מיט'ן שטן'ס מאַכט און האָט אָנגענומען דאָס געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, כדי אָבצונאַרען דאָס קריסטען־פאָלק. עס האָבען זיך זאָגאַר געפונען עדות, וואָס האָבען עדות געזאָגט אין די קירכען פאַר'ן פאָלק, אַז זיי האָבען אַליין געזעהן, ווי די פרוי, וואָס האָט געשוואוימען אויפ'ן ברעט, האָט אַרויסגעוויזען פון אונטער'ן קלייד ציגען־פיסלעך. אַנדערע וויעדער האָבען דערצעהלט, אַז זיי האָבען געזעהן אין דער אידישער געטאָ אַרויסגעהענדיג פון אַ הויז אַ פרוי, וועלכע האָט געהאַט הערנער אויפ'ן קאָפּ. דאָס פאָלק איז אָבער געווען צופיעל אונטער דעם איינדרוק פון

דעם בילד וואס זיי האבען געזעהן, און די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער האט זיך פערשפרייט אין פעבעל.

דער פעבעל פון רוים האט שטענדיג געגלויבט, אז אין דער געטא האלטען זיך אויף כישוף־מאכערינס און מכשפות. אז די אידישע פרויען האבען אייז־האנד געשלאסען מיט'ן שטן, און דער שטן גיט זיי די מאכט, און לערענט זיי אויס ווי אזוי שטענדיג יונג צו בלייבען, ווי אויפצוהאלטען די פרישקייט פון זייערע קערפערס און די יונגקייט פון זייערע געזיכטער, צו פארבען זייערע האר אין וועלכע קאלירען זיי ווילען. און זיי קענען מיט אזעלכע געטראנקען איינפלאנצען אין יעדען מאנ'ס הארץ ליעבע און איהם אונטערטעניג מאכען. עס דערצעהלען אונז די כראניקעס פון יענער צייט, אז די שעהנסטע קורטיזאנען פון רוים פלעגען ארײַבקומען אין דער געטא אריין און אויסלערנען זיך ביי די אידישע פרויען דאס געהיימניס פון שטענדיג יונג בלייבען, וואס זיי, די אידישע פרויען, האבען עס בעקומען דירעקט פון שטן.

נאר דער פעבעל האט אבער געגלויבט, אז דער שטן האט נור א מאכט איבער דעם מענש און אלעס וואס געהט אן דעם מענשען, זיין גליק, זיין גרויסקייט, זיין הערשאפט — איבער דאס אלעס קאן דער שטן האבען זיין האנד. אבער ער קאן ניט האבען קיין שליטה איבער די הייליגקייט און איבער די געטליכקייט; אז קיינמאל קאן זיך דער שטן ניט פערשטעלען פאר גאט. דורך דעם האט ניט געהאלפען קיין אנשטרענגונג פון דער קירכע איינצורעדען דעם פעבעל, אז דאס האט דער שטן געראטעוועט די אידען. דאס, וואס די געשטאלט פון דער הייליגער מוטער האט זיך אליין בעוויזען, האט דעם פעבעל געשטארקט אין זיין גלויבען, און די לעגענדע פון דער „הייליגער מוטער" אין דער אידישער געטא האט זיך פערשטארקט ביים פאלק געגען דעם ווילען פון די גלחים און געגען דעם אומעכטיגען צארן פון דער קירכע...

— אפילו אזא הייליג וועזען איז אויך אונטערוואָרפען אונטער אלע שוואכקייטען פון פשוט'ען מענש. געזעהן אז מען פייניגט איהרע אייגענע, איז זי געקומען זיך אננעהמען — האט דאס פאלק גערעדט אין די קירכען.

— ס'איז קיין וואונדער ניט, בלוט רוהט ניט, און מעג עס אפילו

רינען אין די אדערען פון דער הייליגער מוטער, ציהט עס צו זיין איי־גענס.

— יעדען ציהט צו ס׳זייניגע.

— און איך זאג, אז מען דארף פארזיכטיג זיין מיט די „פער־שאלטענע", כאטש פערשאלטענע, פערשטויסענע, אבער עס האט א צו שטארקען צד אין הימעל. און דער געקרייציגטער אליין, כאטש ער איז א גאט׳ס זוהן, איז פריהער פון אלץ א איד. און ווי ער זאל זיי ניט פערלייקענען, דערזעהט ער אבער, אז מען פייניגט זיי, גיט עס איהם א שטאך.

— און זי — א אידישקע, און כאטש זיי האבען איהר זוהן גע־קרייציגט, קאן זי זיך אלץ ניט בעפרייען פון זיי, פונקט אזוי ווי א שנור אין שווער׳ס הויז וועט שטענדיג האלטען מיט איהרע ברידער...

— האט א פרוי צוגעלעגט...

די קירכע האט געזעהען די געפאהר אין די רייך פון פאלק, און האט אויפגעפאדערט די אינקוויזיציע אויסצוגעפינען די כשוף־מאכע־ריז און זי צו פערברענען עפענטליך. מעהר האט די אינקוויזיציע נישט בעדארפט. יעדען אבענד זיינען די שומרים פון דער אינקוויזיציע בעפאלען די געטא. מען האט ארויסגעשלעפט פון די הייזער פרויען און מיידלעך און געצוואונגען זיי דורך טארטורען מודה צו זיין, אז זיי שטעהען אין פערבינדונג מיט׳ן שטן. מען האט שוין געהאט פער־ברענט עפענטליך אין רוים אייניגע כשוף־מאכערינס. נור קיינמאל האבען זיי ניט געפונען די ריכטיגע, און זיי האבען ניט געקאנט אויס־ראטען די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער אין דער אידישער געטא פון מויל און געדאנק פון פאלק...

דער יונגער ווענעציאנער מאהלער פאסטילא, וועלכער איז איי־גענטליך געווען דער גאנצער שולדיגער אין די רעטונג פון די אידען האט דערוויל גענומען דעם בלינדען אידען מיט זיין שעהן אייניקעל און ארויסגעפיהרט פון דער געטא, און זיי בעהאלטען אין א לעדיגען קלויסטער, אין וועלכען ער האט געהאלטען אין מאהלען פרעסקאס פון אלטען און נייעם טעסטאמענט פאר די נאנעס פון הייליגען ארדער

סט. אנטאָניוס. דער קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ“ איז געלעגען אַבגעלעגט אין אַ פּערוואָרפענער גאַס אַרומגערינגעלט מיט אַ גרויסען פּאַרק און אַרומגעצאַמט מיט אַ הויכען מויער. אין דער קאַפּליצע, וואו פּאַסטילאַ האָט געמאָהלען זיינע פרעסקאַס, איז געווען אַ געהיי־מער אריינגאַנג, צו וועלכען ער האָט געהאַט די שליסלען און דאָרט האָט ער געהאַלטען פערבאָרגען זיין אוצר. יוסף פינזי, זייער לאַנדס־מאַן און פריינד, ביי וועמען דער בלינדער ר׳ יעקב האָט זיך געהאַט אויפגעהאַלטען, איז צוריקגעגאַנגען אין דער געטאָ. נור די געטאָ איז שוין ניט געווען זיכער. די אידען, וועלכע עס איז געוואָרען אונער־טרעגליך דאָס לעבען אין רוים אונטער דער הערשאַפט פון פּאָול דעם פיערטען, האָבען געזוכט עצות ווי צו אַנטרינען פון רוים נאָך אַנ־באָנאַ, וואו דער פירשט האָט זיי געהאַט איינגעלאַדען צו בזעצען זיך אין פּענזוא, אויף צו להכעיס דעם פּאַבסט.

פּאַסטילאַ האָט זיי צוגעזאָגט, אז ער וועט דעם אַלטען ר׳ יעקב מיט זיין טאָכטער ברענגען קיין ווענעדיג. בעפאָר זיי האָבען זיך גע־שיידט פון יוסף פינזי, וועמען אייגענטליך זיי האָבען גערעכענט פאַר זייער אייגענעם, האָבען זיי געהאַט אָבגעמאַכט צווישען זיך, אז זיי זאָלען זיך אַלע טרעפען אין אַנקאָנאַ, דעם נאָהענטסטען האַפען פון רוים. פון דאָרט וועט פּאַסטילאַ פאַר זיי שאַפען אַ וועגעציאַנער שיף, וואָס וועט זיי אַלעמען אַריבערפיהרען קיין וועגעדיג. און פון וועגעדיג האָבען זיי געהאָפט צו פאָהרען אויף איינע פון די טערקישע שיפען. וואָס געהערען צו אידען און וואָס זיינען דאַמאָלס געווען אין אַ שטענ־דיגען פערקעהר צווישען קאָנסטאַנטינאָפּאָל און וועגעדיג, אריינצו־פאָהרען אין דעם סולטאַנ׳ס מדינה, וואו די אידען און די מאַראַנען לעבען אין עושר און אין כבוד, און וואו זייער לאַנדספרוי און אַנגעה־מעריין, די גרויסע גביר׳טע גראַציאַ מענדעסאַ מיט איהר איידעם יוסף נאַסי זיינען דערגאַנגען צו גרוים גדולה און ממשלה אין סולטאַנ׳ס הויז. יוסף פינזי, דער פערוואַלטער און אַגענט פון דעם הויז מענדעסאַ אין רוים, האָט געהאַט גרויסע פערמעגענס אין זיידענס־שטאָפען און אין יואוועלען און טייערע שטיינער, וועלכע ער האָט געדאַרפט אַרי־בערפיהרען מיט זיך פון רוים קיין וועגעדיג. קיינע וועגען זיינען דאַ־מאָלס ניט געווען אין איטאַליען. דער איינציגער מיטעל אַריבערצו־פיהרען סחורות איז נור געווען דורכ׳ן וואַסער און דורך פּאַק־אייזלען

אויפ'ן טרוקענעם וועג און בעגלייט מיט שומרים און פעלד־רייטערס. און די וועגען זיינען געווען אין סכנה, און פאר א אידען מיט א פער־מעגען וואלט עס געווען א זיכערער טויט. פינזי האט אבער געמוזט איבערפיהרען זיינע סחורות אויף פאק־אייזלען פון רוים קיין אנקאנא. און ערשט אין אנקאנא איז ער געווען אין סכנה דערקענט צו ווערען פון דער אינקוויזיציע און פערברענט צו ווערען און זיין פערמעגען קאנפיסקירט צו ווערען. זיי האבען געמוזט די רייזע מאכען אין גע־היים, אונטער אנדערע נעמען, אלס ווענעציאנער סוחרים. און פאס־טילא האט זיי צוגעזאגט, אז ער וועט זיי שאפען ווענעציאנער קליי־דער און צייגניסע, אז זיי שטעהען אונטער דער שוץ פון די ווענע־ציאנער רעפובליק.

עס איז זיי אייגענטליך ניט קלאהר געווען די בעציהונגען פון פאסטילא צו זיי: פארוואס ער שטעלט זיך איין פאר זיי, פארוואס ער טוט דאס אלץ פאר זיי. און כאטש עס איז דאמאלס ניט געווען קיין זעלטענהייט, אז איינצעלנע קריסטען זאלען שטעהן אין זעהר נאהענטע פערבינדונגען מיט אידען. דאך האט דער אלטער ר' יעקב, וועמעס איינציגער גליק איז געווען זיין אייניקעל יעפתה, און זיין איינציגער צוועק אין לעבען איז געווען אבצוהיטען זיין אייניקעל, די טאכטער פון זיין געליעבטען זוהן יוסף, וואס איז פערברענט געווארען אויף קידוש השם אויפ'ן פייער פון דער אינקוויזיציע אין ליסבאן, האט זיך פאר עפעס געשראקען. אין דער אנוועזענהייט פון פאסטילא פלעגט דער אלטער האלטען דער מיידעל'ס ווייסע האנד אין זיינע, ניט אראבנעהמענדיג זיין צווייטע ציטערענדע האנד פון איהר אקסעל, ווי מורא האבענדיג פאר עפעס, אבער פאסטילא'ס אויפריכטיגקייט אין דעם טאן פון זיין רעדען און זיין איינגעהאלטענקייט און עהרליכקייט אין זיין בעציהונג צו זיי, און דער עיקר דאס, וואס ער האט איינגע־שטעלט זיין לעבען פאר זייער רעטונג — דאס האט אפילו אינ'ם אל־טען ר' יעקב איינגעפלאנצט א צוטרויען און א גלויבען צום פרעמדען. און ער האט זיך פערלאזט אויף איהם.

און, וויעדער, איז דאך ניט געווען קיין אנדער זאך צו טון, ווי נור אנצונעהמען פאסטילא'ס הילף. די אינקוויזיציע האט געמאכט א געיעג אויף דער געטא. יעדען אבענד איז מען בעפאלען אנדערע אידישע הייזער און ארויסגעשלעפט יונגע ווייבלעך און מיידלעך, וועל־

כע האָבען געהאַט פרומע געזיכטער און צניעות'דיגע אויגען. וואָס האָ־
בען נור מיט עפּעס דערמאָנט אַז יענער געשטאַלט. וואָס האָט זיך גע־
האַט בעוויזען אויפ'ן וואַסער. און זיי געוואָרפען אין די טאָרטור־קע־
לערען פון דער אינקוויזיציע און געצוואונגען זיי מודה צו זיין. דורך
כל'ערליי מינים יסורים. אַז זיי האָבען געקראָגען זייער שעהנקייט פון
שטן און זייער איידעלען אויסזעהן דורך כשוף. און דערנאָך האָט מען
זיי עפּענטליך פערברענט אויף די גאַסען פון רוים.

קאפיטעל 8.

דאס דאפעלטע הארץ.

אין דער קאפליצא פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ“, וואו פאסטילא האט געמאהלען זיינע פרעסקאס — האט אין די פארנאכטען דורך דעם טיעפען בלאהען און גאלד, מיט וועלכע קאלירען עס זיינען געוועזען אויסגעזעצט די פיגורען פון די הייליגע אין די פענסטער פון קלויסטער — אריינגעדרעמעלט א ווארימע צימרענט ליכט, וואס האט ווי א וואלקען פון שטויב געהויבען זיך אין דער לופט פון דער קירכע. צוויי שטויב־זיילען, וועלכע האבען ארויסגעשיינט דורך די אויגען פון די הייליגע, ווי אויס טיעפע קוואלען, זיינען געפאלען דורכ'ן חלל פון קלויסטער, איבערגעווארפען זיך פון איין עק קלויסטער צום אנדערען, און האבען אין זייער וועג בעליכטען מיט א מאדנע אונהיימליכע ליכט די פאטריארכען, די נביאים, די אפאסטאלען און די הייליגע, וואס האבען אראבגעקוקט פון די ווענד, פון פאסטילא'ס פרעסקאס. אין א ווינקעל פון דער אונהיימליכער קאפעלע — אין געגענווארט פון די אלע הייליגע, וואס האבען דורך דער ליכט געקראגען א לעבענס־בעוועגיקייט, האט זיך געפונען דער אלטער בלינדער ר' יעקב, וואס איז צייט די בהלה פון דער געטא, אביסעל ווי צומישט געווארען, און נישט געוואוסט וואו ער געפינט זיך. ער איז אימער געלעגען אונבעוועגליך אין ווינקעל — און געקלאפט מיט די ליפען. און נעבען איהם איז ווי תמיד געווען זיין אייניקעל יעפתה.

אויבען אין דער הויך אויף אן אויפגעהאקטען געשטעל, איז געזעסען דער מאהלער פאסטילא, ביי זיין ארבייט. ער האט אראבגעקוקט פון דער הויך און בעטראכט די לעבעדיגע גרופע דארט אין ווינקעל.

די שטויב־שטראהלען. דורכקרייצענדיג דעם חלל פון דער קיר־כע, האבען פערכאפט יעפתה'ס האר און א האלב געזיכט. ער האט געזעהן די זיידענע געקרייזעלטע דינע לאקען, וועלכע כאפען זיך ארויס פון איהר גלאט־פערקעמטען קאפ, און פאלען מיט צערטליכקייט איבער איהר ווייסען נאקען. ער האט געזעהן איהר איידעלע טונקעל קאלירטע הויט, די טרויעריגקייט פון איהר שמייכעל, און די פערפיהרערישע צניעות, וואס שוועבט ארויס פון איהרע אויגען.

דא, אין דער ליכט פון גאלדענעם שטויב, וואס שטראמט אריין דורך די פענסטער, דא אין די טיעפקייט פון די ווינקלען, אין דער שא־טענקייט פון די ווייסע קאלומנען, אין בעגלייטונג פון די אלע היילינגע און פאטריארכען, וואס קוקען אראב פון די וועגד — האט זי, די אי־דישע טאכטער, נאך מעהר ווי תמיד אויסגעזעהן ווי די היילינקייט אליין. די גרופע דארט אין ווינקעל, דער בלינדער איד, מיט זיין שיטערע גראהע בארד, און הארלאזען קאפ, וועלכער קוקט תמ'עווא־טע ארום זיך — און נעבען איהם די פערלארענע טרויעריגע טאכטער — האט געמאכט א איינדרוק ווי איינע פון זיינע סצענעס, וואס ער האט ערשט אבגעמאהלט אויף די וועגד פון קלויסטער, איז אראב פון דער וואנד און בעוועגט זיך דארט אין ווינקעל... אזוי האט זי אויסגע־זעהן — די היילינגע מאריע, די מענשען־טאכטער, אין וועלכער גאט האט זיך פערליעבט; וועלכער גאט האט בעוויליגט, אז זי זאל ברענ־גען צום מענשען דעם טרויסט פון דער וועלט.

אזוי האט זי געמוזט אויסזעהן, מאריע, אין יענער נאכט, ווען זי האט זיך בעהאלטען אין א געצעלט צווישען די פאסטוכער, אויף דעם פעלד אין בית לחם, צו געבוירען איהר קינד — אזוי האט זי געמוזט אויסזעהן אויף דעם וועג, ווען זי איז אנטלאפען מיט איהר מאן יוסף קיין מצרים. אזוי האט זי געמוזט אויסזעהן דאמאלס, אין יענעם מאמענט — אין גרעסטען מאמענט פון דער וועלט'ס ערהוי־בונג, ווען גאט האט זיך פארקוקט אויף איהר — און זי אויסגעקלי־בען, אז זי זאל זיין די אויסערוועהלטע.

פאסטילא האט געהערט צו יענע רעליגיעזע מאהלער, וואס זייער בעגייסטערונג פאר דער היילינער מאריע איז געווען א צוזאמענגע־מישטעס פון הימלישע און ערדישע ליעבע. זייענדיג פון נאטור און ערציהונג רעליגיעז, האט ער פאר גאט'ס מוטער פערמאגט יענעם

געפיהל פון פערהערליכונג, וואס עס קענען נור בעזיצען רעליגיעזע נאטורען אין זייער הייליגסטען עקסטאז. נור וואס טיעפער דאס רע־ליגיעזע געפיהל האט זיך ביי איהם געשטארקט, אלץ זינדיגער האט ער געפיהלט — ער האט געפיהלט אין דעם גאנג פון זיין בלוט דעם מענשליכען ברום, דאס וועבען פון טיפעל אין דעם פערלאנג נאך תאוה... קוקענדיג אין איהר פנים, אויפהויבענדיג די הענד צו איהר. קניענדיג פאר איהר, האט ער געבעטען, אז זי זאל איהם אויסטון פון יעדער מענשליכער שוואכקייט — אז זי זאל איהם ערהויבען און אריינברענגען אין די הימלישע רייכקייטען פון ריינקייט און אויסגע־לייטערטקייט. נור אריינקומענדיג אין זיין פאנטאזיע אין די הימ־לישע רייכקייט פון ריינקייט און אויסגעלייטערטקייט, האט ער זיך געפיהלט אזוי נאהענט צו איהר — אזוי ארומגענומען מיט איהר ליעבע און גוטקייט — אזוי צוזאמען און איינס מיט איהר, אז ער האט ניט מעהר געוואוסט אויב עס איז זינד, א פערשוועכונג פון די העכסטע ריינקייטען, אדער עס איז א אויסצייכנונג, א ספעציעלער חסד, וואס זי בעוויליגט איהם... אילוזיאנען און געשטאלטען פלעגען איהם פייניגען ביינאכט — ער פלעגט זיך געפינען אין א נאהענטער מענשליכער פערלייבונג מיט זיין געטין, שוועבענדיג הינטער איהרע בריסטען אין הימלישע הערליכקייטען... און זיין געוויסען איז גע־פלאגט געווארען פון חרטה און בענקשאפט...

אין יעפתה, אין דער מיידעל פון דער אידישער געטא, האט ער געזעהן די קערפערליכע פערלייבונג פון די הייליגע מאריע. ער האט געגלויבט, ווי פיעלע האבען דענסמאל געגלויבט, אז די געטליכקייט לאזט זיך אראפ אויף דר׳ערד און נעהמט אן מענשליכע געשטאלטען. ער איז געווען איבערצייגט, אז די הייליגע מאריע האט בעוויליגט, צו־ליעב עפעס אן אונבעוואוסטען טעם, צו ענטפלעקען זיך אין דער מיי־דעל — דער נס, וואס איז געשעהן דורך איהר אויפ׳ן וואסער, וואס דער גאנצער פעבעל פון רוים איז מיט אמאל פערבלענדעט געווארען און געגלויבט, אז זיי זעהען די הייליגע מוטער אין איהר לייב — דאס האט איהם נאך מעהר איבערצייגט, אז א הייליגער גייסט שוועבט איבער דער מיידעל. ער האט זי פערגעטערט ניט נור דערפאר, ווייל זי איז געווען אזוי נאהענט מיט איהר אויסזעהן און געשטאלט צו דעם בילד פון דער הייליגער מוטער, וועלכעס ער האט געטראגען אין זיין

פאַנטאַזיע. — נור זעהענדיג דאָס בילד אין בלוט און פלייש, בעוועגענ־דיג זיך, רעדענדיג — קוקענדיג אויף איהם — האָט זיין צוהיצטער אונערפילטער פערלאַנג, וואָס האָט געברענט צו יענעם הייליגען גע־שטאַלט, צוגאַסען זיך ווי גליהענדעס בליי אין זיין בלוט און זיינע אָדערען — און עס האָט איהם געצויגען צו איהר — און ער האָט גע־ברענט צו איהר מיט אַ תאוה, וואָס איז געצוימט געוואָרען דורך זיין רע־ליגיעזען גלויבען. און ער האָט אויסגעדריקט זיין הייסען אונערפילטען פערלאַנג און אויסגערעדט זיך אין דעם בילד, וואָס ער האָט געמאַהלען פון איהר, אין געהיים, אַלס די „הייליגע מוטער" פאַר די נאָנעס פון קלויסטער דאָס „הייליגע האַרץ".

קאפיטעל 9.

דאס בילד.

ער האט זיך געמאכט צייכנונגען און שאטירונגען פון יעפתח'ס קאפ, פון איהר פנים און בעוועגונגען. ער האט מיט התמדה נאכגע־פאלגט יעדען ריהר איהרען דורך דער צייט, וואס זי האט זיך אויפ־געהאלטען אין קלויסטער און ער האט געהאט די מעגליכקייט זי צו בעטראכטען.

אין דער הויך, אויפ'ן געשטאנד האט פאסטילא געהאט זיין בית־המקדש ווינקעל, אין וועלכען ער האט אלע טאג געמאהלען ווי א גע־בעט דאס בילד פון דער אידישער טאכטער פון דער געטא, אלס הייליגע מוטער. עס איז געוועז זיין תפלה, זיין ארעם ביסעל ליעבע און זיין בעשרענקטע מענשליכע אויפפאסונג פון די אונענדליכקייט, און די ארעמע מתנה, וואס ער האט געבראכט צו גאט פון זיין אייגענס. ער האט די הייליגע מאריא און אזוי אויך דאס מיידעל פון דער געטא קיינמאל ניט געקאנט זעהן און פארשטעלען זיך אלס מוטער מיט א קליין קינד אויף דער האנד. ער האט זי געזעהן אלס דאס אייביגע מוטערליכע. זי איז געוועז א מוטער ביים ערשטען טאג פון איהר געבוירען. דורך דעם האט ער בעסער פערשטאנען די ביזאנטישע פרימיטיוועז, וואס האבען איהר געמאהלען אליין, אדער ווען מיט דעם קינד, איז דאס קינד געוועז א מאן מיט א בארד, א קינד מיט א גע־זיכט פון אן ערוואקסענעם מענשען. זי האלט אויף דער האנד ניט איהר קינד, נור דאס קינד פון דער וועלט, דעם מענשען. דורך דעם האט ער ניט געמאהלען דאס אידישע מיידעל, ווי די אנגענומענע טראַ־דיציע צו מאהלען די „הייליגע מוטער" אין איינע פון די סצענעס: „מיט'ן קינד אויף דער האנד" אדער „מוטער אין רחמנות" דאמאלס

ווען זי בעווייגט איהר געקרייציגטען זוהן, נור ער האט זי געמאהלען אלס „די אונבעפלעקטע אויפפאסונג“, ווי די בעוועגונג צו מאהלען די הייליגע מאריע האט דענסמאל ארומגעכאפט די יונגע קינסטלער.

פון א וואלקען פון רויך, וועלכער געהט אויף און קוילערט זיך און רינגעלט זיך איבער דעם ערד־קוגעל — שטייגט אויף א מיידעלשע געשטאלט, וועלכעס שוועבט אהן פליגלען, נור מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער, אין הימעל אריין. פון איהרע פלייצעס פאלט א מאנטעל פון בלאהען הימלישען סאמעט, ווי א פלאם־פייער, צוריק אראפ אויף דער ערד. זי גיט אב די ערד דאס לעצטע, וואס האט זי געמאכט פאר ערדישעס און עס ענטפלעקט זיך אין דער הערליכער זון א יונגער, כמעט נאך קינדישער, ערשט וואס נור רייף וואקסענדער מיידעלשער קערפער. זי איז נור איין אייגענבליק נאקעט, באלד ווע־רען דא און דארט די טיילען פון איהר נאקעטען קערפער פערשטעלט אין דעם רויכערדיגען וואלקען פון איהרע האר, דורך וועלכע אבער עס שיינט דורך, ווי זונען־שטראהלען דורך וואלקען און האר, די טונקעל שיינענדיגע פערלמוטערנע הויט פון איהר קערפער. זי איז נאקעט, די געטליכקייט ווייסט ניט פון קיין קליידונג, נור איהר נאקעטער קערפער איז א קינדערשער (ווי עס האט זי געמאהלען פרא־אנזשיליקא, וועמעס פערגעטערער ער איז געוועז). נור א פערבארגענע, צניעות׳דיגע ליידענשאפט בעהאלט זיך אין די אונשולדיגקייט, אין דער אונבעהאל־פענקייט פון דעם יונגען קינדישען לייב. זי אליין וויל גארנישט, ווייסט פון גארנישט, נור זי ברענגט זיך אין גאנצען ביז צום לעצטען טראפען בלוט איהרען אן עולה תמימה, א קרבן צו גאט. אזוי געהט זי ארויף צו גאט, ווי א כלה. און עס ציטערט דאס בלוט אין איהר יעדען לייב־קעמערעל, וועקט זיך און קלאפט דורך די פערלמו־טערנע הויט...

פליהט זי מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער אין הימעל אריין, — איז אבער איהר בליק אויף שטענדיג צוגעשמידט צו דער ערד. איהר קאפ האלט זי אראבגעבויגען און זי קוקט אויף דער ערד — די ערד, מיט וועלכער זי איז אויף שטענדיג געווארען צונויפ־געבונדען דורך בלוט, פאר וועלכער עס איז איהר בעשטימט צו טראַ־גען איהר גורל, איהר צער און איהר רחמנות. און איהר בליק האט ער געגעבען די קראפט פון זעהן, צו זעהן דאס אונזעה־

בארע, דאס פערהוילענע. עס האט זיך געדאכט, אז די אויגן זעהען דעם גורל, וואס איז בעשערט יעדען איינעם — דעם גורל, וואס געהט נאך אונזערע טריט. זי זעהט דעם פיין און דעם צער און דאס אונבעהאלפענקייט פון אונזער קארגעם לעבען, דאס בלאנדזשען פון אונזערע טעג — און דאס רייסען זיך, וואס איז איבער אונזערע קרעפטען — און איבער דעם, וואס איהרע אויגען זעהען. טרויערט איהר מויל. וויפיעל צער און וויפיעל רחמנות האט ער איינקנעטען אין דעם דינעם, אויסגעצערטעלטען, פרישען שנים פון איהר מויל. די געטליכע טרויערקייט און די מענשליכע חרטה. די אונבעהאלפענקייט, וואס מיכעל אנזשעלא האט איינגעקנעטען אין דער גרימאסע אויף דער מויל פון זיין „מוטער אין רחמנות". ווען די הייליגע מוטער, אלס יונגע מיידעל, האלט אויף איהרע הענד איהר ערוואקסענעם געקרייציגטען זוהן ווי א קליין קינד. די גרימאסע האט ער געשאנקען דער אידישער מיידעל פון דער געטא, נור די גרימאסע פון צער איז נאך ניט געווען רייף ווי זי איז ביי מיכעל אנזשעלא. ער האט זי אויף די ליפען פון זיין בילד פערהוילען אין אן אונערקלעהרבארען שמייכעל, ווי זי וואלט געווען געוואוסט דעם סוד פון אונזער ערלייזונג, דעם סוד פון די לעצטע טעג, און זי זעהט דעם אייביגען פריעדען און די שטענדיגע שטילקייט נאך אונזער צייטווייליגעס, אריםעס, פערלוירענעם בלאנדזשען... זי ווייסט דעם וועג. ביי איהר איז דא די רוה און די זיכערקייט, ביי איהר איז דא דער ציעל און די ענד. און ווער עס געהט נאך נאך איהר, נעהמט זי איהם מיט זיך אין די הימלישע רייכקייט, אין די אייביגקייט, וואס איז פאר אונז און נאך אונז...

עס איז שוין געווען נאכט, און די קאפליצא איז געווען ארומגעוועבט מיט שוועבענדע, ריהרעוודיגע שאטענס, וועלכע האבען זיך פערגליווערט־שווער בעוואוינגען פון איין קאלומן צום אנדערען — איבער דער גאנצער לענג פון קלויסטער. אויבען, אין דער הויך, אויף זיין געשטאנד, איז געזעסען דער מאהלער און האט ביים שיין פון דיקע וועקסענע ליכט בעטראכט דאס בילד, וואס ער האט פערפערטיגט. פלוצים איז עס געקומען איבער איהם, ער האט פערגעסען, אז ער איז דער מייסטער פון בילד, אז עס זיינען נאך נאס די פענזלען, מיט וועלכע ער האט עס געמאהלען. עס האט זיך איהם געדאכט, אז ניט ער

האט געשאפען דאס בילד, נור דאס בילד האט איהם געשאפען. אזוי איז עס געווען פון ערשטען טאג אן, ווען עס איז געווארען, און קיינער ווייס ניט ווי אזוי עס איז געווארען. עס האט זיך איהם גערוכט. אז אן ערשיינונג האט זיך בעוויזען אויף זיין לייוועגט, וועלכע איז געקומען פון אונבעוואוסטע ספערען, די מענשען צו טרייסטען און צו בעגליקען. פון דעם יונגען מיידעלשען קערפער האט געבלאזען א גרויס גליק, וואס איז געקומען פאר יעדען איינעם, און עס האט זיך איהם גערוכט, אז דער קערפער איז זיינער, פאר איהם און צוליעב איהם גע־קומען, און פעראייניגט מיט איהר אין אן אייביגען באנד, פליהט ער מיט איהר פון דער וועלט ארויס, אין אנדערע אונבעקאנטע און הימ־לישע ספערען. עס האט זיך איהם גערוכט, אז דער בליק, דאס פנים, די אויגען, דאס מויל — אלץ איז זיינס, פאר איהם און צוליעב איהם זיך בעוויזען, אז דאס זעהט זי מיט די אויגען איהם, זיין לעבען, זיין גורל, זיינע נארישקייטען און זיין אונבעהאלפענקייט. און איבער איהם טרויערט זי, אויף איהם האט זי רחמנות, און זי איז געקומען איהם אויסלייזען פון די ענגשאפטען פון דער וועלט און מיטנעהמען איהם אין אנדערע וועלטען, און זי שמייכעלט צו איהם, און זאגט איהם צו אלעס, אלעס, הימלישעס און ערדישעס גליק אהן א מאס און אהן גרענעצען.

— א, הימלישעס גליק, דו, וואס דו קענסט בעגנאדיגען, אונענד־ליך מיט די זעליגקייטען פון דיין הימלישעס רייכטום! זיי געלויבט פאר דעם, וואס דו ביזט געקומען! א, לאז מיך אויסגעהן אין מיין גאנ־צער אונמאכט הינטער דיינע געפליגעלטע ברוסטען. פיהר מיך אריבער פון דער וועלט אין דיין גנעדיגקייט אריין, אויף דיינע לייכטע פליגעל.

און פאסטילא איז געפאלען אין אונמאכט פאר איהר...

אראבגעהענדיג פון זיין הויכען געשטאנד מיט דער ליכט אין האנד, האט זיין שיין בעלויכטען דאס אידישע מיידעל, וואס איז גע־לעגען אבגערוקט פון׳ם אלטען אידען, אויף קליידער און קישענס אין א ווינקעל פון דער קאפליצע, אונטער א קאלומן. דער בלויער הימלי־שער מאנטעל, וועלכען זי האט געהאט, אויפלייזענדיג זיך, אראבגע־

ווארפען פון זיך (אויף פאסטילא'ס בילד), ווען זי פליהט אין הימעל אריין, איז איצט נעלעגען צוגעדעקט איבער איהר, און עס האבען זיך ארויסגעזעהן פון איהם איהרע נאקעטע קינדערשע פיס און איהר פנים, וואס האט גערוהט אויף איהרע האר. א מינוט האט זיך פאסטילא'ן געדאכט, אז די געטין פון זיין בילד איז צוריק אראבגעפאלען פון הימעל און ליגט דא ווי א געשאסענער פויגעל צו זיינע פיס. נור באלד איז דאס בילד געווארען אין זיינע אויגען די ריכטיגע מיידעל, די לעבעדיגע, פליהענדע אויסדערוועהלטע מענשען־טאכטער. און דא ליעגט נור אן ארעמע געיאגטע אידישקע, וואס בעהאלט זיך ביי איהם פון די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. ער האט שוין געוואלט אוועקטרעטען פון איהר, נור די שיין פון ליכט איז נאך אמאל געפאלען און בעלויכטען איהר פנים. איהר פנים האט דערמאנט אין גאנצען אן יענעם געזיכט, פאר וועלכען ער האט ערשט ניט לאנג געקניעט און געבעטען. אז זי זאל איהם אריינברענגען אין הימלישער רייכקייט. נור דאס פנים איהרס, שלאפענדיג, האט אויסגעדריקט ערדישע אונבעהאלפענקייט. איהרע פערמאכטע אויגען זיינען געווען אזוי אונשולדיג און אזוי אונבעהאלפען־מענשליך, ווי די אויגען פון א טויב, ווען דער שוחט קומט איהר שעכטען. און אויף די הערלעד אויפ'ן ראנד פון די הייטלעך, ביים צוזאמענקנייטשען דאס אויג, האט זיך אויפגעהאלטען א שוואכע מענשליכע ליעבע, וואס דאס האט זיין געטין ניט בעזעסען.

און ער האט געזעהן, אז די מוטער פון אונזער הימלישעם און ערדישעם גליק פליהט ניט אין דער הויך צו גאט, נור ליגט ווי א געשאסענער ארעמער פויגעל, אונטערטעניג צו אונזערע פיס.

א מעכטיגער, אן אונגעצוימטער פערלאנג האט איהם בעהערשט צו זעהן דאס לייב, דעם לעבעדיגען, אטעמענדען קערפער פון זיין געטין. מיט א קלאפעדיגעם הארץ האט ער אנגענומען דעם בלאהען סאמעטענעם מאנטעל און מיט א לייכטע בעוועגונג איהם אראבגענר־מען פון דער מיידעל. און פאר זיינע אויגען איז ענטפלעקט געווארען איהר נאקעטע לייב.

איהר לייב איז געווען עהנליך צו דעם לייב פון זיין געטין. זי איז אויך געווען מיידעלש, לייכט און קוים וואס רייף געווארען, ווי דער קערפער, וואס ער האט גענומען פון פרא אנזשעליקא. נור דער לייב פון דער לעבעדיגער, אטעמענדיגער מיידעל איז געווען ערדיש־

מענשליכער, און דערפאר מעהר הייליגער... אין די פאלדען פון איהר שויס, און די חן־גריבלעך פון איהר בויך איז געלעגען אויסגעגאסען דאס גלוסטונג צוזאמען מיט די אויסלייזונג פון מענשען. אונזער ווילען און אונזערע בעגעהרען. און עס האט זיך געדאכט פאסטילא'ז, אז אין דעם לאבענדען לעבעדיגען קערפער ליגט די אויסלייזונג און מעהר דער ציעל פון אונזער לעבען — מעהר ווי אין דעם בילד.

ער האט געקניהט פאר דעם קערפער. קיין תפלה האט ער ניט געזאגט. נור ער האט מיט פערברענטע לײדענשאפטליכע ליפען גע־קושט דעם זוים פון דעם הימלישען בלויען מאנטעל, וועלכען ער האט אראבגענומען פון דער מיידעל, און וועלכער איז נאך געווען ווארעם פון דעם לעבעדיגען לייב.

און ער איז צוריק ארויפגעגאנגען אויף זיין געשטאנד, צום בילד, צו בעשענקען דעם לייב פון זיין געטין מיט די הימלישע רייכ־טימער, וועלכע עס בעזיצען די מענשען־טעכטער...

קאַפּיטעל 10.

ווען די גלאָקען קלינגען.

פון פריהמאָרגען אַן האָבען רוים'ס גלאָקען געקלונגען פון אַלע ווינקלען פון שטאָדט. פון אַלע בערגלעך און טאָלען, איבער וועלכע די שטאָדט איז אויסגעשפּרייט, האָט זיך געגאָסען אַ שאַלען פון קלאַנגען. אַ טייל פון זיי האָבען הויך, ערנסט, מיט אַ געבייזער געיאָגט אַ שרעק מיט זייערע באַסאָווע, מעטאַלענע קולות. אַנדערע, ווידער, האָבען זיך עפּעס געבעטען מיט יונגע מיידעלשע קלינגענדיגע שטימען. אַנדערע, ווידער, ווי אָבגעריסען זיך פון דער ערד, האָבען גערופען בעזונדער צו אייגענע געטער מיט אייגענע תפלות. איין גלאָק האָט איבערגעשטיגען דעם אַנדערען. איינער האָט געוואָלט דעם אַנדערען איבערשרייען. אַ טייל פון זיי האָבען געדראָהט און אַ טייל האָבען זיך געבעטען. אין דער לופט איבער די קעפּ פון די מענשען, האָט זיך געדאַכט, שרייען אונזיכטבאַרע בעסטיעס, וועלכע דערנעהענטערען זיך וואָס אַ מאָל נעהענטער צו זעטיגען זייער דורשטיגען כעס, און עס הערען זיך די בעטענדיגע, לעצטע־כוחות'דיגע אויסגעשרייען פון זייערע בעדראָהטע קרבנות...

און פון פריהמאָרגען אָן האָבען זיך איבער רוים'ס גאַסען געצויגען פּראָצעסיעס. פון אַלע קירכען און קלויסטערס האָט מען געטראָגען הייליגע בילדער און קירכען־פאָהנען אונטער רויטע קאָלירענדיגע חופות, בעגלייט מיט דעם ערנסטען טויט־יום־טוב'דיגען שיין פון גרויסע וואַקסענע ליכט, וועלכע עס האָבען געטראָגען אין לאַנגע רייהען גלחים אין ווייסען געקליידעט. עס האָט זיך געהערט דאָס שטילע טויטען־שאַלען פון די קליינע זילבערנע גלעקלעך, מיט וועלכע קינדער־גלחים האָבען געקלונגען, געהענדיג פאָראויס פאַר די הייליגע בילדער. קאַרדינאַלען אין בלוט־רויטע היט מיט זייערע שעפּער שטע־

קענס אין די הענט, האבען אנגעפיהרט די קירכען־פראצעסיעס. און פון וויהרויך־וואלקענס האבען זיך געהויבען אין דער הויך גיפסענע פיגורען פון אבגעטער, געטראגען אויף מענשליכע פלייצעס; געקריי־ציגטע מענער, וועלכע האבען פערקרימט זייערע געזיכטער אין גריי־מאסען פון פיזישען צער. פיגורען פון נאקעטע מענשען, וועלכע טראגען שטעכענדיגע שווערדען אריינגעשטעקט אין זייערע לייבער און פערגליווערט בלוט רינט פון זייערע נאקעטע וואונדען. טייל פון זיי האבען געוויזען מיט פערוויינטע, פערקרימטע פנים'ער אויף זייערע וואונדען, אויף די הענד זייערע, אין וועלכע עס האט נאך געשטעקט אריינגעהאקטע נעגעל. און נאך זיי זיינען נאכגעגאנגען מיילען־ווייט רייהען פון מאנאכען, פערקליידט אין טויטען־מאסקען, אין שווארצע מאנטלען, מיט שווארצע קאפ־בעדעקענס, דאס פנים פערהילט אין שווארצען, אויף וועלכען עס איז געווען אויסגעמאלט מיט וויים א מאסקע פון א סקעלעט, און דורך די אויסגעשניטענע אויגען פון סקע־לעט האבען ארויסגעקוקט אונהיימליכע, שרעקענדע אויגען... די טויטען־מאסקען האבען געהאלטען גרויסע געלע וואקסענע ליכט אין די הענד און עס האט זיך געדאכט, אז די טויטע האבען זיך אויפגע־הויבען פון זייערע טרונעס און זיי געהען איבער די גאסען פון רוים...

און פון פריהמארגען אן האט מען געהערט א זינגען. אבער ס'איז ניט געווען א זינגען, נור אן אונהיימליך טויטען־געשריי האט זיך געהערט איבער די גאסען פון רוים, און האט אבגעקלונגען ווי א שרעק, וואס איז בעפאלען רוים פאר עפעס אונבעוואוסטעס, וואס דער־נעהענטערט זיך צו איהר...

צו די טויערען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" זיינען אלע פראצעסיעס אנגעקומען און אראבגעלאזט זייערע קירכען־פאהנען, הייליגע בילדער און גיפס־פיגורען פון זייערע אקסלען און זיי אריינ־געטראגען אין דער קאפליצע, אין וועלכער פאסטילא האט פערטיג געמאכט זיינע פרעסקאס און זיי אוועקגעשטעלט ביים אלטאר פון די „הייליגע מוטער", וואו עס ווערט איינגעווייהט דאס נייע בילד פון גאט'ס מוטער, וועלכע וועט באלד ערשיינען אין דער לופטען, נאך א געהיימען מיטעל, וואס א מעכאניק האט אויסגעפונען.

עס איז פול די קירכע מיט קארדינאלען, בישאפען, גלחים, מא־נאכען און מאנאשקעס. אלע אין זייערע גלחים־קליידער קניהען זיי

אויף דער ערד, און ווארטען אויפ׳ן גרויסען מאמענט, ווען דאס „הייליגע מיידעל" וועט ערשיינען פאר׳ן אלטאר. עס שפּילען די אר־גאנען, און עס זינגען די קירכען־כארען, און דאס פאלק, מאן, ווייב און קינד, ווי שטורמדיגע כוואליעס פון ים, שלאגען איבער דעם אפע־נעם טויער פון דער קירכע, און ווילען אריין. די קירכע איז שוין איבערגעפּאקט, און די טויזענדער־קעפּיגע מאסע גיסט זיך אויס ווי אן איבערגעפלייצטער טייך אויפ׳ן פלאץ איבער׳ן גראז פאר דער קיר־כע. זיי זעהען נור די ברענענדיגע געל־וואקסענע ליכט אויף די הויכע הילצערנע לייכטער, ווי ברענענדיגע זיילען, זיך הויבען איבער די קעפּ פון די ווייס־געקליידעטע גלחים און איבער די שווארצע, טויט־פאר־מאסקירטע פנים׳ער פון די מאנאכען. זיי הערען דאס געזאנג וואס גיסט זיך ארויס פון דער קירכע, און אלע שווייגען אין ערנסטער שטילקייט.

עס דערהערט זיך דאס שרעקענדיגע קלינגען פון דעם טויט־טען־גלעקעל — דאס קלינגען, וואס דערמאנט יעדען גלויביגען קריסט אן די לעצטע מינוטען פון זיין לעבען, ווען דער גלח וועט קומען זיין נשמה אבנעהמען. און די גאנצע קירכע מיט גלחים און מאנאשקעס ווארפען זיך אויף דער ערד, זינקען די קעפּ טיעף צו דער ערד און שווייגען. איבער זייערע קעפּ הויבט זיך א געדיכטער וואלקען פון ווייררויך. און פון וואלקען, ווי דורך א נס, שטייגט אויף א לייכטענ־דער קערפּער פון א יונג מיידעל, פליהט איבער זייערע קעפּ און שטעלט זיך צווישען די הייליגע בילדער און גיפּסענע פיגורען אויפ׳ן ליידיגען פּלאץ פאר׳ן סאקראמענט פון אלטאר פון „די הייליגע מוטער".

דער בישאף פון סט. מארקוס קלויסטער, וואס האט אנגעפיהרט די פּראצעסיע, האט דער ערשטער אויפגעהויבען זיין גרויען בעקרויג־טען פליכעוואטען קאפּ און געווארפען א בליק אויף דעם נייעם גאט, וואס האט זיך בעוויזען פאר זיי. ער איז ערשטוינט געווארען פון דעם אונבעקאנטען און ניט צוגעוואוינטען בילד פון די „הייליגע מו־טער". וואס האט זיך ענטפּלעקט פאר זיינע אויגען: א נאקעטע יונגע מיידעל, וואס איז מעהר עהנליך אויף א אידיש מיידעל פון דער געטא, איידער אויף די אנגענומענע בילדער פון דער הייליגער מוטער. און נאך איהם האט זיך געהערט א שטיל מורמלען. א מינוט איז געווען ווי א הפסקה אין דער גאטעס־דיענסט און קיינער האט ניט געוואוסט,

וואס עס וועט זיין. די גלחים און די נאנעס האבען ניט דערקענט אין איהר זייער גאט און געקוקט פערפערעמדט מיט אונרוהיגקייט איינער אויפ'ן אנדערען. אבער פלוצלונג האט איינער פון די יונגע גלחים, וואס האט זיך צוגעקוקט צו דעם נייעם בילד, געזעהן דעם טרויעריגען שמייכעל אויף איהרע אויסגעצערטעלטע ליפען און דעם טרויעריגען־טיפען בליק, וואס גליטשט זיך ארויס פון איהרע אויגען־הייטלער, און עס האט זיך איהם געדוכט, אז דאס יונגע מיידעל קוקט אויף איהם, און זי רעדט צו איהם דורך איהר בליק און איהר שמייכעל. און פלוצלונג האט ער דערפיהלט אין זיין הארץ א טרויעריגע איידעלקייט און אויסגעלייטערטקייט און אן ערהאבענקייט, וואס איז דורכגעגאנגען דורך זיין נשמה ווי א ציטער פון איהר בליק און איהר שמייכעל. און ער האט זיך געפיהלט מיט איהר פעראייניגט און צוגעקניפט צו איהר אויף אייביג, אייביג... האט ער אויפגעהויבען זיינע דארע הענד צו איהר, און אויסגעשטרעקט צו איהר זיין בעלויכטענעם פנים, און אויסגעשריען מיט אן אונמענשליכען קול, ווי ער וואלט דערזעהן א וואונדער פון ניט דער וועלט.

— אווא מאריע! א, הייליגע מוטער, אייביגע ריינקייט, א, הייליגער קוואל, איך בין דיין! איך בין דיין!

זיין שטימע האט אנגעשטעקט ווי מיט א כישוף. איינער נאכ'ן אנדערען האבען זיך אנגעהויבען איינצוקוקען אין איהר די קארדינאלען, די בישאפען, די גלחים, די מאנאכען. צוערשט האבען עס דערפיהלט די יונגע, דערנאך די נאנען און דערנאך די אלטע. יעדען איינעם פון זיי האט זיך געדאכט, אז זי קוקט אויף איהם בעזונדער, און זי מיינט איהם מיט איהר בליק. יעדער איינער פון זיי האט דערפיהלט ווי ווייט ער איז מסוגל צו די איידעלקייט און די ערהאבענקייט פון איהר נאקעטען, לעבעדיגען קערפער, פון איהר וועהטאגדיגען בליק און פון איהר זעלישען שמייכעל. יעדער איינער האט דערפיהלט, ווי ווייט ער איז געווען מסוגל דערצו, אז אויסגעמישט זעליגקייט פון ערדישען און הימלישען גליק. איהר נאקעטער, רייף־וואקסענדער קערפער האט געריצט ווי א געזונטער, יונגער עפעל, און איהר פנים, איהרע טרויעריגע אויגען און איהר בעטענדיגער שמייכעל האט פערוואנדעלט דעם ערדישען רייץ אין הימלישען געגום. און עס האט זיך געדאכט, אז זי ציהט צו זיך מיט ערדישעם און הימלישעם, מיט איהר

קערפער און מיט איהר נשמה, און מען האט גערינעט צו איהר מיט קערפער און נשמה...

און איינע נאך די אנדערע האבען זיך אויסגעשטרעקט צו איהר הענד, ביינערדיגע, אויסגעמוטשעטע סקעלעטען־הענד פון פאסטענדיגע מאנאכען; פעטע בעהארטע הענד פון עולם־הזה־ניקעס־בישאפען; יונגע מיידעלשע הענד פון נאנעס, און פערבענקטע אויסגעמאגערטע הענד פון דורך צניעות אויפגעגעסענע מאנאשקעס; און פנים׳ער בע־שיינט פון הימלישען און ערדישען גענוס און גליק האבען זיך געווענדט צו איהר, און אלע האבען אנגעהויבען צו שרייען צו איהר, און צו רו־פען צו איהר:

— אווא מאריע!

דאס פאלק פון דרויסען האט דערהערט די געשרייען, דאס רופען און דאס זינגען אין דער קירכע, זיינען זיי געווארען אונטערגעכאפט ווי טרוקען האלץ פון פייער, אנגעשטעקט זיך מיט דער בעגייסטערונג וואס האט זיך ארויסגעגאסען פון די איבערפילטע, אין ליכט־שיין בעגאסענע קאפליצעס. און ווי א כוואליע וואסער האבען זיי זיך אנ־געהויבען ארייננצוגיסען אין די קירכע און אויסגעצויגען זייערע הענד און פנים׳ער נאך דעם ליכט וואס האט זיך דארטען בעוויזען. די קיר־כע איז איבערגעגאסען געווארען מיט מענשען לייבער. שטארקע מע־נער האבען צוריקגעהאלטען די כוואליעס, און דאס פעבעל פון דרויסען האט אנגעהויבען צו רופען נאך גאט:

— בעווייזט אונז דאס הייליגע בילד!

— א נס איז געשעהן, א נס! — האט מען פון אינוועניג גע־שריען.

— לאזט אונז זעהן דעם נס, דעם נס! — האט דאס פאלק גע־ברומט, ווי א שטורמדיגער ים.

און באלד האבען גלחים גענומען דאס אידישע מיידעל פון דער געטא און זיי האבען זי געטראגען אויף זייערע פלייצעס. פאר איהר זיינען געגאנגען אלע קירכען פעהנער, מיט אלע הייליגע בילדער. נור זי אליין, איינע אין איהר מאיעסטעט, אונטער א רויט־סאמעטענע חופה מיט גאלדענע טראלדען, איז געווארען ארויסגעפיהרט צום פאלק, בעגלייט פון די מעכטיגע פון רוים מיט קארדינאלען און בישאפען. און ווי דאס פאלק האט דערזעהן די נאקעטע פליהענדע פיגור פון דעם

יונגען מיידעל, מיט איהר צוציהענדען שמייכעל און טרויעריגען בליק, וואס האט זיך געדאכט, אז זי קוקט אויף יעדען בעזונדער, און פאר יעדען איינעם בעזונדער איז איהר צערטליכקייט בעשעהרט, אזוי האבען זיי פערדונווירדיגט די אנדערע הייליגע בילדער. זיי האבען ניט גע־וואלט מעהר קוקען אויף די פערקרימטע, פער׳צער׳טע פנים׳ער פון די געקרייציגטע געטער. זיי האבען ניט געוואלט מעהר זעהען די מיט שווערדען אריינגעשטעקטע לייבער פון די הייליגע מיט זייערע פער־בלוטיגע וואונדען. זיי האבען אלע געקוקט אויף דעם נאקעטען, יונגען לייב פון דער אידישער מיידעל פון דער געטא. צו איהר האבען זיי אויפגעהויבען זייערע הענד, צו איהר האבען זיי געווענדט זייערע אויגען און געווארפען זיך פאר איהר אויף דר׳ערד און געבעטען ביי איהר הימלישען און ערדישען גליק.

— א, אווא מאריע! אייביגע שעהנקייט!

און עס איז געווען, ווי זי וואלט געווען געזעטיגט דעם הונגעריגען פעבעל פון רוים נאך לוסט און זעליגקייט מיט איהר יונגען נאקעטען קערפער און מיט איהר הימלישען פנים, וואס האט זיך געגאסען פון איהר יונגען געפליגעלטען קערפער, ווי אוים שטורעמדיגע קוואלען מיט הימלישען און ערדישען גליק.

הינטער די מויערען פון דער געטא זיינען די אידען פון רוים געווען איינגעשלאסען דורך דער גאנצער צייט, וואס די פראצעסיע האט אנגעהאלטען. מורא האבענדיג פאר געוואלדטהאטען פון רוימישען פעבעל, ווי עס פלעגט זיך שטענדיג טרעפען אין דער צייט פון קירכ־ליכע פראצעסיעס. די אידישע בעפעלקערונג איז ניט געווען ערלויבט צו פערלאזען די טויערען פון דער געטא אין דעם טאג פון א קירכען יום טוב. זיי האבען נור געהערט די אונהיימליכע מורא׳דיגע קלאנגען פון רוים׳ס אונצעהליגע קירכען און קלויסטער גלאקען, וועלכע האבען זיך פון אלע טיילען פון רוים אריינגעגאסען אין דער געטא אריין און געפאלען איבער זייערע קעפ ווי געשרייען פון רויב־פויגלען און צונויפ־געקוועטשט זיי מיט שרעק און אנגסט. ניט איינער פון זיי האט גע־הערט אין דעם קלינגען פון די גלאקען דעם לעצטען ודוי־אויסגעשריי

פון זיין נאהענטען, ווען זיין „שמע ישראל" האט זיך צוזאמענגעמישט מיט דעם גלאקען־קלאנג פון פייער ארויס. ניט איינעם פון זיי האט דאס קלינגען דערמאנט אז די אינקוויזיצע־פייער און ער האט געזעהן די כמעט אויף קויהל פערברענטע לייבער פון זיינע אייגענע. די גלאקען־קלאנגען האבען די אידישע בעפעלקערונג ארייגעיאגט אין די הייזער, אין די געמעכער, און זיי האבען פערהאקט הינטער זיך טיר און לאדען. יעדער גלאקען־קלאנג האט ווי בייטש געשלאגען איבער זייערע קעפ און אראבגענידערט זיי טיעפער אין די קעלער־שטובען, טיעפער אין די לעבער בעהעלטענישען. און ווי שטענדיג ביי גרויסע קירכען יום טובים, ווען די אידישע בעפעלקערונג פלעגט פערציטערט ווערען פון די קירכען־גלאקען, אזוי אויך דאס מאל, האבען זיך אידען צונויפגעקליבען אין די בעהאלטענע קעלער־שוהלען און תהילים גע־זאגט, אז גאט זאל זיי בעשירעמען אין דעם קירכען יום טוב... דאס בעהאלטענע גאט־בעטען אין די טעג פון גרויסע פייערדיגע קירכען יום טובים פון די אידען אין די געהיימע קעלערען, איז געווען א להכעיס געבעט צום אייביגען לעבעדיגען גאט, דאמאלס, ווען די גוים האבען מיט פראכט און גלאנץ געפיהרט זייערע אבגעטער אין די גאסען פון רוים, כדי די הימלען זאלען גערייניגט ווערען מיט די אידישע תפילות.

דאס מאל, נאך מעהר ווי אלע מאל, זיינען אידען געווען אנגע־שראקען פאר דעם רעש'דיגען קירכען גלאקען קלאנג, וואס האט זיך פון דער פריה אן געהערט פון יענער זייט טויערען פון דער געטא. זיי האבען ניט געוואוסט, וואס דאס קירכען גלאקען קלאנג בעדייטעט היינט, וואס פאר א יום טוב היינט איז: צו פערברענט מען ניט אויף רוים'ס גאסען אידען אדער אידישע ספרים, און צוליעב דעם הערען זיך דאס די גלאקען. און מיט צובראכענע הערצער און פערשמאכטע ליפען האבען אידען דאס מאל זייער תהילים געזאגט אין דעם קוים בעלויכטענעם קעלער פון יוסף פינזי, פאר די נשמות פון די קדושים, וואס ווערען איצט אויפ'ן גאס פערברענט.

צווישען די מתפללים האט זיך אויך געפונען דער אלטער בלינ־דער, פון די יוצאי קאסטיליען, וואס האט זיך גערעכענט מזרע אברבנאל, מיט זיין אייניקעל יעפתה, וועלכע זיינען צוריקגע־קומען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" אין דער אידישער געטא אריין נאך דעם ווי די געפאר פאר אידישע מיידלעך, וואס די אינקווי־

זיציע האָט געזוכט, האָט זיך אַ ביסעל געהאַט איינגעשטילט. און זיי האָבען ניט געהאַט וואו צו געהן נאָך דעם ווי דער קלויסטער איז פערענדיגט געוואָרען. זיי, ווי די אַלע אַנדערע אידען, האָבען ניט געוואוסט צוליעב וואָס די גלאָקען קלינגען אַזוי היינט. און דאָס יונגע מיידעל, ווי די אַנדערע אידען, האָט זיך איינגעקאָרטשעט אין שרעק פאַר דעם מורא'דיגען קלינגען, און מיט ציטערדיגע ליפּען געבעטען גאָט, אַז ער זאָל זיי מיט אַלע אַנדערע אידען בעשיצען אין דעם שרעקליכען קירכען יום־טוב. און זי האָט ניט געוואוסט, אַז צוליעב איהר איז דאָס דער קירכען יום טוב היינט; אַז פון איהר'ט וועגען קלינגען היינט די מורא'דיגע קירכען־גלאָקען; פאַר איהר קניען יעצט די מעכטיגע פון רוים, און צו איהר נאָקעט לייב דיענט יעצט דער פּעבעל פון רוים...

קאפיטעל 11.

די פעריל פון דער מאראנא.

איבער גאנץ רוים, איבער איטאליען איז פערשפרייט געווארען דער רוהם פון דעם נייעם הייליגען בילד, וואס מען האט אריינגע־שטעלט אין קלויסטער „דאס הייליגע הארץ“. עס זיינען געגאנגען אין דעם פאלק איבער דעם בילד לעגענדען, און מען האט געגלויבט, אז אונטער דעם לייוועגט אונטער די פארבען פון פלייש און האר און אויגען געפינט זיך לעבען. די מאנאשקעס פון קלויסטער האבען דער־צעהלט, אז דאס בילד וויינט ביינאכט, און עס גיסען זיך איהרע טרערען אויף דעם ערד־קוגעל. און די מאנאשקעס האבען אויסגעהעפט זיידענע טיכלעך פאר איהר, מיט וועלכע זיי האבען איהר יעדען פריהמארגען די טרערען אויסגעווישט פון די אויגען... און האבען אנגעוויזען אויף דעם באל פון דער ערד, וואו עס געפינען זיך פלעקען פון איהרע טרע־רען.

דאס פאלק אבער האט זי ניט געוואלט זעהן וויינענדיג; האט זי גיכער געוואלט זעהן אין איהר יוגענדליכקייט, אין איהר מיידעלש־קייט. זיי האבען איהר א נאמען געגעבען „מאראנא פון ליעבע“ און געגלויבט, אז זי איז געקומען אויף דער וועלט צוריק איינצופלאנצען די אבגעשטארבענע ליעבע אין דעם מענשענ׳ס הארץ. זיי האבען איהר צוגעשריבען די קראפט, אז זי קען אויפלעבען אין יעדען הארץ די אויסגעלאשענע פלאמען און צוריק בענייען אונז מיט יוגענד און לע־בען. האבען מחנות הונגעריגע מענער און פרויען געהוירט איבער די טויערען פון איהר קלויסטער, געלעגען פאר איהר אויף די קניע און געבעטען ביי איהר אויפצולעבען צוריק זייערע אויסגעלאשענע הער־צער... צו ערפרישען אין זיי דעם אויסגעטריקענטען קוואל פון לעבען

און לוסט... געבעטעלט נאָך אַ טאָג און נאָך אַ שעה, און געקויפט זי מיט געשאַנקען, וואָס זיי האָבען איהר געבראַכט פון זייערע אָבגע־שפּאַרטע אוצרות...

עס זיינען געקומען פון לעבען אויפגעצערטע מענער, פערבענק־טע פרויען, צניעות'דיגע, פערזעסענע מיידלעך, פערליעבטע יונגע לייט, פערליעבטע מיידלעך, פערברענטע פון דורשט נאָך ליעבע זיינען זיי געקומען צו איהר נאָך רעטונג, און בעהאַנגען זי מיט דעם בעסטען און טייערסטען וואָס געפינט זיך אין זייערע פאַמיליען־קאַסטענס; גע־בראַכט איהר טייערע בראָקאַדען, דאַמאַסק און אויסגעהעפטע טייערע זיידענשטיקער. יעדעם שטיק איז געבראַכט געוואָרען מיט ליעבע. און ניט איינמאָל האָבען די נאָנעס געפונען אויפ'ן אַלטאַר אונטער דעם בילד אונטערגעשטעלט פּודעלעך מיט פּוידער, רויטע ליפּען פאַרב, לייב־אייל און אַנדערע ווייבערשע שעהנהייטס־מיטלען, וואָס די קורטיזאַנקעס פון רוים האָבען איהר געבראַכט פון זייערע טייערסטע טואַלעטען־געהיימניסען, אַז זי זאָל האָבען מיט וואָס איהר שעהן געזיכט צו טריי־קענען פון איהרע טרערען, וואָס רינען ביינאַכט פון איהרע אויגען.

נאָר איהרע הויפּט אנהענגער זיינען געווען די מענער פון רוים. אָרעם און רייך, פון אַלע שטאַנדען. זיי האָבען זי אַדאָפּטירט אַלס זייער בעשיצעריןֹ, אַלס זייער געטין. זיי זיינען געקומען צו איהר און זיך פערטרויט פאַר איהר. גאַנצע טעג לאַנג האָט מען געזעהן פאַר איהר בילד ליגען מענער, וועלכע האָבען זיך איינגעגעסען מיט זייערע דורשטיגע אויגען אין דעם ראָזען קאָליר פון איהר נאַקעטער הויט. דאָס בלוט פון איהר קערפּער, האָט זיך געדאַכט, שלאָגט ווי לעבעדיגע וועלען דורך די פּערלמוטערנע שיין פון איהר הויט אַרויס. און דאָס האָט געגעבען די קאָליר פון איהר לייב אַ פּערלדיג־ראָזען פאַרב, וועל־כעס האָט געהויכט מיט לעבען. איהר בילד איז פערשפּרייט געוואָרען מעהר ווי יעדע אַנדערע בילד פון יעדען הייליגען אָדער גאָט, איבער רוים און איטאַליען. די מענער האָבען אָנשטאָט דעם גאָרניט זאָגענ־דיגען צלם אויף זייער האַרץ, געטראָגען איהר בילד וואָס זיי האָבען צוגעדריקט מיט ברענענדער ליעבע ביינאַכט צו זייערע ברוסטען... די בישאָפען און די קאַרדינאַלען און אַנדערע גייסטליכע האָבען איהר בילד איינגעפאַסט אין טייערע שטיינער, געלאָזט אַריינזעצען אין זיי־

ערע צלמים. און ווען זיי האבען געקושט דעם צלם, האבען זיי גע־קושט זי מיט איניגסטער פערברענטער ליידענשאפט...

די מענער האבען איהר געבראכט ציערונג, ווי מען ברענגט צו א געפייערטע געליעבטע. עס איז אנגעגאנגען א געיעג צווישען די רייכסטע מענער פון רוים און איטאליען צו געווינען די גענאד פון די „מאדאנא פון ליעבע", ווי צו געווינען די ליעבע פון א בעריהמטער קורטיזאנקע. און איינער האט דעם אנדערען געוואלט איבער יאגען, אויסדינגען די גענאד פון דער מאדאנא, מיט דעם, וואס ער וועט איהר ברענגען טייערערע מתנות און אויסדערוועהלטע געשענקע.

איהר געליעבסטע ציערונג איז געווען — אזוי האבען די נאנעס פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" געזאגט — פעריל, וועלכע זאלען זיין אזוי פול און אזוי ליכטיג ווי איהרע טרערען, וואס רינען איבער איהרע שעהנע באקען. און עס איז אנגעגאנגען א געיעג צווישען די מענער פון רוים נאך פעריל פאר דער מאדאנא פון ליעבע. מען האט זיך אראבגעלאזט אין דער אידישער געטא און אין געהיים אויסגע־קויפט פון די אידען די טייערסטע פעריל וואס מען האט געקענט קרי־גען. מענער האבען אוועקגערויבט די פעריל פון זייערע פרויען. פער־ליעבטע האבען ניט געהאלטען מעהר זייער פערשפרעכען צו די קור־טיזאנקעס פון רוים, און זייערע אויסגעזוכטע פעריל האבען זיי אוועקגעטראגען צום „הייליגען הארץ" און בעהאנגען די „מאדאנא פון ליעבע" מיט שנורען פעריל. איהר נאקעטע לייב איז בעדעקט גע־ווארען מיט פעריל, וועלכע האבען געפינקעלט ווי גרויסע טראפענס פערגליווערטע טרערען. און פון די פעריל האט ארויסגעשיינט איהר רויזען־שימערענדע הויט. עס איז געווען ווי איהר רויזען בלעטער־דינער לייב איז בעהויכט מיט א טוי פון שיינענדע פעריל־טראפענס...

עס זיינען געווארען אייפערזיכטיג אויף איהר ווייבער און קורטי־זאנקעס, געליעבטע און כלות, ווי זי וואלט געווען א לעבעדיגעס ווע־זען, און זי האט אוועקגערויבט די ליעבע פון זייערע מענער, חתנים און געליעבטע פון זיי. די ווייבער פון רוים, די, וועלכע האבען זיך מיט זייערע געטין געפיהלט גאנץ פאמיליאר, האבען איהר א נאמען געגעבען „די הייליגע אויסגעלאסענע", און ניט איינמאל האט זיך א אייפערזיכטיגע רוימישע מעטרעסא אריינגעריסען אין קלויסטער פון

„הייליגען הארץ" און געוויזען א געביילטע פויסט די מאדאנא אין פנים אריין:

— דו גאט'ס זונה! די אויגען וועל איך דיר אויסדראפען! דיינע האר דיר אויסרייסען, וואס דו פערפיהרסט מיר מיין געליעב־טען! וועניג דיר דיין הימלישער ליעבהאבער, ווילסטו אונז אונזערע מענער פערפיהרען?!...

אין דער זעלבער צייט האט דער פאבסט פאול דער פערטער ארויסגעגעבען א בעפעל צו די אידען פון רוים, אז אלס א דאנק, וואס גאט האט זיי מציל געווען פון דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג פון דער געטא, זאלען זיי צושטעלען דריי שנורען, צו דריי הונדערט פעריל אין יעדען שנור, און יעדע פעריל זאל זיין אזוי גרויס, ווי דאס אויג פון דער מאדאנא: גאנצע, פולע, רונדיגע און האבען דעם קא־ליער פון רעגענבויגען, וואס האט זיך בעוויזען צום ערשטען מאל צו נח'ן, ווען גאט האט איהם געראטעוועט פון מבול. די שנורען פעריל זאלען זיי ברענגען א מתנה צו דער נייער „מאדאנא פון ליעבע" אין קלויסטער פון „הייליגען הארץ", ווארים די מאדאנא, אזוי ווי דאס פאלק זאגט, האט זיך צום ערשטען מאל בעוויזען אין דער אידישער געטא און מציל געווען די אידען פון דער פערפלייצונג.

ווען די אידען פון רוים האבען געקראגען די גזרה פון פאבסט, האבען זיי ניט געוואוסט ווי צו האנדלען. עס איז זיי ניט געגאנגען אזוי אין די פעריל, נור וועגען מעהר וויכטיגעס. זיי האבען ניט גע־וואוסט, צי מיט דעם, וואס זיי וועלען צושטעלען די פעריל צו די מא־דאנא פון קלויסטער, הייסט עס, אז זיי דיענען דערמיט א פרעמדען גאט, צוליעב וועלכען מען דארף בעסער שטעהן אויף קידוש השם, איידער מחלל זיין גאט'ס נאמען. אין רוים האבען זיך נישט געפונען קיין ספרים, ווארים אין די צייטען פון פאול דעם פערטען, ווי געזאגט, האט זיך ניט געטארט געפינען קיין איין אידיש ספר, ניט קיין גמרא, ניט קיין רמב"ם — קיין ספר, א חוץ דער זוהר, אויף וועלכען דער

פאבסט אליין האט געגעבען רשות צו דרוקען, ווייל, ווי די גלחים משומדים האבען געזאגט, איז דער זוהר א קריסטליך ספר און גיט אנצוהערעניש אויף די דריי־איינינקייט.

ר׳ יעקב האט צונויפגערופען די עדה פון קאסטיליען צו ר׳ יוסף פינזי אין קעלער. אהין זיינען אויך געקומען די פארשטעהער פון די אנדערע עדות און קהלות, וואס האבען זיך געפונען אין רוים, זיך מישב צו זיין וואס צו טאן און וואס פאר אן ענטפער צו געבען דעם פאבסט.

אין דער נאכט פון הושענה רבה איז געווען די גרויסע פערזאמ־לונג פון די ראשי עדות און קהלות אין רוים ביי יוסף פינזי. אין דעם בעקאנטען קעלער זיינען געווארען וואקסענע ליכט אנגעצונדען. עס זיי־נען נור געווען געקליבענע מענשען, די זקנים און די ראשי עדה, אידען מיט גרויסע שטערענס, שטערענס, וועלכע האבען געטראגען אויף זיך שפורען פון גרושים פון אלע לענדער; אויגען, וועלכע האבען געלויכ־טען מיט דעם פייער פון אמונה, וואס איז שטארקער פון דעם פייער פון טויט; בערד, וועלכע זיינען פון צרות ווייסער און ריינער גע־ווען, ווי דער שנעע, וואס פאלט פון הימעל. אין לאנגע, זיידענע, סאמעטענע און גרין־בורשטין קאלירטע אטלעסענע רעק, מיט ברייטע גאלדענע געוועבטע גארטלען, מיט שווארצע, בכבוד׳ע בעדעקטע קעפ. זיי זיינען געווען פון פערשיעדענע לענדער, דארונטער אידען, וועלכע זיינען געווען מיוצאי קאסטיליען, ווי ר׳ יעקב, ר׳ יוסף און די אנדערע בכבוד׳ע לייט. פראנקישע אידען, וועלכע זיינען גרויסע געלעהרנטע; בעריהמטע דאקטוירים, תלמידים פון דעם בעריהמטען אידישען דאק־טאר אמאטים לואיזיטאנים; סטודענטען פון די פאדואר אוניווער־זיטעט; דייטשע אידען, וועלכע האבען אריינגעבראכט די תורה אין רוים. די יונגע לייט זיינען געשטאנען אין דרויסען אויף די עקען פון גאס אויף דער וואך, אויב מען באפאלט זיי ניט. און ווען די אסיפה האט זיך אנגעהויבען, האט זיך דער בלינדער ר׳ יעקב אב־געררופען:

— בעוונותינו הרבים זיינען מיר געבליבען אהן ליכט פון דער תורה. מיר ווייסען ניט וואו איין און וואו אויס. ווי שעפסען אהן א פאסטוך איז געבליבען די סטאדע קהלת רוים. ווער וועט אונז גאט׳ס ווארט ערקלערען און לערנען אונז. וואס מיר זאלען טאן אין אן עת צרה?

— לאמיר שיקען שלוחים צו ר׳ יוסף אטאלענגהי, קיין קרא־מאנא, אין דער געגענד פון מילאן, וואס האט צונויפגעזאמעלט די רעשט פון ישראל און דארט אויפגעעפענט א ישיבה, כדי גאט׳ס ווארט זאל ניט פערגעסען ווערען פון איטאליען׳ס ערד, פרעגען א שאלה, ווי מיר זאלען האנדלען — האבען אייניגע געראטען.

— צו לאנג צו ווארטען! די וועגען זיינען אונזיכער פאר א אידען, און ביז די שלוחים וועלען קומען קיין קראמאנא און צוריק, וועט דער טערמין פערבייגעהן, ווארים ביז צו זייער קארנאוואל מוזען די פעריל זיין צוגעשטעלט.

— האט זיך גאט׳ס קלוגשאפט אין גאנצען אבגעטאן פון אונז? געפינט זיך ניט אין דער גרויסער קהלה פון רוים קלוגע לייט, וואס זיינען בעשאנקען מיט גאט׳ס חכמה, און וויסען ווי צו פיהרען אונז אין דער פינסטערניש?

— גאט׳ס ווערטער זיינען אבגעטאן פון אונז. שוין לאנג, ווי קיינער פון אונז האט א אידיש ספר ניט געזעהן. מען טאר זיך ניט פערלאזען אויפ׳ן זכרון אין אזא וויכטיגען ענין, ווען עס שטעהט אין סכנה אונזער לעבען.

— ביי מיימאנידוס איז דא א בפירוש׳ער דין וועגען דעם עניז. איך געדענק איהם אויסוועניג, נור איך וויל זיך ניט פערלאזען אויף מיין זכרון, האט זיך אנגערופען א אלטער מאן.

— דער הייליגער רמב״ם, וואס אונזערע קינדער פלעגען איהם לערנען פון קליינערהייט אן, האט מען מיט זיינע ספרים רוים׳ס גאסען בעלויכטען — האט א איד געקרעכצט.

— האט קיינער ניט א ספר, א יד החזקה? געפינט זיך ניט אין גאנץ רוים קיין אידיש ווארט? קען דאס מעגליך זיין?

דערווייל האט דער אלטער בלינדער ר׳ יעקב עפעס זיך גע׳סוד׳עט מיט ר׳ יוסף פינזי. און נאך א לאנגע ווייל האט יוסף פינזי אוועק־גערופען א פאר זקנים אן א זייט און האט זיי עפעס פערטרויט. זיי זיינען נשתומם געווארען און האבען נאך אנדערע צוגערופען און גע־רעדט אין דער שטיל. ענדליך האבען זיי אויסגעקליבען אייניגע פון זיך, די, וועלכע קענען אם בעסטען לערנען, און יוסף פינזי האט זיי אריינגעפיהרט אין אן אנדער חדר פון קעלער.

ער האט זיי דורכגעפיהרט דורך א געהיימען, פינסטערען, גע־

דרעהטעז קארידאר, וועלכער איז געווען אזוי שמאל און ענג, ווי א היילע. בעלויכטעז מיט אן אייל־לאמפ און א וואקסענע ליכט, זיינען זיי אנגעקומען אין אן איינזאמען חדר, וועלכעם יוסף פינזי האט אויפ־געעפענט ווי דורך א צויבער־ווארט. ווארים מען האט ניט געזעהן ניט קיין טיר, ניט קיין אויסגאנג, נור דורך א געהיימע מאכענאציע האט ער אוועקגערוקט א שטיין פון דער וואנד, און זיי זיינען אריין אין א פינסטערען צימער. דער צימער איז געווען בעלייגט מיט גרויסע אייזערנע קאסטענס, וועלכע זיינען מיט גרויסע, שווערע קייטען גע־ווען צוגעשמידט צו די גרויע, שטיינערנע ווענט פון צימער. יוסף פינזי האט אויפגעעפענט פאר זיי די קאסטענס. די קאסטענס זיינען ניט פול געווען מיט גאלד און טייערע שטיינער — די קאסטענס זיי־נען פול געווען מיט אידישע ספרים.

דאס איז געווען די געהיימע ביבליאטעק פון דע פינזי, וואו עס איז אויסבעהאלטען געווארען די אידישע ספרים, האנד־געשריבענע גמרות, די ערשטע אפדרוקען פון רמב"ם, תפילות, תחינות, גרויסע מגילות אויף פארמעט און אנדערע זעלטענע כתב־יד'ן, מאנוסקריפטען, אויף וועלכע עס איז געשטאנען געשריבען די אידישע דינים, מנהגים, און ווי אידען זאלען זיך פיהרען. אנדערע האבען בעשריבען די אי־דישע צרות פון פערשיעדענע מדינות; גרויסע מגילות אויף הארטען פארמעט האבען בעשריבען יציאת הישפאניע. אנדערע האבען בעזונ־גען מיט גערייםטע שירים פערברענטע נשמות אין פייערען פון דער אינקוויזיציע, פיוטים און קנות, וועלכע האבען געריהמט דעם מארטי־רער טויט פון העלדען. די ביבליאטעק, וועלכע איז געזאמעלט געווא־רען פון דור דורות און איז אויפגעהאלטען געווארען מיט גרויס מסירת נפש, איז איבערגעפיהרט געווארען פון קאסטיליען נאך איטא־ליען, און איז בעהאלטען געווארען דא אין דעם צימער־קעלער, ווען פאול האט געלאזט אויסמעקען דאס אידישע ספר פון גאנץ איטאליען. די חכמים האבען לאנג נאכגעקוקט אין די ספרים און אויסגעזוכט פון רמב"ם דאס, וואס זיי האבען געדארפט צו זייער ענין, און נאך א לאנגער צייט זאמען זיך אין דער געהיימער ביבליאטעק, האבען זיי אריינגעבראכט דעם פסק דין:

— די פעריל מעגען זיי איבערגעבען דעם פאבסט, אלס מס, אלס קנס, אלס אויסלייז געלד פאר זייערע לעבענס, פאר אלצדינג, וואס

ער וויל. ער מעג טאָן מיט זיי וואָס ער וויל. אָבער בשום אופן טאָרען זיי ניט איבערגעבען די פּעריל צו די מאַדאָנאַ, אַלס אַ דאַנק־געשאַנק פאַר דעם, וואָס זיי זיינען געראַטעוועט געוואָרען פון דער פערפּלייצונג, ווארים דעמאָלס הייסט עס דיענען צום פרעמדען אָב־גאָט. ווי דער הייליגער רמב"ם פּסק'ענט אין אַזאַ פאַל, דאַרפען זיי ליעבערשט אומקומען אויף קדוש השם, איידער דיענען צו עבודה זרה.

די עדה האָט אויסגעהערט דעם פּסק דין. קיין איין וואָרט איז ניט גערעדט געוואָרען. אַ טיעפע שטילקייט האָט געהערשט צווישען עולם.

— מיר וועלען גאָר ניט זאָגען, מיר וועלען איבערגעבען די פּע־רעל דעם פּאַבסט אָהן ווערטער.

— און ווען זיי וועלען אונז פרעגען?

— וועלען מיר זיי אָבנאַרען, זיי ווייסען דען וואָס זיי טוען, זיי זיינען דאָך ווי צולאָזענע קינדער.

— און פון וואַנען וועלען מיר נעהמען אַזעלכע גרויסע פּעריל? האָט ווער געפרעגט.

ר' יעקב האָט זיך אויפגעהויבען און האָט אַריינגערופען זיין אייניקעל יפתעה און געזאָגט צו איהר:

— נעם אַרוים, מיין טאָכטער, דיינע פּעריל און גיב זיי אָב די עדה פון רוים — האָט דער אַלטער ר' יעקב געזאָגט צו יפתעה'ן — עס פּאַסט ניט פאַר אַ אידישע טאָכטער צו טראָגען פּעריל, ווען גוים בע־פּוצען מיט זיי זייערע עבודה זרות.

און די לעבעדיגע יפתעה האָט פון אַן אייזערן קעסטעלע אַרויס־גענומען איהר משפחה־פּערל און האָט זיי אָבגעגעבען צו בעפּוצען מיט זיי די טויטע יפתעה אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ".

און ווען די „מאַדאָנאַ פון ליעבע" האָט געטראָגען די פּעריל פון יפתעה, האָבען זיי אַרויסגעשיינט מיט אַ צניעות'דיגען כשר'ען שיין פון אַלע אַנדערע שנירען פּעריל, וואָס איהרע פערעהרער האָבען זי בע־שאַנקען...

קאפיטעל 12.

דער קארניוואל אין רוים.

רוים׳ס גאסען האבען געפלאקערט אין א פייער פון פארבען. ניט נור די מענשען, נור אויך די גאסען, די הייזער, די דענקמעלער און די קירכען, די קאלאנען און די מארק־ברונימער זיינען געווען פערקליידט, פערשטעלט לכבוד דעם גרויסען יום טוב פון קארנאוואל. די ווענט פון די הייזער האבען זיך פשוט געטונקט אין א ים פון פארבען, וואס האבען ארויסגעפלאמט פון די טייערע אריענטאלישע דיוואנען און טע־פיכען, מיט וועלכע די ווענט זיינען געווען בעפוצט. די קאלירען פון די טעפיכען האבען אזוי שימירירט אין דער זון, ווי זיי וואלטען געווען יובעלען ארבייט. יעדעס שטיקעל ליכט־פארב האט ארויסגעלויכטען פון זיי, ווי עס וואלט געווען בעזעצט מיט טייערע שטיינער. פענס־טער און טירען, באלקאנען און דעכער־גאלערעען זיינען בעשטעלט גע־ווען מיט גרין־בליהענדע ארלאנדען. די גאסען, וואו עס האבען זיך געזאלט ציהען די קארנאוואל פראצעסיעס, זיינען אויסגעשטעלט געווען מיט פאלמען־בוימער, מיט מירטען און כריזענטעמען־בלומען און אנדערע אריענטאלישע געוויקסען. עס האט זיך געדאכט, אז רוים איז פערוואנדעלט געווארען אין א לוסט־גארטען פון אן אריענטאלישען הערשער. די איינוואוינער פון רוים האבען ניט געוואוסט מעהר וואו זיי געפינען זיך. פיעלע הייזער זיינען פערוואנדעלט געווארען אין שי־פען; בעפליגעלט מיט גרויסע זעגעל־מאסטען, האבען זיי אויסגעזעהן ווי בלאנדזשענדיגע שיפען, וואס ווערען פער׳כישופ׳ט אין א פאנטאסטישען קאליר־רייכען ים. קירכען זיינען פערוואנדעלט געווארען אין טעמפ־לען פון אבגעטער, פון אפאלא און ווענוס. קריסטליכע דענקמעלער און מארק־ברונימער זיינען פערשטעלט געווארען פאר ווילדע אבגע־

טערישע פאונען און וואלד־פעען. אנדערע — פאר שיכור'ע באקכוס'ען, וועלכע טרינקען פון איבערגעפילטע בעכערס, און נאקעטע קינדער מיט וויינטרויבען און וויין־קרוגען אין די הענד טאנצען ארום זיי... יעדער קאלאן און יעדער זייל פון רוים'ס גאסען זיינען בעפוצט געוועזן מיט גרינע בלעטער, בעקראנצט געווארען מיט ברענענדיגע רויטע רויזען.

די קריסטליכע הייליגע זיינען אנגעטאן געווארען אין רוימישע טאגעס מיט קראנצען פון אויל־בלעטער אויף זייערע קעפ און אריינגעזעצט געווארען אין רוימישע טריאומף־וועגען, איינגעשפאנט צו פיער פייערדיגע פערד. עס האט זיך געדאכט, אז עס האבען זיך אויסגעמישט די צייט־אלטערס. עס זיינען פערוואנדעלט געווארען די עפאכען און די פעריאדען. רוים האט אראפגעווארפען פון זיך דעם הארטנעקיגען יאך, אין וועלכען עס האט איהר איינגעשמידט דער איד פון נצרת... רוים האט זיך בעפרייט פון די קירכליכע געזעצען און איז געווארען צוריק דאס, וואס זי איז שטענדיג געוועזן אין הארצען — די דינערין פון אלטען „פאן". זי איז געווארען צוריק אבגעטעריש. עס איז געוועזן א מס, וואס די קירכע האט געצאהלט דעם אלטען, אבגעטערישען רוים אין די טעג פון קארנאוואל. עס איז געוועזן א פראטעסט, וואס רוים האט אויסגעשריען געגען דעם טרויעריגען און פרעמדען גאט, וואס די קירכע האט מיט פייער און שווערד ארויפגעצוואונגען אויף זיי, אין די טעג פון קארנאוואל. רוים האט געבענקט נאך די אלטע אבגעטער פון זיינע עלטערען; נאך די אין זון און ליכט באדענדיגע געטער פון די אלטע גוטע צייטען. איז די טעג פון קארנאוואל זיינען די אלטע געטער צוריק אויפגעשטאנען תחית המתים פון זייערע אין שטויב און ערד פערגעסענע טעמפלען און זיי זיינען אריין אין די קירכען פון רוים, פערטריבען דעם טרויעריגען איד פון נצרת מיט זיינע לאנגווייליגע בלוטיגע וואונדען, און געזעצט זיך אויף זיין שטול, און וויעדער אמאל האט דער מענש געדיענט צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, וואס ער האט געקענט — צו זיך אליין...

וואכען־לאנג האט מען זיך געגרייט אויף דעם קארנאוואל יום טוב. מענשען האבען זיך ארומגעדרעהט אין מאסקען, פערשטעלט אלס אלטע רוימער אין טאגען. בעריהמטע פערזענליכקייטען פון דער רוימישער געשיכטע, צעזארען און אוגוסטען, זיינען ארומגעגאנגען

אין די שענקען פון רוים און גע'שיכור'ט... פערסיער און טערקען האָ־בען געשלעפט לאסט־סחורות איבער די גאסען. אנדערע, ווידער, האבען זיך פערקליידעט אלס די ווילדע איינוואהנער פון די אינדישע לענדער, וואס קאלאמבוס האט ענטדעקט אויף זיין וועג קיין אינדיען, וואס האבען אנגעהויבען דענסמאל באקאנט צו ווע־רען אין דער וועלט. און די ווילדע קאסטיומען פון די אינ־דיאנער מיט רויטען אבגעשמירט און מיט פעדערען בעפוצט, זיינען אין קארנאוואלען געווארען א זעהר אפטע ערשיינונג; רויכענדיגע גרויסע שטיקער טאבאק, פון וואס די געוואוינהייט פון רויכערען האט זיך באלד אנגעהויבען צו פערשפרייטען אי־בער דער וועלט, ווי מען האט עס נור געבראכט פון אמעריקא — האבען זיך אינדיאנער אויסגעמישט מיט רוימישע סענאטארען, אין איינעם האנדעל און וואנדעל געפיהרט. די פרויען, פערקליידט אלס גריכישע געטינען, אלס כהנ'טעס פון די פייער־טעמפלען וועסטילען און נביא'טעס סעבילען, זיינען געגאנגען געארעמט מיט שיכור'ע באק־כוסען, ביי וועלכע עס האבען געטאנצט אויף די קעפ די רויטע רויזען־קראנצען. אין די זייטיגע געסלעך האבען פערקליידטע פאונען און וואלד־פעען פערפיהרט די יונגע טעמפעל־מיידלעך אין לוסטיגע הייזער און עפענטליכע באד־פלעצער... לוסט־אינגלעך אנגעטאן אין קורצע זיי־דענע העמדלעך, מיט ענטבלויזטע הענט און פיס, האבען בעגלייט זיי־ערע אלטע אנהענגער, גריכישע פילאזאפען מיט פליכוואטע קעפ און טראלדען געלאקטע בערד, וועלכע האבען דיסקוסיעס געפיהרט איבער עראסען אויף די עפענטליכע מארק־פלעצער אין רוים...

און ביינאכט איז דאס אלעס בעלויכטען געווארען דורך פאנטאס־טישע פייערווערק, וואס האבען זיך געגאסען מיט דעם ליכט פון רעגען־בויגענס איבער די פערשטעלטע הייזער און דענקמעלער. קנעכט האבען נאכגעטראגען נאך די מאסקען שטולקאצען, וועלכע האבען מיט א ווייכען ליכט, וואס האט זיך געגאסען ווי דרויטער וויין פון א קעלך, בעלויכטען די פאנטאסטישע מאסקען. גרופען גאנץ לוסטיגע פער־שטעלטע חברות האבען בעלויכטען זייער וועג מיט פאנטאסטישע ווע־נעציאנער פארמעט, לאמטערנס, וואס זיינען דורך דעם ליכט פער־וואנדעלט געווארען אין מיסטישע שאטען־בילדער. זיי האבען גע־טאנצט ווי שאטענס איבער די גאסען און זיינען פערשוואונדען געוואָ־

רען איז זייטיגע געסלעך. עס האָבען זיך נאָכגעטראָגען נאָך זיי, ווי ווייטע עכאָס, שטילע, ליידענשאַפטליכע געזאַנגען און אַ געשמאַק פון אַנגענעהמע, אויפרייצענדע פּערפיומען. געוויקעלט זיינען געוואָרען די גאַסען פון רוים אין שוועבענדע, פּערפיומירטע וואָלקענדלעך, וואָס האָבען זיך געטראָגען פון די הויכע פייערען אין די שטולקאַצען נאָך די מאַסקעס. פון די וויינשענקען האָט זיך אַרויסגעגאָסען גרעלעס ליכט, אויסגעמישט מיט גראָבע שיכור׳ע געזאַנגען און אַ פעפער־גע־שמאַק פון געווירצטע עסענס און זויערען וויין. און די געשמאַקען האָבען זיך אויסגעמישט מיט די פּערפיומען און די ליכטער פון די ווייכע ווענעציאַנער לאַמטערנעס מיט דעם גרעלען שרייענדיגען שיין פון די בעלויכטענדע וויין־שענקען און לוסט־הייזער. אויסגעמישט האָבען זיך מענשען און הייזער, טויט און לעבען, און אַלץ האָט זיך בעוואויגען ווי אַ שיינענדיג־פּערגליווערטער ים אין אַ שווימענדען, פּערגליווערטען לויכטענדען נעבעל...

פון אַלע גאַסען פון רוים איז נור איין ווינקעל ניט געווען בעלויכ־טען מיט דעם פאַנטאַסטישען ליכט, און נור איין גאַס האָט געזונקען אין די פינסטערניש. שוואַרצקייט און נאַכט איז שווער און טיעף געלעגען איבער דער אידישער געהטאָ. די ליכט אין די פענסטער אויסגעלאָשען. איינגעקאַרטשעט מיט ווייב און קינדער אין די ווינק־לען פון זייערע הייזער, האָבען זיי פּערנומען פון דער ווייטענס דעם רעש און דעם רויש, וואָס טראָגט זיך פון רוים איבער די מויערען פון דער געהטאָ. עס האָבען די פייער־וואָרפער אַריבערגעוואָרפען זייער ליכטער־שיין איבער דער גהעטאָ, און בעלויכטען די שטומע, דערשראָ־קענע הייזער. דאַמאָלס האָט אַ שרעק אַרומגעכאַפּט די איינוואוינער פון דער גהעטאָ דורך דעם אונמענשליכען רויש, וואָס האָט זיך גע־הערט פון יענער זייט. איינער האָט אָנגעקוקט דעם אַנדערען מיט שרעק, און יעדער איינער האָט אַ תפלה געזאָגט אין זיין האַרץ:

— גאָט, דערבאַרעם זיך און שיץ אונז אין טאָג פון קאַרנאַוואַל. רוים איז אַהן אַ גאָט...

נור איין קעלער איז געווען בעלויכטען. דער קעלער פון יוסף פינזי. דאָרט זיינען אין דעם אָבענד ערב קאַרנאַוואַל ווידער געווען

פערזאמעלט די פני פון אידישען רוים. דא איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גהעטא פון רוים, וואו מען האט זיך אויך פערטיג געמאכט צום קארנאוואל.

אויפ'ן טיש זיינען געלעגען אנגעשאטען גאלדענע טאלערס, פיעל זילבערנע און גאלדענע ציערונג, יובעלען־שטיקער פון אלע לענדער פון דער וועלט, וואס אידען האבען צונויפגעבראכט צו יוסף פינזי אין קעלער אריין. אויף דער שטיינערנער פאדלאגע איז געווען אנגעלעגט טייערע זיידענע שטיקער סחורה, אויסגעהאפטע טאפעל־דאמאסק און טאפעסטריען און אריענטאלישע טעפיכען, שטיקער סאמעט־צייג, כלה־געשאנקען, ירושות פון עלטער־עלטערן. וואס מען האט צונויפגע־שלעפט פון אלע אידישע הייזער. דאס גאלד און די טייערע זיידענע סחורות זיינען געווען א מס, וואס די אידען האבען געמוזט ברענגען פאר דעם קארנאוואל. דערפאר, וואס יודאס האט פערקויפט יעזוס קריסטוס פאר דרייסיג זילבער־שטיקער, האבען די אידען פון רוים גע־מוזט בעצאהלען יעדען יאהר עלף הונדערט און דרייסיג גאלדענע פלא־רינס אין גאלד און יובעלען — יודאס־געלד. די אידישע טעכטער האבען געמוזט בעפוצען טיטוס'עס טריאומף־בויגען מיט טייערע טע־פיכען און טייערע זיידענס און סאמעט שטיקער לכבוד דעם יום טוב פון קארנאוואל, ווען די דעפוטאציע פון די רבנים מיט די אלטע אי־דישע לייט וועלען שטעהן און אבווארטען מיט ספרי תורות אין די הענד דעם פאפסט, וועלכער וועט קומען רייטענדיג אויף זיין ווייסען פערד אן דער שפיץ פון דער קארנאוואל־פראצעסיע.

אומעטיג און שטילשווייגענדיג האבען די אידען געצאהלט די גאל־דענע פלארינען, די יובעלען געשאצט אין גאלד, דעם יודאס־קנס, וואס זיי דארפען צושטייער געבען פאר דעם קארנאוואל, אנדערע הא־בען אויסגעגלייכט די טייערע טעפיכען און די טייערע סחורות, מיט וועלכע די אידישע טעכטער וועלען צומארגענס אויספוצען דעם טרי־אומף־בויגען פון טיטוס'ען, פון דעם העלד, וואס האט צושטערט זייער פרייהייט, חרוב געמאכט זייער לאנד און פערברענט זייער בית המקדש. קיין איין ווארט איז ניט גערעדט געווארען. עס האט זיך נור געהערט דאס קלינגען פון גאלד און ס'האט זיך געזעהן דער גאלדענער בליאסק, וואס האט געבלישטשעט פון דעם קארגען בוימאויל־לייכט, וואס האט געברענט אויפ'ן טיש. נור פון צייט צו צייט האט זיך גע־

הערט דאס רוישענדע שאלען, וואס האט אריינגעדרונגען פון די שיכור'ע קארנאוואל־גאסען פון רוים, ווי דאס שטורמדיגע רוישען פון א שטורמ־ווינט אויפגעקאכטען ים. און די פענסטער פון קעלער זיינען בע־לויכטען געווארען מיט א פלאם־פייער, וואס האט אריינגעקוקט ווי א דונערדיגער בליץ פון די ראקעטען און פייער־ווארפער, וואס האבען אריינגעשאסען אין דער פינסטערער געהעטא פון רוים.

דאמאלס האט איין איך דעם אנדערען בלייך אנגעקוקט און אלע האבען געטראכט איין געדאנק:

„רוים איז אהן א גאט".

אין א ווינקעל פון קעלער־שטוב, איינגעהילט אין די טונקעלקייט, זיינען געזעסען די „לויפער" און האבען זיך געשמירט די נאקעטע פיס מיט חלב און זאלבען צום מארגענדיגען געלאף. עס זיינען געווען חיים אדוני און מרדכי אלפי, די צוויי „נאראנים" פון דער אידישער געהעטא, וועלכע די קהלה פון רוים האט געדונגען יעדעס יאהר, אז זיי זאלען „לויפען" אין „וועט געלאף", אין וואס די אידען האבען געמוזט אנטייל נעהמען אין קארנאוואל, צו די פערוויילונג פון די רוימער.

פון דער פי־אצא האט זיך אראבגעלאזט אן אויסטערלישער צוג. פון דער וויטענס האט מען געמיינט, אז א שטורמדיגער אויפגעברויז־טער בלוט־רויט־קאלירענדיגער טייך גיסט זיך אין דער גאס אריין. מען האט גארנישט געזעהן, נור א וואקלענדיגער, נעבעלדיג קאלירענדיגער רויך הויבט זיך איבער קעפ. פון רויך שלאגען ארויס בליץ־ראקעטען און ווארפען רעגענבויגענס איבער'ן הימעל. דער גאנצער חלל איבער די קעפ האט געפינקעלט אין ליכט־שפריצען, נור וואס ווייטער איז עס אלץ ארויסגעקומען בולט'ער פון נעבעל ארויס. פיער צאפעלדיגע פערד, אנגעטאן איבער די קעפ מיט הויכע בושעס קאלירטע פעדערען, פערווארפען מיט טייערע זיידענע צודעקעכס, איינגעשפאנט אין א רוי־מישען טריאומף־וואגען, זיינען ארויס פון נעבעל. אויפ'ן וואגען זיי־נען געשטאנען פיער טראמפייטארס, אויסגעשטעלט צו די פיער עקען פון דער וועלט און מיט גרויסע זילבערנע טראמפייטען אנגעזאגט די

בשורה, אַז דער גרויסער מאַרש פון קאַרנאַוואַל האָט זיך אָנגעהויבן, און דאָן איז געגאַנגען דער קאַרנאַוואַל־מאַרש.

לויט אַ בעשטימונג פון הויפּט שטערען־זעהער, וואָס האָט אויסגעקוקט די שטערען און נביאות געזאָגט פאַר׳ן פּאַפּסט, ווען ער בעדאַרף אָנהויבען יעדע זאַך, האָט זיך דער קאַרנאַוואַל־מאַרש אָנגעהויבען מיט דעם סימבאָל פון דער ערד און די פיער יסודות פון דער ערד, וועלכע זיינען געווען סימבאַליזירט אין לעבעדיגע מענשען, און געפלויגען איבער די ערד, לויט געהיימע מעכאַנאַציעס. דערנאָך זיינען געגאַנגען לעבעדיגע גרופּען, וואָס האָבען פאָרגעשטעלט סצענעס פון אַלטען און נייעם טעסטאַמענט. אָבער אַלץ אַזעלכע סצענעס, וועלכע האָבען דערמאָנט אָן פרעהליכקייט און לוסט צום לעבען. ווי אַביגיל פיהרט אַ קעמעל, אָנגעלאָדען מיט אַלע רייכטימער פון מזרח צו דוד׳ן; לוט מיט זיינע טעכטער. דערנאָך האָבען זיך געוויזען לאַנגע גרופּען פון די גריכישע מיטאָלאָגיע. פּאַריז מיט די דריי גראַציעס. ס׳האָט אויך ניט געפעהלט העלענא פון טראָיא, צוליעב וועלכער מלכים און לענדער האָבען זיך געשלאָגען. סצענעס פון אָדיסעאַ און איליאַדע, גרופּען, וועלכע האָבען פאָרגעשטעלט דעם באַרג אָלימפּ מיט אַלע געטער און געטינען. עס האָבען אויך ניט געפעהלט גרופּען־סצענעס מיט אַ פּאָליטישען כאַראַקטער, ווי די געפאַהר פון די אָטאָמאַנישע מאַכט, ווי דער סולטאַן בעדראָהט די קריסטליכע אמונה. אַנדערע האָבען חוזק געמאַכט פון די רעפאָרמאַטאָרען און די פּראָטעסטאַנטען; האָבען פאָרגעשטעלט לוטהער׳ן מיט זיעבען קעפּ פון שטן; אַ סצענע ווי די פּראָטעסטאַנטען פרעגלען זיך אין גיהנום. מלאכים און טייוואָלים. כשוף־מאַכערינס און נבואה־זאָגערינס. גריכישע כהנ׳טעס און געצענדיענער. און דאָס אַלעס האָט געטאַנצט און געזונגען און געשפּיעלט מיט דער פאַרבען־רייכקייט פון זייערע קליידער און מאַסקען.

אין דעם לעבעדיגען ים פון קאָלירען האָט זיך אויפגעהויבען איבער די קעפּ אַ טראָגן־שטוהל, רייך דראַפּירט מיט טייערע שטאָפען. און אין איהם האָט זיך געוויעגט, אין גאַנצען אין שאַרלאַך־רויטען אָנגעטאָן, דער פּאַפּסט פּאַולוס דער פיערטער, זיינע וואַסער־אויגען, טויט ארומקוקענדיג זיך איבער׳ן עולם, זיין ווייסע באָרד ציטערענדיג איבער דער שאַרלאַך־רויטער רעטונדע, בעגלייט מיט זיין סוויטע פון קאַרדינאַלען און הויכע קירכליכע בעאַמטע. גלחים אין ווייסען אָנגע־

טאַן האָבּן געהאַלטן גאָלדענע קאַנדעלאַבּרן אין די הענט און רויטע וואַקסענע ליכט האָבּן געבּרענט און בּעלייכטן זיין הייליגקייט, דעם פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, אין דעם צוג פון קאַר־נאַוואַל...

בּיי דעם אריינגאַנג פון דער גהעטאָ בּיים טריאומף־בּויגן פון טיטוס, איז געשטאַנען די אידישע דעפּוטאַציע אָבּצואוואַרטן זיין הייליגקייט. בּעפּוצט און בּעציערט איז געווען דער טריאומף־בּויגן פון דעם צוטרעטער פון ישראל מיט די פּרעכטיגסטע טאַפּעסטריען און טעפּיכן און זיידן שאַלען און גאָלדענע שטיקער געוועבּעכטס, וואָס מען האָט געשלעפּט פון אידישע הייזער. און אידישע טעכטער האָבּן געמוזט דראַפּירן דעם בּויגן. אין ווייסן אָנגעטאָן מיט די טליתים איבּער די קעפּ, זיינען געשטאַנען די אַלטע און בּכבוד'סטע לייט פון דער אידישער גהעטאָ. דער אַלטער בּלינדער ר' מרדכי האָט געהאַלטן דאָס ספר תורה, מיט וועלכער די אידן האָבּן פּרעזענטירט דעם פּאַפּסט בּיי יעדן קאַרנאַוואַל. ארום איהם זיינען געשטאַנען די אַלטע און חשוב'סטע לייט פון דער קהלה אין רוים. אויף אַ טייער בּעדעקטן טיש איז געלעגן איינגעפּאַקט אין זיידענע בּייטלעך די עלף הונ־דערט און דרייסיג גאָלדענע פלאָרינס, יודאָס־געלד. אבּיסעל ווייטער זיינען געשטאַנען די אידישע מיידלעך מיט טייערע אויס־געשטריקטע זיידענע שטאָפן, מיט בּלומען צו פערשפּרייטן פאַר דער טראַג־שטוהל פון פּאַפּסט, ווען ער וועט זיך דערנעהענטערן צו דער אידישער דעפּוטאַציע.

און בּאַלד האָט זיך דער קאַרנאַוואַל־צוג אָבּגעשטעלט. דער פּאַפּסט איז אָנגעקומען צו טיטוס'עם טריאומף־בּויגן, וואָס דאָס איז געווען די מעטאַ, וואו דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט און אויפגעלייזט. דער פּאַפּסט אין זיין טראַג־שטוהל האָט דערזעהן די אידישע דעפּוטאַציע, וועלכע איז, ווי יעדעם יאָהר געשטאַנען פאַר'ן בּויגן מיט'ן ספר תורה און די גאָלדענע פלאָרינען צו בּעצאָהלען דאָס יודאָס־געלד. צוערשט האָט ער זיין קאָפּ אוועקגעבּויגן פון די אַלטע אידן און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דער פּאַפּסט וויל זיי ניט זעהן. נור ווען די אידישע מיידלעך האָבּן אָנגעהויבּן אויסצושפּרייטן די טייערע טעפּיכן פאַר זיין טראַג־שטוהל, האָבּן די טרעגער און די בּעגלייטער זיינע, שוין ווי אַ אַלט אָנגענומענער רעגעל פון קאַרנאַוואַל, דערנעהענטערט זיך

צו די דעפוטאציע. דער בלינדער ר' יעקב האט צו איהם אויסגע־שטרעקט דאס ספר תורה, און די אלטע רבנים האבען די ברכה גע־מאכט.

דאמאלס האט דער פאפסט, ווי עס איז געווען דער מנהג, ארויס־געשטרעקט פון טראג־שטוהל זיין סאמעט־בעקליידעטע פוס און ארויפ־געטרעטען אויפ'ן קאפ פון דעם בלינדען ר' יעקב און האט געזאגט דעם וואויל בעקאנטען שפרוך:

— מיר ליעבען אייך ניט, נור מיר דולדען אייך, ווייל גאט האט אונז געהייסען דולדען אונזערע פיינד.

דערמיט האט זיך געענדיגט די צערעמאניע פון צונעמען ביי די אידען דאס יודאס־געלד.

באלד האבען זיך די גרופען פון די פערשיעדענע לעבעדיגע סצע־נען, וואס האבען געהאט צונויפגעשטעלט דעם קארנאוואל־צוג, אויפ־געלייזט, און אלע האבען זיך אויסגעמישט. פערשיעדענע קאסטיומען, מאסקען, גרופען־סצענען, אלע, אלע איז צונויפגעקנוילט און צוזאמענ־געמישט געווארען. פאנטאסטיש געקליידעטע פאפסטליכע סאלדאטען האבען אוועקגערוימט דעם פאנטאסטיש קאלירטען עולם פון דער פי־אפיא, צונויפגעקוועטשט זיי ביי די טראטוארען נעבען די הייזער און געמאכט פלאץ פאר די „געוועט־לויפערס". מיט וואס עס האט זיך געענדיגט יעדער קארנאוואל־צוג. אויף א שארלאך־רויטען טראן, וואס איז צוליעב דעם אוועקגעשטעלט געווארען ביי די ענדע פון דער גאס, נעגענאיבער טיטוס'עס טריאומף־בויגען, האט זיך דער פאפסט אוועק־געזעצט, און ארום איהם זיין סוויטע, און פון דאנען האט זיך אנגע־הויבען דער קארנאוואל־געיעג. צוערשט זיינען געלאפען רוימישע אינג־לעך, ווי אמאל אין די צייטען פון די רוימישע הערשאפט. זיי זיינען אויך היינט, אין געגענווארט פון קריסטוס'עס פארשטעהער געוועזען האלב־נאקעט. אנגעטאן אין זיידענע העמדלעך מיט קראנצען אויף די קעפ, זיינען זיי געלאפען איבער די פי־אפיא. גאנץ רוים האט זיי נאכגעקוקט און אונטערגעיאגט זיי מיט זייער שפיעלענדעס בלוט און פערוויילונגס־לוסט. אלע אויגען האבען געגלאנצט, אלע פנים'ער זיי־נען געווען צוהיצט, צואווארימט, צופלאמט פון אויפרעגונג. קעפ האַ־בען איבערשטיגען קעפ. דאמען פון די רייך־בעפוצטע באלקאנען פון די בלומען־טעפ בעשטעלטע פענסטער האבען זיי צוגעפאכעט מיט זייי־

ערע אויסגעהאַפּטענע טיכלעך, מיט זייערע שלייערס, מיט זייערע פּעבערס. מענשען האָבען זיך געוועט, איינגעשטעלט זייער פערמעגענס, זייער פרייהייט אויף די לויפערס, און קוים האָט וועמ פון די אינגלעך דערגרייכט די מעטאַ, איז רוים פערהילכט געוואָרען פון געשרייען, פון ליאַרמען, פון פּאַטשען מיט די הענד, פון פאָכען מיט די היט, מיט די מאַסקען, מיט די שלייערען. מען האָט געפיהרט דעם געווינער, ווי אַמאָל אין די אָלימפּישע שפּיעלען, מיט טריאומף־מאַרשען איבער די גאַסען פון רוים, אָנגעטאָן איהם לאָרבער־קראַנצען אויפ'ן קאָפּ. דאַמען האָבען איהם געקושט און קורטיזאַנען האָבען איהם צוגעוואָרפען רויטע בלומען פון זייערע טראַנ־שטולען, אַנדערע האָבען איהם געשיקט בריוולעך, און נאָך אַנדערע — שליסלען פון זייערע שלאָפצימערען...

דער לויף־געוועט פון די אינגלעך האָט ערשט צוברענט דעם הונגער־אַפּעטיט נאָך פערוויילונג און אויפרעגונג פון די רוימישע איינוואהנער. נאָך די אינגלעך האָט זיך אָנגעהויבען איבער די גאַסען קינדער־געלאָף, אַפּען־געלאָף, און צום סוף — דאָס שפּאַט־פערוויילונג, וואָס דער קאַרנאַוואָל האָט געבאָטען די גלויביגע פון קריסטוס — דער אידען־געלאָף.

עס איז געווען אַן אַלטער מנהג, אַז צו יעדען קאַרנאַוואָל האָבען די אידען געמוזט צושטעלען וועט־לויפער. ניט פאַר ספּאָרט, נור פאַר חוזק און פערוויילונג. אויסגעקליבען האָט מען דוקא די עלטעסטע און די מעהר־שוועך־לייביגע. אידען מיט קרומע פיס און דיקע לייבער, אידען מיט קרומע בעוועגונגען, אַז זיי זאָלען מיט זייערע קאָמישע פיגורען פערוויילען דעם הונגעריגען פעבעל.

די קהלה פון רוים האָט שוין געהאַט אָנגעגרייט צוויי לויפער, וועלכע האָבען זיך ספּעציאַליזירט פאַר דעם שפּיעל, מיט וועלכען די אידען האָבען געמוזט אַמוזירען די גוים צו זייער קאַרנאַוואָל. זיי האָבען גענומען אויף זיך די מיסיע צו פערוויילען די גוים ביים קאַרנאַוואָל. זיי פלעגט מען אויך אויפרופען צו דער תוכחה. דאָס זיינען געווען די צוויי „נאַראָנים" פון דער גהעטאָ; חיים אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע האָבען געשפּילט די נאַראָנים אין די גהעטאָ. אונזערע צוויי בעקאַנטע שפּאַס־שפּילער, וועלכע זיינען געגאַנגען אין די קירכע אריין צו הערען די געצווינגענע קריסטליכע דרשה, מיט פערשטאָפּטע אויערן — פאַר דער קהלה פון רוים. פּונקט אַזוי

ווי די גוים האבען געדארפט „נאראנים“ זיי צו פערוויילען, אזוי האבען די אידען געדארפט נאראנים, וועלכע זאלען זיי לוסטיג מאכען אויף חתונות און מאלצייטען. די צוויי נאראנים פלעגען פארשפּיעלען פער־שיעדענע שטיק אין רייכע אידישע הייזער; פערשטעלען זיך ביי א געלעגענהייט און פארשפיעלען „טויטענטאנצען“ און אנדערע שפּא־סען. שמחת תורה און פורים האבען זיי פערוויילט די קהלה מיט זייערע שפּאס שטיק, און די קהלה האט זיי געצאהלט א יעהרליכען שכר, אז זיי זאלען זיין די וועט־לויפערם פאר די אידען צום קאר־נאוואל.

די צוויי נאראנים זיינען אזוי אריין אין זייער ראלע, אז ווען עס איז געקומען צום געלאף, האבען זיי זיך פערגעסען און זיי זיינען אזוי פעראינטערעסירט געווארען, אז זיי האבען געוואלט איינער דעם אנ־דערען איבעריאגען און געווינען דעם געוועט. זיי פלעגען זיך פאר־ברייטען דערצו און שפּיעלען דערנאך די זיעגער ווי אמת׳ע וועט־לויפער.

רוים פלעגט ווארטען אויף זיי מיט אונגעדולד. קוים האט מען זיי דערזעהן לויפען איבער דער פּי־אפּיא, מיט זייערע אויסגעדרעהטע פּים און קרומע העויות, אטעמענדיג שווער, אזוי האט אן עפּידעמיע פון לאכען און שפּאס ארומגעכאפּט דעם אויפברויזענדען ים פון מענש־ליכע קעפּ און פערשטעלטע פּנים׳ער.

— העי, פלינקער איד, פלינקער — כאפּ אונטער דיינע גליט־שיגע פּיס!...

— זעה, זעה זיין שאקלען זיך, ווי דאס קרחת וואלט איהם בע־טרייסעלט!

— און דער האט אן עק נאכשלעפּען זיך, כ׳האב אליין געזעהן. פונקט ווי דער טייפעל! זעה דעם בעהארטען עק! ווי מיין פודעל. חא! חא!

— איך וועט אויף איהם מיין גארטען, מיין פערד, מיין פאנצער וועט איך אויף איהם, ער וועט דעם רויטען איבעריאגען. ער שפּרינגט ווי אן אפּע! זעהט!

— יוד, איך וועל דיין מעוברת׳דיגע ווייב די אינגעווייד אויס־שניידען און א קאץ איהר אין בויך איינניהען, אז דו וועסט דעם וועט פערשפּיעלען. איך האב אויף דיר מיין בעסטען פערד געשטעלט.

אזוי פלענען פון אלע זייטען צופאלען צו זיי געשרייען. מ'האט געשמיסען זיי מיט געלעכטער און אונטערגעיאגט מיט זידלערייען און פויסטען, אז זיי זאלען איינער דעם אנדערען איבער יאגען.

נור דאס מאל האט דער פעבעל שוין זיך ניט געלאזט בעגנוגענען מיט די „אפיציעלע“ לויפער, וואס די גהעטא האט צוגעשטעלט. שכור פון לאכען און אנגעשטעקט פון די פערוויילונגס־לוסט, האבען זיי אנ־געהויבען צו יאגען די בכבוד'ע אידען וואס זיינען געשטאנען אין דער דעפוטאציע ביי טיטוס'עם בויגען. די פרומע אידען פון רוים, וואס האבען געמוזט זיין דערביי, ווי זייערע „פארשטעהער“ פערוויילען דעם עולם, האבען פאר שאנדע און בזיון איינגעגראבען די פנים'־ער צו דער ערד. און כדי זיי זאלען ניט באדארפען קוקען די רשעים אין די פנים'ער אריין, וואס דאס איז פערבאטען לויט'ן געזעץ, האבען זיי זיך פערשטעלט מיט די הענט די אויגען. פלוצלונג זיינען זיי געווארען ארומגערינגעלט פון אלע זייטען און געיאגט געווארען מיט געשרייען און ליארמען, געלעכטער און חוזק:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

זיי האבען זיך ארומגעקוקט דערשראקען, פערציטערט און ניט פערשטאנען וואס די גוים ווילען פון זיי, נור פון אלע זייטען האט זיך אויסגעשטרעקט צו זיי פויסטען, דראהענדע געשרייען, רויט־פער־שיכור'טע אויגען. דא און דארט האבען שוין באטיקעס און הינט־קאנטשיקעס געשמיסען איבער זייערע פיס, און געשטופט זיי און גע־זאגט:

— אידען, לויפט! לויפט, לויפט!

א טייל פון זיי, דערשראקען, צורודערט, ניט וויסענדיג וואס מען וויל פון זיי, האבען אינסטינקטיוו אנגעהויבען צו לויפען. איינגעווי־קעלט אין די לאנגע טליתים, האבען זיי אנגעהויבען צו לויפען. די ציצית האבען זיך זיי פערפלאנטערט צווישען די פיס. א טייל זיינען געפאלען, אנדערע האבען איינגעוויקעלט זייערע פנים'ער אין די טליתים און זיך געלאזט שלאגען. אפלויפענדיג א פאר טריט, זיינען זיי פלוצלונג געבליבען שטעהן און מיט שרעק זיך ארומגעקוקט, און ניט געוואוסט וואס צו טאן. די פערצווייפלונג פון די אידען, דאס פאלען איינער אויפ'ן אנדערען, דאס פלאנטערען זיך, האט ארויסגע־רופען די העכסטע עקסטאזען פון פער'שכור'טע געשרייען. עס איז

געוועז ווי קנאַקענדעס פייער, ווי אויפגעברויזטע, שטורמדיגע ימים. פון איבעראַל און אומעטום האָט זיך געהערט דאָס הילכען פון אונ־מענשליכע געוואַלדען, וואָס ווייטער, אַלץ גרעסער איז געוואָרען דאָס פּאַכען מיט די נאַקעטע הענט, פויסטען און אויגען:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

אין מיטען איז געשטאַנען דער בלינדער ר' יעקב. ער האָט מיט זיינע הענד אָנגעהויבען צו טאַפּען ארום זיך, ווי אַ מענש, וואָס געפינט זיך אויף אונזיכערען באָדען. אָבער זיין פּנים האָט ניט אויסגעדריקט קיין שרעק רוהיג און טרויעריג, ווי ער איז שטענדיג געווען, האָט ער נור איינגעבויגען טיעפער זיין קאָפּ, און זיין באָרד האָט ווייט דערגרייכט ביז זיין גאַרטעל, און ער האָט זיך געריהרט פון אָרט. שוין האָבען איהם די לוסטיגע מאַסקען, וואָס האָבען געטריבען די אידען, דערזעהן און געוואָלט צוגעהן צו איהם, טרייבען מיט איהם שפּאַס. פּלוצלונג האָט זיך אַ פערשלייערטע מיידעל דורכגעריסען דורך דעם קאָרדאָן שווייצאַרישע סאָלדאַטען, וואָס האָבען געהאַלטען וואַך ארום דעם פּאַפּסט. זי איז אריין אין די גרופּע אידען, צוגעגאַנגען צו דעם בלינדען ר' יעקב און אָנגענומען איהם ביי דער האַנד.

דער בלינדער האָט אויפגעצוקט, ווען ער האָט דערפיהלט זיין איינציקעל'ס האַנד אין זיינע, געקלאַמערט זיך ארום איהר, און זיי האָ־בען אָנגעהויבען ביידע געשווינד אוועקצוגעהן צום עולם, וואָס איז גע־שטאַנען ביי די הייזער.

אָבער באַלד האָבען זיי דערזעהן די לוסטיגע מאַסען. איינער האָט זיך איבערגעקוקט מיט'ן צווייטען. אַ פּאָר זיינען צו צו זיי, אָנ־געהויבען אוועקצורייסען דאָס מיידעל פון אַלטען. דער אַלטער האָט זיך געקלאַמערט ארום איהר, און די צוויי מאַסקען האָבען די מיידעל געריסען פון אַלטען.

— רייס איהר אראָפּ דעם שלייער! זעה, אויב עס לוינט זיך!

— האָט ווער געשריען פון עולם.

און איינער פון די מאַסקען האָט פון דער מיידעל'ס קאָפּ ארונ־טערגעריסען דעם שלייער.

און באַלד איז עפּעס געשעהן, וואָס קיינער האָט ניט פערשטאַנען, ווי אזוי און וואָס עס איז פאָרגעקומען. איינער פון די מאַסקען, דערזעהענדיג דאָס ענטדעקטע פּנים פון דער מיידעל האָט

זיך מיט אַמאָל אַרונטערגעלאָזען אויף די קניע און זיך אָנגעהויבען צו צלם'ען.

קיינער האָט ניט געוואוסט וואָס עס איז געשעהן. נור דערזע־הענדיג ווי די מאַסקע קניעט דאָרט פאַר אַ מיידעל און צלם'ט זיך, האָט מען זיך אָנגעהויבען אַרומצוקוקען און צו זוכען וועמען צווישען עולם. און פּלוצלונג האָט מען זי דערזעהן — די, וואָס שטעהט דאָרט ביים בלינדען אידען, און קוקט מיט איהרע טרויעריגע גרויסע אויגען און שמייכלענדיגע ליפּען, ווי מיט גרויס וועהטאָג און רחמנות אויף דעם צווישען שאַלענדען פּעבעל, און באַלד האָט ווער פון פּעבעל אויסגעשריען:

— זעהט, זעהט, ווער עס שטעהט דאָרט, די הייליגע מאַדאָנאַ, „די מאַדאָנע פון ליעבע" — זעהט, זעהט!

— די מאַדאָנאַ פון „הייליגען האַרץ" — האָט זיך בעוויזען.

— זי, זי אַליין אין איהר אייגען בלוט און פליייש.

— אַה, הייליגע מוטער! האָב רחמנות!

און עס איז געווען ווי די שרעק פון גאָט וואָלט בעפאַלען דעם גרויסען פּעבעל. די שרעק האָט אָנגעשטעקט, האָט פערפליייצט ווי אַ ים רוישענדיגע בוואַליעס מענשען. און דאָ און דאָרט האָבען מענשען אַראָפּגעריסען די מאַסקעס פון זייערע פּנים'ער, אַראָפּגעריסען די פאַנ־טאַסטישע היט, די געצענדיענערישע קליידער. עס זיינען אויפגעדעקט געוואָרען מענשליכע פּנים'ער צווישען דעם ים פון פערשטעלטע. דאָ און דאָרט האָבען זיך מענשען אַראָבגעלאָזט אויף די קניען, אויפגעהויבען די הענד צום בילד, וואָס האָט זיך בעוויזען פאַר זיי. אין די ווייטערע גאַסען האָט מען ניט געוואוסט וואָס דאָרטען איז געשעהן. און פון דאָרטען האָבען זיך נאָך געטראָגען די פרעהליכע קאַרנאַוואַל־געזאַנגען, דאָס לאַכען פון פּעבעל, דאָס געררויש און דער געשריי האָט זיך נאָך געהערט פון דער ווייטער גאַס אַהער שאַלען. און דאָ האָבען שוין מענשען געקניעט אויף דער ערד און געהויבען די הענד צום הימעל און געזונגען: „אַווע מאַריע".

ווי פאַר אַ פייער, וואָס איז געפאַלען פון הימעל, האָבען זיי זיך אָבגערוקט פון איהר און אַנטלאָפען פון איהר וועג, און געוואָרפען זיך אויף דער ערד פאַר איהר, געבויגען די פּנים'ער, און אויסגעשטרעקט די הענד צו איהר.

און די אידישע טאָכטער פון דער גהעטא האט אנגענומען איהר בלינדען זיידען ביי דער האַנד און האָט איהם אַרויסגעפיהרט פון פעבעל, פאַרביי די קניענדיגע, אין אנגסטען געפאַלענע מענשען, וואָס זיינען געלעגען ווי א שטילער וואַסער פאַר איהרע פיס, און איז פער־שוואונדען מיט איהם אין די טויערען פון דער גהעטאָ.

דאָרט, ווייט אין דער גאַס, האָט איינער געפרעגט דעם אנדערען:

„וואָס איז געשעהן?"

קאפיטעל 13.

דער געפאנגענער גאט.

אויבען, אין די אויבערשטע קאמערען פון וואטיקאן, איז פאפסט פאול דער פיערטער געזעסען אין זיין צימער, וואס איז בעשטאנען פון א נאקעטען פיער ווענטיגען נאנען קאמער, איינגעארדענט ווי א קלויסטער־שטוב פון א פרוש'דיגען מאנאך. אויף זיין הארטע קלויסטער־באנק איז געזעסען דער פאפסט און האט זיך איינגעקוקט צו דעם פערקרימטען ליידענדען יעזוס, וואס איז געשטאנען פאר איהם אויפ'ן נאקעטען טיש. זיין שווער, שלאנג, ברייט פנים איז נאך שווערער און נאך פינסטערער געווען. גראבע, גרויסע, שווערע פאלדען האבען זיך געלייגט איינער אויפ'ן אנדערען איבער זיין פנים, און די ליידיגע אראפהענגענדע פאלדען־קנייטשען האבען איינגעשלונגען זיינע אויגען. קוים וואס מען האט זיי ארויסגעזעהן. נור זיין ברייט מויל האט זיך ברייט פערשניטען איבער זיין פנים, און צוויי דיקע הויט־פאלדען האבען זיך אראפגעלאזט ווי צוויי וואסער שטראמען ביי דיביידע זייטען פון זיין מויל. זיין פנים איז געווען פערהוילען אין א שרעקענדע מרה שחורה. און אזוי שווארץ ווי זיין פנים, איז יעצט געווען זיין געמיטה און זיינע געדאנקען.

מיט זיינע לאנגע הארטע אויסגעארבייטע פינגער האט ער אנגענומען דעם קרוציפיקס און האט זיך איינגעקוקט אין איהם.

— ווער זיינען זיי, די, וואס דו קומסט ארויס פון זיי? צי ביזטו מיט דיין לייב און בלוט נאך פערבונדען מיט זיי? צי האסטו נים קיין מאכט איבער זיי, וואס זיי וואגען דיך אזוי לאנג און אזוי הארט־נעקיג צו פערלייקענען? צי האט דיך גאט, דיין פאטער, נור געשיקט צו אונז, צו די קנעכט, און זיי, די זיהן, האט ער אליין גענומען

אונטער זיין שוץ? צי האבען זיי אפשר דורך א געהיימע קראפט געפאנגען דיך און דיין הייליגע מוטער, און זיי פייניגען דיך אין זייערע סינאגאגען, שטעכען דיין הארץ און ציהען דערפון דיין בלוט ארויס, און האלטען דיין הייליגע מוטער אנגעבונדען, ווי מיט א קייט, צו זייערע סינאגאגען, אז זי זאל פאר זיי נסים טאן, ראטעווען זיי פון אונזערע הענד? — — — שיקען זי אין פייער און וואסער פאר זיי? זאג, זאג, זאג!

ער האט מיט מאכט צוריק אוועקגעשטעלט דעם צלם אויף זיין טיש, אויפגעהויבען זיך שווער און זיינע שווערע טריט האבען ווי דאס קלאפען פון א האמער איבער דעם ברייטען, גרויסען צימער אפגע־קלונגען.

אין זיין פאנטאזיע האט ער געזעהן ווי די הייליגע מוטער איז געפאנגען ביי די אידען, אזוי ווי דאס פאלק פון רוים האט געגלויבט, אז די אידען האבען דורך א געהיימע קראפט בעשווארען מיט זייערע גאט-לעסטערענדע ספרים די הייליגע מוטער, אז זי זאל זיין ביי זיי אין דער גהעטא, און זיי אויסהעלפען אין זייערע נויטען. ער האט געזעהן, ווי זי, דאס הייליגע הארץ, דאס אויסדערוועהלטע מיידעל, די מוטער פון קינד יעזוס, ליגט ביי די טירען פון די שולען אין דער אידישער גהעטא, מיט אן אייזערנע קייט געבונדען. דארטען האלטען זי די אידען און פייניגען זי, מאכען שפאט און חוזק פון איהר. און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען אין געפאהר, לאזען זיי זי ארויס, פער־שטעלען זי פאר א אידישע מיידעל, און זי ווייזט זיך פאר די קריסטען, און די אידען ראטעווען זיך און דערנאך פיהרען זיי זי ווידער צוריק אין די סינאגאגען און זיי בינדען זי ווידער צו מיט'ן קייט, און האל־טען זי אין א געהיימען צימער אין דער סינאגאגע.

זיינע גרויע האר האבען זיך אויפגעשטעלט, די קנייטשען פון זיין פנים האבען אנגעהויבען צו שפילען, אויפצולייזען זיך און איינצו־קארטשען זיך, ווי די פאלדען פון א שלאנג. ער איז געווען אבערגלויב־ביש, ווי זיין פאלק, און ער האט דאס בילד אזוי קלאר געזעהן. פאר וואס ניט! האט ער זיך געטראכט — גנב'ענען זיי זיך ניט אריין אין אונזערע קירכען און נעהמען זיי דען ניט אראפ פון די אלטארס דאס הייליגע ברויט, דאס הארץ פון יעזוס קריסטוס, דעם וויין, דאס בלוט

פון יעזוס קריסטוס און ברענגען עס אין זייערע שוהלען. און שטעכען דאס ברויט, דאס הייליגע הארץ פון יעזוס, שטעכען עס און שטעכען עס ביז זיי ציהען ארויס דעם לעצטען טראפען בלוט פון הייליגען הארץ און באקען עס איין אין זייערע מצות, און פסח אויף דער נאכט עסען זיי מיט זייערע קינדער דאס הארץ פון אונזער גאט, און שיכור'ען זיך אן מיט דעם בלוט פון דעם ארימען יעזוס קריסטוס.

א גרויס רחמנות האט איהם ארומגענומען צו דעם ארימען יעזוס'ען, וואס מען פייניגט איהם אזוי. ער איז צוגעגאנגען צו גאט און איהם גענומען אין זיין האנד אריין. ער האט זיך געוואלט ווארפען אויף די קניע פאר איהם, אבער ער האט ניט געקענט... ער האט געוואלט בעטען צו איהם, און ניט געקענט — — — דאס איינציגע, וואס ער האט געפיהלט פאר דעם גאט, איז געווען אונבעגרענעצטע רחמנות, רחמנות אויף איהם, וואס האט שוין אזוי פיעל געליטען. וואס מען האט איהם געקרייציגט, געשלאגען איהם נעגעל אין די פינגער, און די אידען ציהען בלוט פון זיין הארץ אויף יעדען פסח... ער האט דעם גאט געטרייסט, ער האט געגלעט מיט זיין שווערע האנד איבער זיין געפייניגטען קערפער, און בערוהיגט איהם ווי מען בערוהיגט א געשלאגען קינד, און גערעדט צו איהם ווייך, מיט געוויין, מיט רחמנות:

— מיר וועלען זיך נוקם זיין פאר דיר, פאר אלע דיינע יסורים זיך נוקם זיין, מיט א פייערדיגע שווערד זיך נוקם זיין!

אבער בעטען האט ער ניט געקענט צו איהם...

ער האט זיך געפיהלט יעצט שטארקער פון זיין גאט, מעכטיגער פון איהם — ער קען זיך נוקם זיין פאר איהם. עס האט זיך איהם געדוכט, אז ער, פאול דער פערטער, דער פאפסט פון אלע קאטוילען, דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס — ער איז גאט. אין זיין האנד ליגט די מאכט פון דער וועלט. ער אליין קען בעשטראפען די פיינד פון גאט. דער דארט, וואס שטעהט אויף זיין טיש, איז א געפייניגט קינד, וועלכע די אידען האבען געפאנגען אין זייער רשות און מוטשען איהם. און ער, דער גאט, פאול דער פערטער, ער וועט זיך נוקם זיין פאר איהם.

ער האט געהאט דאס געפיהל צו פאלען פאר זיך אליין אויף די

קניע, צו בעטען צו זיך אליין, זיך אליין צו פרייזען, צו זיך אליין דינע־נען, ווייל קיין אנדער גאט האט ער ניט געהאט...

ער האט אנגעקלונגען מיט זיין ציה־גלאק און האט געהייסען אריינרופען דעם קארדינאל מיכעל גהיסליערי, דעם גרויס־אינקוויזיטאר פון דעם הייליגען פאפסט.

ווען דער קארדינאל איז אריינגעקומען מיט זיין רויטען אינקווי־זיטארישען הוט און שארלאך־רויטען מאנטעל, האט איהם דער פאפסט געפרעגט:

— זיי האבען זיך מודה געווען?

— דער אינקוויזיטאר האט א מינוט געשוויגען און דערנאך גע־זאגט:

— ביז איצט נאך ניט.

— וואס האסטו געטאן מיט זיי?

— די אלטע האב איך געהאלטען דריי מאל אונטער'ן ראד. די פיזיקערס זאגען מיר אבער, אז א פערטען מאל קען מען זיי ניט נעמען, ווייל זיי וועלען עס ניט אריבערטראגען.

— היט זייערע לעבענס — האט דער פאפסט געזאגט. די קירכע טויטעט ניט אין געהיים אין די טארטור־קעלערס. די קירכע פער־ברענט עפענטליך. און מיט די יונגע? — האט ער ווייטער געפרעגט.

— צוויי האב איך געשטעלט אונטער דעם „וואסער־פאל". איי־נער איז משוגע געווארען. דער צווייטער פייניגט זיך נאך.

— האט זיך קיינער פון זיי ניט מודה געווען?

— ביז איצט קיינער ניט.

— און צו אונזער גלויבען אריבערצוגעהן האט קיינער פון זיי קיין חשק ניט ארויסגעוויזען?

— זיי זיינען זעהר הארטנעקיג.

— מיר מוזען געווינען וועמען עס איז פון זיי — די קירכע מוז איהר זיעג האבען. און מיט „איהר" וואס האט איהר געטאן?

— ווי דו האסט בעפוילען, הייליגער פאטער. מיר וואגען זי ניט אנצוריהרען. זי יאגט נאך אן א שרעק מיט איהר עהנליכקייט

צו די מוטער פון גאָט און אַלע אונזערע מענשען. די מאַנאַכען האָבען מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר.

— בעטראַכט מען זי?

— זי זיצט נעבען איהר בלינדען זיידען און אַ גאַנצע נאַכט האָבען זיי ביידע פּסוקים פון תהלים געזונגען אין דער פערשאָלטענער שפּראַך.

— האָט מען געפּרואווט דעם אַלטען דערוויילעטערען פון איהר?

— מיר האָבען געפּרואווט, אָבער ווען די מאַנאַכען מיט די מאַסקען איבער די פּנים'ער זיינען אריין צו איהר אין קאַמער, און געוואָלט אַנגעהמען דעם בלינדען אַלטען און איהם אַרויספיהרען, האָט זי זיך געשטעלט פאַר איהם, און זי האָט מיט איהרע אויגען אַנגעקוקט די מאַנאַכען. די מאַנאַכען האָבען דערקענט אין איהר דאָס פּנים פון די הייליגע מוטער, און זיינען געפאַלען פאַר איהר אויף די קניע און זיך געצלם'ט.

— האָט קיינער פון די מאַנאַכען קיין מוטה ניט געהאַט דעם בעפעהל פון דער קירכע אויסצופיהרען?

— דאָס פאָלק גלויבט, אַז זי איז די הייליגע מוטער, וואָס די אידען האָבען זי בעשוואָרען דורך זייערע פערכשופ'טע ספרים, אַז זי זאָל ביי זיי וואָהנען אין דער אידישער גהעטאָ, כדי זי זאָל זיי ראַטעווען פון אונזערע הענד.

דער פּאַפּסט האָט אַ מינוט געשוויגען, אַנגעקוקט דעם גרויס־אינקוויזיטאָר און געפרעגט:

— און דו גלויבסט אויך, אַז זי איז די הייליגע מוטער?

דער קאַרדינאַל האָט געשוויגען.

— פאַר וואָס ענטפערסטו ניט?

— איהר פּנים איז זעהר עהנליך צו דעם געזיכט פון אונזער האַרינטע, די געבענשטע מוטער פון דעם הייליגען קריסטוס.

— און די אידען האָבען זי געפאַנגען?

— די אידען קענען בעשווערען מיט זייערע געצענדיענערישע ספרים, אַזוי ווי זיי האָבען בעשוואָרען דורך אַ געהיימע קראַפט דעם קאַרדינאַל קריסטאָפעלאָ מאַדרוצי, אַז ער זאָל פאַר זיי דרוקען זייערע ספרים געגען דיין פערבאָט.

— דרוקט דער קאַרדינאַל מאַדרוצי אידישע ספרים?

— אין ריוואַ די טרענטאַ האַט ער פאַר זיי אַ דרוק געפּעגט און זייער פערשאַלטענעם ספר די משנה. וואָס דו האָסט געהייסען פערברענען, האָט ער צוויי מאָל איבערגעדרוקט פאַר זיי.

— פערברענען! קיין איין אידישער ספר זאָל זיך אויף איטאַ־ליענישע ערד ניט געפינען, און דעם קאַרדינאַל שטעלען אויפ׳ן חרם־צעטעל. פיהר מיך צו איהר, אַז זי איז אויף אַן אמת די הייליגע מוטער, אונזער געבענשטע פרוי, און זי איז געפאַנגען ביי די אידען דורך זייערע פערשאַלטענע ספרים, בעדאַרף אַ קריסט זי בעפרייען פון זייערע הענד.

— דו, הייליגער פאַטער, אין די אינקוויזיציאָנעם קעלערען? אין די טאָרטור־קאַמערען?

— אַז איהר האָט מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר, וועל איך אַליין געהן בעפרייען אונזער געבענשטע האַרינטע פון די הענד פון די פרעמדע. איך בין דער פערטרעטער פון גאָט אויף דער ערד.

און דער פּאַפּסט, אין בעגלייטונג פון דעם גרויס-אינקוויזיטאָר, איז אַוועק צו די קעלערען פון דער אינקוויזיציע, צו בעפרייען די הייליגע מוטער פון דער אידישער געפאַנגענשאַפט.

קאפיטעל 14.

אין די קעלערען פון דער אינקוויזיציע.

אין די געוועלבטע קעלערען פון דער קירכע סט. אנזשעליקא האט זיך דורך די נעכט געטראגען א געשריי פון געפייניגטע, וועלכעס האט זיך אנגעשלאגען אן די דיקע מויערען פון די קעלערען און איז פערשטיקט געווארען און אויסגעגאנגען אין דעם טיפען חלל פון די געוועלבטע באלקענס, אין די ווייטע, פערבלאנדזשענדיגע לאבירינט ווינקלען, וועלכע זיינען פארהוילען געווען אין די שווארצקייט פון פינסטערניש... אין א ווינקעל, ביי א וואנד, זיינען געלעגען צונויפגעקנוילט מענשליכע ברואים, וועלכע האבען זיך געגישטערט ווי קריכענדע ווערים, און גענורעט זיך אין קאלוזשעס פון בלוט, וואס האט זיך געגאסען פון זייערע וואונדען. אין א בעזונדערען ווינקעל זיינען מענשליכע ברואים געהאנגען מיט די פיס ארויף אויף אייזערנע תליות, מיט אראפגעהאנגענע קעפ איבער פלאמענדע בעקענס פון פייער. פון ברעד־מאשינען האבען ארויסגעשטעקט מענשליכע קעפ. און מאנאכען אין שווארצע מאסקען אויף די פנים'ער, מיט שווארץ־בעדעקטע קעפ, האבען מיט גליה־צוואנגען געצויגען די נעגעל פון די פינגער, די האר פון די קעפ. פון איבעראל האט זיך געהערט געשרייען. עס האבען זיך געטראגען אין דער לופטען מענשליכע יללות, ווי געשרייען פון געשאכטענע אקסען. און עס האט אויסגעזעהן ווי די קעלערען פון דער הייליגער קירכע סט. אנזשעליקא זיינען א מענשליכע יאטקע, ווארים אין אלע ווינקלען האבען זיך ארומגעוואלגערט מענשליכע אברים. די שטיינערנע פאדלאגע פון קעלער איז גליטשיג און פייכט געווען פון מענשליך בלוט, און די ווענט בעשמוצט מיט מענשליך בלוט...

עס האבען זיך געפייניגט מענשען אין ברעך-מאשינען און מענש-ליכע איברים זיינען געווארען איינגעשלאסען אין אייזערנע קאסטענס. מענשען האבען געקרעכצט אין גליהענדע שטייגען, נור דערפאר, וואס עס האט ווער עדות-געזאגט אויף זיי, אז זיי האבען געהאט א געוואוינ-הייט א העמד איבערצובייטען ערב שבת. עס איז גענוג געווען, אז א קנעכט זאל עדות זאגען אויף זיין הארינטע, אז זי האט געהאט די געוואוינהייט יעדען פרייטאג צו נעהמען א באד — אז זי זאל ווערען געשלעפט אין די טארטור-קעלערען פון דער אינקוויזיציע, געפייניגט צו ווערען מודה צו זיין זיך, אז זי שטעהט אין א געהיימע פערבינ-דונג מיט דער אידישער רעליגיע.

די אידען האט מען געפייניגט אין בעזונדערע קעלערס, ניט צוזאמען מיט די קריסטען, כדי די קריסטען זאלען ניט זעהן די הארטנעקיגקייט פון די אידען, כדי זיי זאלען ניט זעהן די צוגעבונדענקייט פון די אידען צו זייער גלויבען און זייער בריימ-מוטיגקייט אויסצושטעהן דאס גהינום-פייער פון דער קירכע פאר זייער גאט און אמונה, ווארים זיי קענען זיך נאך אפלערנען פון זיי... אט, פון יענעם קעלער, וואו מען האט געפייניגט די אידען, האט מען ניט געהערט קיינע געוואלדען און קיינע געשרייען, קיינע יללות און קיינע קרעכצען פון איבערמענשליכע ליידען און נויטען. פון דארט, פון יענעם קעלער האט זיך געטראגען א געזאנג. און דאס איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גרויסער סט. אנזשעליקא'ס קירכע, די איינציגע קאמער פון גאנצען הייליגען רוים, פון וועלכען עס האט זיך געטראגען א לויב און א געבעט צו גאט...

וואס די מענשליכע פאנטאזיע האט נור געקענט אויסטראכטען פון איהרע פארבארגענע, טיעף-בעהאלטענע וועלטען, פון וועלכע זי קומט, האט די קירכע אויסגעטראכט צו פייניגען די אידען. די אינ-קוויזיציע האט בעשולדיגט די אידישע קהלה פון רוים, אז די רבנים פון רוים האבען דורך א געהיימע שבועה, מיט דער קראפט פון זייערע געהיימע ספרים, בעשווארען די הייליגע מוטער פון זייער גאט, יעזוס, וועלכע שטאמט אב פון אידען, אז זי זאל קומען צו זיי אין דער געטא. און די אידען האלטען זי אין א פארבארגענע שוהל, אנגעבונדען מיט א קייט. און ווען די אידען בעדארפען, שיקען זיי ארוים די „הייליגע מוטער", אז זי זאל זיי ראטעווען פון קריסטליכע הענד. אז די אידען

פון רוים האבען דערהערט וואס די קירכע פערלאנגט פון זיי, אז זיי, די אידען, זאלען זיי ארויסגעבען צוריק די „הייליגע מוטער“, האבען זיי געמיינט, אז דער פאפסט מיט אלע קריסטליכע קארדינאלען זיינען משוגע געווארען. נור פערשטעהענדיג, אז די קירכע זוכט נור א גע־לעגענהייט זיי צו פערשלעפען אין די טארטור־קעלערען פון דער אינ־קוויזיציע, האבען זיי געלאכט פון דעם אינקוויזיטארישען משפט און זיי געענטפערט, אז זיי באדארפען ניט קיין בשר ודם, און דערצו נאך א געשטארבענע, זאל זיי קומען העלפען פון דער קירכע׳ס הענד; אז פאר זיי נעהמט זיך אן דער איינציגער לעבעדיגער גאט.

די אינקוויזיציע האט אין די דאזיגע רייד געהערט די לעסטערונג פון גאט, און מען האט פערשלעפט צעהן פון די בכבוד׳סטע זקנים פון דער געטא אין קעלער פון דער אינקוויזיציע. דער בלינדער ר׳ יעקב האט זיך מיט זיין איינציקעל יעפתה אליין איבערגעגעבען אין די הענד פון דער קירכע, מיינענדיג, אז זיי וועלען דערמיט העלפען בע־פרייען די זקנים און אראבנעהמען דעם בלבול פון די אידען, ווארים די קירכע וועט זיך איבערצייגען, אז זי, יעפתה, איז ניט זייער הייליגע מוטער, נור א פשוט׳ע אידישע טאכטער, וואס לעבט מיט איהר זיידען אין גלות פון רוים, און באהאלט זיך אוים, ווי יעדע אידישע טאכטער, פון די קריסטען און פון דער קירכע.

ווי ערשטוינט איז דער אלטער געווארען און נאך מעהר דאס מיידעל, ווען זיי האבען געזעהן ווי מען בעהאנדעלט זיי ווי איבערנא־טירליכע בעשעפענישען. די קירכען־בעדיענער, די אינקוויזיאנס־מא־נאכען און די גלחים, האבען מורא געהאט צו דערנעהענטערען זיך צו איהר. זיי זיינען געפאלען אויף די פנים׳ער פאר איהר יעדעס מאל, ווען זיי האבען זי דערזעהן און גע׳צלם׳ט זיך פאר איהר און אויסגע־שטרעקט די הענד צו איהר אין געבעט. מען האט דאס מיידעל געהאל־טען מיט איהר זיידען אין א בעזונדער צימער אבגעשלאסען, און ווען די אינקוויזיציאנס־מאנאכען זיינען אריינגעקומען, מיט די מאסקען פערשטעלט און געוואלט דעם אלטען בלינדען איד אוועקנעהמען פון איהר, איז געווען געווען. אז יעפתה זאל א קוק טאן אויף זיי מיט איהרע גרויסע אויגען, אז זיי זאלען פאלען פאר איהר אויף די קניע און אוועקגעהן הינטערווייל׳עכם פון איהר...

און ארום זיי האבען זיך געפייניגט די זקנים און די רבנים פון

רוים אין די שרעקליכסטע יסורים, אז זיי זאָלען זיך מודה זיין, אז זיי האָבען פער׳כישופט די „הייליגע מוטער“. צוויי פון זיי האָבען זיי געשטעלט אונטער דעם „וואַסער־פאַל“. דאָס איז געווען אַ שרעקליכע פיין, וואָס האָט געטריבען איהרע קרבנות אין פערלויף פון אַ פּאָר שטונדען צו משוגעת. אין אַ ווינקעל פון טאַרטור־קעלער, וואָס איז געווען בעשטימט פאַר די אידען, זיינען געשטאַנען צוויי יונגע לייט, אויסגעטאָן נאַקעט, צוגעבונדען מיט הענד און פיס און גאַנצען קערפער צו אַן אייזערנעם שטאַנג. איבער די קעפ פון די צוויי נאַקעטע יונגע לייט זיינען געהאַנגען גרויסע סלאַיעס מיט קאַלטעס וואַסער, וועלכע האָבען דורך אַ געלעכערטען פּראָפּען יעדע פּאָר סעקונדען ארויסגעלאָזען אַ פּאָר וואַסער־טראָפּענס. די וואַסער־טראָפּענס זיינען געפאַלען אויף די קעפּ פון די נאַקעטע קרבנות, וועלכע זיינען פאַר דעם צוועק אָפּגעגאָלט געוואָרען. און די סלאַיעס זיינען אוועקגעשטעלט געוואָרען אַזוי, אַז די טראָפּענס וואַסער זאָלען פאַלען אויף דעם הינטערשטען טייל פון קאָפּ, וואו דאָס געהירען געפינט זיך. די טראָפּענס וואַסער פלעגען זיך אָראָפּקייקלען און אַראָפּרינען איבער דעם רוקענביין. אַזוי פלעגען די טראָפּענס פאַלען יעדע פּאָר סעקונדען און אויפהערען. און יעדעס מאָל, ווען זיי זיינען געפאַלען איבער׳ן געגאָלטען קאָפּ, פלעגט דער נאַקעטער קרבן אויפשוידערען, צוקען, אויפציטערען. אזוי האָבען זיך די טראָפּענס געגאָסען איבער די געגאָלטע קעפּ, דורך טעג און נעכט אָהן אויסנאַהם, אָהן אָפּרוה. איינער פון די קרבנות איז שוין משוגע געוואָרען. און זייענדיג אַנגעבונדען צו דעם אייזערנעם שטאַנג, פלעגט ער אויפלאַכען יעדען מאָל, ווען די טראָפּענס וואַסער זיינען געפאַלען אויף זיין געגאָלטען קאָפּ — מיט אַזאַ אונמענשליך לאַכען, ארויסווייזענדיג זיינע גרויסע ציין פונ׳ם אָפענעם מויל — און מיט גרויס אַרויסגעסטאַרטשעטע אויגען, אז די אינקוויזיציאָנס מאַנאַכען האָבען זיך געשראָקען פאַר איהם. דער צווייטער קרבן האָט עס נאָך אויסגעהאַלטען. איינקאַרטשענדיג זיינע קניען אונטער די געבונדענע שטריק, פלעגט ער יעדעס מאָל די ציין פערבייסען אויף זיינע ליפּען. די אויגען זיינע זיינען שוין געווען צוגעקלעפּט פון שלאָף און מידיגקייט. נור יעדעס מאָל, ווען די טראָפּענס וואַסער זיינען געפאַלען אויף זיין געגאָלטען קאָפּ, האָט ער אויפגעריסען די אויגען, און עפּעס געמורמעלט מיט די ליפּען...

אין צווייטע ווינקעל זיינען געלעגען צונויפגעוואָרפענע, ווי שמאַ־טעס א פּאָר מענשליכע ברואים, וועלכע האָבען זיך קוים בעוואויגענע — געלעגען און אָבגעהעשעט. און צו זיי איז געקראָכען — גיכער זיך געשלעפּט און געקוליעט זיך אַן אַנדער מענשליכער קערפּער, וועל־כער איז ערשט אַרויסגענומען געוואָרען פון אונטער'ן פּרעס־ראַד. דער וואָס האָט זיך געקוליעט איבער די פּאָדלאָגע צו די ליגענדע מענש־ליכע ברואים אין ווינקעל, האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אויף דער שטיינערנער פּאָדלאָגע צייכענס פון בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסען פון זיין צוקאַליעטשעטען קערפּער. די אַלע אין ווינקעל זיינען איינער נאָכ'ן אַנדערען געלעגען אין דעם פּרעס־ראַד, און איצט מוטשען זיך נאָך צוויי אין דער טייוועלשער מאַשין. די מענשליכע קערפּערס זיי־נען איינגעשלאָסען געוואָרען אין געקאָרבטע לאַנגע שטיקער אייזען, וועלכע זיינען אַזוי אויסגערעכענט געווען, אַז די שפּיצען פון די גע־קאָרבטע אייזענס זאָלען פּרעסען אויף די ווינקעל־גליעדער פון דעם מענשליכען קערפּער. די געקאָרבטע אייזענס איבער דעם מענשליכען קערפּער זיינען צוגעפּרעסט געוואָרען מיט פּרעס־מאַשינען, און די אייזענס האָבען צוזאַמענגעקוועטשט די ביינער פון די הענט און פיס, און צובראָכען זיי, אין די ווינקעל־געלענען. יעדער איינער פון די גע־פּייניגטע איז ניט מעהר פעהיג געווען צו בענוצען זיינע הענד אָדער פיס זיין גאַנצען לעבען. די יסורים, וואָס די פּרעס־אייזענס האָבען אָנגעטאָן דעם מענשליכען קערפּער איז געווען אונמעגליך איבערצו־טראָגען. דאָך האָבען עס די אידען איבערגעטראָגען. די שטילע קרעכצען וואָס האָבען זיך געהערט פון זיי, האָט זיך געדאַכט, זענען מעהר געווען איבער די מענשליכע שלעכטסקייט, איידער איבער זייערע פיזישע ליידען. די אויגען האָבען זיי שטאַרק און שטייף אַרויסגע־שטעקט פון זייערע פּנים'ער ענדליך, און געשוויגען.

פון צייט צו צייט האָט אַ שוואַרץ־בעדעקטער מאַנאַך צוגעטראָגען אַ צלם צום פּנים פון דעם געפּייניגטען אידען, וועלכער איז געלעגען אין דעם פּרעס־ראַד, און ווען די פּרעס האָט גוט צוגעקוועטשט די ווינקעל־ביינער פון דעם אידען, האָט דער מאַנאַך צוגעשטעקט דעם צלם צום אידען'ס פּנים, אַז ער זאָל עס קושען אַלס אַ צייכען, אַז ער אַנטלויפט פאַר רעטונג אונטער די פליגלען פון דער קריסטליכער אמונה. נור יעדעס מאָל, ווען דער איד אונטער דעם פּרעס־ראַד האָט

דערפיהלט דעם געשמאַק פון די וויהרוכען און דערפיהלט דעם צלם פאַר זיין פּנים, פלעגט זיין פּנים ווי בעלעבט ווערען. זיינע אויגען האָבען אויפגעגלאַנצט, און ער האָט אוועקגענומען זיין פּנים פון צלם.

שלעפענדיג זיך ווי א וואָרים איבער דער שטיינערנער פּאַדלאָגע, האָט דער געמוטשעטער איד, וועלכער איז ערשט וואָס בעפרייט גע־וואָרען פון ראַד צוגעשאַרט זיך צו די איבעריגע אידען אין ווינקעל. די אידען אין ווינקעל האָבען געפּראוואוט אויסשטרעקען צו איהם זיי־ערע הענד, וועלענדיג איהם העלפען צוצוקומען צו זיי, נור זייערע הענד האָבען זיי שוין נישט געדיענט — די ביינער זייערע זיינען צוקוועטשט געוואָרען אין די פּרעס־רעדער. נור זיי האָבען נים געפיהלט יעצט קיינע יסורים. עס האָט זיך זיי געדוכט, אז זיי זיינען בעפרייט גע־וואָרען פון זייערע הענד און פיס, זיי זיינען בעפרייט געוואָרען פון זיי־ערע קערפּערם און זיי בעדאַרפען נישט מעהר זייערע הענד און פיס, ווייל זיי האָבען ניט מעהר זייערע קערפּערם, און קוקענדיג איינער צום אַנדערן, מיט זייערע גרויסע אויגען, האָבען זיי זיך געפיהלט בעהאַפטען מיט זייערע אויגען, נאָהענט איינער צום אַנדערען דורך זייערע אוי־גען, און זיי פיהלען איינער צום אַנדערן מיט זייערע אויגען, און זיי האָבען געקוקט צו זייער געפּייניגטען ברודער, וועלכער שלעפּט זיך ווי א וואָרים צו זיי און שמירט איין מיט זיין בלוט פון זיינע אָפענע וואונדען די פּאַדלאָגע אונטער זיך, און דער ברודער האָט געקוקט צו זיי, און זיי האָבען זיך בעהאַפטען צוזאַמען און זיינען געווען צוזאַמען.

„שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך
ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו“.

— האָבען זיי געבעטען דאָרט אין דעם ווינקעל, קוקענדיג אויף זייער פערבלוטיגטען ברודער, וועלכער נאָרעט זיך צו זיי מיט זיין געבלוטיגטען קערפּער און קען נישט דערגרייכען צו זיי.

— אל נקמות ה׳, אל נקמות הופיע! — האָט דער פערפּייניגטער איד אַרויסגעקרעכצט, בלייבענדיג ליגען פערשמאַכט אויף דער פּאַד־לאָגע און מיט׳ן קערפּער ניט קענענדיג דערגרייכען זיינע ברידער.

און פּלוצים איז עס געשעהען, ווי די פערשמאַכטע אידען וואָלטען צוריק געזונד געוואָרען, ווי זיי וואָלטען פליגלען געקראָגען פון פליהען אין דער לופטען איבער די קעפּ פון זייערע פּייניגער, די טייוואָלים מחבלים־מאַנאַכען, פון אַלע ווינקלען פון קעלער, וואו עס האָבען גע־

בלוטיגט געפייניגטע אידען פון די בראד־רעדער, פון די פרעס־מאשינען, פון די הענגענדיגע תליות אראפ, איבער די פייער־בעקענס, פון די יסורים פון געברענטע נעגעל, פון די איינגעשלאסענע גליעדער שטיי־גען, — פון די איינגעשלאסענע גליעדער־קאסטענס — ארויס, פון אומעטום האט זיך געהערט א געזאנג אין קעלער:

לא לנו ה׳ לא לנו, כי אם לשמך תן כבוד, על חסדך, על אמתך!
למה יאמרו הגוים איה נא אלוהיהם?
ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה.
עצביהם כסף וזהב, מעשה ידי אדם:
פה להם ולא ידברו,
עינים להם ולא יראו,
אזנים להם ולא ישמעו,
אף להם ולא יריחון,
ידיהם ולא ימישון,
רגליהם ולא יהלכו,
לא יהגו בגרונם.
כמוהם יהיו עושיהם, כל אשר בטח בהם.
ישראל בטח ה׳, עזרם ומגנם הוא.

עס איז געווען א רייץ־ליעד, א חוזק מאכען אויס זייער גאט און אויס זייער מענשליכע מאכט און אויס זייער גאנץ לעבען — רחמנות האבען זיי געהאט אויף זייערע פייניגער, וואס דיענען צו אבגעטער, צו האלץ און שטיין און געלאכט האבען די אידען פון זיי.

עס זיינען געבליבען שטעהן די מאסקירטע מאנאכען מחבלים מיט זייערע שפיזען אין די הענד. מיט זייערע גיהנם־מכשירים האבען זיי אויסגעזעהן ווי טייוואלים אין טייוועלס קעלער, און עס שרעקען זיי אפ די אידען מיט די תהילים פסוקים. אויפגעהערט האבען זיי אויף א מינוט זייערע קרבנות צו פייניגען און צוגעהערט זיך מיט שרעק, ווי עס זינגען זייערע קרבנות א לויב צו גאט, פון אונטער די מארטור־רעדער ארויס...

קאפיטעל 15.

דער טריאומף פון גלויבען.

ווען דער פאפסט פאול דער פיערטער איז אריינגעקומען אין די קאמערען פון דער אינקוויזיציע, צוזאמען מיט זיין גרויס-אינקוויזיטאר, איז איהם אנטקעגען געקומען דאס געזאנג פון די אידען, פון זייער מארטער-צעלע, וועלכעס האט ארויסגעקלונגען ווי א ליעד פון די געווינען און די געשרייען פון די קריסטליכע מארטירער. דאס געזאנג האט א שרעק אנגעווארפען אויף די גלחים און אינקוויזיציאנס-טייוואלים און זיי האבען ניט געוואוסט וואס צו טון, וואו אהינצוטון דאס געזאנג פון די אידען. דער פאפסט האט אבגעשטעלט זיין שווערען טריט אויף דער שוועל פון דעם מארטער-קאמער, וואס איז געווען פערמאכט מיט אן אייזערנע טיר, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, וואס שפארט זיך דורך די שווערע אייזערנע טרעפ פון קעלער. ער האט אנגעקוקט דעם גרויס-אינקוויזיטאר, די קארדינאלען און די גלחים, וואס האבען איהם בעגלייט, שווער-מוטיג, אהן ווערטער, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, שטילשווייגענדיג.

— דאס זיינען די פערשאלטענע אידען, וואס זאגען זייערע טייפעלס-געשפרעכען אין זייער פערשאלטענעם לשון. עס איז א כישוף-שפרוך אזעלכער, וועלכער פערהיט זיי פון פיין, אז זיי זאלען ניט פיהלען די יסורים פון מארטור — האט דער גרויס-אינקוויזיטאר געפרואווט פערענטפערען זיך פאר די אידענס געזאנג.

דער פאפסט האט איהם שווער אנגעקוקט, מיט א בליק וואס האט זיך געמאטערט ארויסצוקריגען זיך פון די איינגעשלאסענע אויגען צווישען די פאלדען פון זיין פנים.

א שרעק איז איהם בעפאלען אינערליך, טיעף אין זיך, פאר דעם טריאומף פון דער אמונה, וואס עס האט זיך ענטפלעקט פאר זיינע אויגען. און א מינוט האט ער געצווייפעלט אין זיינע כוחות, און

פון די ליפּען, וואָס זיינען פאַרטונקען געווען אין די גראָבע פאַלדיגע קנייטשען פון זיין פּנים, האָט ער אַרויסגעבראָמט:

— ניין, דאָס זיינען פּסאַלמען, וואָס זיי זינגען דאָרטען. אַלע האָבען געשוויגען.

דער פּאַפּסט האָט געוואונקען אויף דער שטומער אייזערנער טיר, וואָס ער האָט געהאַט פאַר זיך.

מען האָט די טיר אויפגעעפענט, און ער איז געבליבען שטעהן אויף דער שוועל און אַריינגעקוקט אין מאַרטער־צעל.

ער האָט געזעהן דאָס בינטעל פערבלוטיגטע ביינער, וואָס ליעגט אין אַ קאַלוזשע בלוט אין ווינקעל פון דער שטיינערנער וואַנט. ער האָט געזעהן די איינציגע פערבלוטיגטע קערפּערס, וועלכע וואַלגערען זיך אַרום אויף דער שטיינערנער פּאַדלאָגע און ריטשען זיך מיט זייערע פערבלוטיגטע לייבער איינער צום אַנדערען, און קאָנען זיך ניט דער־גרייכען. ער האָט געזעהן די מענשליכע גופים, וואָס סטאַרטשען אַרויס פון די אייזערנע קאַסטענס, פון די אונטערגעהייצטע מענשען־שטיי־גען, פון די בראָד־רעדער און פּרעסען — און אַלעם האָט געזונגען. קיין איין בליק האָבען זיי איהם ניט געשאָנקען.

דערציטערט און דערשראָקען זיינען געוואָרען די אינקוויזיציאָנס־מחבלים, די מאַנאַכען מיט די שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ, וועלכע זיינען געווען פערנומען מיט זייער בלוטיגער אַרבייט, האָבען אויף אַ מינוט אויפגעהערט זייערע בלוטיגע מעשים, און דערזעהענדיג דעם העכסטען גייסטליכען שטעהענדיג אויף דער שוועל פון מאַרטער־צעל, זיינען זיי געפאַלען אויף די קניע פאַר איהם, פּונקט ווי די טייוואָלים, ווען זיי דערזעהען זייער עלטסטען.

אָבער די מאַרטירער האָבען אויף איין אויגענבליק ניט געלאָזט איבעררייסען זיך פון זייער ליוב־געזאַנג צו גאָט. נישט איין בליק האָבען זיי געשאָנקען דעם, אין וועמעס הענד עס ליעגט דער גורל פון זייער לעבען, און וועמעס וואָרט עס הענגט אָפּ די בעפרייאונג פון זייער מאַטערונג. עס איז זיי געווען אַלץ איינס, אויב מען פּייניגט זיי יאָ אָדער ניט. ניט אין דעם פערבלוטיגטען קעלער פון דער אינק־וויזיציע האָבען זיי זיך געפונען. דאָ האָבען זיך נור געפונען זייערע פערבלוטיגטע קערפּערס, אָבער זייערע נשמות זייגען געפלויגען צו

גאָט, און געוואַרט מיט אומגעדולד, מיט דאָרשטיגקייט אויף דער מי־
נוט, ווען זיי וועלען די זכיה האָבען צו זעהען גאָט'ס פנים.
און זיי האָבען זיך געבעטען ביי גאָט:

„כאיל תערג על עפיקי מים,
כן נפשי תערג אליך אלהים.
צמאה נפשי לאלהים,
ואל חי.
מתי אבא ואראה פני אלהים".

און דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, דער אַבגאָט פון אַלע קריסטען, זיין הייליגקייט דער פּאַפּסט פּאול דער פיערטער, דער טיראַן פון קריסטליכען גלויבען, האָט אָנגעהויבען צו צווייפלען אין זיך, אין דעם גאָט, וועלכען ער האָט געהאַלטען אין זיין האַנט, אויסגעהאַמערט אויס איין שטיק זילבער. ער האָט געקוקט אויף די טריאומפירענדע אידען, און ער האָט זיך געפרעגט:

מיט וואָס פאַר א כח? ווער איז זייער בעשיצער? וואָס זעהען זיי אין זייערע לעצטע מינוטען? ווער גיט זיי די קראַפט צו פער־אַכטען אַלע פּיין און יסורים פון די טאַרטורען, און צו זינגען פּסאַל־מען צו גאָט פון די בראַנד־רעדער אַרוים? ניין, עס איז ניט דער כח פון דעם טייוועל, וואָס גיט די זיכערקייט, די רוהיגקייט און דעם טריאומף... עס איז דער כח פון גאָט...

עס האָט זיך איהם געדאַכט, אַז דער גאָט, וואָס ער פער־טרעט, וואָס הענגט יעצט אויף זיין רויטער סאַמעטענער רעטונדע, אין דעם געשטאַלט פון א געפּייניגטען, אָנגעשלאָגען אויף א צלם, וואָס זיי, די פאָטערס פון די דאָ האָבען איהם אָנגעשלאָגען אויף א צלם — אַז זיין גאָט האָט ניט קיין כח איבער זיי, ער האָט ניט קיין מאַכט אי־בער זיי. און פונקט אזוי ווי דענסטמאָל, האָבען זיי זיך געשטאַרקט איבער זיין פּיזישע קראַפט און ער האָט זיך ניט געקאָנט העלפען גע־גען זיי, אזוי זיינען זיי שטאַרקער איבער זיין מאָראַלישע, איבער זיין געטליכע קראַפט און ער קען זיך ניט העלפען געגען זיי...

און עס האָט זיך אין איהם אָנגעצונדען דער כעס פון דעם אונמעכטיגען. „אָבער איך האָב כח זיי צו פּייניגען, פונקט

ווי זיי האָבען געפּייניגט איהם" — האָט ער זיך געטראַכט. — „איך בין זיין פערטרעטער אויף דער ערד. מיך האָבען זיי געפּייניגט, מיך פּייניגען זיי אין יעדען דור, מיך פערדאַכטען זיי, און איך האָב כח זיי צו בעצאָהלען דערפאַר מיט מיין אייזערנע האַנד, מיט דער האַנד פון דער פייערדיגער קירכע, איך, פּאָול דער פיערטער, דער שטעל־פערטרעטער פון גאָט אויף דער ערד, דער פּאַפּסט פון אַלע קאַטוילישע גלויביגע, דער עלטסטער פון דער קירכע".

און ער האָט אויפגעהויבען זיין צלם און צוגעדריקט איהם מיט ליעבע און רחמנות צו זיין האַרץ, ווי מען דריקט צו אַ געשלאַגענעם, אונבעהאָלפענעם קינד, וועמעס אַננעהמער מען פיהלט זיך, געקושט דעם צלם און אויפגעהויבען איהם צו די משחיתים און מחבלים פון דער אינקוויזיציע, צו די מאַנאַכען אין שוואַרצען געקליידט, מיט די שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ און פּנים'ער, און ער האָט גערופען צו זיי מיט אַ הויכער שטימע:

— דיענער פון דער קירכע, טוט דעם טאַט פון דער אמונה פאַר דער גלאָריע פון דער קירכע.

און ער האָט זיי געבענשט מיט דעם צלם.

אין אַ בעזונדער צימער, אין איינער פון די קאַמערען, איז געווען איינגעשלאָסען אין אַ גרויסע אייזערנע שטייג, וואו מען האָט גע־האַלטען וויכטיגע קירכען־פערברעכער, דער אַלטער בלינדער ר' מרדכי מיט זיין אייניקעל יעפתה. דער אַלטער האָט זיין גאַנצען לעבען גע־בענקט צו שטאַרבען אַ טויט פון אַ מאַרטירער, וואָס דאָס איז געווען פעררעכענט ביי די קאַבאַליסטען פון שלמה מלכו'ס אַנהענגער פאַר אַ בעזונדערען חסד, וואָס גאָט טוט מיט זיינע אויסדערוועהלטע. בע־זונדערס זייט דעם טויט פון שלמה מלכו, וועמעס אַנהענגער (צווישען וועלכע עס האָט זיך אויך גערעכענט דער בלינדער ר' יעקב) האָבען געגלויבט, אַז ער איז צוריק געוואָרען לעבעדיג נאָך זיין טויט, און צייט די ענטפּלעקונג פון הייליגען ר' יוסף קארו אין דער הייליגער שטאָדט צפת, וואָס האָט אויסגעאַיבט זיין איינפלוס אויף אַלע קאַבאַליסטען אויף דער גאַנצער וועלט, האָט דער אַלטער געהאַפּט אויפ'ן גרויסען

טאג. ווען גאט וועט איהם אויסקלייבען און וועט איהם לאזען שטאר־בען פאר דער הייליגקייט פון זיין נאמען!... זייט מען האט דעם בלינדען ר׳ יעקב איינגעשלאסען אין אינקוויזיציאנס-קערקער, האט ער זיך געהאלטען אין איין צוגרייטען און פארבערייטען פאר׳ן גרויסען טאג. ער האט גערייניגט זיין קערפער. כמעט ווי ניט פערזוכט פון קיין מענשליכען שפייז, נור דערהאלטען די נשמה אין זיין גוף מיט וואסער, כדי ער זאל ניט זיין א זעלבסטמערדער, וואס דאס איז געווען פערדרעכענט ביי אידען אלס די שרעקליכסטע זינד, און מען פער־לירט דורך דעם יענע וועלט. ער האט געהאלטען די גאנצע צייט אין זינגען פסוקים פון תהילים מיט זיין אייניקעל, אדער אין פארטראכט זיין און בלאנדזשען אין הויכע ענינים, אין פערבארגענע וועלטען. דער איינציגער טראפען טרויער אין זיין גרויסע פרייד איז געווען, וואס די גוים ווילען נעהמען זיין אייניקעל און מאכען, חלילה, פון איהר אן אבגעטיז, אן עבודה זרה. ער האט מורא געהאט, אז זיי זאלען זי לאזען בלייבעןביים לעבען. און אפטמאל האט ער גערעדט מיט איהר וועגען דעם.

— דיינע אבות אין הימעל, וואס זיינען ארויפגעגאנגען מקדש השם׳דיג זייענדיג, וועלען, חלילה, קיין רוה ניט האבען, וועלען פער־שעהמט ווערען פאר אנדערע צדיקים און טהורים.

זי האט אנגעקוקט דעם זיידען מיט איהרע גרויסע בעטרעהרטע אויגען און געקושט זיין אלטע האנט אהן ווערטער.

און דער אלטער האט זי פערשטאנען.

— די אבות אין גן עדן וועלען זיך פרעהען מיט דיר, מיין קינד.

און דער זיידע און דאס אייניקעל האבען צוזאמען אנגעהויבען פסוקים פון תהילים צו זינגען:

„וגם כי אלך בגי צלמות
לא אירע רע
כי אתה עמדי.“

אז מען האט דעם אלטען אנגעזאגט, אז דער הייליגער פאטער, דער פאפסט אליין איז געקומען איהם אויסהערען, און פערלאנגט פון איהם, אז ער זאל ארויסקומען פון דער שטייג, האט דער אלטער ניט

אויפגעהערט זינגען און אַנהאַלטענדיג זיך אַן זיין אייניקעל, איז עס געווען ווי זיי ביידע וואָלטען געטאַנצט און געפרעהט זיך.

און אַנגעהמענדיג זיין אייניקעל ביי דער האַנט, איז ער אַרויס־געקומען פון דער שטייג און געהענדיג געפיהרט פון זיין אייניקעל'ס האַנד צום פּאַפּסט'ס שטוהל, האָט ער ניט אויפגעהערט צו זינגען איבער'ן גאַנצען וועג, הויך אויפ'ן קול, און בעגלייט מיט יעפּתה'ס קול:

„לדוד לה' אורי וישעי
ממי אירא?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד".

אין דעם טריבונאַל־צימער פון דער אינקוויזיציע, איז אויף א שאַרלאַך־רויטען טראָן געזעסען דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס, דער פּאַפּסט, פּאָול דער פיערטער, אין זיין געטורעמטען הוט, און אין זיין סאַמעט רויטער רעטאַנדע, און אַרום איהם האָבען געברענט בלוט־רויטע ליכט, וועלכע האָבען געשטעקט, ווי שטעקענס, אין גרויסע גאָלדענע לייכטערס. אַרום איהם איז געווען פערזאַמעלט די סוויטע פון קאַרדינאַלען און הויכע קירכען־גייסטליכע, אינקוויזי־ציאָנס־פּראָמינענצען. און ביי די פיס פון טראָן איז געשטאַנען דער הויכער, שטאַרקער קאַרדינאַל, מיכעל גרייסליערי, דער גרויס־אינק־וויזיטאָר, איינגעוויקעלט אין זיין שאַרלאַך־בלוט־רויטען סאַמעט מאַנ־טעל, און דער רויטער קאַרדינאַל־הוט אַרויפגעזעצט אויף זיין קאָפּ. ביי ביידע זייטען צימער זיינען געווען אויסגעשטעלט צוויי רייהען גייסטליכע און אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען, אין שוואַרצען בעצויגען, מיט שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ, וועלכע זיינען געווען אין געשטאַלט פון שוואַרץ טוכענע באַשליקעס, מיט שוואַרצע טוכענע מאַסקעס אַריבערגעצויגען איבער די פּנים'ער, און האָבען געהאַלטען רויטע, ברענענדיגע ליכט אין די הענט. פיעלע פון זיי האָבען געהאַט אויסגעמאָלט אויף זייערע שוואַרצע מאַנטלען סקעלעטען ביינער אין ווייסע פאַרב, און זיי האָבען אויסגעזעהן ווי סקעלעטען, וואָס האָבען זיך אויפגעשטעלט פון זייערע קברים, מיט די אָנגעצונדענע ליכט אין די הענד.

צווישען דעם שפּאַלער פון די שרעקעדיגע שוואַרץ־בעקליידטע

מיט רויטע ברענענדיגע ליכט מאַנאַכען און טייוואַלים־אינקוויזיטאָ־רען, איז געגאַנגען דער בלינדער ר׳ יעקב, געפיהרט פון זיין אייניקעל יעפתה, מיט רוהיגע, שטילע טריט, מאַיעסטעטיש־שטיל. קיין איין בליק האַבען זיי ניט געשאַנקען, ניט די מאַנאַכען און ניט זייערע ברענענדיגע ליכט, אַזוי ווי זיי וואָלטען קיינעם ניט געזעהן, ווי קיינער וואָלט זיך אין דעם טריבונאַל־זאַל ניט געפונען. און זיי האָבען הויך געזונגען, מיט קלינגענדיגע שטימען זייערע פסוקים תהילים:

עם תחנה עלי מחנה
לא ירא לבי,
אם תקום עלי מלחמה
בזאת אני בוטח.

און די מאַנאַכען און די גלחים האָבען זי געזעהען ווי זי דערנע־הענטערט זיך, זי אַליין, וועלכע זיי האָבען אַזוי גוט געקענט פון דעם הייליגען בילד, „די מוטער פון ליעבע״, צו וועלכער זיי קניהען און בע־טען, ווען געשטאַלט זיי טראָגען אויף גאָלדענע קייטלער אַנגעבונדען אויף זייערע הערצער, וועמעס פנים זיי קושען און הייסען געבעט פאַר יעדען שלאָפען געהן און אויפשטעהן. און אָט געהט זי אַליין, מיט איהרע גרויסע, בעטענדע אויגען, וועלכע קוקען מיט צער און ליעבע און מיט איהר שטיל, קליין מויל, וועלכעס איז פערקנייטשט צום וויינען און דאַך שמייכעלט עס; זי אַליין אין איהר הייליג געשטאַלט, אין איהר לאַנגע בלויע קלייד, מיט איהרע נאַקעטע פיס און לאַנגע, צו־פלאָשעטע האָר, און זי האַלט מיט איהר איידעלע, ווייסע יונגע האַנד די האַנד פון דעם בלינדען אידען מיט זיין גרויסע, לאַנגע, דינע באָרד און מיט זיין הויכען, הויכע, אויסגעלייטערטע שטערען — זעהט זי ניט אויס, ווי די „מוטער פון רחמים״, וואָס פיהרט די ליידען פון דער וועלט ביי איהר האַנד אויף דעם וועג פון אייביגקייט? דאָ, אין די בעלייכטונג פון דעם רויטען שיין, אין דעם שפאַלער פון רויטע, ברע־נענדיגע ליכט און שוואַרץ־געקליידעטע מאַנאַכען, געהענדיג אַזוי שטיל, ווי אַ געזאַנג פון אַ ליעד, פיהרענדיג דעם אַלטען הייליגען ביי דער האַנד, האָט זי נאָך מעהר דערמאָנט אַז דער „הייליגער מוטער״, ווי איהר בילד. און עס זיינען דערשראָקען געוואָרען פאַר איהר די מאַנאַ־

בען און די גלחים, און די הערצער פון די הויכע גייסטליכע זיינען צוגאנגען געווארען פאר איהר, און אנגסטען פון שרעק האבען ארויס־געשלאגען אויף זייערע שטערנס. דא און דארט האבען זיך געבראכען קניען פאר איהר. מאנאכען האבען ניט געקענט זיך צוריקהאלטען. און ווען זי איז זיי פארבייגעגאנגען, האבען זיך א טייל מיט די ליב־טער אין דער האנד אראבגעלאזט פאר איהר אויף די קניע און גע־צלמ'ט זיך אין טיפע אנגסטען פון שרעק. און דער פאפסט אליין, זעהענדיג די בלייכע געזיכטער פון זיינע קארדינאלען, האט אויפגע־הויבען דעם זילבערנעם צלם, וואס איז געהאנגען אויף זיין הארץ, איבער די קעפ פון די קארדינאלען און איבער די קעפ פון די מאנא־כען, איבער'ן זאל, ווי ער וואלט זיי געוואלט פערהיטען פון דעם שרעק, וואס איז זיי בעפאלען.

אבער קיין איין בליק האט זיי יעפתה ניט געשאנקען. געהענדיג מיט שטילע, מאיעסטעטישע טריט, ווי א ריטמישער טאנץ, האט זי ניט אויפגעהערט צו זינגען, בעגלייטענדיג איהר בלינדען זיידען אין דעם געזאנג פון די פסוקים פון תהילים.

אז זיי זיינען אנגעקומען פאר דעם טראן פון פאפסט, איז א שטילקייט דורכגעגאנגען דורך דעם טריבונאל־זאל.

— ווער ביזטו, אלטער מאן, און ווי איז דיין נאמען? — האט דער פאפסט געפרעגט דעם בלינדען אידען, ווען ער האט דערגרייכט, געפיהרט פון יעפתה'ן, פאר זיין טהראן.

— מיין נאמען איז יעקב מעדוגא, און איך שטאם פון דער פא־מיליע אברבנאל, וואס איז פערטריבען געווארען צוזאמען מיט אלע אידען פון דעם לאנד פון זייערע פאטערס, שפאניען, און בעזעצט זיך אין קאסטיליען, און פון דארט פערוואגעלט געווארען און פערשפרייט זיך איבער דער גאנצער וועלט — האט דער בלינדער אבגעענטפערט.

אין זאל איז שטיל געווען. מען האט נור געהערט דאס קנאקען פון די ברענענדיגע קניטען אין די אנגעצונדענע ליכט און דאס שריי־בען פון די גרויסע געגזענע פעדערען אויפ'ן קנייטשענדיגען פארמעט, וואס די צוויי שרייבער פון הייליגען טריבונאל האבען אויפגענומען אין פראטאקאל אלצדינג, וואס דער איד האט געזאגט.

— און ווער איז די „דאננא", וואס בעגלייט דיך אויף דיין וועג? — האט דער פאפסט געפרעגט דעם בלינדען.

דער בלינדער האט אויסגעצויגען זיין האנד און, נעמענדיג יעפתה׳ס האנד אין זיינע, האט ער אפגעענטפערט מיט זיינע אהן־ציינערדינע יאסלעס:

— דאס איז מיין אייניקעל, יעפתה, די טאכטער פון מיין זוהן יוסף מעדוגא, וואס גאט האט איהם אויסגעוועהלט צו זיין א קרבן פאר איהם און ער איז פערברענט געווארען פון דער אינקוויזיציע אין ליסאבאן פאר דער גלאריע פון דעם איין־איינציגען גאט, וואס איז איבער׳ן הימעל און אויף דער ערד און פאר דער פערהערליכונג פון אונזער אמונה, וואס איז די אמת׳ע אמונה פון דעם איינציגען לעבעדיגען גאט.

בלייך זיינען געווארען די קארדינאלען, און איינער האט דעם אנדערען אנגעקוקט, אבער דער פאפסט האט ווייטער גערעדט:

— אלטער מאן, די היילינע אינקוויזיציע בעשולדיגט דיך, אז דו האסט, צוזאמען מיט די רבנים, דורך די קראפט פון א געהיימען שפרוך פון אייערע פערכישופ׳טע ספרים, וואס איז נור בעוואוסט דיר אליין און די רבנים, וואס זיינען מיט דיר, בעשווארען דעם הייליגען גייסט פון אונזער יונג־פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אז זי, אין איהר אייגענעם הייליגען געשטאלט, זאל אראפקומען פון איהר טהראן פון הימעל און איהר האלט זי מיט אייך אין דער גהעטא, אין א בעזונדער, אבגעשלאסענעם, געהיימען חדר, ביי אייך אין דער שוהל; אז זי זאל אייך בעשיצען פון קריסטליכע הענד. און דו האסט דורך די מאכט פון דיין פארכישופ׳טען שם, געגנוט דעם גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אז זי זאל דיך ראטעווען פון געוויטער, אין דער צייט פון איבערפלייץ, און פון די הענד פון די קריסטען אין לעצטען קארנאוואל. און אויך יעצט נויטסטו דו זי, דורך די קראפט פון דיין שם, אז זי זאל שטעהן לעבען דיר און בעשיצען דיך. ביסטו דיך מודה אין דיין זינד, איד?

ר׳ יעקב האט א רעכטע ווייל געשוויגען. ער האט אויסגע־שטארטשעט זיינע טויט־פערבלייכטע אויגען, ווי ער וואלט געוואלט זעהן. אין הארצען האט זיך איהם געריסען א תפלה, ווי ביי שמשון: נור נאך איינמאל זאל גאט געבען קראפט זיינע אויגען צו זעהען, נור נאך איין איינציג מאל זאל ער קענען דעם פאטער פון אלע קריסטען אין פנים אריינקוקען. אבער זיינע אויגען זיינען געווען בלינד פאר

דער וועלט. ער האט נור געזעהן יעצט טיעף אין זיך די הימלישע ליכטיגקייט און דעם פייערדיגען אמת, וואס פלאקערט אין זיין הארץ. און די גרויסע גערעכטיגקייט פון זיין זאך, און פון זיין הארץ האט זיך געריסען א תפילה צו גאט, צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, פאר וועלכען ער איז בעריט זיין ערדישעס לעבען אוועקצואווארפען.

ער האט געכאפט זיין אייניקעל'ס האנד אין זיינע און אנגעהויבען צו זינגען מיט איהר אויפ'ן קול:

ה' אורי וישעי,
ה' מעוז חיי,
ממי אפחד?

— איד, דו ענטפערסט מיר ניט, דאס הייליגע טריבונאל ווארט אויף דיין ענטפער, איד!

— איז דאס דער חטא, צוליעב וועלכען דו פייניגסט די הייליגע צדיקים אין דיינע טארטור־קאמערען? — האט דער בלינדער מאן געשריען, ווי א לייב — וועה צו אייך! צו וועמען דיענט איהר?! צו א גאט, וואס מען קען איהם פער'כשופ'ען? וואס מען קען איהם בעשווערען מיט א ווארט? וואס מען קען איהם האלטען אין דער מאכט? עפענט אויף אייערע אויגען און זעהט דעם איינציגען לעבעדיגען גאט אויף דער ערד און אויף דעם הימעל! ניין, דאס איז ניט אייער גאט — האט ר' יעקב געוויזען, האלטענדיג די האנד פון זיין אייניקעל — עס איז נור אן ארימע אידישע טאכטער, געיאגט און געפלאגט, ווי מיר אלע, פאר דער איינציגער אמונה פון איהרע עלטערן.

ווידער איז געווארען א שטילע בעוועגונג אין גרויסען זאל. און בלייך האבען זיך אנגעקוקט די קארדינאלען איינער דעם אנדערען. נור דער פאפסט האט זיך אויפגעהויבען פון זיין טהראן, גענומען דעם צלם אין זיין האנד אריין און געזאגט:

— איד, שוין צוויי מאל ווי דו האסט געלעסטערט די קירכע און איהרע הייליגע דאגמען, אין דער געגענווארט פון דעם הויכען טריבונאל. נור די קירכע איז רחמנות'דיג און געדולדיג ווי א מוטער, וואס שטעלט בעריט אויס איהרע הענד צו עמפפאנגען איהרע פער־

בלאנדזשעטע קינדער. הער דעם רוף פון אונזער מוטער, די הייליגע קירכע — האט דער פאפסט געזאגט און איז אראפ פון זיין טתראן מיט דעם צלם אין דער האנד, און עס צוגעטראגען צו דעם בלינד־ען איד'ס פנים — פאר דיינע בלינדע אויגען האלט איך דאס ליכט פון דער וועלט, דעם שיין פון גאט. דערפיהל איהם אין דיין הארץ, בויג דיינע קניע פאר איהם, כדי דיין זינדיגע נשמה, וואס האט געלעסטערט גאט, זאל פערגעבען ווערען און אויפגענומען ווערען אין דעם קעניגרייך פון הימעל.

דער איד האט דערפיהלט דעם זילבערנעם צלם אין זיין פנים און דעם געשמאק פון וויהרויך אין זיין אטהעם. מיט אויפגעבראכטקייט האט ער אוועקגעשארט דעם צלם מיט זיינע הענד און אויסגערופען:

— פאר וועמען קניהען? צו וועמען בעטען? צו וועמען דיענען? צו א שטיק זילבער, וואס א זילבערשמיד האט עס געגאסען מיט זיין רעהר, אויסגעהאקט מיט זיין האמער, וואס מען קען עס קויפען פאר געלד, פערקויפען פאר געלד, איינזעצען פאר א משכון?

— איד, איך רוף דיך נאך אמאל, קניע פאר דעם סימבאל, פאר די ליידען, וואס ער האט געטראגען פאר דיר, און פאר מיר, און פאר אונזערע זינד — האט דער פאפסט נאך אמאל צוגעפיהרט דעם צלם פאר דעם אידענ'ס פנים.

— פאר א מענשען, וואס מען האט געהאנגען? פאר א מענשען, וואס מען האט געפייניגט, צו איהם זאל איך דיענען? — פאר איהם קען איך נור רחמנות האבען, בעדויערען, אבער דיענען צו איהם?!

— האט דער בלינדער צוגעליינט מיט א שמייכעל, אויף קאסטיליש.

דעם פאפסט'ס פנים איז רויט געווארען. זיינע קנייטשען האבען זיך אויפגעהויבען ווי א שטורם אין ים. ער האט פערלארען זיין פא־טערליכע געדולד, מיט וועלכער ער האט איבערראשט דעם טריבונאל און גערופען מיט א דראהענדער שטימע:

— איד, די ארעמס פון דער קירכע דערגרייכען וויט און ענג, און גליהען ווי א פייערדיגע צוואנג — האט ער ווידער געשטרעקט דעם צלם אין דעם אידענ'ס פנים.

— אזוי רייד, הייליגער פאטער. דאס איז דיין שפראך. זאג בעסער, דיענען צו דיר, פאר דיר זיך קניהען, פאר דיר בעטען. דו ביזט דער גאט פון אלע קאטאליקען, האסט מעהר מאכט פאר איהם, ביזט

שטאַרקער פון איהם, דו קענסט בעשטראָפען די, וועלכע ווידערשפּע־ניגען געגען דיר! דו קענסט פּייניגען, מאַטערען אין טאַרטור קעלע־רען, פערברענען אויף די פייער־הויפענס. דו ביזט מעכטיג, דו ביזט דער גאָט פון אַלע קאַטאַליקען, ניט ער. דו ביזט שטאַרקער פון איהם, הייליגער פּאַטער!...

דער צלם האָט געציטערט אין דעם פּאַפּסט'ס הענד. זיין פּנים איז רויט געוואָרען. די ליידיגע הויט־פאַלדען האָבען זיך אָנגעבלאָ־זען. דער איד האָט איהם אַרויסגעזאָגט דאָס, וואָס ער האָט גע־טראָגען טיעף אין זיין האַרץ און מורא געהאַט צו קלערען דערפון. און פּלוצלונג האָט ער אַ קלאַפּ מיט'ן צלם פערשטומט דעם איד'ס גע־שרייען. אַ שטראָם בלוט האָט געגעבען אַ זעץ אַרויס פון דעם אידען'ס פּנים און האָט בעשמירט דעם זילבערנעם צלם אין דעם פּאַפּסט'ס הענד. טראָפּענס בלוט האָבען גערונען פון צלם און זיינען געפאַלען אויף יע־זוס'עס לייב, וואָס איז געווען צוגעשלאָגען צום צלם.

ביי דעם בלינדען ר' יעקב האָט זיך אַ קניע איינגעבויגען, און עס האָט אויסגעזעהן ווי ער וואָלט זיך אַ וואַקעל געטהאָן. אָבער ער איז דאָך געבליבען שטעהן אויף זיינע פיס. און, דער פּנים בעגאָסען מיט בלוט, האָט ער געזאָגט אַ פּסוק תהילים ווי פאַר זיך:

כי עליך נשאתי חרפה
כסתה כלמה פני.

און ווען די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען האָבען אויף אַ וואונק פון גרויס־אינקוויזיטאָר אוועקגעשלעפּט דעם בלינדען ר' יעקב אין די טאַר־טור־קעלערען, האָט זיך געהערט אַ געזאַנג:

לדוד ה' אורי וישעי
ממי אירא?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד?

יעפתה האָט געמאַכט אַ בעוועגונג, ווי זי וואָלט געוואָלט נאָכגעהן דעם אַלטען. אויסשטרעקענדיג נאָך איהם די הענד, האָט זי זיך בע־

העפט מיט איהם מיט'ן בליק, נור דער פּאַפּסט האט איהר פערשטעלט דעם וועג. אויסשטרעקענדיג נאך איהר דעם פערבלוטיגטען צלם, האט ער צו איהר אויסגערופען:

— אין נאָמען פון גאָט, פון זוהן און פון דעם הייליגען גייסט, זאג מיר, ווער ביזט דו?

יעפּתה האט איהם אָנגעקוקט גלייך אין פּנים אריין. פון איהרע אויגען האבען אַרויסגעשפּראָצט צוויי פולע פּערלדיגע טרעהרען און זיינען געבליעבען הענגען אויף די ראנד־הערלעך פון איהרע אויגען.

דער פּאַפּסט האט ניט געקענט אריבערטראָגען איהר בליק. דער צער פון איהר פּנים האט זיין הארץ דערציטערט. ער האט נעהענטער גערריקט דעם פערבלוטיגטען צלם צו איהר געזיכט און גערופען:

— דו ביזט דער גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די מוטער פון דיין זוהן, פאל אויף די קניע פאר איהם, בוק דיך צו זיינע ליידען. אז ניט, האסטו נור מיט כישוף בע'גנב'עט דאס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, און דו טראָגסט עס מיט אן אונריינע מאכט, אונזערע הערצער אבצונארען.

די צוויי פולע טרערען האבען אראָבגערונען פון איהרע אויגען־הערלעך, געקייקעלט זיך ווי שנירעלעך פּערל איבער איהרע באַקען און געבליבען אויף דעם רויזען־ראנד פון איהר קליין מויל.

געציטערט האט דער צלם אין דעם פּאַפּסט'ס האנד. זיין הארץ איז שוואך געוואָרען און ער האט ניט געקענט איהר בליק אויסהאלטען.

— פייער זאָל בעשטעטיגען ווער דו ביזט! ביזטו אונזער געבענשטע פרוי, וועט פייער איבער דיין הייליג לייב קיין שליטה ניט האבען, ווי איבער אנדערע הייליגע; אז ניט, האסטו נור מיט כשוף אנגעטאן דיך דאס געזיכט פון דער הייליגער מוטער — האט דער פּאַפּסט גערעדט.

אויף יעפּתה'ס בעטענדע ליפּען האט געשפּיעלט א רעדזאַמער שמייכעל, און קיינער האט ניט געוואוסט, וואס דאס באדייט. עס איז געווען, ווי זי וואלט געוויינט מיט א שמייכעל און געשמייכעלט מיט טרעהרען...

איִן אַלע קירכען פוּן רוים האָט מען גערַאנק־געבעט אָבגעריכט. בולעטינס זיינען צושיקט געוואָרען פון רוים איבער דער גאַנצער קאַ־טוילישער וועלט, אַז מען זאָל דעם טאָג פון הייליגען פאַול ערקלעה־רען פאַר אַ גרויסען קירכען־יום־טוב. ספּעציעלע לויב־געזאַנגען און דאַנק־געבעטען זאָלען געדאַוועגט ווערען איִן די קירכען, וועלכע זיינען צו דעם צוועק צוגעשיקט געוואָרען פון רוים, און אויף די קירך־הויפען זאָל מען אַרויספיהרען די הייליגע פּעהנער און די קירכען־בילדער איִן פּראָצעסיאָנען. און די קירכען־שרייבער האָבען דאָס פערשריעבען איִן די כראָניקעס פון דער קירכע פאַר דור־דורות פון דעם גרויסען וואונ־דער, וואָס דער פּאַפּסט פאַול דער פיערטער האָט בעוויזען קעמפּפענ־דיג מיט אַ געפעהרליכען שטן, וועלכער האָט זיך פערשטעלט איִן דער געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, און נאָך אַ גרויסען קאַמף איז ער דעם שטן בייגעקומען דורך אַ נס, מיט דעם בלוט פון יעזוס קרייץ, וואָס האָט זיך בעוויזען אויף דעם צלם איִן פּאַפּסט׳ס האַנד.

——):(——

קאפיטעל 16.

דער אקט פון גלויבען.

אויף אלע קארזען, וואו דער פעבעל פון רוים קומט זיך צוזא־מען, אין אלע קירכען ביים געבעט, אויף אלע פערזאמלונגס־פלעצער, האבען טרובאדארען מיט וואכען פריהער אויסגעטראמפייטעט מיט לאנגע זילבערנע טראמפייטערס און אויסרופערס האבען אויסגערופען, אז אין דעם קומענדען גרויסען קירכען יום־טוב דעם „גרינעם דאנערש־טאג", וועט אויפ'ן פלאץ „קאמפ די פיאררא", וואו עס איז פון קדמונים אן פערברענט געווארען אידישע ספרים און אידישע לע־בענס, אבגעהאלטען ווערען א גרויסער „אוטא דע פע," א אקט פון גלויבען. די געפעהרליכע כשוף־מאכערין פון קאסטיליען, וועלכע האט זיך אנגעטאן דורך כשוף דאס געזיכט פון די היי־ליגע מוטער, ווי זי ערשיינט אין בילד „די מוטער פון ליעבע", וואס הענגט אין קלויסטער פון „הייליגען הארץ", וועט עפענטליך פערברענט ווערען, כדי עס זאל דורכ'ן פייער געפרופט ווערען אויב זי איז מיט אן אמת דאס געשטאלט פון דער הייליגער מוטער, אדער זי איז, ווי די אינקוויזיציע בעשולדיגט זי, א כשוף־מאכעריז.

אין „גרינעם דאנערשטאג" איז די זון ארוים איבער'ן טייך טיבער א רויטע און א פייערדיגע, ווי א ברענענדיגער קנויל פון סמאלע, און האט פון בעגינען אן געזעצט מיט אזא דומפיגע ענג־שטיקענדע היץ, אז עס האט זיך געדאכט, אז די זון ברענט אוים די גאנצע לופט, וואס געפינט זיך אין חלל איבער די גאסען פון רוים און רוים וועט דער־שטיקט ווערען. און אין איינעם מיט די פלאמענדע זון, וואס האט וואס אמאל אלץ מעהר אונטערגעצונדען די הימעל־פעלדער איבער רוים — האט זיך געהערט פון בעגינען אן א דומפער אנגסטיגער און

שרעקענדיגער קלינגנען פון גלאָקען פון אַלע קירכען פון רוים, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס וועקען די קירכען־גלאָקען די ברענענדיגע זון אין הימעל, שטייגערען איהרע פלאַמען פייערען און רייצען איהרע פייער־צונגען צו ברענען און אויסצוטרינקען די לופט פון רוים... דאָס קלינגען פון רוים, וואָס האָט זיך אַנגעהויבען מיט רחמנות, מיט גע־בעט און שטיל ווי אַ ווייט־אויסגעהענדעס געוויין, האָט וואָס אַמאָל גע־שטיגען, געהעכערט זיך — איז וואָס אַמאָל מעהר שרעקענדיגער און אַנגסטיגער געוואָרען — ווי עס וואָלט געווען אַנגעזאָגט אויף אַ גרויס אונגליק, וואָס נעהענטערט זיך און קומט אויף רוים.

און פון בעגינען אַן זיינען אַלע גאַסען, קאַרזען און פּלעצער פון רוים פול געווען מיט מענשען, פערד, בהמות און אַלע מינים לעבע־דיגע, בעוועגליכע וועזענס. פון נאָהענט און פון ווייט, וואו עס האָט נור דערגרייכט דאָס געהער פון די „כשוף־מאַכעריןֿ פון קאַסטיליען", וועלכע טראָגט דאָס געזיכט פון די הייליגע מוטער, איז מען אַנגעקו־מען קיין רוים צו דעם גרויסען יום־טוב פון פייער, זעהען ווי די כשוף־מאַכערין ווערט אַרויס פון פייער אונבעריהרט. אויף אַלע וועגען, מיט אַלע מיטלען פון פערקעהר זיינען זיי געקומען: ווער רייטענדיג אויף אַ פערד, אויף אַן עזעל, אויף מויל־טירען און ווער געהענדיג צופוס פון די ווייטע פּראָווינצען פון פעראַראַ און פלאָרענץ. די מאַטראָזען פון אַלקאַני זיינען אַנגעקומען מיט בעפּוצטע זעגעל־שיפען איבער'ן טיבער. רוים האָט ניט געהאַט גענוג פּלאַץ פאַר זיי, אַרונטערצונעמען זיי אונטער אַ דאַך, זיינען זיי געשטאַנען מיט זייערע בהמות אויף די גאַסען פון רוים, אויפגעשלאַגען קאָליערטע געצעלטען אויף די פּלעצער, אויף די קאַרזען, בעלעגט די ווייס־מאַרמאָרנע טרעפּען פון די קירכען, אויף דעם פּלאַץ פון סט. פּעטער, פאַר דער קירכע פון סט. פּעטער, פאַר די מאַרמאָרנע עסטראַדען, וואָס מיכעל אַנדזשעלאָ האָט אויפגעשטעלט, זיינען צעהנדליגע טויזענדער געלעגען מיט זייערע ווייבער און קינ־דער, מיט זייערע עזלען און קעמלען, אויפשלאָגענדיג געצעלטען. רוים איז אַזוי ענג געוואָרען, אַזוי שמוציג און איבערגעפילט, אַז די אַריס־טאָקראַטען און די קורטיזאַנען האָבען פערלאָזען רוים איבער דעם יום־טוב פון דעם פייער, נישט קענענדיג אויסהאַלטען די דעמפּיגקייט און דעם שוויס און שלעכטען ריח פון דעם פּעבעל, וואָס האָט פער־טרונקען רוים...

אויפ׳ן פלאץ „קאמפּ די פיאררא“, וואו עס האט געזאלט פאר־קומען דער גרויסער „אוטא דא פע“, איז נאך פון טעג און נעכט פריהער אנגעגאנגען גרויסע געשלעגען און מלחמות פון דעם אריינ־דרינגענדען פעבעל צו פערכאפּען בעסערע פּלעצער. אין דעם מארגען פון דעם גרינעם יום־טוב איז דער גאנצער פלאץ שוין געווען בעזעצט. אנגעפּיקעוועט אזוי געדיכט מיט מענער, ווייבער און קינדער, בהמות, פערד און געצעלטען, אז מיט גרוים מיה איז אנגעקומען די מאנאכען פון דער אינקוויזיציע אויפצושלאגען נעבען די פיראמידע, אויף וועל־כער ס׳האט געזאלט פערברענט ווערען די כשוף־מאכערין, צוויי לאַ־זשען מיט רויט־סאמעטענע חופּות: איינע פאר׳ן פּאפּסט מיט זיין סוויטע, און די צווייטע פאר׳ן גרוים־אינקוויזיטאר מיט דעם הויכען טריבונאל. יעדער איינער, וואס האט זיך געפונען אויפ׳ן פלאץ פאר די פיראמידע, וואו דאס פערברענען האט געזאלט פארקומען, האט שוין געהאט זיין „חזקה“, וואס ער האט זיך ערווארבען דורך שלאפען גאנצע נעכט אויפ׳ן פלאץ און היטען דעם טאג פון דער פערברענונג, און ניט געוואלט אבטרעטען. די מאנאכען האבען געמוזט בענוצען לאנגע בלייענע באטיקעס, שפיצרוטען, קאנטשיקעס, מיט וועלכע זיי האבען געשלאגען איבער די קעפּ פון די מאסען צו מאכען פלאץ פאר׳ן פּאפּסט און דעם הויכען טריבונאל. אויפ׳ן פלאץ, וואו דאס פייער האט געזאלט פארקומען, איז אנגעגאנגען א גאנצער יאהרמארק. פער־ברענענדיג דא עטליכע טעג און נעכט, האט דער פעבעל געמוזט עסען, זיינען ארויסגעקומען צו זיי פערשיעדענע סוחרים, גארקיכער און וויין פערקויפער, פערשטעלטע און וואונדער־דאקטוירים, און האבען אויפגעשלאגען דארט זייערעביידלעך און קרעמלעך. עס האט געשלאגען איבער די קעפּ פון די מאסען א געדיכטער, שווארצער רויך, וואס האט געיאגט פון די אונטערגעהייצטע קעסלען, וועלכע די גארקיכער האבען געפיהרט אויף וועגעלעך און פערקויפט צו די מאסען ווארימע געקעכץ. וואונדער־דאקטוירים, אנגעטאן אין גרויסע, הויכע היט, אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעמאהלען אסטראנאמישע צייכענס און מיט שטערען און קאמעטען בעמאהלטע לאנגע מאנטלען זיינען געשטאנען אויף זייערע פוהרלעך און האבען אויסגערופען אין א גערייםטער פּאעטישער שפּראך די קראפט פון זייער מאגיק, ווי זיי קאַ־נען מיט כשוף־וואסער פערוואנדלען די אבגעלעבטע, גערונצעלטע הויט

פון דער פרוי אין ראזע, יונג־שפראצענדיגע קאליערען; ווי זיי קאנען צוריק יונג מאכען פערוועלקטע לייבער, ווי זיי קאנען מיט פארבען פערוואנדלען פון ברונעט אויף בלאנד, שווארץ אויף גאלד־קאליער. ארויסרייסען קראנקע ציין, היילען בויך־וועהטאג, האקען אדערען און אבשפרעכען עין־הרע'ס. זייערע וועגען זיינען שטענדיג געווען פול מיט ווייבער, וואס האבען זיך געלאזט פארבען די האר פון שווארץ אויף בלאנד, וואס דאס איז דאמאלס געווען שטארק אין מאדע. אויך האבען ניט געפעהלט צום הייליגען קירכען יום־טוב, ביים „אקט פון דער רעליגיע" גאסען־פרויען, וועלכע האבען אויפגעשלאגען זייערע קאלירטע געצעלטען צווישען דעם פעבעל, בעפוצט די טירען מיט רויטע רויזען, און אלס צייכען פון זייער פראפעסיע האבען זיי ארויסגע־האנגען פאר דעם אריינגאנג פון זייערע געצעלטען דאס בילד פון דער הייליגער מאגדאלענא, מיט איהרע צולאזטע גאלדענע לאקען, וואס איז געווען פון קדמונים אן די בעשיצערין פון די גאסען־פרויען, אלס די אפיציעלע פראסטיטוטקע פון דער קירכע...

אין מיטען פון דעם דרינגענדען ענגען פעבעל, וואס האט גע־שטונקען פון שוויים און געפעפערט עסען, פון זויערען וויין מיט שלעכטע פערפיומען פון די גאסען־פרויען, פון צוקוועטשטע בלומען און צוהיצטע לייבער — איז אויף'ן „קאמפ די פיארא" געווען אב־געצוימט א פיער־עקיגער פלאץ, פאר דעם שטוים, אויף וועלכען די כשוף־מאכערין פון קאסטיליען וועט פערברענט ווערען. ביי דעם שטוים זיינען געווען אויפגעשלאגען, ווי שוין געזאגט, צוויי לאזשען מיט רויטע סאמעטענע חופות, איינע פאר'ן פאפסט מיט זיין סוויטע און די צווייטע פאר'ן גרויס־אינקוויזיטאר מיט'ן הויכען טריבונאל. וואס די מאנאכען האבען מיט גרויס מיה ארויסגעקראגען פון דעם צודרינגליכען און אנגעשטאפטען פעבעל־פלאץ פאר די בעאמטע. דער פלאץ ארום דעם שטוים מיט די לאזשען איז געווען אבגעצאמט פון די מאסען מיט בעוואכטע שווארץ־בעקליידעטע און שווארץ־בעדעקטע מאנאכען פון דער אינקוויזיציע. דער שטוים איז געווען געבויט אין דער פארם פון א פיראמידע, וועלכער איז בעשטאנען אויסשליסליך פון — — — אידישע געשריבענע און געדרוקטע ספרים...

פון אלע פראווינצען פון איטאליען האט מען געזאמעלט אידישע ספרים, בעפאלען די שוהלען, די בתי מדרשים, אריינגעדרונגען אין די

אידישע הייזער און צוגענומען משפחה־ביבליאטעקען, ירושות פון דורות, וואס איז טייערער געווען פון אלע פערמעגענס אין דער וועלט. און וועלכע מען האט אבגעהיט נאך מעהר ווי איינציגע געצערטעלטע קינדער, געבראכט מיט זיך פון גלות שפאניען און פון גלות פארטוגאל און פון אנדערע גלותים, פון וואנען אידען זיינען נור געקומען צולוי־פען אין די דאמאלסדיגע טאלעראנטע פראווינצען פון איטאליען — בעפאלען די אידישע דרוקערייען, וואס האבען זיך מיט אזא שנעל־קייט פערשפרייט איבער די פראווינצען פון איטאליען און געדרוקט אידישע ספרים, געבראכט זיי אין די אינקוויזיציעס, געזאמעלט צו דעם יום־טוב פון „אוטא־דא־פע", אז צוזאמען מיט די פער'כשופ'טע ספרים זאל פערברענט ווערען די כשוף־מאכערין. שוין ניט איין מאל האט מען פערברענט אידישע ספרים אין רוים, נור קיינמאל איז די שרפה ניט בעשטאנען פון אזא גרויסע צאהל און פון אזא חשיבות.

קיין רוים און קיין איטאליען האבען די אידען געבראכט זייערע אוצרות צו בעהאלטען, וואס איז בעשטאנען פון זעלטענע כתב־יד'ן און טייערע עקזעמפלארען פון ספרים, כדי צו שיצען זיי פון די פייערען פון שפאניען און פארטוגאל. אין די שטעדט פון פעראראע און מאנטוא, וואו עס זיינען געגרינדעט געווארען די ערשטע דרוקערייען פון אידישע ספרים, האבען זיך געפונען די זעלטענע כתב־יד'ן, פון וועלכע די ערשטע חומשים און די ערשטע גמרות האבען זיך גע־דרוקט — דאס אלעס איז געבראכט געווארען פון דער אינקוויזיציע אויפצושטעלען די פאפירענע פיראמיד, אויף וועלכער עס וועט פער־ברענט ווערען די כשוף־מאכערין פון קאסטיליען. עס האבען זיך געפונען אין דער פיראמיד פון ספרים כתב־יד'ן פון גמרות געשריע־בען אויף פאפירוסען; עקזאמפלארען, וואס האבען געשטאמט פון די ישיבות פון פומפדיתא; חומשים, וואס זיינען איבערגעשריבען גע־ווארען דורך אידישע סופרים פאר די ראשי־הגולה פון בבל. עס זיינען געווען ספרים פון רמב"ם, געשריעבען מיט זיין אייגענער האנד. פאע־מען און פיוטים פון די גרויסע העברעאישע פאעטען פון שפאניען, וועלכע זיינען אויף אייביג אונטערגעגאנגען מיט'ן פייער. ערשטע אויסגאבען פון גמרות, פון יד חזקה, פון מוסר ספרים און פילאזא־פישע ספרים, וואס עס האבען ארויסגעגעבען די ערשטע דרוקערייען פון דער וועלט פון מאנטוא און פעראראע, געגרינדעט דורך דעם

קריסטליכען געלעהרטען דע ראָסע. ערשטע עקזאַמפּליאַרען פון די פּראַכטפאָלע דרוקען פון דער משפחה שאָנסינאָ פון רימיני. אויס־גאַבען פון זעלטענער שעהנקייט פון דער בעריהמטער דרוקעריי פון דעם קריסט דניאל באָמבערג פון ווענעציע. אויסגאַבען פון גמרות און סדורים, וואָס עס האָט געדרוקט פאַר די אידען דער געלעהרטער קאַרדינאַל מדרוצי צוזאַמען מיט דעם גרויסען רב ר' יוסף אָטאָלענגהי אין ריוואַ די טרענטאָ. פּאַרמעט־בריעף, וואָס עס האָבען געשריע־בען די רשי הגולה פון בבל צו די אידען פון די סלאַווישע לענדער.
בען די ראשי־הגולה פון בבל צו די אידען פון די סלאַווישע לענדער.
די פּערוואָרפענע לענדער פון די סלאַווען און די טאַטערען. קינות און איכות, פּיוטים און געזאַנגען פון אידען אַרום טייך רהיין איבער די ערשטע מסעי הצלב; וויסענשאַפטליכע ספרים, חשבון־ביכער און אַסטראָנאָמישע ספרים, דאָקטאָר־ביכער, מוסר־ספרים און קאַבאַלים־טישע כתב־יד'ן, געשריעבען פון די אַלטע שפּאַנישע אידען, ווען זיי האָבען געבליהט אונטער דער הערשאַפט פון דער אַראַבישער קולטור— אַלעס, אַלעס איז צונויפגעלעגט געוואָרען אין איין גרויסער פּיראַמידע, פערברענט צו ווערען אין איינעם מיט די כשוף־מאַכעריין פון קאַס־טיליען.

די אידישע געטאָ איז געוואָרען אָבגעשלאָסען פון דרויסען און פון אינעווייניג. קיין מענשען האָט מען ערשט אין די גאַסען ניט געזעהן. טיר און טויער זיינען געווען פערהאַקט. אין די הייזער, אין די קאַ־מערען, אין די בעהאַלטענע חדרים זיינען געלעגען גרויס און קליין, מאַן און ווייב. און זייער געוויין און געשריי איז אויפגעגאַנגען צום הימעל, ניט איבער דעם, וואָס אַ מענש ווערט פערברענט, נור איבער דער גרויסער „עולה התמימה", איבער דער גרויסער שרפה פון די הייליגע ספרים.

צו דער בעשטימטער מינוט, וואָס עס האָט פעסטגעזעצט דער הויפּט שטערען־זעהער פון פּאַפּסטליכען הויף, האָט זיך דער אינקווי־זיציאָנס־צוג מיט די כשוף־מאַכעריין פון קאַסטיליען אַרויסגעלאָזט פון דער קירכע סט. אַנזשעליקאָ צום פּלאַץ „קאַמפּאָ די פיאָררא", וואו דער פּיראַמיד פון די ספרים איז געשטאַנען. איהר גאַנצען פּראַכט און גלאַנץ האָט די קירכע אַרויסגעפיהרט פאַר דער אָפענער וועלט:

דער טריאומף פון איהר זיעג — און די קראַפט פון איהר גלויבען — האָט זיי געצייגט פאַר דער הערליכער זון אין דעם צוג.

א שאַר פון שוואַרץ־געקליידטע אויוועך־הייצער און קוימען־קעהרער האָבען געעפענט דעם צוג. זיי האָבען געהאַט די „חזקה" פאַר דעם, וואָס זיי פלעגען אויף זיך נעהמען די מצוה פון צושטעלען ברען־מאַטעריאַלען פאַר אַלע אינקוויזיצאַנס־פייערען. זיי האָבען געהאַלטען אין די הענד שוואַרצע ברענענדיגע שטולקאַצען, מיט וועלכע מען וועט אונטערצינדען דעם „שטוים". נאָך זיי זיינען געגאַנגען די דאָמיניקאַנער מאָנאַכען, וועלכע האָבען ארויסגעפיהרט איינע נאָך די אַנדערע הייליגע בילדער פון רוים'ס קירכען, וועלכע זיינען בעוואוסט געווען צו די קאַטוילישע גלויביגע פאַר די „נסים", וואָס זיי האָבען געטאָן. יעדע פון די בילדער האָט געהאַט זיין נאָמען און זיינע ספּעציעלע אַנהענגער, פּונקט ווי עס וואָלט זיך געהאַנדעלט וועגען א לעבעדיגען הערשער, וואָס האָט זיינע ספּעציעלע פאַוואָריטען. איינע פון זיי האָט זיך גענומען ספּעציעל צו בעשיצען די וויין־סוחרים; אַן אַנדערע — די וואָל־פאַרבערים; די דריטע — די גאַסען־פּרויען; א פיערטע — די בעקערים, און יעדעס מאָל, ווען אימיצער האָט דערזעהן די געטין, וואָס בעהיט ספּעציעל זיין פּראָפעסיע, האָט ער זיך געוואָרפען אויף די קניע פאַר איהר און אויסגעשריען: „עס לעבע די אמונה!"

הינטער די מאָנאַכען זיינען געגאַנגען די בעלי־תשובות; די, וואָס זיינען געווען בעקליידט מיט דער „סאַמביניעטאַ" העמדלעך און „קאַראַזאַ" העמדלעך.

דאָס זיינען געווען מאַראַנען און קריסטען, וועלכע מען האָט בעשולדיגט אין פּראַקטיצירען אידישקייט, און ניט קענענדיג אויסהאַלטען די יסורים פון די אינקוויזיציאָן־טאָרטורען, האָבען זיי זיך מודה געווען אין זייער זינד. די קירכע האָט זיי ארויסגעגעבען שטראָפען. געהאַלטען זיי יאָהרען־לאַנג אין די פייכטע קעריקערס פון דער אינקוויזיציע אויף ברויט און וואַסער, וואו זיי זיינען געזעסען איינזאַם, פאַסטענדיג וואָכען־לאַנג און פייניגענדיג זיך מיט כל המינים ענוים פאַר זייערע זינד. און צו יעדען צוג פון דער אינקוויזיציע פלעגט מען זיי ארויסנעהמען פון די קעריקערס און זיי פיהרען אין צוג, ווייזענדיג פאַר דער וועלט דעם גרויסען זיעג פון דער קירכע.

איינציגווייז זיינען זיי געגאַנגען אָדער זיינען געשלעפּט געוואָרען דורך די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען אויף טאַטשקעס, אויף וועגעלעך און טראָג־שטוהלען, ווייל זייערע גליעדער זיינען צוקוועטשט און צובראָכען געוואָרען אין די טאָרטור־רעדער, און זיי האָבען מעהר ניט געקאָנט געהן.

עס איז געווען דער צוג פון דער קירכע; שאָטענס פון מענשען מיט פערפייניגטע, פערקרימטע געזיכטער פון אויסגעשטאַנענע יסורים, אָנגעטאָן ניט ווי קיין מענשען, נור ווי טייוואָלים, אין לאַנגע תשובה־העמדער, וועלכע מען האָט גערופען „סאַמביניעטאַ“. אויף די העמדער איז געווען אויסגעשריעבען די זינד פון די מענשען און אויסגעמאָהלט טייוואָלים און רוחות רעות און מכשפים, מיט וועלכע די מענשען האָבען געהאַט צו טאָן. אין די הענד האָבען זיי געהאַלטען ברענענדיגע ליכט, אַזוי ווי זיי וואָלטען געגאַנגען צום טויט, וואָס וואַרט אויף זיי. טייל פון זיי זיינען פון די יסורים, פון דעם לאַנגען פעראיינזאַמטען לעבען אין די פינסטערע קערקערס משוגע געוואָרען. זיי זיינען געווען געבונדען מיט שווערע אייזערנע קייטען, ביי וועלכע עס האָבען זיי געפיהרט די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען. אַנדערע זיינען געוואָרען אידיאָטיש פון די מאַטערנישען — האָבען זיי גוטמוטיג געשמייכעלט מיט זייערע קראַנקע, ווילדע אויגען צו די פערשיעדענפאַרביג־קאָליערטע מאַסען, וואָס האָבען אָנגעפילט די אָנגעשטאָפּטע גאַסען, די פענסטער און די באַלקאָנען, וואו די פּראָצעסיע איז דורכגעגאַנגען. אַנדערע בעלי תשובות, אָנגעטאָן אין די פאַנטאַסטיש־בעמאָהלטע העמדער, פלעגען אַרויסלויפען פון די רייהען און וואַרפען זיך צו די פיס פון דעם פעבעל, אַז מען זאָל זיי שלאָגען און טרעטען מיט די פיס פאַר זייערע זינד. דאָס האָבען די בעלי תשובות געמוזט טון יעדעס מאָל, ווען מען האָט זיי אַרויסגעפיהרט פון די קערקערס און געוויזען זיי פאַר'ן עולם. דער פעבעל האָט זיי געשלאָגען און געטראָטען מיט די פיס. די ווייבער האָבען זיי געשפּיגען אין די פנים'ער. און זיי, די בעלי תשובות, האָבען מיט אידיאָטישע, גוטמוטיגע שמייכלען אָבגעדאַנקט דערפאַר. אַנדערע פון די בעלי־תשובות זיינען געגאַנגען מיט די אָנגעצונדענע ליכט אין די הענד, גלייכגילטיג, ווי פערגליווערטע סטאַטועס: הויכע, אויסגעצויגענע. איבער די סקעלעטען־ביינער אַריבערגעצויגען דאָס משוגענע העמד פון די „סאַמביניעטאַ“.

מיט נאקעטע, פערבלוטיגטע פיס און ווילדע האר און קאלטע אויס־געלאשענע אויגען — אזוי זיינען זיי געגאנגען מיט די אנגעצונדענע ליכט אין די הענד, ווי זיי וואלטען געגאנגען מיט גלייכגילטיגקייט אין טויט אריין.

אנדערע זיינען געטראגען געווארען פון שווארץ־איינגעהילטע דא־מיניקאנער אין טרונעס, וועלכע זיינען געווען אפען. אין די טרונעס זיינען געזעסען די פערפייניגטע בעלי־תשובות מיט טויט־אויסגע־בלייכטע פנים׳ער און האבען געהאלטען אנגעצונדענע ליכט אין די הענד. א שרעק האבען די לעבעדיג־טויטע אנגעווארפען אויף דעם פעבעל פון רוים. דער פעבעל האט געקניעט, גע׳צלמ׳ט זיך און גע־בעטען גאט, אז ער זאל זיי אפהיטען, אז זיי זאלען ניט געשטרויכעלט ווערען און ניט אריינפאלען אין דער זינד פון פראקטיצירען אידיש־קייט.

א שטאלץ איז געווען די קירכע אויף דעם מארש פון די בעלי־תשובות. דאס איז געווען דער זיעג פון דער קריסטליכער אמונה, און די טויטען־ליכט אין די הענד פון די בעלי־תשובות האבען בעלויכטען די גערעכטיגקייט אין דעם אמת פון דער קאטוילישער קירכע...

און דערנאך איז געגאנגען זי, יעפתה.

פאר איהר האבען די נאנעס פון קלויסטער „דאס היילינע הארץ" ארויסגעטראגען דאס בילד פון די „מוטער און ליעבע" און באלד הינטער׳ן בילד איז מיט מאיעסטעטישע טריט געטראטען, אין איהר בלאהע סאמעט קלייד מיט בארוועסע פיס און צולאזענע האר, די כישוף־מאכעריז פון קאסטיליען. מען האט ניט געוואוסט, וועלכע עס איז די אמת׳ע „מוטער פון ליעבע", צי די אויפ׳ן היילינען בילד, צי די, וואס געהט הינטער איהר. זיי זיינען ביידע עהנליך געווען ווי צוויי טראפענס וואסער, ווי צוויי זונען־שטראהלען, נור מיט דעם אונ־טערשיעד, וואס „די מוטער פון ליעבע" איז אויף דעם היילינען בילד געווען שוועבענדיג אין דער הויך איבער דעם באלעם פון דער ערד, און איהר נאקעטער לויכטענדער קערפער האט זיך אנגעהויבען צו אנט־פלעקען ווי די זון פון די וואלקענס, פון איהר בלויען סאמעט־מאנטעל, וועלכער איז געפאלען פון איהר — איז די צווייטע „היילינע מוטער" איז געווען אין גאנצען פערהילט אין איהר סאמעט קלייד, בלויז איהרע נאקעטע פיס האבען זיך ארויסגעזעהן. אבער מיט איהר גאנג איז זי

געווען אַזוי שוועבענד, ווי יענע אויפ'ן בילד. דער פּעבעל אָבער האָט פאַר די איינגעהילטע הייליגע מוטער מעהר מורא געהאַט, מעהר געט־ליכען אבשיי געהאַט, ווי פאַר די אויפגעהילטע אויפ'ן בילד. דער פּעבעל האָט ניט געקענט איבערטראָגען איהר בליק, און מען האָט מורא געהאַט צו קוקען איהר גלייך אין פּנים אַריין. איהר פּנים איז יעצט, אין גאַנג צווישען די הייליגע בילדער, געווען מעהר געטליך, מעהר פּירכטערליך־הייליג, מעהר הימליש, ווי דאָס געזיכט פון בילד. איהרע אויגען האָבען געקוקט מיט אַזאַ ערבאַרמונג אויף דעם פּע־בעל, וואָס האָט אַנגעפילט די גאַסען, אויף אַלעס, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי נעהמט אַרום אַלצדינג מיט איהר בליק, דריקט עס צו צו איהר האַרץ און וויינט דעריבער און טראַכט דעריבער. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי זעהט דאָס, וואָס שטעהט הינטער יעדען איינעם, זיין גורל און זיין בעשערטקייט, און זי וויינט איבער איהם און טרויערט איבער איהם... האָבען טהייל פון פאָלק אינסטינקטיוו אַראָבגע־לאָזט זיך אויף די קניע פאַר איהר, איינגעבויגען די פּנימ'ער צו דער ערד, גע'צלמ'ט זיך, אין דער טיעפעניש פון האַרצען געבעטען...

דערנאָך האָט מען געזאָגט, אַז זי האָט יעדען איינעם, וואָס האָט איהר געקוקט אין פּנים אַריין, פער'כישופ'ט אויפ'ן לעבען לאַנג, און יענער האָט זי געדענקט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען. זי געזעהן פאַר זיינע אויגען ביי זיינע תפילות, געדיענט צו איהר און געבעטען צו איהר...

אַז דער צוג איז אַנגעקומען אויפ'ן פּלאַץ „קאַמפּ די פּיאַרדאַ", איז שוין דער פּאַפּסט און זיין סוויטע, און דער גרויס־אינקוויזיטאָר מיט דעם הייליגען טריבונאַל געווען אויסגעזעצט אין זייערע לאָזשען אונטער די רויטע חופות. און דער פּעבעל, וואָס האָט אַנגעפילט דעם גאַנצען פּלאַץ, איז אַזוי דערשראָקען און שטיל געוואָרען, אַזוי ווי ער וואָלט דערזעהן אַן ערשיינונג פון דער געטליכקייט. די דאָמיניקאַנער מאָנאַכען האָבען זיך אַרומגעשטעלט מיט די קירכען־בילדער אַרום דעם פּאַפּסט און דעם הייליגען טריבונאַל. נור די נאָנעס פון דעם קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ", האָבען צוגעפיהרט דאָס בילד פון די „מוטער פון ליעבע" נאָהענט פאַר'ן „שטוים" און האָבען עס אויפ־געהויבען אין דער הויך, אַז דאָס פאָלק זאָל זעהן דאָס געשטאַלט פון

דער, צוליעב וועמען עס ווערט היינט פערברענט אַ לעבעדיגער מענש. נור דער פעבעל האָט ניט געוואָלט קוקען אויף דער טויטער כישוף־מאַכערין, נור אויף די לעבעדיגע. דער פעבעל האָט זיך ערגעצט מיט יעדע בעוועגונג, וואָס די פון איהם אַזוי גוט געקענטע און אַזוי היילינ פערגעטערטע געשטאַלט מאַכט. דאָס פאָלק האָט עס געזעהן ווי אַ וואונדער, ווי אַן אונערקלעהרבארען כישוף, וואָס דאָס לעבעדיגע בילד, וואָס געהט נאָך דעם טויטען, קען געהן, בעוועגען זיך, און אָטעמען ווי אַלע מענשען.

— זעהט, זעהט, ווי זי טרעט, אַזוי ווי זי וואָלט די ערד ניט אָנגעריהרט מיט איהרע פיס.

— דאָס מאַכט זי מיט כישוף.

— זי וויינט. זעהט די טרערען אין איהרע אויגען.

— ניין, זי שמייכעלט, איהרע אויגען שמייכלען מיט פייכטקייט.

— דאַכט זיך, איהרע ליפען בעוועגען זיך, אַזוי ווי זי וואָלט רעדען.

— שטענדיג בעוועגען זיך איהרע ליפען, אויפ'ן בילד, זעהסטו ווי די ליפען פון די הייליגע מוטער בעוועגען זיך.

— און זעהסטו, ווי די אויגען פון די הייליגע מוטער וויינען, פונקט אַזוי ווי איהרע אויגען, און דאַך שמייכלען זיי, פון טרעהרען ארוים שמייכלען זיי, פונקט אַזוי ווי איהרע אויגען.

— קוקט ניט אין איהר פנים אריין, איהר וועט פער'כישופ'ט ווערען! — האָט אַ פרוי אריינגערעדט אין די גרופע.

— עס איז אַזוי גוט צו קוקען אין איהר פנים, און דאָס לייב זאָלען די פלאַמען פערצעהרען? עס איז אַ רחמנות.

— דער רוקען, דאָס פנים, די לאָקען — דאָס אַלעס זאָל פער־ברענט ווערען!

— איהר זיינט פער'כישופ'ט! זי האָט אייך פער'כישופ'ט, ווייל איהר האָט צו לאַנג געקוקט אין איהר פנים אריין.

— זי וועט אַלעמען פער'כישופ'ען, אפילו די פלאַמען פייער וועט זי פער'כישופ'ען.

— און אפשר איז זי טאַקע אַ הימלישעס וועזען? אפשר טאַקע אַן איבערערדישעס געשטאַלט?

— דאַס וועלען די פלאַמען איבערצייגען: איז זי אַ הימלישעס ווזען, וועלען די פלאַמען איבער איהר קיין שליטה ניט האָבען.

אַז יעפתה איז אַרויפגעגאַנגען אויף דעם שטויס פון די ספרים, און איז געבליעבען שטעהן אין דער הויך אויף דער פּיראַמידע, האָט זיך איהר קאָפּ פערוואָרפען צום הימעל, איז איהר געשטאַלט נאָך מעהר עהנליכער געוואָרען צו דעם געשטאַלט פון הייליגען בילד. עס האָט זיך גערדאַכט, אַז זי זעהט גאַרנישט וואָס עס טוט זיך אַרום איהר, און עס געהט איהר אויך נישט אָן. איהר קאָפּ פערוואָרפען אין דער הויך, האָט זיך גערדאַכט, אַז אין אַן אויגענבליק הויבט זי אויף איהרע הענד, זי פערשפּרייט זיי און זי פליהט אַרויף אין דער הויך, און איהר בלאַהע סאַמעט קלייד פאַלט פון איהר לייב אַראָב אויפ׳ן שטויס־פייער — פונקט אַזוי ווי אויפ׳ן בילד. דאָס פעבעל האָט זיך דער־שראָקען פאַר איהר. עס איז שטיל געוואָרען, ווי אין דער קירכע ביים געבעט. דאָ און דאָרט האָבען טיילען פון פעבעל אויסגעשטרעקט זייערע הענד נישט צום הייליגען בילד, וואָס די נאָנעס פון קלויסטער האָבען געהאַלטען פאַר איהר, נור צו דער אמת׳ער, צו דער לעבעדיגער, צו דער עטעמדיגער און צו דער בעוועגליכער „היי־ליגער מוטער“, וואָס שטעהט אויפ׳ן שטויס פון די הייליגע ספרים, איהר קאָפּ פערוואָרפען אין דער הויך צום הימעל און מיט איהר רחמנות׳דיגען בליק נעהמט זי אַרום די גאַנצע וועלט אין איהר צער. און עס האָט זיך גערדאַכט, אַז נאָך איין אַן אויגענבליק, און דער צו־רייצטער פעבעל וועט זיך אַריינרייסען און אַבראַטעווען די „הייליגע מוטער“ פון די פלאַם פייערען...

און ווען דער פעבעל האָט זיך שוין געהאַט בערוהיגט און עס איז שטיל געוואָרען, אַז מען האָט געקאָנט הערען דאָס שווערע אָטעמען פון די מאַסען, ווי אַ דורשטיגע חיה וואָלט געאָטעמט, האָט זיך דער גרויס־אינקוויזיטאָר אויפגעהויבען פון זיין לאָזשע און איז איבערגע־גאַנגען צו דעם טראָהן פון פאַפּסט, געשטעלט זיך אויף די שוועל פון טראָהן און פון פּראָטאָקאָל געלעזען די בעשולדיגונג און דעם פּסק־דין פון דעם הייליגען אינקוויזיטאָרישען טריבונאַל געגען די כשוף־מאַכע־רין פון קאַסטיליען, ווי מען האָט זי שוין איבעראַל גערופען:

— שטערבליכער מענש! — האָט דער קאַרדינאַל אויסגערופען מיט אַ הויכער באַסאָווער שטימע צו יעפתה — — — דער הייליגער

טריבונאל בעשולדיגט דיך, אז דו האסט מיט דער מאכט פון כשוף, וואס דו האסט גענומען פון די אונריינע אידישע ספרים, וועלכע ווע־רען פערברענט היינט מיט דיר פאר די גלאריע פון גאט און זיין קירכע, אראבגעשווארען דאס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, די הייליגע מוטער, ווי זי ענטפלעקט זיך אויפ'ן בילד „די מוטער פון ליעבע". וואס געפינט זיך אין קלויסטער פון די ריינע נאנען „דאס הייליגע הארץ". דער הייליגער טריבונאל בעשולדיגט דיך, אז דו האסט דיר דאס געזיכט אנגעטאן אויף דיין אונריינעם פנים, כדי צו פערפיהרען דאס גלויביגע קריסטען־פאלק, און דו ביזט צוויי מאל ערשיענען אין דעם געזיכט פון גאט'ס מוטער: אין דעם טאג פון פער־פלייצונג אין דער אידישער געטא און אין דעם טאג פון קארנאוואל, כדי צו ראטעווען דיינע אונגלויביגע ברידער פון דעם מיט רעכט אויפ־גערעגטען גלויביגען פאלק. און אויך איצט, אין די לעצטע מינוטען פון דיין אונגלויביגען לעבען, פערשטעלסטו זיך מיט דעם געזיכט פון דער הייליגער מוטער, כדי דו זאלסט אנווארפען אויף דעם גלויביגען קריסטען־פאלק א שרעק און ניט לאזען אויספיהרען דעם פערדיענטען משפט. דער הויכער טריבונאל האט דארום פער'משפט דיך צו פער־ברענען, כדי דו זאלסט דורך פייער בעווייזען דיין אונשולד. ביזטו אן איבער־ערדישעם וועזען, וועט דיין קראפט און פעריאג די פלאמען פייערען פון דיר, אזוי ווי עס האבען געטאן די קירכליכע הייליגע פאר דיר.

דער קארדינאל האט אויפגעהערט צו לעזען. דער פעבעל האט שטילגעשוויגען און געקוקט מיט אנגסט אויף יעפתה, וועלכע איז גע־שטאנען ווי שוועבענד איבער דעם שטוים ספרים און האט גאר נישט געזעהן וואס ארום איהר טוט זיך. איהר שיין האט זיך געפונען דא, אבער זי אליין שוועבט ערגעץ אנדערשוואו — וויים, ווייט פון דאנען.

די נאנען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" האבען יעצט נעהענטער צוגעטראגען צו איהר דאס הייליגע בילד, אויפגעהויבען עס איבער איהר, און געוויזען דאס פאלק איהר בילד.

דער קארדינאל מיכעל גראסליערי, דער גרויס־אינקוויזיטאר, האט יעצט אנגעהויבען צו בעטען זיך ביי איהר מיט א וויינענדיגען קול:

— א, זינדיגע, גיב צוריק אונזער געבענשטע פרוי, די הייליגע מוטער (ער האט אנגעוויעזען אויפ'ן הייליגען בילד, וואס די נאנעם

האבען געהאלטען פאר איהר) איהר געזיכט, וואס דו האסט גע'גנב'עט מיט דיין כשוף און דו טראגסט עס אויף דיין אונריינעם פנים. א, זינדיגע, מאמער ניט די הייליגע פרוי. זעה ווי זי ליידט, ווי פון איהרע אויגען גיסען זיך טרעהרען (ער ווייזט אויפ'ן הייליגען בילד, וואס די נאנעם האבען געהאלטען), איבער דעם, וואס דו האסט איהר הייליג געזיכט גע'גנב'עט און דו טראגסט עס צו פערפיהרען מענשען אין דעם נעץ פון דיין זינד. מאמער נישט די געבענשטע פרוי, טו אוים איהר הייליג געזיכט פון דיין פנים און לאז עס ארויספליהען ווי א מלאד'ל, ווי א וואלקענדעל, אין הימעל אריין, צו איהר געליעבטען זוהן, יעזוס קריסטוס. לאז עס ניט פערברענט ווערען מיט דיין אונ־ריינעם קערפער. האב רחמנות, און שענק צוריק דאס געזיכט די הייליגע מוטער.

די נאנעם האבען זיך געווישט די טרעהרען פון די אויגען מיט זייערע שווארצע ארבעל, און האבען מיט זייערע געהאפטענע טיכלעך אויסגעווישט „די טרעהרען" פון געזיכט פון דער הייליגער מוטער אויפ'ן בילד, און דער פעבעל ארום איז אזוי גערוהרט געווארען דער־פון, אז זיי האבען זיך געוואלט ווארפען צום שטוים צו די כשוף־מאַ־כעריו, און מיט געוואלד איהר „אויסטון" איהר געזיכט און צוריקגע־בען דעם בילד. אנדערע האבען מיט גרוים נייגיעריגקייט און הארץ־קלאפונג געקוקט אויף די כשוף־מאכעריו, און האבען געווארט, אז זי זאל געריהרט ווערען פון דעם גרוים־אינקוויזיטאר'ס בעטענדע רייד און זי וועט „אויסטון" דאס געזיכט פון דער הייליגער מוטער און דאס „געזיכט" וועט פליהען אין הימעל אריין, און עס וועט זיך בעוויזען דאס אמת'ע געזיכט פון די כשוף־מאכעריו, מיט הערנער, מיט אן אויג אין שטערן. אבער די כשוף־מאכעריו איז אלץ געבליעבען שטעהן אויפ'ן שייטערהויפען, אזוי ווי פריהער, ווי שוועבענדיג איבער די הייליגע ספרים, וועלכע זיינען געווען ארום איהר. ארויפגעווארפען דעם קאפ מיט שטאלץ אין דער הויך, האט יעפתה, ווי דער מנהג איז געווען ביי די אידישע מארטירער, פערמאכט די אויגען, כדי זי זאל פאר איהר הייליגען טויט ניט קוקען די רשעים אין פנים אריין, וואס דאס איז פערוועהרט געווען לויט'ן אידישען דין, אזוי ווי דאס האבען געטאן די אלע, וואס זיינען געגאנגען פאר איהר און נאך איהר אויף קדוש השם.

מיט ציטערענדע הערצער האָט דער פּעבעל געוואַרט צו זעהן וואָס עס וועט זיין. און זיי האָבען געזעהן, ווי דער פּאַפּסט האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין טראָהן, אַראָבגענידערט, אָנגעלעהנט אויף די אָרעמס פון די קאַרדינאַלען איבער די טרעפּלעך פון טראָהן. און צוויי שוואַרץ־בעדעקטע מאַנאַכען האָבען איהם אונטערגעטראָגען צוויי שוואַרצע ברענענדיגע פאַקלען.

דער פּאַפּסט האָט די פאַקלען גענומען אין ביידע הענד. אָנגע־לעהנט אויף די קאַרדינאַלען איז ער צוגעגאַנגען צו דער פּיראַמידע פון די ספרים. און ווען ער האָט אָנגעצונדען דעם שטויס, אויף וועלכען יעפתה איז געשטאַנען, האָט זיך דערהערט אַן אויסגעשריי פון פּעבעל:

— דער שטויס ברענט!

דערשראָקען, בלייך, מיט ציטערענדיגע נאָזלעכער און קלאַפּענדיגע הערצער, איז דער גרויסער ים קעפּ פערוואַנדעלט געוואָרען אין איין לעבעדיגעם וועזען און צוגעקוקט זיך מיט שרעק, וואָס דאָ וועט גע־שעהן.

לאַנגזאַם האָט זיך געטליעט דאָס פייער און ניט געוואָלט זיך אָנכאַפּען, כאָטש דער שטויס איז געוועזן בעשמיערט מיט סמאָלע און זשעגעכץ. און ווען, ענדליך, עס האָבען זיך אָנגעכאַפּט די פּאַפּירענע ספרים, האָט זיך דער פּאַרמעט פון די געשריעבענע ספרים און די אייזען בענדער פון די ערשטע געדרוקטע ספרים געטליעט און ניט געוואָלט זיך אָנכאַפּען. ענדליך, ווען דאָס פייער האָט שוין געהאַט איבערוועלטיגט דאָס ברען־מאַטעריאַל און געוואָרפען זיך דערויף מיט אַן אויסגעשריי און אַ קנאַל, ווי אַ הונגעריגע חיה אויף רויב און האָט מיט חוצפּה אָנגעהויבען אַרויסשטרעקען זיינע נאַקעטע פייער־צונגען אין דער הויך צום מענשען, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן שטויס, צום שרעק און פערצווייפלונג פון פּעבעל, האָט עפּעס אַן אונגעריכטער ווינד געבלאָזען און אַוועקגעיאָגט די פלאַמען פון דעם לעבעדיגען מענשען. אַ מינוט האָט זיך געדאַכט, אַז אַ געהיימע האַנד האַלט צוריק די פלאַ־מען פייער ביי זיינע ברענענדיג הינטישע קודלעס, ווי אַ ווילדען הונד צוריק, און יאָגט אָב זיינע ברענענדיגע הינטישע לאַפּעס פון דעם לע־בעדיגען וועזען. דער פּעבעל, וואָס האָט עס צוגעזעהן מיט קלאַפּענדע הערצער און דערשראָקענע אויגען, האָט אויפגעציטערט. בלייך זיי־נען געוואָרען די נאָנעס, דערשראָקען די קאַרדינאַלען. דאָ און דאָרט

האט זיך שוין געהערט אויסגעשרייען פון פעבעל: „א נס! א נס!"

אבער פלוצלונג האט דאס פייער געגעבען א קנאק, ווי אן אויסגעשריי פון זיך, דאס פייער האט בעקעמפפט די געהיימע האנד, וואס האט געיאגט זיינע פלאמען פון לעבעדיגען מענשען און דער פייערדיגער הונד האט זיך בעפרייט. צוערשט האט ער געגעבען א שטרעק אויס א צונג און מיט תאוה געגעבען א לעק די נאקעטע פיס פון דעם לעבעדיגען מענשען, און פאר גליק אויסגעשריען מיט א קנאק. און מיט אמאל האט זיך דער פייער געגעבען אווארף אויף'ן מיידעל. מיט א געשריי האט דער פייער אויפגעגעסען איהר סאמעט קלייד, א לעק מיט די צונג און דאס קלייד האט זיך אויפגעריסען און אראבגעפאלען פון איהר לייב, און עס האט זיך ענטפלעקט איהר קלאהר, שיינענדיג לייב.

דאס פייער האט זיך אויף אן אויגענבליק אבגעשטעלט, ווי עס וואלט געוואלט בעטראכטען דעם שיינענדיגען יונגען מיידעל־לייב, וואס ער געהט עסען. און צוזאמען מיט דעם פייער האט דער אויפגערעגטער פעבעל געגעבען א געשריי אויס פאר דעם מיידעלשען נאקעטען געשטאלט. און אן אויגענבליק האט מען געזעהן ווי דאס לעבעדיגע ווייסע אין פייער כאפט אונטער מיט דער האנד דאס ברענענדיגע קלייד און פערדעקט מיט דעם פלאמענדען קלייד איהר נאקעט לייב, און דאמאלס האט זיך פון פייער ארויסגעהערט יעפתח'ס איין איינציג ווארט, וואס זי האט אויסגעשריען מיט א הויך קול:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

נאך איהר האט זיך געהערט אן עכא פון פעבעל ארויס. אימיצער פון מיטען פון פאלק ארויס האט איהר אפגעענטפערט:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

אבער דער פעבעל האט דאס אלעס ניט געהערט. ער איז פערכאפט געווארען פון דעם בילד, וואס ער האט געזעהן, צוקוקענדיג זיך מיט שטראהלענדע אויגען און אויסגעשטרעקטע צונגען.

דאס פייער האט זיך געשפיעלט מיט זיין קרבן, ווי עס וואלט איהם א שאד געווען אויפצועסען מיט אמאל דאס יונגע לייב פון דעם מיידעל, האט ער זיך געפרעהט מיט יעדען טייל פון איהר, צוערשט זי בעלעקט מיט זיינע נאסע צונגען. דערנאך האט ער אנגעצונדען איהרע

האַר. דער ווינד האָט אויפגעכאַפּט די פלאַמענדע האַר, און א מינוט האָט עס אויסגעזעהען, ווי א פייערדיגע זון צוגיסט זיך אַרום איהר קאָפּ. איהר נאַקעטער קערפּער איז געווען רויט בעגאָסען מיט פייער און א זון האָט געברענט איבער איהר קאָפּ. זי האָט אויסגעזעהן, ווי א פאַנטאַסטיש געשטאַלט, וואָס איז אַראָבגעפאַלען פון הימעל. נור ווען מיט אמאָל האָבען שטראָמען בלוט פון איהרע געפּלאַצטע אָדער־רען, פון איהרע געשפּאַלטענע בריסטען געגאָסען זיך אין פייער, ווי זאַפט פון א יונגע פרוכט, איז דאָס פאָלק ווילד געוואָרען. דאָס אויפ־פלאַמענדע בלוט אין פייער האָט אונטערגעצונדען זייערע חושים, אָנ־גע'שיכור'ט זייער בלוט מיט תאוה, און מיט אויסגעשטרעקטע צינגער האָבען זיי אָנגעהויבען צו שטופּען איינער דעם אַנדערען נעהענטער צום שטוים פייער צו. און ווען דאָס פייער האָט פאַר לוסט און גענוס געקנאַקט, האָבען זיי מיטגעשריען פאַר פרייד און פערציקונג. זיי האָבען מיט אמאָל דאָס פייער מקנא געווען זיין יום־טוב און אויך גע־וואָלט זיין אויף דער חתונה. האָבען זיי זיך געלאָזט צום שטוים צו און אָנגעהויבען צו כאַפּען אוים דעם פייער אַרוים שטיקער טליענ־דיגעם קלייד, פלאַמענדיגע האַר, שטיקער פערבלוטיגטע, ברענענדיגע מענשליכע קערפּער־טיילען. עס האָט ניט געהאָלפען דאָס קלאַפּען מיט די קאַנטשיקעס, מיט שפּיצרוטען, אפילו מיט די נאַקעטע האַק־מע־סערס פון די אינקוויזיציאָנס־מאַנאַכען איבער די קעפּ פון פּעבעל — דער פּעבעל פון רוים איז שיכור געוואָרען פון בלוט און פון פייער.

בחנם האָבען די נאָנעם פון קלויסטער אויפגעהויבען וואָס אמאָל העכער דאָס בילד פון יעפתה איבער די קעפּ פון דעם פּעבעל און אָנ־געהויבען צו זינגען צום בילד לויב־ליעדער און דאַנק־ליעדער און גע־וואָרפען זיך אויף די קניע. דער פּעבעל האָט געדיענט צו אַן אַנדער גאָט, און ניט געוואָלט די טויטע געטער אויף די בילדער. עס איז צוריק אַ־יפגעשטאַנען דער אַלטער גאָט מולך. און דער פּעבעל פון רוים האָט געדינט צו איהם — מיטגעטאַנצט און מיטגעפרעהט זיך מיט איהם איבער זיין קרבן. אין איינעם מיט די פייער־מיילער האָט עס געטרונקען דאָס בלוט פון דער לעבעדיגער יעפתה, צוזאַמען מיט די פייער־צונגען געקנאַקט די יונגע מיידעלשע ביינער און אַרויסגע־יאַכטצט און אַרויסגעשריען פאַר פרייד צוזאַמען מיט די פייער־קנאַלען איבער יעדען טראָפּען בלוט און פלייש פון דער לעבעדיגער יונגער

מיידעל, וואס ווערט פערצעהרט אין די פלאמען פייער...

איינזאם זיינען אלץ געשטאנען די גאנעס פון קלויסטער „דאס היילינגע הארץ" מיט דעם בילד פון יעפתה און געקניעט פאר איהר און געזונגען צו איהר די ליעדער, בשעת די פלאמען האבען אויפגעצעהרט די לעצטע רעשטען פון דער הייליגער יעפתה.

פלוצלונג האט זיך א צוואנצינדיעטער יונגער־מאן, מיט א בלייך גע־זיכט, איינגעהילט אין א שווארצער הילע, דורכגעריסען דורך דעם צוויושעטען עולם צו די גאנעס מיט דעם הייליגען בילד, און האט א דאלך, וואס ער האט ארויסגעצויגען פון זיין שווארצער הילע, אריינ־געשטאכען אין דעם הייליגען בילד'ס הארץ אריין.

א טויט־אויסגעשריי האט זיך דערהערט פון די גאנעס, פון די גלחים, פון די מאנאכען. א מינוט איז אלעס שטיל געווארען, געוואר־פען זיך אויף דער ערד פאר'ן געשטאכענעם בילד, און דער צורייצ־טער עולם האט מיט שרעק זיך אומגעקוקט. דער בלייכער יונגער מאן האט נאך געהאלטען דעם דאלך אויסגעשטרעקט אין זיין האנד און געשריען הויך מיט אן אונמענשליכער שטימע:

— פאלק פון רוים! איך האב זי געמאהלען אין אונריינקייט. גע־שאפען מיט זינדיגע פערלאנגען. זי איז די אונריינע (ער ווייזט מיט'ן דאלך אויפ'ן הייליגען בילד) — די הייליגע ווערט פערברענט דארט אין פייער!

צעהנדליגע עדות פון דעם פעבעל, וואס זיינען געווען פערזא־מעלט אויפ'ן פלאץ „קאמפ די פיארא" האבען אונטער א שבועה עדות געזאגט, אז זיי האבען עס אליין געזעהן, און די קירכען־שרייבער הא־בען עס פערשריעבען אין די קירכען־כראניקעס פאר די שפעטערדיגע דורות, אז ווען דער משוגע־געווארענער מאהלער פאסטילא האט זיין דאלך אריינגעשטאכען אין דעם הייליגען בילד „די מוטער פון ליעבע", האט א שטראם בלוט ארויסגעשפריצט פון דעם הייליגען בילד.

די נאנעם פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" ווייזען נאך אז ביז'ן היינטיגען טאג אויף די צוויי טראפען בלוט, וואס זיינען פער־גליווערט געווארען אויף דער ברוסט פון דעם הייליגען בילד, „די מוטער פון ליעבע", וואס געפינט זיך מיט זיי אין קלויסטער, און ווערט נאך ביז היינטיגען טאג בעטראכט אלס די בעשיצערין פון פערליעבטע...

ע נ ד ע.

קדוש השם

„מיר שעהמען זיך אַלעס אַרויסצושרייבען וואָס די קאָזאַקען און טאַטאַרען האָבען געטהאָן מיט די אידען, כדי מיר זאָלען ניט פאַרשעהמען דעם מין מענש, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין גאָט'ס גע־שטאַלט". — (פון אַן אַלט ספר).

ערשטע טהייל

קאפיטעל 1.

„העט, ווייט אַרויס אין סטעפּ!"

געזעהן האָט מען גאָר נישט. אַלעס איז געווען איינגענומען אין אַ וואָלקען רויך וואָס האָט געזעצט פון ערשט אונטערגעהייצטען פּיעקעליק, גלייך אין שטוב אַריין. פון רויך האָט זיך געהערט אַ אינגעלש קוויטשעדיג קול'כעל, וועלכעס האָט זיך אונטערגעאיילט נאָך אַן אונגעדולדיגע מענליכע שטימע:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט. ה' — גאָט, אל משה — צו משה'ן, לאמור — אַזוי צו זאָגען.

ווען די קנוילען רויך האָבען אָנגעהויבען שיטערער צו ווערען, האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטפּלעקען ווי דורך אַ נעבעל צוערשט דער גרויסער, גרויסער פּיעקעליק, וועלכער האָט פאַרנומען אַ האַלבע שטוב, און אויף איהם האָט זיך באַוויזען עפּעס גרויסעס, אומגעלומפּערטעס און דונקעלעס. ווי איין שטיק פּיעקעליק וואָלט זיך אָפּגעריסען פון אַנדערען און האָט זיך אָנגעהויבען צו באַוועגען. עפּעס האָט אָנגעהויבען צו יערען און אויסוואַקסען אין אַ געשטאַלט פון אַ מענש מיט אַ גרויס־גרויס בויך און אַ לאַנגער רויטער באָרד און באַלד איז אויך פון רויך אַנטפּלעקט געוואָרען אַ לאַנגער און ברייטער קרעטשמע טיש, איבער וועלכען עס איז געשטאַנען אָנגעשטעלט פאַרשיעדענע פעסעלעך און באַטשקעס קליינע און גרויסע מיט בראַנפען, שטויסען מיט שניט־סחורה, טראַטלעך ליכט האָבען פון אַ פּאָליצע אַראָפּגעהאַנגען — און הינטער דעם קרעטשמע טיש איז געזעסען אַ איד מיט געקרייזעלטע פּאות אין אַ פאַרפּעדערט קאַפּעל, איינגע־

הילט אין עפעס אזא ווייבערשע ברוינע וואטיווקע, איבער וועלכען עס איז געווען פארבונדען מיט א שאל און א טוך און געשאקעלט זיך איבער א גרויסען ספר. אויף איינעם פון די פעסלעך בראנפען אויפ׳ן קרעטשמער׳ס טיש איז געזעסען א אינגעל אנגעטאן אין גאנ־צען אין ווייסען, א ווייס כאלאטעל, א ווייס קאשקעטעל און איינגע־הילט אין א גרויסען טלית־קטן און נאכגעשאקעלט זיך נאכ׳ן טאטען איבער׳ן חומש, מיט א קוויטשענדיגען קול׳בעל:

— ויאמר — און ער האט געזאגט, ה׳ — גאט, אל משה — צו משה׳ן, לאמור — אזוי צו זאגען.

נאר לאנג האט מען דעם טאטען מיט דעם זוהן נישט געלאזט זיצען ביים חומש. פון פיעקעליק האט זיך יעצט באוואויגען דאס גרויסע, דאס טונקעלע, דאס אומגעלומפערטע. ערשט יעצט ווען עס איז געווען אפגעשיידט פון פיעקעליק, האט מען געקענט דערקענען. עס איז געווען א הויכער, דיקער בעל־גוף׳עדיגער פאפ, ווי א שטיק פיעקעליק וואלט גערוקט זיך, שאקלענדיג זיך אויף די פיס. ער האט זיינע הענד אריינגעשטעקט אין ברייטען רויטען גארטעל; מיט א באוועגונג מיט׳ן שטערען אהנע צו באנוצען די הענד דערצו, האט ער ארויפגעשארט זיין הויכען פוטערנעם שטריימעל אויפ׳ן שפיץ קאפ, דער ניעדעריגער קורצער שטערען האט אנגסטען געשלאגען, וואס האבען זיך ארפגעקייקעלט אויף זיין באהארטע נאז און זיינען פאר־שוואונדען אין דער אונענדליכקייט פון זיין לאנגער, רויטער בארד. א מינוט האט ער באטראכט דעם אידען. דערנאך האט ער אזוי גע־זאגט:

— מענדעלו, מענדעלו, האב רחמנות אויף א קריסטליכע נשמה, איין קווערטעל נאך, נאר דעם שטן דעם פארשאלטענעם צו פאר־טרייבען. דעם בייזען גייסט וואס דאקוטשעט מיך אנשכור׳ען. איך וועל איהם איינשלעפערען און פארטרייבען. האב רחמנות, מענדעלו!

— אי, אי, פאטעריל, פאטעריל, דעם שטן דעם בייזען וועסטו נישט אנטרינקען, וועסט איהם נישט פארטרייבען. וואס מעהר דו וועסט זיין טרפה׳נעם האלז נאכגעבען — אלץ מעהר וועט ער דיר דאקוטשען. דו קארמע איהם נישט, דו לאז איהם אויסדארען. אז ער וועט זעהן, דער שטן דער פארשאלטענער, אז ביי דיר קריגט

ער גאָר נישט, אַזוי וועט ער דיך פאַרלאָזען, אין סטעפּאַן וועט ער אַריין, אין הידראַקען — און דיך וועט ער פאַרלאָזען.

— האָסט גוט געזאָגט, קלוג גערעדט, דו ביזט אַ חכם, מענדעל, איך וועל דיך האָרכען — זאָגט דער הויכער פּאָפּ און געהט צוריק צו זיין פּלאַץ צו דער הילצערנער באַנק ביים פּיעקעליק און פּרואווט זיך אוועקזעצען רוהיג, אָנלעהנענדיג זיין גרויסען קאָפּ אויף די ביידע פּלאַטשיגע הענד און מיט זיין לאַנגער געדיכטער רויטער באָרד, וואָס האָט זיך איהם נאָכגעשלעפּט ווי אַ בעזים, אָפּגעווישט זיך די אַנגסטען פון פּנים.

„ויאמר — און ער האָט געזאָגט, משה — משה, אל בני ישראל — צו די אידען, לאמור — אַזוי צו זאָגען" — האָט דער איד ווייטער זיך גענומען צום לערנען מיט'ן אינגעל.

דער פּאָפּ האָט אויפגעכאַפּט דאָס וואָרט משה, און קנעטענדיג זיין לאַנגע רויטע באָרד מיט דער האַנד, האָט ער זיך געשפּיעלט מיט'ן וואָרט „משה":

— משה, מוסיעו, מוסיע — מיר קענען איהם, מיר ווייסען פון איהם. אין די הייליגע ביכער געלעזען וועגען איהם. גאָט האָט ער געזעהן, מיט גאָט האָט ער גערעדט, אויפ'ן באַרג סיני איז ער אויפגעשטיגען, מיר ווייסען פון איהם. אַ שעפּעריל איז ער געווען צו זיין סטאַדע אַ גוטער, נישט אַזוי ווי דו, סטעפּאַן קוואַטקאָוו, — זידעלט ער זיך אַליין. וואָס אַ שטן האָט זיך באַזעצט אין דיין פּעטען בויך און דאַקוטשעט דיך. אַך, דו פאַרשאָלטענער, דו הונדען־זוהן, דו וועסט דיך ניט איינשטילען — איך וועל דיך דורכשלאָגען — און אָט האָסטו. — און דער הויכער פּאָפּ האָט זיך אָנגעהויבען צו שלאָגען מיט ביידע הענד אין דעם גרויסען דיקען בויך אַריין, וויפיעל כוח ער האָט נאָר געהאַט.

— פּאָטער'ל! פּאָטער'ל! וואָס טהוסטו? וואָס איז מיט דיר? — האָט זיך דער איד דערשראָקען אָנגערופען, און זיינע פּאות האָבען זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען פאַר שרעק.

— ער וויל זיך נישט איינשטילען, דער הונדען־זוהן, — ווייזט ער אויפ'ן בויך — אַזוי וועל איך איהם אַדורכשלאָגען.

— נישט צופיעל, פּאַמעליך, פּאַמעליך — האָט זיך דער איד געבעטען און ווייטער זיך גענומען לערנען מיט זיין אינגעל.

באַלד אָבער איז דער גרויסער פּאַפּ נאָך אַ מאָל צוגעקומען פאַר׳ן טיש פון קרעטשמע, און אַ פארשעהמטער געזאָגט צום אידען:

— אַדורכגעשלאָגען איהם און באַרוהיגען וויל ער זיך אַלץ נישט, דער הונדען־זוהן. ווייסטו וואָס, מענדעל, איך וועל זיך מיט איהם באַגעהן, ווי אַ גוטער קריסט. ער דאַקוטשעט מיך און איך וועל איהם דערפאַר בראַנדוויין געבען צו טרינקען, מיט קריסטען־ליעבע וועל איך איהם בעהאַנדלען, אַט וואָס איך וועל איהם אָפּטהאָן. ער וועט זיך דערשרעקען און אַנטלויפען. וואָרום דאָרט וואו דער שטן דערשמעקט קריסטוס׳ען, דאָרט וויכט ער. ראַטעווע אַ נשמה, טייע־רער, העלף אויספיהרען אַ קריסטליכע זאַך. צו פאַרטרייבען דעם שטן פון אַ זינדיגען בויך, העלף, מענדעלו.

געגען אַזאַ טענה האָט דער איד אַי ניט געקענט און אַי מורא געהאַט זיך אַנטקעגען צו שטעלען. האָט ער ביטער אָפּגעקרעכצט איבער דעם גוט־אידישען גראָשען, וואָס ער האָט פאַרלאָרען ביי דעם האַנדעל צווישען דעם שטן און דער קריסטליכער ליעבע, אין וועל־כען דער איד איז געגען זיין ווילען געוואָרען אריינגעשלעפּט. ער האָט אָנגעגאָסען דעם שעפּעריל אַ גרויסע קוואָרט אָקעוויט און מיט נאָך מעהר אימפּעט גענומען זיך שאָקלען איבער׳ן חומש, וואָס איז געלעגען פאַר איהם פאַרשפּרייט איבער׳ן אַרבע כנפות. און דאָס פּאַטעריל האָט זיך גענומען צו דער הייליגער אַרבייט, צו פאַרטרייבען דעם שטן פון זיין גרויסען בויך מיט דער הילף פון קריסטליכער ליעבע און אידישען אָקעוויט.

די סצענע איז פאָרגעקומען צווישען דעם שעפּעריל פון דער אָרטאָדאָקסישער סטאַדע, פּאַטעריל סטעפּאַן, און דעם אידישען קרעטשמער מענדעל אין אַ ווינטערדיגען באַשנייטען נאָכמיטאָג אין דער קרעטשמע פון זלאַטשאַוו. זלאָטשאָוו איז געלעגען עט ווייט אַרויף אין פּאָדאָליער סטעפּ, ניט ווייט פון די „גרינע לאָנקע" און האָט באַלאַנגט צו דעם חראַנזע פון טשערנין קאָניץ־פּאָלסקי. מענדעל איז געווען דער איינציגער איד, וואָס האָט געוואָגט צו האַלטען די קרעטש־מע און די אָרטאָדאָקסישע צערקווע אין דער אַרענדאַ אַזוי ווייט אַרויס אין דער סטעפּ נאָהענט צו די זאַפּאַראָזשצעס. מענדעל האָט אפילו געפּרואווט צו פאַרפיהרען האַנדעל מיט די זאַפּאַראָזשצעס, און

פלעגט אַפט פאַרפאָהרען אין סעטש אויף דעם אָדער אויף יענעם זייט דניעפּער, וואו די פרייע קאָזאַקען פלעגען זיך צונויפרייטען אויף באַ־ראַטונגען פאַר מלחמות מיט'ן טערק און אויף אויסצוקלייבען העט־מאַנעם. מענדעל פלעגט פיהרען צו די קאָזאַקען יוכטאָווע לעדער, וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון די אידישע גאַרבאַרזשעס פון וואָה־לין, אויסגענייהטע שעפּסען־פעלכלעך, פלאַקסענע טיכער, פויערשע קאָ־לירטע וואָל, רויטען געשטעלטען בראַנדוויין און אידישע האָניג־קיכ־לעך, וואָס מענדעל'ס ווייב האָט אַזוי באַ'טעמ'ט געבאַקען און זיי האָבען אַזוי פאַרשמעקט די קאָזאַקען. טייל מאָל פלעגט ער צוריק אַ היים קומען פון סעטש מיט אַ האַלב אויסגעפליקטער באָרד, מיט אַן אויסגעפליקטער פּאה, אָבער שטענדיג מיט אַ פולען זעקעל קופּער געלד, פוילישע פּייעמס און גילדענס, טערקישע זילבערנע שטיקלעך, אָדער ברענגען צוריק פאַר זיין סחורה טערקישע ביקסען און שווערדען, וועמעס הענטלעך זיינען געווען געשניטען פון עלפען־ביין און אויס־געזעצט מיט מזרח־שטיינדלעך, טאַטערישע דיוואַנען, קאָזאַצקע פּיל־סענע מאַנטלען. און מענדעל האָט פאַרפיהרט די קאָזאַצקישע און טאַטערישע סחורות אויף די מערק פון טשיהרין, פון לובנא, וואו עס האָט געוואָהנט דער פירשט ווישניוויעצקי, דער קניאַזש פון רוס, וועלכער איז געווען אַן אוהב ישראל, און אין זיין שטאָדט האָבען די אידען געמעגט וואָהנען און פריי האַנדלען.

מענדעל האָט גוט געלעבט מיט זיינע שכנים, די קאָזאַצקישע כלאָפּעס. ער האָט געהאַלטען פאַר זיי אַ געוועלבעל אין דער קרעטש־מע און ער האָט געהאַט פּרנסה בריוח. אָבער עס איז איהם שלעכט געווען, און מענדעל האָט ניט געקענט לעבען אָהן אידען. און אידען האָבען זיך ניט געוואָלט באַזעצען אין זלאַטשאָוו, ווייל זלאַטשאָוו איז נאָך געווען אַן אונריין מקום... זי האָט קיין שוהל און קיין בית־עולם ניט געהאַט. וויפיעל מענדעל האָט זיך ניט באַמיהט צו באַקו־מען אַ רשות פון פּריץ צו בויען אַ שוהל, האָט גאָר ניט געהאָלפען. דער קסיאָנדז קאָזלאָווסקי פון די יעזואיטען, וואָס איז געזעסען אין טשיה־רין מיט דער מיסיע איבערצופיהרען די פויערשע קאָזאַקען אין קאַטוי־לישען גלויבען, האָט באַין אופן נישט צוגעלאָזט די ערלויבניש אויף דער שוהל אין זלאַטשאָוו, כדי דער איד זאָל חלילה די קאָזאַקען נישט אָפּרעדען פון קאַטוילישען גלויבען. און כדי צו פאַרשעהמען דעם

אָרטאָדאָקסישען גלויבען אין זייערע אויגען, האָט ער געצוואונגען, אז דער קרעטשמער זאָל האלטען אין ארענדע זייער צערקווע, און זיי זאָלען מוזען אָנקומען נאָך דעם שליסעל פון זייער צערקווע צום איד אין קרעטשמע...

מענדעל האָט זיך געמיהט אויפצוהאלטען זיין אידישקייט אין דער איינזאמער קרעטשמע אין מיטען סטעפּ צווישען די קאָזאקען. אויף די ימים טובים איז ער געפאָהרען אין טשיהרין, און איינגע־האנדעלט זיך אידישקייט אויף א גאַנץ יאָהר.

זיין איינציגער אינגעל שלמה, וועלכען מען האָט אויסגעבעטען ביי גאָט נאָך זעקס יאָהר ווי יוכבד מענדעל׳ס ווייב האָט קיין קינדער ניט געהאט און מען האלט איהם ביז היינט פאר סגולה וועגען אין וויי־סען אָנגעטאָן, איז שוין אויסגעוואקסען, געוואָרען זעקס יאָהר, און קיין מלמד וויל נישט ארויסקומען אין קרעטשמע. וויפיעל ער האָט געקענט, האָט מענדעל אליין געלערנט מיט איהם. אָבער א סך האָט מענדעל אליין נישט געוואוסט, און אָפט מאָל מאכט זיך א שאלה, און אליין אין א ספר קען מען נישט ארייגקוקען, און דאָס הויז ווערט פאר־גרעבט. דאָס ווייב לערענט זיך מידות פון די קאָזאצקישע ווייבער און אליין ווייסט מען אויך נישט וואָס מען מעג יא און וואָס מען טאָר ניט. — ער האָט שוין לענגסט געוואָלט אוועקוואַרפען די קרעטש־מע און ארייגציהען זיך אין א ישוב. איז אָבער א שאָד געווען די פרנסה. האָט ער ווי ווייט ער האָט געקענט מיט שלמה׳ן אליין געלע־רענט, זיצענדיג הינטער דעם טיש פון דער קרעטשמע, צווישען בראָנ־פען און שכור׳ע גוים, ווי ער האָט איצט געטאָן, ווען דאָס פאָטעריל סטעפּאַן האָט איהם אונטערגעבראָכען מעט דעם שטן, און געלערענט דאָס איינציגע, וואָס ער האָט געקענט, מיט זיין אינגעל: — ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה׳ — גאָט, אל משה — צו משה׳ן... לאמור — אזוי צו זאָגען...

נאָר זעהט זיך אויס, אז דער שטן האָט זיך טאקע דערשראָקען פאר דער קריסטליכער ליעבע, מיט וועלכער דאָס פאָטעריל האָט איהם באהאנדעלט. אז פאָטעריל סטעפּאַן האָט זיך גוט אָנגע׳שכור׳ט, האָט ער אָנגעהויבען צו רעדען ווי א ניכטערער מענש; ער האָט זיך פלוצים אָנגעהויבען צו קלאַפּען מיט׳ן פויסט אין הארץ אריין און זיך אליין געזידעלט:

— דו ביזט א זינדיגער מענש, פאטעריל סטעפאן. גאט האט דיר איבערגעגעבן א סטאדע שעפעלעך צו פאשען, דעם שעפער־שטעקען דיר אין האנד פארטרויט: גיב זיי פאשע, ווען זיי זיינען הונגעריג, און טרינק זיי אן, ווען זיי זיינען דורשטיג. און דו האסט עס נישט געטאן. האסט זיי קיין פאשע נישט געגעבן, ווען זיי זיינען הונגעריג געווען, און נישט אנגעטרונקען, ווען זיי זיינען געווען דורשטיג. נאר דו האסט דיין נשמה פארקויפט צו דעם אידען פאר א קווארט בראנפען. ער זיצט און מאדלעט זיך צו זיין גאט, און דו, פאטעריל, שכור'סט. דאס הייסט, דו אידעל, האסט אזוי געמאכט. איך וויים עס. מיך האסטו אנגע'שכור'ט און אליין בעטסטו צו גאט.

— פאטעריל מיינער, וואס רעדסטו? וואס פלוידערסטו? געה אין צערקווע אריין, פאטעריל. נא, אט דא האסטו דעם שליסעל פון צערקווע. מאדלע דיך צו דיין גאט — וויפיעל דו ווילסט — איך לאז דיך נישט? פארקעהרט, אדרבא, א איד האט ליעב צו זעהן, ווי „גוים" „מאדליען" זיך. זעהר ליעב צו זעהן. נא, דא האסטו דעם שליסעל און געה אין צערקווע אריין.

— און די שליסלען פון דער הייליגער צערקווע האבען זיי דעם אידען איבערגעגעבען. די צערקווע האבען זיי באליידיגט. די אמונה באליידיגט, און דו, שעפעריל, זיצסט און טרינקסט. אהה, עס וועלען קומען צו רייטען די ברידערלעך פון סטעפ, א, זיי וועלען קומען, די אינגלעך, אויף זייערע לייכטע פערדלעך, פון איבער'ן דניעפער וועלען זיי קומען און פאר גאט'ס עולה וועלען זיי זיך נוקם זיין. דאס פאלק באפרייען פון די פאנעס, די צערקוועס פון די זשידעס און פאר גאט'ס עולה נקמה נעהמען.

— אוי, וואס הער איך? ש־ש־שווייג — איז דער איד אפיר־געלאפען פון הינטער'ן קרעטשמע־טיש און מיט דער האנד פארשטעלט דאס מויל פון הויכען פאפ. ש־ש... שווייג, די ווענד וועלען עס דערהערען, דער ווינד וועט עס דעם פאן דערצעהלען, דיין לייב וועלען זיי שינדען לעבעדיגערהייט — ש־ש־ש... שווייג, שווייג... — האט זיך דער איד אומגעקוקט מיט שרעק, און זיינע פאות האבען זיך גע־טרייסעלט, אויב קיינער הערט ניט דעם פאפ'ס ווערטער. — ש־ש־ש... איך וועל דיר צו טרינקען געבען, נא, נא, טרינק. אוי, טאטע, איך האב שוין קיין כוח נישט. ביי מיר אין קרעטשמע האט ער באדארפט

אַנהויבען! פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אזוי? א צווייטע קווערטעל בחנם, אוי, אויסקרענקען זאָל ער עס נאַ, טרינק און שווייג.

אַנצושרעקען דעם אידען מיט די ברידערלעך פון סטעפּ איז געוועןּ דער בעסטער מיטעל ארויסצוקריגען פון קרעטשמער אָקעווויט נאָך דעם מיטעל מיט'ן שטן און קריסטליכע ליעבע. דער פּאָפּ, אַז האָט ער געקראָגען דאָס קווערטעל אין האנד אריין נאָך מיט אַן איבער־געלאָפענער מאָס, וואָס דער איד האָט אין האסט און איילעניש איבער־געגאָסען, האָט ער זיך בארוהיגט, אוועקגעזעצט זיך צוריק אויף די באַנק אויף דעם פּיעקעליק, קנעטענדיג מיט די הענד זיין לאַנגע, רויטע באָרד און געזופּט פון צייט צו צייט אויס דעם קווערטעל. און דער איד האָט זיך צוריק אוועקגעזעצט הינטער'ן טיש פון קרעטשמע, נאָר לערנען האָט ער שוין ווייטער נישט געקענט, געהאַלטען אין איין קרעכצען:

— טאַטע, פאָטער, פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אזוי? מיט וואָס האָב איך געזינדיגט? האַלט איך ניט די צערקווע אין ארענדא, שלאָגט דער קסיאָנדז; האַלט איך די צערקווע אין ארענדע, שרעקט ער מיך מיט די ברידערלעך. און קיין שוהל גיבען זיי ניט, און קיין אידען זיינען ניטאָ, און לערנען קען מען נישט, און דער זוהן וואַקסט אויס אָהן תורה. אוועקוואַרפען די קרעטשמע, אַנטלויפען פון זלאַ־טשאָוו, וואו די אויגען וועלען מיך טראָגען. אָהן א שוהל און אָהן אידען — נאָר שכור'ע פּאָפּען — אוי וועה!

— דו אַנטלויפסט נישט, מענדעלו, דו פאַרלאָזט אונז נישט, מענ־דעלו, — האָט זיך אָנגערופען דער פּאָפּ, וועלכער, ווי עס האָט זיך געדאַכט, האָט זיך גאָר נישט צוגעהערט צום אידען'ס רייד. דו ביזט דאָך פאַר אונז ווי א פאָטעריל אַן אייגענער, און א שוהל וועלען מיר דיר געבען. די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ, אויף די לייכטע פערדלעך וועלען זיי קומען, די פּאַנעס אויסהרג'ענען, און דיר א שוהל געבען. איך וועל בעטען פאַר דיר.

— געוואַלד, געוואַלד, ער הויבט שוין ווידער אָן מיט די ברי־דערלעך. שאַ, שטיל, שאַ! — איז דער איד ווידער ארויסגעלאָפען פון הינטער'ן טיש מיט שרעק.

ווער ווייס מיט וואָס דאָס וואָלט זיך געענדיגט, ווען ניט די אַלטע

מארושא, אן אלטע, שטארקע קאזאצקע, וואס האט געדיענט ביי דעם אידען, וואלט מענדלען ניט צו הילף געקומען אין דער שלעכטער שעה. זי איז אריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואס איז געווען אפגעצאמט פון דער קרעטשמע, וואו עס האט געוואהנט דער איד, און זי האט זיך אוועקגעשטעלט פאר'ן פאפ, מיט איהרע גראבע, פליישיגע הענד, וואס זיינען נאקעט געוועזן אין דעם קאלטען ווינטער־טאג, אונטער די באקעס.

— מען דארף דיך, פאטעריל, א ביסעל דורכשלאגען פאר דיין טובה ווענען — האט די אלטע געזאגט — אז ניט, וועסטו דיך נישט איינשטילען. האסט דעם שטן אנגע'שכור'ט און יעצט שרייט פון דיר ארויס א דיבוק.

— העלף, מאמע לעבען, העלף, טו א קריסטליכע זאך, איך האב איהם אדורכגעשלאגען, נאר מיך הערט ער ניט, צופיעל „פאני בראט" איז ער מיט מיר, דער שטן.

— ווארט, פאטעריל לעבען, ווארט, איך וועל דיר העלפען — איז זי צוגעגאנגען צו דער פאמוניצע, וואס איז געשטאנען ביי דער טיר פון קרעטשמע, און אפגעגאסען מיט איהר דעם פאפ'ס קאפ.

— א, גוט — האט דער פאפ געגאוועrט פאר נחת.

— נו, וואס, פאטעריל, בעסער דיר? — האט מארושא געפרעגט.

— מען דארף איהם נאך א ביסעל אדורכשלאגען, דערנאך וועט ער זיך שוין אין גאנצען איינשטילען.

— ווארט, פאטעריל, ווארט, איך וועל דיר העלפען. און די אלטע מארושא איז צוגעגאנגען צום פאפ און מיט די צוויי גרויסע שטארקע הענד האט זי איהם געזעצט אין בויך אריין.

— פאמעלעך, פאוואליע, פאוואלינקע — איז דער איד געשטאנען פון דער ווייטענס און געמאכט מיט די הענד.

צווייטעם קאפיטעל.

פערלארען דעם טאג.

עס האט אנגעהויבען צו ווערען גרויליך. דער שניי אונטער'ן פענס־טער האט זיך גענומען רויטלען און זיך פארוואנדעלט אין א פיאלעטע־נעם קאליר. דער ווינד פון סטעפ האט געקלאפט אין די ווענטלעך פון

קרעטשמע און עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויב מען וועט איהם ניט אין שטוב אַריינלאָזען, וועט ער אונטערהויבען דעם שטרויענעם דאַך פון הייזעל. אין קרעטשמע איז טונקעל געוואָרען. דער פּאָפּ, נאָכדעם ווי מאַרושא האָט פון איהם דעם דיבוק אַרויסגעשלאָגען, איז געפאַלען אויף דער באַנק פאַר׳ן פּיעקעליק און האָט איינגעכראָפּעט. זיין שנאָרכען האָט זיך געהערט, ווי דאָס בלאָזען פון אַ שעפער־האָרן און האָט צוטומעלט אַלעמען אין שטוב...

די קרעטשמערין יוכבד איז אַריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואָס איז געווען אָפּגעטיילט מיט אַ מחיצה׳דיג ווענטעל, אין איהר האַנד האָט זי געהאַלטען אַ ברענענדיג קיהנעלע, וועלכעס האָט באַלויכטען איהר יונג פרישעס פּנים פון די פיעלע הויבען און שאַלען, וואָס זי האָט געהאַט אויף זיך. זי איז צוגעגאַנגען צום פּיעקעליק און האָט אונטערגעצונדען אַ קנייטעל, וואָס האָט זיך געטוקט אין אַ גרויסער כּלי מיט צולאָזענעם וואַקס. זי האָט אַרויפגעשלעפּט אַ גרויסען מולטער און געגומען אַריינשיטען מעהל אין מולטער אויף אַ ראָזשצינע.

— וואָס טוסטו, יוכבד? — האָט מענדעל געפרעגט.

— פאַרקנעטען די ראָזשצינע אויף חלות, דער פּיעקעליק איז שוין וואַרים.

— וואָס איז עפּעס חלות אין מיטען דער וואָך?

— וועה איז מיר, עס איז דאָך דאָנערשטאָג, — האָט דאָס ווייב אָפּגעענטפערט פאַרוואונדערט.

— יוכבד, ביזט זיך טועה, עס איז דאָך ערשט מיטוואָך, ווייסט שוין ווידער נישט, יוכבד? האָט דער מאַן געשריען, יוכבד, מיר זיצען אין אַ מדבר, וואו קיין איד איז ניטאָ און דו פאַרליערסט דעם טאָג, יוכבד.

דאָס ווייבעל איז געשטאַנען מיט דעם ברענענדיגען קיהנעלע אין האַנד אַ שולדיגע און זי האָט געזאָגט מיט געבעט:

— נעהם מיר ניט דאָס חיות, מענדעל, קוק נאָך אין לוח — עס איז דאָך דאָנערשטאָג, מענדעל.

מענדעל האָט געקרעכצט און איז צוגעגאַנגען צו דעם גרויסען טאָוועל, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנד פון קרעטשמע, — דער לוח פון יאָהר, וואָס דער ועד ארבע הארצות האָט געלאָזט דרוקען אין לובלין פאַר דעם נוצען פון די בעלי־קרעטשמעס, וואָס זיצען

אין דרויסען. דער לוח איז געווען אונטערגעשטראָכען מיט פארשיע־דענע פארבען און עס האָבען געשטעקט אין איהם העלצלעך, וואָס האָבען געדיענט פאר פארשיעדענע סמנים, וואָס מענדעל האָט זיך געמאַכט. לאַנג, לאַנג האָט זיך מענדעל ארייגעטראַכט אין לוח, דערנאָך האָט ער געפרעגט דאָס ווייב:

— יוכבד, וואָס פאר א טאָג האָבען מיר געהאַט עהערנעכטען, מאָנטאג אָדער דיענסטאג?

— ווער איז מיר, דו ווייסט נישט, וואָס פאר א טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען. מענדעל, מענדעל, מענדעל, אז דו ווייסט נישט, פון וואַנען זאָל איך וויסען, איך בין דאָך נאָר בלויז א זינדיגע אידינע.

מענדעל האָט זיך ווייטער ארייגעטראַכט אין לוח און יוכבד איז דערוויילע געשטאַנען אין אנגסטען. דאָס וואָס איהר מאַן האָט פאר־לאָרען דעם טאָג האָט אויף איהר אזוי געווירקט, ווי זי וואָלט זיך געווען פארלאָרען איינע אליין ביי נאַכט אין סטעפּ.

— מענדעל, וואָס וועלען מיר טאָן, מענדעל, — עס איז דאָך סכנת נפשות, אז א איד ווייסט נישט וואָס פאר א טאָג אין וואָך איז, מענדעל.

— וואָס וויינסטו, וואָס שרייסטו? — רוף אריין מארושאָ׳ן.

די קאָזאַצקע מארושא, וואָס האָט געדיענט ביים אידען מענ־דעל, איז דורך די פאר יאָהר, וואָס זי האָט געוואָהנט מיט יוכבד׳ען, געוואָרען שוין אזוי געניט אין אידישע מנהגים און מצוות, אז איינע פון איהרע פונקציעס אין מענדעל׳ס הויז איז געווען צו באַזאָרגען די שטוב מיט אידישקייט. זי האָט מיט מענדעל׳ס איין־איינציגען זוהן שלמה׳לען, וועלכען זי האָט געזויגען און ערצויגען, „מודה אני“ געזאָגט יעדען פריה־מאָרגען און קריאת־שמע געלייענט פאר׳ן שלאָ־פען געהן. זי האָט דערמאָנט איהם אָן א ברכה ביי יעדען עסען. מארושא האָט אויך באַדאַרפט האַלטען אויפ׳ן קאָפּ דעם טאָג אין דער וואָך, כדי מען זאָל וויסען ווען שבת צו מאַכען.

מארושא איז אריינגעקומען אויף די געוואַלדען פון איהרע בעלי־בתים, און אויסגעפינענדיג, אז איהרע בעלי־בתים האָבען זיך פארלאָרען אין לוח און ווייסען נישט ווען שבת צו מאַכען, איז אויף איהר אזא שרעק אָנגעפאַלען, אז כאָטש וויסענדיג, אז עהער־נעכטען איז געווען מאָנטאג — האָט זי זיך באַלד פארלאָרען און מורא געהאַט צו זאָגען עפּעס ענטשיידענעס אין אזא וויכטיגען ענין.

— פון וואנען זאָל איך וויסען, פאַנאָוויע, איך בין נאָר אַ קריסט־ליכע נשמה. אפשר מאָנטאג, אפשר דיענסטאג, גאָט, האָב רחמנות.

מאַן און ווייב האָבען זיך אָנגעקוקט מיט שרעק — אַלע האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל צו שרייען, דער מאַן, דאָס ווייב און די דיענסט. און דאָס אינגעל זעהענדיג אַז די גרויסע שרייען, האָט ער אויך אָנ־געהויבען צו שרייען — די געוואַלדען האָבען אויפגעוועקט דעם שלאָ־פענדיגען פּאָטעריל. דער פּאָפּ האָט זיך אויסגעגעניצט און זיך ארומ־געקוקט מיט פארוואונדערונג.

— פּאָטעריל טייערער, ראַטעווע — בעט זיך ביי איהם מענדעל.

— ווייסטו נישט וואָס פאַר אַ טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען, מאָנטאג אָדער דיענסטאג?

— מאָנטאג אָדער דיענסטאג? — עהערנעכטען. — וואַרט, לאָז זעהן. — זאָגט דאָס פּאָטעריל, שאַרט זיך אַרויף דעם אַרבעל און נעהמט צעהלען אויף די פינגער: דער הייליגער געאָרג פאַלט אויס אין דאָנערשטאג שטענדיג, דעם ערשטען טאָג נאָך דער צווייטער וואָך נאָכ׳ן הייליגען פּאַוועל — ווען עס הויבט אָן צו שנעען. דענסטמאָל זאָגען מיר אין צערקווע אַ געבעט פאַר׳ן הייליגען פּאָטעריל אַנטאָן.

— וועה איז מיר, דער פּאָפּ איז דיין רבי. מענדעל, מענדעל!

— האָט דאָס ווייב אָנגעהויבען צו וויינען.

מענדעל האָט זיך אַליין פארטראַכט אין לוח. נאָר בחנם זיין זוכען. כדי צו וויסען אויב היינט איז מיטוואָך אָדער דאָנערשטאג האָט ער באַדאַרפט וויסען, וואָס פאַר אַ טאָג עס איז געווען עהער־נעכטען: מאָנטאג אָדער דיענסטאג, און דאָס האָט קיין לעבעדיגע נשמה אין זלאָטשאָוו נישט געוואוסט.

אַ מינוט איז דאָס גאַנצע הויז געשטאַנען אַ דערשראָקענע און אַ פארציטערטע, האָבען מורא געהאַט זיך צו באַוועגען און צו ריהרען, ווי זיי וואָלטען געווען געוואַרט, אַז די וועלט זאָל זיך ענדי־גען. נאָר פּלוצים האָט זיך די טיר אויפגעעפענט מיט אַ קלאַפּען פון ווינד און אין קרעטשמע איז אריינגעפאַלען געיאָגט פון ווינד עפּעס אַ ניעדריגעס און אַ באַשנעעטעס, איינגעוויקעלט אין אַ בורקע, אין ווייבערשע טיכער און מענערשע שאַלען און כל׳ערליי קליידונג. מען האָט דערפון קיין מענשליך פּנים נישט ארויסגעזעהן. אין גאַנ־צען איז עס געווען פארשנעעט אין איין קנויל שנעע, נאָר פון זיין

מענשליכע שטימע, וועלכע עס האט זיך געלאזט הערען, האט מען געקענט דריגגען, אז עס איז א מענשליכע באשעפעניס.

— געלויבט צו גאט, דא וואהנט א איד? — האט זיך געלאזט הערען א קול.

— א איד, א איד — האט דער מאן, דאס ווייב, די דיענסט און אפילו דער פאפ מיט איבערראשענדער פרייד אפגעענטפערט, ארומרינגלענדיג דאס ניעדריגע, דאס עפעס, דאס פארשנעעטע.

דאס שנעענע מענשעלע האט אנגעהויבען אפצושיילען פון זיך די שנעעדיגע שאלען, טיכער, בורקעס איינס נאך דעם אנדערען, האט אפגעקייקעלט פון זיך די בגדים און אז עס איז געבליבען אפגעשיילט פון די פארשידענע קליידער, איז געבליבען שטעהן א קליין, ניעדריג אידעל, א ווייסער, מיט א קורץ ווייסער בערדעל, מיט שנעע ווייסע האר און א פאר ליכטיגע קינדערשע אויגען מיט א אלט־קינדיש שמייכעל אויפ'ן ריינעם פנים. ער האט אויסגעשטרעקט א שלום־עליכם האנד צו מענדלען:

— געלויבט צו גאט, פארוואנדעלט צו א אידען, שלום־עליכם!

— קומט צו צום פיעקעליק, ר' איד, ער איז איינגעהייצט — לארעט איין די ארענדארקע.

דאס אידעל איז צוגעאנגען צום פיעקעליק, ארומגענומען איהם, ווי מען נעהמט ארום אן אלטען גוטען פריינד און געזאגט:

— פארקליבען זיך א איד, העט, העט פארקליבען זיך ווייט אין סטעפ, וואו דיינע אידעלעך זוכען דיר אפ, רבונו של עולם, העט ווייט אין סטעפ זוכען זיי דיך אויף, טאטע אין הימעל.

— פון וואנען האט איהר זיך פארוואנדעלט דא אין דעם ווייטען מקום? — איז ערשט מענדעל געקומען צו זיך.

— אט אזוי זיך, איך בין מיר א שניידערעל א קליינס, ברוך השם באקאנט אין די מקומות ארום, ביי די ארענדארען. נעה פעלצלעך און מלבושים פאר די קינדערלעך צום געזונד, אויסשטייערס אויף חתונות, וכדומה, וואס אידען באדארפען. געהערט אין קארסון, אז זלאַ־טשאוו האט שוין א אידישען קרעטשמער, האב איך מיר געטראכט, איך וועל אראפקומען געוואהר ווערען, וואס עס מאכט א איד אין אזא ווייטען מקום, און אגב טאמער וועט זיך מאכען א מלבוש איבער־

צונעהען, אדער מיט די קינדער צו לערנען, איך בין ברוך השם א מלמד אויך.

— ווי גאט וואלט אייך צוגעשיקט אין דער ריכטיגער מינוט. פארלארען דער טאג, מען לעבט צווישען גוים אליין אין א מדבר — האבען מיר דעם טאג פארלארען — זאגט דאס ווייב, — ווייסט איהר ניט, ר׳ איד, וואס פאר א טאג מיר האבען היינט ביי אידען?

— דעם טאג פארלארען? אווא. וואס באדארף א איד דעם טאג צו וויסען אין מדבר, אודאי מכח שבת, צו וויסען, ווען די ראזשציינע צו קנעטען. זעה, טאטעניו, ווי געטריי דיינע אידעלעך זיינען דיר אפילו אין ווילדען סטעפ. צווישען גוים פארגעסען זיי דיך ניט. היטען דיין שבת אפ, האבען דאך אידען אודאי עגמת נפש, אהה, וואס זיי האבען דעם טאג פארלארען, וועל איך אייך באלד זאגען, א נו לאזט מיר נאר מיינע קניפלעך זעהן, — זאגט דער איד און נעהמט די שניר פון זיין זעקעל — אפט מאל מאכט זיך, אז מען פארגעסט אויך דעם טאג, מאך איך מיר אט סמנים, יעדען טאג מאך איך מיר א קניפעל אין די שניר פון זעקעל, מיינע קניפלעך זאגען, אז היינט האבען מיר אזוי גרוים ווי ד׳ בשבוע, מיטוואך ביי אידען. און וועל איך אייך אן עצה טובה געבען, העלצער אויפ׳ן פיעקעליק צו לעגען פאר א סימן, אזוי ווי עס טוען אנדערע ארענדארען. עס קומט זונטאג אין דער וואך לעגט מען אויפ׳ן פיעקעליק איין שטיק האלץ, מאנטאג אין דער וואך — נאך א האלץ, דיענסטאג — ווידער א האלץ, און אז מען צעהלט אפ זיעבען העלצער ווייסט מען, אז דער שבת הקודש קומט. און דאס טוט די אידענע אין שטוב, ווענדעט ער זיך צו יוכבד, ווארום עס איז א סכנה זיך צו פארלאזען אויפ׳ן מאנספערשוין.

— א יישר כח אייך פאר די גוטע עצה, וואס איהר גיט אונז, — רופט זיך אפ מענדעל פאר׳ן פארשעהמטען ווייב. געה, קאך אפ גרויפען זופ פאר׳ן אורח, און ווענדענדיג זיך צום אורח:

— ביז זוגתי וועט די גרויפען פארטיג האבען, וועלען מיר דער־ווייל מעריב אפדאווענען. עס ווערט שוין שפעט.

באלד איז די קרעטשמע פארוואנדעלט געווארען אין א שוהלכעל. אין איין ווינקעל איז געשטאנען דער טאטע מיט׳ן אינגעל, אין דעם צווייטען ווינקעל דער אורח און האבען געדאווענט שמונה־עשרה. פון פיעקעליק איז ארויסגעקומען דער טעם און ריח פון גרויפען,

וואָס יוכבד האָט אונטערגעריישט מיט אַ ציבעלע. דער טעם האָט זיך געהערט אין שטוב און האָט שטאַרק גערייצט דעם אַפּעטיט פון גרויסען פּאָפּ, וואָס איז וואַכעדיג געוואָרען פון די גרויפּען. ער האָט אריינגעצויגען אין זיך דורך זיינע גרויסע נאָז־לעכער דעם געשמאַק פון די אָנגעריישטע ציבעלע און גרויפּען און געשלונגען דאָס וואַסער־דיגע שפּייעכטס אין מויל קלאַפּענדיג מיט זיינע ליפּען. ער האָט אָבער געוואוסט, אַז ער האָט ווענינ אויסזיכטען אַז ער זאָל ווערען צוגעלאָזען צו דעם טעלער מיט די גרויפּען — איז ער זעהר טרויעריג געוואָרען. ער האָט זיך געריבען מיט'ן רוקען אָן פּיעקעליק און באַלעקענדיג זיך די ליפּען ווי אַ קעצעל, האָט ער געזאָגט צו זיך אַליין מיט גרוים רחמנות אויף זיך:

— אַך, טאַטעניו, גאָטעניו, די לעצטיגע אידען עסען גרויפּען מיט אָנגעריישטע ציבעלע און אַ פרומע קריסטליכע נשמה לאָזען זיי דאַרען, נעהם נקמה, טאַטעניו, גאָטעניו!

מענדעל האָט זיך נישט געמאַכט באַמערקען די גליהענדע אויגען פון דעם צוהיצטען רויט־פּרצופ'דיגען פּאָפּ. ער האָט זיין אורח אריינגעבעטען אין צווייטען שטיבעל, און אַליין האָט ער אוועקגע־שטעלט הינטער דעם טיש פון קרעטשמע די מאַרושא, אַז זי זאָל היטען די פּעסלעך מיט די גאַנשערס אקעווייט פאַר'ן פּאָפּ, איבער וואָס נעבעך דער פּאָפּ האָט ביטער אָפּגעקרעכצט דערזעהענדיג די מאַרושא מיט די נאַקעטע הענד הינטער'ן קרעטשמע־טיש. יעדע האָפנונג איז פון איהם פאַרשוואונדען און ער האָט זיך געשטאַרקט צו פאַרטראַכטען אין פרומע געדאַנקען.

ביים עסען, ווען דער אורח איז געווען איינגענומען אין דעם רויך, וואָס האָט געשלאָגען פון דער ערדישער כלי מיט גרויפּען וואָס איז געשטאַנען אין מיטען טיש, האָט ער גענומען פאַרהערען דעם אינגעל.

קנייפּענדיג שלמה'קען אין בעקעל האָט ער געפרעגט:

— נו, זאָג, בחור'עץ, וואָס לערנסטו שוין?

— זעקס יאָהר שוין אַלט געוואָרען, קיין עין הרע, — ענטפערט פאַר איהם דער טאַטע — און ערשט חומש אָנגעהויבען. שווער צו זיין אַ איד אין סטעפּ.

— גאָט וועט אייך ממלא זיין, — טרייסט איהם דער אורח —

איהר וועט נאָך די זכיה האָבען צו זעהן זלאָטשאָוו אַ אידישען מקום און איהר וועט די זכיה האָבען צו זיין אַ פּרנס ביי אידען.

מענדעל האָט זיך פאַר אַ מינוט פאַרטראַכט.

— און דאָס מקום באַדאַרף טאַקע אַ שוהל — האָט דער אורח צוגעלעגט — אַזאַ גרויסער ברייטער סטעפּ און אָהן אַ שוהל, און אז דער רבונו של עולם וויל, אז זיינע אידעלעך זאָלען דאַווענען צו איהם — וועט דער פּריץ מוזען געבען די שוהל. ער וועט מוזען, מען וועט איהם נויטען. פון הימעל וועט מען איהם נויטען, ווי הייסט ער וועט ניט וועלען? —

דריטעס קאַפּיטעל.

אַ שוהל! אַ שוהל!

חראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי איז אָראָפּגעקומען קיין זלאָטשאָוו אויף געיעג. און ער האָט אין זיין יעגער־שלאָס געגעבען אַ באַל פאַר זיינע געסט. דער פאַרוואַלטער פון זלאָטשאָוו האָט מענדלען געשיקט קיין נעמיראָוו, אז ער זאָל אַראָפּברענגען אַ אידישע קאַפּעליע און באַ־זאָרגען די געסט מיט האַנדשוה, וועלכע מענדעל וועט פאַרקויפען די „וויעלמאָזשנעס" צום טאַנץ מיט די פּאַניעס.

דאָס יעגער־שלאָס איז געווען געבויט מיט הויכע טורעמס אין שוועדישען סטיל און די זאַאַלען זיינען געווען בעלויכטען מיט פיעל ליכט אין די אייזערנע לייכטער. און די פּאַנעס אין פּוילישע קאָנטור־שען מיט סאָבעלנע ברייטע קראַגענס, אַראָפּהענגענדיג איבער זייערע אקסלען און די הוזאַרען־העט, וואָס זיינען געווען מיט גרויסע פּאַוויע־פּושען אין די הענד, האָבען געפיהרט די אין ווייס־אַטלאַס געקליי־דעטע דאַמען, באַפּוצטע אין קעניגליכען גאַרנאַסטאַי־פּוטער, צו דער מאַזורקע. די אידישע פידעל האָט געגרימפּעלט, געשניטען אַ נגון און לאַנג געצויגען, און די אידישע צימבאַלקעס פון די נעמיראָווער קאַפּעליע האָבען ווייט און זיס צוגעקלונגען צום טאַקט. די „יאַסנע וויעלמאָזשנעס" האָבען צוגעקלאַפּט צום טאַקט פון דער מוזיק מיט די בראָנזענע שפּיציגע שפּאָרענס אויף די אָבצאַסען. און די פּאַניעס

האָבען אויך מיט זייערע גאָלדענע אָבצאַסעלעך, מיט וועלכע זייערע פוטערנע שטיוועלעך זיינען געווען באַפּוצט, צוגעקלאַפּט צו דער מוזיק. און מענדעל איז אַרומגעלאָפען מיט נייע אויסגעפּרעסטע האַנדשוה פון איין וויעלמאָזשנע צום אַנדערען און געבעטען זיך:

— אַ פּאָר האַנדשוה צום טאַנץ מיט די שעהנע, ליכטיגע פּאַניע.

נאָך יעדען טאַנץ האָבען די וויעלמאָזשנעס אַראָפּגעוואָרפען די האַנדשוה פון די הענד און געכאַפּט פון מענדלען אַ פּאָר נייע האַנד־שוה. עס איז ניט שעהן געווען צו טאַנצען מיט צווייַ פּאַניעס אין די זעלבע פּאָר האַנדשוה. שלמה׳לע, מענדעל׳ס אינגעל, מיט די ציטער־רענדע פּאות׳לעך, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט צווישען די פיס פון די וויעלמאָזשנעס און צונויפגעקליבען די אויסגעטאָנענע האַנדשוה און געבראַכט זיי צום טאַטען. דער טאַטע האָט זיי אַריינגעלעגט אין די הילצערנע פּרעס, אויסגעפּרעסט זיי, גלייך געמאַכט, און איז ווידער אַרומגעלאָפען מיט זיי צו די וויעלמאָזשנעס:

— טוישט איבער די האַנדשוה, וויעלמאָזשנעס, טוט עהרע די דאַמען און וועקסעלט איבער די האַנדשוה. ניט שעהן צו טאַנצען מיט די ליכטיגע פּאַניעס אין גענוצטע האַנדשוה, וויעלמאָזשנעס!

מענדעל האָט אַ מינוט ניט גערוהט. האָט ער ניט פאַרקויפט די האַנדשוהען, האָט ער זיי געפּרעסט, צוזינגענדיג זיך פּסוקים תהלים, וואָס ער האָט געקענט אויף אויסווענינ און אַריינגעוואָרפען קרעכצען אין מיטען די פּסוקים:

— אוי פרעהען זיך די גוים — מיין ברעכעניש אויף זיי, מיין ווייבס צער פון טראָגען און מיין קינדס צאָהן־וועהטאָג, מאַזלען און שאַרלאַך — טאַטע אין הימעל. עולם־הזה׳ניקעס, פרעסען און זויפען און דיענען צו אַ גאָט אַ האָלץ, און אַ שוהל, אַ הייליגע שוהל, לאָזען זיי ניט בויען. אפשר וואָלט שוין צייט געווען, אַז דו זאָלסט דאָס הייליגע בית־המקדש אויפבויען. עה, מן הסתם איז נאָך נישט צייט — טאָ זאָל זיין אַזוי ווי דיר איז באַליעבט, טאַטע אין הימעל!

— העי, דזשידזשי, וואָס מורמעלסטו דאָרט דיין טייפעלשע תפלה, דו וועסט אויף אונז נאָך דעם טייוועל אַרויסלאָזען — האַנד־שוהען צו דער מאַזורקע מיט די וויים־טויב־קעפּיגע פּאַניענקע פון זלאָטשאָוו, די ליכטיגע און לויבענדיגע פריילייִן זאָפיע, אָבער ניט קיין אויסגעפּרעסטע, וואָס דיין ממזר׳וק קלויבט אויף צווישען די

פים פון די שליאַכטשיצעס — ליכטיג־העלע און נייע — צו האַלטען די ערעל־געשניצטע טאַליע פון מיין טויב־קעפּעדיגען מלאך.

— וואָס רעדט דער יאַסנע וויעלמאַזשנע? ווער בין איך, וואָס איך וועל מיך אונטערשטעלען צו וואַגען אָפּצונאַרען אַזאַ יאַסנע וויעלמאַזשנע שליאַכטשיץ, ווי דו ביזט? איך האָב דאָך נאָך דיין טאַטען געקענט — דעם אַלטען שליאַכטשיץ — אוי, איז דאָס געווען אַ גוטער שליאַכטשיץ — כן יאבדו כל הרשעים...

— וואָס האָסטו געזאָגט פאַר אַ פאַרשאָלטענעם שפּרוך, זשידיק, אויף דיין טייוועלשער שפּראַך. איך וועל פון דיר די הויט שינדען לעבעדיגערהייט, ווען דו וועסט מיין טאַטען שילטען אין קבר.

— איך האָב געבענשט דיין טאַטען, געבענשט איהם אין אונזער הייליגער שפּראַך צו אונזער גאָט, אַז ער זאָל אין אונזער ליכטיגען גן־עדן זיין.

— דו בענש נישט און שילט נישט, זשידיק. היט דיין לייב און קריך אונטער דעם ווייב'ס ספּאָדניצע, ווען איך וועל אויף דיר מיינע הינד אָנרייצען. פלינקער, זשידיק, פלינקער, אייל זיך צו, זשידיק. די פיס קענען עס שוין נישט אויסהאַלטען — עס גלוסט זיך צום טאַנץ.

— נאָך איין מינוט, וויעלמאַזשנע, זאָלען זיי נאָך ליעגען אין די פּרעס. וואָס לענגער האַנדשוה ליעגען אין די פּרעס, אַלץ ריינער און שטייפער ווערען זיי. פּונקט אַזוי ווי אַ מענש, וויעלמאַזשנע; פּונקט אַזוי ווי מיר, אידעלעך, וויעלמאַזשנע.

נאָר אין דעם איז צוגעקומען דער פּריץ פון זלאַטשאָוו, דער חראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי, אַ הויכער און אַ שטאַרקער, ווי אַ שטאַרקער דעמב, מיט ברייטע פּלייצעס. זיין לאַנגע אַטלאַסענע שוואַרצע קאַפּאָ־טע, וועלכע האָט דערגרייכט ביז צו זיינע טריט, האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט זיין קערפּער, און ער האָט אויסגעזעהן, ווי אַ געשניטענער פון האָלץ, איין שטיק קערפּער. נאָר אויף די ברייטע פּלייצעס האָט ארויסגעשטייגט, ווי אַ טורם פון אַ געביידע, זיין שפּיציג־הויכער קאָפּ, געגאָלט ביז אין דער העלפט — פּאות און גזשיבע געגאָלט, נאָר די שטאַרקע גרויסע וואָנצעס, ווי ביי אַ שטאַרקען פיש, האָבען זיך געצויגען פון אויער צו אויער.

— זישדקו, וועסט היינט מיינע געסט פאַרוויילען מיט אַ גע־

זאנג, וואָס איהר זינגט. אז דו וועסט זינגען גוט, וועסטו קענען פון מיר עפּעס דערפאר ארויסקריעגען. געהערט?

— געהערט, יאַסנע וויעלמאַזשנע.

דער איד איז אראָפּגעשפּרונגען הינטערווילעכטס פון פריץ, צו־ גערופען זיין שלמה׳קעלען, וועלכער האָט געהאלטען אלץ אין איין קלייבען די אוועקגעוואָרפענע האנדשוהען פון צווישען די פיס פון די פריצים. דער טאטע האָט איהם גלייך געמאכט די פאות, דאָס אינגעל אוועקגעשטעלט לעבען זיך. ארום דעם איד מיט דעם אינגעל האָבען זיך אָנגעהויבען צו קלייבען פריצים און פריצטעס. אין זאאל איז געוואָרען שטיל, די קלעזמער האָבען אויפגעהערט צו שפּיעלען — נאָר די ליכט, וואָס האָבען געברענט, קנאַקענדיג פון צייט צו צייט, און דער פארשטיקטער פרעהליכער גערייד און געלעכטער פון די ווינקלען און פון די ארומיגע צימערען האָט זיך געהערט פון די שטראַה־ לענדע העל־בלאָנדע פּאַניעס און פארליעבטע יאַסנע וויעלמאַזשנע.

א לאַנגע ווייל האָט געדויערט דאָס פאַרבערייטען זיך. פלוצים האָט דער איד זיך אין גאַנצען געענדערט. ער האָט פארמאַכט די אויגען און זיין געזיכט איז רויט געוואָרען, אָנגעלאָפען. מען האָט געזעהן, ווי ער מאַטערט זיך אוועקצוגעהן פון דאַנען און ערגעץ אנ־ דערשוואו צו קומען. און מיט א מאָל איז עס איהם געלונגען. דער איד האָט געגעבען א שטעק ארונטער א פינגער אונטער זיין קינן און האָט פלוצים אָנגעהויבען צו זינגען. צוערשט פּאַמעליך, אין דער שטיל, ווי ער וואָלט זיך פאר זיך צוגעברומט, נאָר באלד איז עס העכער געוואָרען, זיין שטימע האָט מיט א מאָל געקראָגען חוצפה. דער איד האָט פארגעסען וואו ער געפינט זיך. נאָך האָבען די פריצים געלאַכט, נאָר באלד זיינען זיי פארשטומט געוואָרען. עס האָט זיך געדאַכט, אז דער איד איז דער איינציגער בעל־הבית פון די גרויסע זאאלען. ער האָט ניט געזעהן די פריצים מיט די פּאַניעס, מיט דעם גאַנצען גלאַנץ פון אטלאַס און פוטער, וואָס איז ארום איהם — קיינער איז דאָ נישט געווען, נאָר ער אליין — ער מיט זיין באַשערטער. און נישט קיין מענשליכע פרוי איז עס געווען, פאר וועלכער ער האָט יעצט אזא גרויסען ליוב אָבגעגעבען — נאָר א העכערעס, גייסטיגעס וועזען, צו זיין שבת, צו זיין מוטער, האָט ער געזונגען, צו זיינע האָפנונגען און זיינע צרות:

„אשת חיל מי ימצא.“

נישט קיין סערענאדע צו א ערדישער געליעבטע האט ער גע־זונגען, נאר א סערענאדע צו זיין געטליכער געליעבטער, צו דעם גרויסען אונגעזעהענעם און אונדערגרונטעוועטען גליק, וואס זי גיט, ווען מען דענקט וועגען איהר. וועגען דער גרויסער הייליגקייט און ריינקייט, וואס פליסט ארום פון איהר וועזען און באשענקט די אלע, וואס דענקען און זיינען פארליעבט אין איהר. פון זיין כלה, דעם שבת, פון זיין איינציגער טויזענד־יעהריגער כלה האט ער געזונגען און פאר דער גרויסער אייביגער ליעבע, וואס זיינע אבות־אבותינו ביז צו זיין לעצטען דור וועלען פיהלען צו דער אייביגער כלה. די צרות און חרפות, וואס ער שטעהט אויס צוליעב איהר, זיינען פארטראגען געווארען צו גרויסע כבודים און הערליכקייטען; דאס הינטישע לעבען צו א פרינצען־לעבען — אלעס פאר..אנדעלט זי אין א גרויס־הימלישעם גליק — דורך דער ליעבע צו איהר — און וואס איז איהם אנגעגאנגען די שכנים מיט די פאנעס, מיט זייער גראשענדיג פאר־מעגען, מיט זייער באגרענצטען שטיקעל גליק פון ערדישען אפפאל, מיט זייער מענשליכער היינטיגער איינגערעדטער קראפט און הערשאפט געגען די אייביגקייט פון זיין ליעבע צו זיין גרויסער כלה.

פארשטומט זיינען געווען די פריצים, און פארשעהמט זיך פאר דעם גרויסען גביר, וואס שטעהט אין מיטען זיי און זינגט א ליעד פון אייביגע ליעבע.

— גוט געדיענט מיך! גוט געזונגען, מיינע געסט זיינען צור־פריעדען, זשידיק. זאג, וואס דו ווילסט, היים דיר געבען א סך, נאר קלעהר נישט פיעל. איך האב מעהר מורא פאר דיין ביטרעקייט איידער פאר דיין אפעטיט, — לאכט דער פאן.

— יאסנע וויעלמאזשנע — ווארפט זיך דער איד צום פריץ׳ס פיס — א שוהל און א בית־הקברות! א שוהל צום דאוונען און א בית־הקברות אונזערע טויטע צו באגראבען. גיט די ערלויבניש אין זלאטשאוו, א שוהל און א בית־הקברות.

דער פריץ האט זיך פארטראכט א מינוט. ער האט זיך דער־מאנט אן די אידישע פעריל, וואס זכריה פון טשיהרין האט איהם אקעגענגעטראגען, ווען ער איז קיין טשיהרין געקומען. זלאטשאוו וואלט געווארען א ישוב, ציגזען געצאהלט. נאר וואס וועט גאט זאגען און דער

פּאַטער קאָזלאָווסקי. באַלד איז איהם עפּעס איינגעפאַלען, וואָס אי די צינזען וועלען זיין גוט און אי גאָט וועט צופריעדען זיין.

— אַז דו וועסט פאַר אונזער פאָן יעזוס קריסטוס דעם קאָפּ בויגען און זאָגען פּאַטשאַרזש פאַר די הייליגע מאַריע דריי מאָל, וועל איך דיר די ערלויבניש געבען, און אַ שעהנעם פּלאַץ אויף אַ צמענטאַרזש געבען.

דער איד איז שטיל געוואָרען, פאַרשטיינערט און געשוויגען.

— נו, מאַכען מיר דאָס געשעפט, זשידיק. גוט, זאָג נאָר בלויז: מאַריא, מאַטקאַ באָסקאַ שווענטאַכאָווסקאַ, ניעך בענדזשע פּאָכוואַלאָנאַ נאַ וויעקי וויעקי, אַמען.

דער איד האָט געשוויגען.

— נו, קניע דיך בלויז פאַר איהר אַנידער, זשידיק.

דער איד האָט געשוויגען פאַרשטיינערט.

— וועסטו מוזען דעם בער שפּיעלען.

דער איד איז בלייך געוואָרען, דערשראָקען און האָט אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

— יאַסנע וויעלמאָזשנע, איך בין נאָר אַן אָרימער איד, האָב רחמנות אויף מיין ווייב, אויף מיינע קליינע קינדער. בעט, שלמה'לע, מיין בחור'ניק, בעט דעם שליאַכטשיץ. האָב רחמנות, יאַסנע וויעלמאָזשנע. איך וועל דיר שטענדיג געטריי דיענען.

און דער טאַטע מיט'ן קינד האָבען זיך ארומגעקלאַמערט ארום דעם פּריץ'ס פיס, און געקושט די שטיוועל, די פּאָדלאָגע און געשלאָגען מיט די שטערענס אָן דער ערד.

— האָב רחמנות אויף די קליינע יתומים, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

— אָדער דעם פּאַטשאַרזש זאָגען, אָדער דעם בער שפּיעלען.

דער אידעל האָט אַ מינוט געקלערט. ער איז בלייך געווען און דערשראָקען, און געהאַלטען אין חזר'ען פּסוקים פון תהלים און דאַווגען, און דערביי דעם פּריץ די קאַפּאָטע געקושט, די שטיוועל. נאָר פּלוצים איז איהם אין די אויגען ליכטיג געוואָרען. ער האָט נאָך געציטערט מיט די הענד און פיס, נאָר דאָס פּנים איז געווען באַנאָסען מיט רוהיגקייט און שטילקייט.

— פאַר אַ שוהל, יאַסנע וויעלמאָזשנע, האָב רחמנות, גאָט וועט העלפען, טו ווי דו ווילסט.

דער פריץ האָט געגעבען אַ וואונק, און צוויי קנעכט האָבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער איהם אַ בערענעם פעל. דער פריץ האָט געהייסען די קלעזמער שפּיעלען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָבען אָנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפּרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען בר — בר —

די שררים האָבען געלאַכט און געדרעהט זיך, און איינער דעם אַנדערען האָט געשטופּט צום בער, און די קנעכט האָבען געשמיסען און געיאָגט איהם פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען. דער אידעל הינטער דער בערענ־פעל האָט געברומט: „לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא" בר — בר — איז ער געשפּרונגען פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען אויף אַלע פיער — „ה' מעוז חיי ממי אפחד"!

— גוט געשפּיעלט, אידעל, דעם בער. קריעגסט דערפאַר די שוהל. פאַר דעם בית־עולם וועסטו נאָך מוזען זיך פאַרדיענען.

פון פּאַלאַץ אַהיים איז דער איד געלאָפען אָהן אַ אָטעם, דאָס לאַנגע ארבע־כנפות האָט זיך איהם געפּלאָנטערט צווישען די פיס, און דער אינגעל מיט די ציטערדיגע פאות איז איהם נאָכגעלאָפען, אוןביידע האָבען געשריען איבער'ן וועג אַנזאָגענדיג דער מאַמען די פרעהליכע בשורה: אַ שוהל! אַ שוהל!

פיערטעם קאַפּיטעל.

דער חנוך פון דער שוהל.

באַלד איז באַקאַנט געוואָרען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין, וואו אידען האָבען זיך נאָר געפונען, אַז עס האָט זיך אויפגעעפענט אַ נייער ישוב. זלאָטשאָוו האָט געקראָגען רשות אויף אַ שוהל, און עס האָבען אָנגעהויבען אָנציהען אידען קיין זלאָטשאָוו פון דער גאַנצער געגענד אַרום. עס זיינען געקומען אידען פון קאַרסון, פון טשיהרין, אידען פון יענער זייט דניעפּער, פון לובנא, פון לאַכאָוויץ, פון פּער־יאַסלאַוו. וואָרום עס האָט זיך געהערט, אַז זלאָטשאָוו איז אַ מקום פון פּרנסה, עס איז נאָהענט צום סעטש און מען קען פיהרען האַנדעל

מיט די קאַזאַקען. און אפילו פון קליין־פּוילען זיינען געקומען אידען, וועלכע האָבען געהערט אויף די יאַהרמערק אין יאַראָסלאַוו און לובלין, אַז זלאַטשאָוו איז געוואָרען אַ ישוב.

די ערשטע זאַך האָט מען זיך גענומען בויען די שוהל. די אידען האָבען זיך צונויפגעלעגט וואָס זיי האָבען געקענט. די ווייבער האָבען געבראַכט דאָס ציערונג, און מען האָט אראָפּגעבראַכט צוויי אידישע מייסטערס פון נעמיראָוו און באַשטעלט ביי זיי בויען די שוהל.

צוויי יאָהר האָט גענומען בויען די שוהל. די בעלי־בתים האָבען געהאָלפען אַליין בויען. די שוהל האָט געדאַרפט דיענען צו צוויי צוועקען, גאָט צו דיענען און צו באַשיצען זיך פון פיינד. האָט מען די שוהל געבויט ווי אַ פעסטונג, מיט אייזערנע טירען און רינגען. נחמן דער קאָוואַל, וואָס האָט געהאַלטען די קוזשנע, האָט אויסגעקאָוועט די אייזערנע טיר פאַר דער שוהל, אַ גדר צו דעם בעלעמער, אַ גרויסע מנורה פאַר'ן עמוד, און אַ גרויסען חנוכה־לאָמפּ. פּראָסט איז געווען זיין אַרבייט, פּראָסטע קאָוואַלסקע אַרבייט, אָבער מיט גרוים ליעבע און חשק. אַלע קונץ־שטיק, וואָס נחמן האָט געקענט אין זיין קאָוואַלעריי האָט ער אריינגעקאָוועט אין דעם גדר פאַר'ן בעלעמער, אין דער מנורה און אין דעם חנוכה־לאָמפּ. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן ברוך דער דרעקסלער. אונטער דער אויפזיכט פון די צוויי מייסטערס פון נעמיראָוו האָט ער אויסגע־שניטען פארשידענע דריידלעך און קונצען, וואָס ער האָט נאָר געדענקט פון זיינע בחור'שע יאָהרען אין האָלץ־שניצעריי: פויגלען און טויבען, הירשען און לייבען, די סמנים פון שבטים און די סמנים פון די חדשים. גאַנצע נעכט איז דער איד געזעסען און זיין מלאכה געטאָן ביי אַ ברענענדיג שטיק האָלץ, שניצענדיג די שניצעריי פאַר דער שוהל. און יעדער בעל־הבית, אַז ער איז געפאָהרען אויף אַ יאָהר־מאַרק אין די גרויסע שטעדט און געזעהן אַ שעהנע זאַך, אַ שעהן זיידענס פאַר אַ פּרוכת, אַ מזרח, אַ אליהו הנביא'ס שטוהל אָדער אַן אַנדער ציערונג, האָט ער עס געקויפט און געבראַכט אַהיים פאַר דער שוהל. און די ווייבער זיינען אויפגעזעסען אין די ווינטערדיגע נעכט ביי מענדעל'ס ווייב יוכבד, אין קרעטשמע, און ביי פרומע געזאַנגען האָבען זיי

זייערע ציערונג אריינגענעהט אין די פּרוכת׳ען און די העמדלעך פאר די ספר־תורות.

מענדעל, אלס דער ערשטער תושב פון זלאטשאָוו און חשוב ביים פּריץ, איז געוואָרען דער פּרנס פון דער נייער קהלה. און מענדעל האָט געוואָלט, אז זלאָטשאָוו זאל האָבען א שטיקעל שם איבער דער וועלט. האָט ער געגלוסט צו האָבען פאר זלאָטשאָוו א רב א למדן, מיט א שם טוב.

לאַכאָוויטש האָט געהאַט א רב, דעם „שער צדק“, מיט וועלכען דער גאַנצער געגענד האָט שוין דאַן געקלונגען, האָט מענדעל נישט לאַנג געטראַכט, איינגעשפּאַנט דעם וואָגען, געפאָהרען קיין לאַכאָוויטש, דעם רב מוסיף געווען צוועלף גראָשען פּויליש א וואָך מעהר וואָס לאַכאָוויטש גיט, און צוגעגעבען דער רבּ׳יצין די חזקה אויף ליכט ציהען פאר דער שטאָדט, און גלייך גענומען א וואָרט פון רב מיט א כתב. דערנאָך אז לאַכאָוויטש איז געוואָהר געוואָרען, איז שוין געווען צו שפּעט. מענדעל האָט אוועקגעפיהרט דעם גאון פון לאַכאָוויטש קיין זלאָטשאָוו. דורך דעם האָט זלאָטשאָוו באלד א שם געקראָגען איבער דער וועלט. דער רב האָט חדרים געמאַכט, געזאָרגט זיך וועגען די תלמוד־תורות, און געלערענט מיט די בחורים שעור, און זלאָטשאָוו האָט שוין אָנגעהויבען צו לערנען.

און אז מען איז געוואָהר געוואָרען אויף די יאָהרמערק אין יאַראָ־סלאָוו און לובלין, אז זלאָטשאָוו איז א מקום־תורה, האָבען שוין קיין זלאָטשאָוו א חוץ בעלי־מלאכות און אידען סוחרים, אויך אָנגעהויבען אַראָפּקומען איידעלע מענשען, למדנים. איז אַראָפּגעקומען קיין זלאָ־טשאָוו ר׳ יעקב הכהן, פון א קליין שטעדטעל אין דייטשלאַנד, וואָס איז געהאַט חרוב געוואָרען דורך א בלבול און ר׳ יעקב אליין מיט די ספרי תורות פון שטעדטעל איז נצול געוואָרען. און ר׳ ישראל פון בעהמען, וואָס איז אַראָפּגעקומען קיין זלאָטשאָוו מיט א קליין מיידעל פון דער שטאָדט אש. געהערט האָבען זיי אין לובלין אויפ׳ן יאָהרמארק, אז אין די ווייטע מקומות אין סטעפּ האָט גאָט אויפגעעפענט ישובים מיט פּרנסה פאר אידען, זיינען זיי אַראָפּגעקומען זיך באזעצען אין זלאָטשאָוו.

האָט מענדעל זיך געוואָלט משדך זיין מיט יחוס, שלמה׳לע איז שוין דאַן אלט געווען אכט יאָהר, און עס איז שוין צייט געווען צו

קלערען וועגען אַ שדוך פאַר איהם, כדי אַזוי אַרום מקרב צו זיין דעם קץ. האָט זיך מענדעל דער פּרנס געוואָלט משדך זיין מיט'ן „שער צדק", וועלכער האָט געהאַט אַ מיידעל אין שלמה'לעם יאָהרען. האָט ער צוגעזאָגט קעסט כל ימיו און כמה וכמה גאָלדענע רענדלעך. און און כדי מחנך צו זיין די שוהל מיט אַ חופּה פון די ערשטע שטאָדטישע פּאַר פאָלק, אַזוי ווי דער מנהג איז, האָט מען אָפּגעלעגט די חתונה אויף דעם טאָג פון חנוך. כאָטש די קינדער זיינען נאָך געווען יונג, נאָר כדי זיי זאָלען האָבען די זכיה מחנך צו זיין די שוהל מיט זייער חופּה.

די שוהל איז פאַרטיג געוואָרען אויף פּסח, נאָר אָפּגעלעגט האָט מען דעם חנוך אויף ל"ג בעומר, וואָס דאָס איז זעהר אַ מזל'דיגער טאָג. פון אויסוועניג האָט די שוהל אויסגעזעהן קליין, כדי זי זאָל זיך ניט וואַרפען די גוים אין די אויגען. אָבער אינוועניג איז זי געווען הויך און ברייט. דער פוסבאָדען איז געווען טיעף איינגעגראָבען אין דער ערד, אויף צוועלף שטיגלעך אין דער נידער און איז געגאַנגען וואָס אַ מאָל טיעפער, אַזוי אַז דער עמוד, וואו דער חזן איז געשטאַנען, איז געווען דער ניעדריגסטער אָרט, צוליעב צוויי טעמים. ערשטענס, אַז די שוהל זאָל זיך נישט וואַרפען די גוים אין די אויגען מיט איהר הויך, און כדי ווען מען וועט דאַווענען פאַר גאָט זאָל עס זיין ווי אין תהלים שטעהט: „ממעמקים קראתיך יה", אָבער פונ'ם עמוד אָרום האָבען שוין געשניצטע טרעפּען אַרויפגעפיהרט צום אָרון. עס פּאַסט נישט פאַר גאָט'ס וואָרט, עס זאָל רוהען אין דער טיעפעניש. אַי־בערגעצויגען איז היינט געווען דער אָרון מיט דעם נייעם יום־טוב'דיגען פּרוכת, וואָס איז געווען אויסגעהאָפטען מיט זילבערנע פעדים אויף בלויען פלאָרענטינישען בראָקאַד. עס האָט די קרוין פון דער תורה אַראָפּגעשיינט פון פּרוכת מיט אַ צניעות'דיגען שבת־גלאַנץ פון די כשר'ע פּערעל, וואָס פלעגען אַזוי באַ'חנען די ווייס־פּרומע העלזער פון די יונגע אידישע פרויען צו שבת־ליכט־בענשען. געהייליגט זיינען געווען די פּערעל מיט יענעם צניעות'דיגען רייץ פון די שבת־נאכט־אָווענדען, און טיעפע רויטע רובינען־שטיינער ווי רויטער וויין האָט זיך אַרויסגעפינקעלט פון די וויינטרויבען, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף גרינע פון סאַפּיר־שטיינער אויסגענעהטע צווייגען. איינגע־

געהט איז געווען אין פרוכת מיט די נעמען פון די פרומע פרויען און מיידלעך אויך זייערע וואונשען, וואונשען פון גוטע קינדער האבען, פון זיסע האפנונגען, פון שטילע, פרומע פארלאנגען נאך ליעבע. אזוי האט דאס פרוכת׳ל באגאסען מיט ווייבערשען חן, איינגעטריפט דורך איידעלע פרויען־פינגער, אראפגעזונגען יענעם צניעות׳דיגען געזאנג, וואס זינגט פון אידישע שטובען ארוים אין די שבת־נאכטען.

אין מיטען דער שוהל איז געשטאנען דער בעלעמער, אויסגע־שניצט אוים הארטען ניס־האלץ די נעמען פון די צוועלף שבטים מיט זייערע דגלים. יעדער שבט האט געהאט זיין דגל און זיין קאליר. יהודה, אלס דער קעניג, האט זיך געגלאנצט אין גאלד מיט דעם לייב צו־פוסען. שמעון מיט זיין אונטערטהעניגע שטאדט שכם, וואו עס האבען זיך געהויבען די מויערען און טורעמס פון דער שטאדט, וואס שמעון האט איינגענומען פאר די שאנד פון זיין שוועסטער. און געשוואומען איז די שיף פון זבולון אין א ים פון זילבער. מיט גרינע שטיינער איז געווען אויסגעלעגט דער בליהענדער בוים, דער צייכען פון אשר. און געגאסען אוים קופער איז געווען די שלאנג פון דן. און איבער׳ן בעלעמער איז געהאנגען א חופה, ווי א טיעף־בלויע נאכט, אין וועלכער עס האבען זיך געפינקעלט גאלדענע שטערען. און די צוועלף מזלות פון חודש זיינען ארומגעשוואומען אין די בלויע נאכט, יעדער מזל איבער יעדען שבט. און אויפ׳ן בעלעמער זיינען איצט געשטאנען די בעל־בתים מיט די ספרי תורות אין די הענד, גרייט אוועקצולעגען זיי אין דעם נייעם הויז, וואס זיי האבען געבויט פאר גאט. צווישען די בעלי־בתים שטעהט ר׳ יעקב כהן פון דייטשלאנד און דאס ספר תורה איז דאס איינציגע, וואס איז איהם איבערגעבליבען פון זיין צאהלרייכער פאמיליע און פון דער גאנצער קהלה, וועלכע איז צו־רונען און אנטרונען געווארען אין אלע פיער עקען פון דער וועלט. און אט שטעהט ר׳ ישראל מיט׳ן ספר תורה פון דער שוהל פון שטאדט אש. פארלארען געווארען זיינען אין דער בהלה דאס ווייב מיט די קינדער. איז ער געקומען קיין פוילען זוכען זיי. ווארום געזאגט האט מען איהם, אז פיעל אידען פון בעהמען זיינען קיין פוילען ניצול געווארען, האט ער געוואנדערט פון יאהר־מארק צו יאהר־מארק, ביז ער איז מיט זיין קינד קיין זלאטשאוו אנגעקומען און דארט זיך באזעצט.

און צווישען די אלטע בעלי־בתים, זאט מיט צרות, אויסגע־פראוועטע אין פייער פון קדוש השם, מיט די ספרי תורות פון די חרוב־געווארענע קהלות אין די הענד, איז געשטאנען דער נייער בעל־הבית, דער פרנס הקהל ר׳ מענדעל, מיט דעם נייעם ספר תורה, וואס ער האט שוין געלאזט שרייבען פאר דער שוהל פון דער נייער אידישער קהלה פון זלאטשאוו. קיין מענטעלע באפלעקט מיט בלוט פון קדושים און מיט טרעהרען פון אנטלאפענע טראגט דאס נייע ספר־תורה׳לע נאך נישט. נאך ניי און אונבאפלעקט איז זיין מענטעלע, און שטארק און רויה זעהט נאך אויס זיין שומר — מענדעל. עס באזיצט נישט זיין פנים דעם הייליגען גלאנץ פון צער און פיין און מסירת נפש. קיין שפור נאך ניט פון איידעלקייט, וואס קומט פון בארייטוויליגקייט צו אפפער. אבער שטארק, מיט זיינע גראבע אומעגלומפערטע הענד נעהמט ער ארום דאס נייע ספר תורה. זיין הארץ שרעקט זיך פאר דעם הייליגען עול, וואס ער האט גענומען אויף זיך — צו זיין א פרנס הקהל. ער דערפיהלט דעם גרויסען הייליגען עול, וואס עס טראגען אויף זיך די אלטע פרנסים, פון די חרוב־געמאכטע קהלות, און ער איז צווישען זיי. און זיין הארץ קלאפט איהם: „וועט איהם אויך א מאל אויסקומען צו שטעהן ווי זיי מיט זיין לעבען ביי זיין קהלה, ביי זיין ספר תורה? וואס ער גרייט זיין אויף קדוש השם, ווי זיי? וועט זיין הארץ נישט שוואך ווערען? איז ער ראוי צו דעם חוב און כבוד, וואס ער האט גענומען אויף זיך?!“

מיט א מאל איז דער גאנצער עולם שטיל געווארען. א הייליגע שטילקייט האט געהערשט אין גאנצען שוהלכעל, ווי עפעס ווער, נישט קיין געזעהענער, וואלט אין שוהל אריינגעקומען. ר׳ יעקב האט גענומען זיין ספר תורה, אויפגעהויבען אין דער הויך, און מיט א קול פול טרעהרען האט ער אנגעהויבען גומל בענשען, געדאנקט גאט, וואס ער האט איהם מציל געווען פון אלע סכנות און ער האט איהם געבראכט מיט זיין ספר תורה אין א מקום מנוחה. א שטיל שלוכצען האט זיך געהערט פון דער ווייבערשער שוהל אראפ. דאס האט א פרוי פון די גרושים זיך דערמאהנט אן די איהריגע, וועלכע זיינען ערגעץ־וואו איבערגעבליבען. און דאס געוויין האט אנגעשטעקט די עדה, אן אימה האט זיי ארומגענומען פאר די קומענדיגע טעג: צי וועט זיי אויך אויסקומען ווי ר׳ יעקב׳ען צו פארלאזען דאס שוהלכעל,

וועלכעס זיי האָבען מיט אזוי פיעל מיה און ליעבע געבויט, און נעהמען זייערע ספרי־תורות און געהן. ווער קען זאָגען, וואָס עס פארבאָרגען אין זיך די צוקינפטיגע טעג... און איינער נאָכ׳ן אנדערען האָבען די בני הגלויה גומל געבענשט. און אז דער יונגער חזן, וועמען ר׳ מענדעל האָט פון אומאַן געבראַכט, האָט מיט זיין כאַרכלענדיגען קול אָנגעהויבען ארויסצוזאָגען די נעמען פון די, וואָס זיינען געפאַלען אויף קדוש השם, האָט דאָס געוויין אָנגעפילט דאָס שוהלכעל. שטיל זיינען פון יעדענס אויגען טרעהרען גערונען, און באהאַלטען טיעף אין הארץ האָט יעדער גע͏ָבעטען אין דער שטיל, אז דאָס שוהלכעל זאָל שוין זיין דאָס לעצטע מקום מנוחה, וואו זיי זאָלען געפינען אן אָפּרוה און אַ מנוחה ביז דער מלך המשיח וועט קומען.

— גאָט זאָל געבען, אז דאָס זאָל שוין זיין דער לעצטער גלות, — האָט איין איד דעם אנדערען געוואונשען.

— אַז מיר זאָלען שוין אויסגעהיט ווערען פון שלעכטס, — האָבען זיך די פרויען אין טרעהרען געקושט.

נאָר באלד איז אוועק דאָס טרויעריגע געמיטה און די געזיכטער פון יונג און אלט זיינען אויסגעלויטערט געוואָרען, ווי די זון, וואָס שיינט אויף אַ בארעגענטעם פעלד — אזוי האָט דאָס געזאַנג פון חזן באגלייט מיט יצחק אהרן׳ס זיסע פיעדעל שפּיעלען באלייכט יעדעס באטריעבטע פּנים. דאָס האָט דער חזן אויסגעזונגען דעם „ויהי בנסוע הארון“.

און שלמה׳לע, מענדעל׳ס יונג, אָנגעטאָן אין אַ גרין זיידענע קאַפּאָטקעלע, וואָס דאָס שניידערעל, דער מלמד, האָט איהם אויפגענעהט צו דער חתונה, האָט דעם אָרון אויפגעעפענט. איינער נאָכ׳ן אנדערען זיינען די בעלי בתים אויפגעשטיגען אויף די טרעפּען און די ספרי תורות אין דעם נייעם אָרון אריינגעשטעלט. צוויי הילצערנע לייבען מיט קרוינען אויף די קעפּ זיינען געשטאַנען פוןביידע זייטען אָרון באוואכענדיג די ספרי תורות און צוויי גרויסע וויים־באגאָלדעטע אָדלערס האָבען זיך נאָך אַ געהיימער מאכינאציע, וואָס דער נעמיראָווער האָלץ־שניצער האָט אויסגעפונען, אראָפּגעלאָזט זיך פון דער הויך וואו זיי האָבען גערוהט אונטער׳ן בלויען באשטערנטען הימעל, זיי זיינען געבליעבען הענגען איבר׳ן אָרון אין דער לופטען און מיט זייערע ברייטע פליגעל די ספרי־תורות באשיצט. דעם ערשטען

כבוד האָט מען אָפּגעגעבען די ספרי־תורות פון די גרושים. צוערשט איז געגאַנגען דער אַלטער ר׳ יעקב מיט זיין ספר־תורה. דערנאָך ר׳ ישראל בעהמער און דערנאָך דער רב פון דער שטאָדט און ערשט צו לעצט מענדעל מיט׳ן נייעם ספר־תורה פון דער קהלה זלאַטשאָוו. און ווי עס איז געקומען די רייהע זיין פּראַסטע ספר־תורה אין אָרון אוועקצושטעלען, איז ער געבליבען אַ מינוט שטעהן פאַר׳ן אָרון, און זיין האַרץ איז אָנגעפילט געוואָרען מיט אַ שטילען געבעט: „טאַטע אין הימעל, זאָל עס זיין אַ רוה פאַר קינדער און קינדס־קינדער" און אַ טרעהר, די ערשטע טרעהר, איז פון נייעם פּרנס אויף׳ן ספר־תורה־מענטעלע געפאַלען...

באַלד האָט דאָס פיעדעלע אָנגעהויבען צו שפּיעלען און דער בים־באָם אונטערצוקלאַפּען און אַ כאָר קוויטשעלעך און זינגערלעך האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל אויסצוזינגען דעם „אדון מלא עולם". דער עולם האָט אונטערגעכאַפּט דעם זמר און מיט׳ן געזאַנג איז געשטיגען די פרייד פון דעם עולם. אוועק איז דאָס טרויעריגע געמיטה און די פורכט, וואָס האָט געהערשט, עס האָט זיך אויסגעגאָסען די אידישע פרעהליכקייט איבער דער שוהל. טאַטעס, קינדער און מאַמעס צוזאַמען. די זינגערלעך האָבען געקלונגען ווי גלעקלעך אויף די העלזער פון די ציגען, ווען זיי געהען אויף די גרינע לאָנקעס זיך פּאַשען.

יעצט האָבען די פיעדלען ווי קוואַלען וואַסער זיך אריינגעגאָסען אין געזאַנג אריין. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען דעם נגון פון חופּה פיהרען. דאָס שניידערעל־מלמד, וואָס האָט געלערענט מיט שלמה׳לען, איז געווען דער שמש פון דער שוהל, אין די ברייטע וואַל־קאָלירטע פּוילישע הויזען, וואָס ער האָט זיך אויפגענעהט צו דער חתונה, איז ער אריינגעקומען, אונטערגעשפּרונגען מיט די חופּה־שטאַנגען, שרייענדיג האַלב אויף אידיש, און האַלב אויף פּויליש פאַר חדוה:

— זשידקי, זשידקי, אין אַ זייט. איהר זעהט נישט, ווער עס געהט? טאָ יעדזשע פּאַן איציק נאָ וועסעלע!...

די אינגלעך און די יונגע לייטלעך האָבען אונטערגעכאַפּט די חופּה־שטאַנגען, אויסגעשטעלט די חופּה אויף׳ן בעלעמער. ס׳האָט זיך געלאָזט הערען אַ פלייטען־שפּיעל, ווי מען וואָלט אויסגעשאַלט דעם וועג פאַר׳ן פריץ און מיט אַ מאָל האָט אָנגעהויבען צו שימערען און צו

פינקלען רויט און גאָלדענס, פּערעל און שטיינער פון „הארץ־ברעטלעך" אויף פּרויען־בריסטען, פושען־פּעדערען און שמוק־שטיינער אויף הויבען, רויטער סלוצקער זייד מיט גאָלדענע פעדים געוועבט, האָט שימערירט, קרעלען בלוט האָט געררויטעלט זיך פון פּערעל־נאַכט ארויס, און געלער אגאַט האָט געבליהט ווי געל גאָלדענע בלומען פון ווייסען אטלאַס. ווייס איידעלע געהאַפּטעטע שפּיצען האָבען זיך געשוימט אויפ'ן ראַנד פון קלייד איבער די פּרויען־בריסט, ווי דער שוים פון ים. שווערע גאָלדענע עטרות האָבען אראָפּגעשוועבט איבער דעם סלוצקער זייד, ווי זיי וואָלטען געוואָלט באַשליסען דאָס ווייבער־געהיימנים, וואָס דאָס קלייד דעקט צו... פאַמעליך זיינען געגאַנגען די מוטערס מיט וויכטיגע טריט אין שיין און גלאַנץ, און געפיהרט אין זייער מיטע די כלה. אַ קינד איז זי נאָך געווען, קיין צעהן יאָהר נישט אַלט געווען, דאָך האָט מען באַדאַרפט איהר נשמה, אַז זי זאָל דערנעהנטערען דאָס קומען פון משיח'ען — אונטער דער שער זיינען געפאַלען איהרע שוואַרצע געקרייזעלטע לאָקען פון קאָפּ, און נישט געוואוסט האָט דאָס קינד, אַז מען דאַרף איהר נשמה צו דער פאַר־גיטיגונג פון דער וועלט, און זי האָט געאַמפּערט זיך און ניט געלאָזט איהרע שוואַרצע לאָקען פאַלען, ביז לאַה די טוקערין האָט איהר נישט דערפאַר באַצאָהלט מיט זיסע קיכלעך, אַ קיכעל פאַר יעדען לאָק... נאָך יעצט באַזיסען איהר דעם גאַנג פון דער חופה די צוקער־קיכלעך, וואָס זי האָט זיך מיט איהרע לאָקען האַר געקויפט... אַנגעטאָן אין גאָלדענעם חופה־קאַפּטאַנדעל, וואָס קהל האָט באַשטימט (כדי אָנ־צוטאָן יעדע כלה פון דער קהלה, ווען מען וועט זי פיהרען צו דער חופה, כדי נישט צו פאַרשעהמען די אָרימע, וואָס האָבען אליין קיין זיידענע קאַפּטענס נישט). צום ערשטען מאָל האָט זי דעם חופה־קאַפּטען באַנייעט, און נאָך איהר וועלען אַלע כלות פון זלאָטשאָוו טראָגען דעם קאַפּטען צו דער חופה... און אַלע זלאָטשאָווער מיידלעך, מיט ברענענדיגע געפלאָכטענע הבדלות, ווי לייכטענדע פּוילישע בענ־דער, באַלויכטען דעם וועג צו דער חופה פון דער ערשטער כלה פון זלאָטשאָוו.

שטעהט שוין די כלה אונטער דער חופה, און שפּיעלט זיך מיט די טראַדלעך פון איהר קלייד און דער חתן איז נאָך נישטאָ. שוין לענגסט האָט דער בדחן אויסגעזונגען זיין ליעד. די כלי זמרים

אויסגעשפּיעלט דעם שפּיעל און דער חתן קומט אַלץ נישט צו געהן. בחנם לויפט דער שמש מיט די גבאים ארום מיט אָנגעצונדענע הבדלות אין די הענד און זוכען אין די ווינקעלעך דעם חתן צו דער חופּה צו געהן. געפונען האָט מען איהם באַהאַלטען אונטער אליהו הנביא'ס שטוהל; פאַרראַטען האָט איהם זיין לאַנגער גרינער זיידענער קאַפּטען — און געיאָגט האָט איהם דער מלמד פון אונטער אליהו הנביא'ס שטוהל מיט דעם שטעקען:

— חתן, חתן, צו דער חופּה געה!

אָבער צוריק געקאָפּיעט האָט דאָס אינגעל מיט די באַנענעלטע נייע שטיוואַלעס און פריהער נישט געוואָלט ארויסקריכען פון אונ־טער'ן שטוהל, ביז דער טאַטע מענדעל האָט איהם נישט פאַר די פּאות אַפּירגעשלעפּט.

געשעהמט האָט ער זיך פאַר די חברים אינגלען, וואָס האָבען הינטער איהם ארויסגעשטעקט אַ צונג און געזונגען איהם אַ ליעד צום גראַם:

„אַלע מענשען טאַנצען, שפּרינגען,
לאַכענדיג און זינגען,
שלמה'לע שטעהט אַלץ און וויינט,
שלמה'לע, שלמה'לע, וואָס דו וויינסט?
איך וויין וואָס איך מיין,
צו דער חופּה מוז איך געהן".

געקאָפּיעט האָט ער מיט די שטיוואַלעס, אָבער צו דער חופּה איז ער געגאַנגען, געשלעפּט ביים אויער פון טאַטען. מורא האָט מען געהאַט, אַז ער זאָל פון אונטער דער חופּה נישט אַנטלויפען. האָט איהם דער טאַטע פון איין זייט און דער מלמד פון דער צוויי־טער זייט ביי דער קאַפּאָטע צוגעהאַלטען. האָט ער זיין כעס אויס־געלאָזט צו דער כלה שטורכענדיג איהר אין די זייטען, ביז די כלה האָט איהם איינגענומען מיט איינעם פון איהרע קיכעלעך, וואָס זי האָט פאַר איהרע לאַקען געקויפט — איז ער אויף דעם שדוך איינ־געגאַנגען...

און ווייט און ברייט האָט זיך געטראָגען דאָס געזאַנג פון דער נייער שוהל איבער די ווייטע סטעפּעס פון אוקריינא, און געטראָגען האָט זיך די בשורה איבער וואַלד און פעלד, און געדרוישט האָט יעדער

בוים און יעדעס גרעזעל אין די ווארימע פריהליגס-נאכט: א שוהל געבויט, א חופה געשטעלט, די ברכה קומט!... די ברכה קומט!...

פינפטעס קאפיטעל.

דאָס פּאָאָר פאָלק.

מען קען נישט זאָגען, אז דאָס יונגע פּאָר פאָלק שלמה'לע מיט דבוזה'ן האָבען זעהר גוט געלעבט נאָך דער חתונה. און צו שלמה'ס יאָאנד מוז עס געזאָגט ווערען, אז די צושטערונג פון שלום-בית איז קיינמאָל נישט געווען אָהן זיין שולד. שלמה'לע, וועלכער איז שוין דאן אלט געווען דרייצעהן יאָהר, און געקליבען זיך בעל-מצוה ווערען, איז געגאַנגען אין חדר ביים גמרא-מלמד, און ער האָט שוין ווי א געניטער פיש ארומגעשוואומען אין דעם יב׳ פון תלמוד, באהאווענט געווען אין אלע דינים ווי אזוי א ווייב מקדש צו זיין, וואָס אין דער כתובה ארייגצושרייבען, און די אלע פליכטען און געזעצען, וואָס א ווייב צו א מאן און דער מאן איז צום ווייב מחויב. ער האָט אויך שוין געוואוסט אלע דינים, ווי אזוי א ווייב אָפּצו'גט'ען. שלמה'לע, וועלכער האָט מיט א פשט'על געקענט צונויפפיהרען צוויי וועלטען און אויפבויען בבל'ס טורעמס מיט א פלפול, פלעגט אָפט אהיים קומען פון חדר אָן אָפּגעשמיסענער. דער רבי זיינער האָט זיך זעהר ווייניג געמאכט פון דער וואזשנער שטעלע, וואָס שלמה'לע פארנעהמט אין לעבען אלס יונגערמאן. דער מאן פלעגט דעם רבי'נס שמיץ אויסלאָזען אויף דער ווייבעל'ס הייבעל. געטראָפען דאָס ווייבעל זיצענדיג אויף דער שוועל-טיר פאר'ן קרעטשמע, שפּיעלענדיג אין זאמד, פלעגט ער אראָפּרייסען דאָס הייבעל פון איהר קאָפּ און אָנ-שיטען דערינען א הויפען זאמד.

— נא, אָט האָסטו, ווייל דו האָסט געטאָן שפּאָטען פון מיר.

— מען וועט דיך דערפאר אין גיהנום מיט פייערדיגע ריטער שמייסען! — האָט איהם דאָס ווייבעל געשראָקען.

— אויף דיר איז די עברה, ביזט אונטער'ן הימעל אָהן א הייבעל געשטאנען.

דאַן איז דאָס ווייבעל אַרוים מיט איהר ברוגז־ערקלערונג, וועלכע האָט געלויטעט אַזוי:

„שלמה'לע, שלמה'לע, ברוגז.
שטעך דיר אוים די אויג'עס,
צוויי שעפּעלעך מיט בלוט,
איך וועל שוין קיינמאָל נישט זיין מיט דיר גוט.
צווישען שעפּעלעך מיט לייהם
שוין קיינמאָל מיט דיר נישט געהן".

האָט דער יונגערמאַן אָנגענומען די ברוגז־ערקלעהרונג און אַוועקגעדרעהט זיך אויף אַן אָפּצאָס. און די ווייבעל האָט זיך פאַרשטעלט מיט ביידע הענד די אויגען, אַז זי זאָל איהם נישט זעהן.

עס איז געווען אין אַ זומערדיגען פרייטאָג נאָכמיטאָג. די קרעטשמע איז פול מיט כלאָפּעס און פאַנעס. מענדעל איז פאַרנומען אין קרעטשמע ביים שניט־קראָם און אָקעוויט, יוכבד מיט שבת־מאַכען און די קינדער שרייען פאַר'ן טיר. אויף זייער געוואַלד איז אַרויסגעקומען מאַרושא, געזעהן וואָס שלמה'לע האָט געטאָן מיט'ן ווייבעל'ס הייבעל, האָט זי אָנגעהויבען מוסר'ן:

— דו, בחור'עץ איינער, אַזוי באַהאַנדעלט מען אַ ווייבעל? אַ ווייבעל דאַרף מען ליעב האָבען, נישט שיטען זאַמד אויפ'ן קאָפּ.

— כע, כע, — האָט דער יונגערמאַנטשיק צו איהר אויסגעשטרעקט די צונג — דו ביזט דאָך פון בלעם'ס אייזעל, און דו וועסט נישט האָבען קיין חלק לעולם הבא, און דו וועסט מגולגל ווערען אין אַ הונד און אין אַ קאַץ, ווייל דו קומסט נישט אַרוים פון יעקב אָבינו, נאָר פון עשו הרשע.

— דו קומסט אַרוים פון עשו הרשע; דו ביזט אַליין אַן עשו! — האָט זיך די גויה גערייצט מיט'ן יונגענמאַנטשיק — דו האָסט אַן עבירה געטאָן, געלאָזט דיין ווייבעל שטעהן אונטער'ן הימעל מיט אַ בלויזען קאָפּ. מעג מען? מען וועט דיך דערפאַר אין גיהנום ברענען און בראָטען, — האָט די גויה זיך אָנגענומען די קריוודע פונ'ם ווייבעל.

שלמה'לע האָט זיך דערמאָנט, אַז ער האָט נאָך ניט געקראָגען דעם סטונעק וואָס קומט איהם יעדען פרייטאָג, האָט ער איהם געפאָדערט.

— גיב מיר דעם סטונעק און שוין!

— מאך צוערשט א ברכה, וועסט קריגען דעם סטונעק, — האָט די גויה געפּאָדערט פון דעם יונגענמאַנטשיק.

— וואָס איז דיין עסק? איך וועל שוין מאַכען א ברכה. גיב מיר דעם סטונעק.

— דו ביזט עשו הרשע און דו קענסט, חלילה, פאַרגעסען און עסען אָהן א ברכה.

שלמה'לע האָט זיך קיין אַנדער עצה נישט געקענט געבען און געמוזט נאָכקומען דער גויה'ס באַדינגונגען, כאָטש עס האָט איהם וועה געטאָן, וואָס די גויה נעהמט זיך אָן פאַר זיין אידישקייט. נאָר אַזוי ווי דער יאַגדע סטונעק האָט שוין אַרויסגעשמעקט פון דער גויה'ס האַנד, און געבראַכט איהם דאָס וואַסער אין מויל אריין, האָט ער א ברכה געמאַכט און גענומען דעם סטונעק.

ביי די סטונקעס האָבען זיך מאָן און ווייב איבערגעבעטען. באַלד זיינען זיי שוין ביידע מיט שלום־בית געזעסען אויף די שוועל־טיר פון קרעטשמע און געטיילט זיך מיט די ביסענס פון סטונעק.

לאַנג האָט מען זיי נישט געלאָזט זיצען אין שלום. מענדעל'ס קול האָט זיך געהערט פון קרעטשמע:

— שלמה, שלמה!

און מאַרושא איז אַרויסגעקומען פאַר דער טיר:

— געה, בחור'עז, אין שטוב אריין, דער טאַטע באַדאַרף דיך שיקען די פּויערים די צערקווע אויפעפענען.

אַז שלמה איז אין קרעטשמע אריינגעקומען, האָט ער געזעהן דעם פּאַטער אַרומגערינגעלט מיט כלאָפּעס און כלאָפּקעס און א פּויער, האַלב נאַקעט, אין א לאַנג העמד, באָרוויס, מיט'ן בלויזען קאָפּ, האַלט א קליין קינד איינגעוויקעלט אין שמאַטעס אויף דער האַנד, האָט געקניהט פאַר מענדעלען:

— פּאַטעריל אונזערער, האָב רחמנות, גיב דעם שליסעל פון צערקווע און לאָז קריסטלען דעם יונג. שוין פיער חדשים אַלט, און מיט גאָט'ס וואַסער נאָך נישט באַשפּריצט געוואָרען. עס קען אוועק־שטאַרבען אונגעקריסטעלט, וועט עס דאָן דער שטן צונעהמען.

— יאָ, און דערנאָך וועלען אייערע דעם קסיאָנדז דערצעה־לען, אַז איך האָב דעם שליסעל אָהן אָפּצאָהלונג אַרויסגעגעבען, וועט

ער מיך שמייסען לאָזען, ווי ער האָט עס געטאָן ביי יעפרעמ׳ס חתונה, נענוג קריעגט דער איד שמיץ פאַר זיין אייגענער אמונה — נאָך פאַר א פרעמדען גלויבען שמיץ צו קריעגען האָב איך קיין חשק ניט, וויל איך ניט.

— זאָלען מיר שטום ווערען, זאָלען אונזערע מיילער אָפּגע־נומען ווערען, אויב מיר וועלען איין וואָרט זאָגען, — האָט זיך דער האַלב־נאַקעטער פויער געבעטען, קניהענדיג פאַר מענדלען — העלף, פּאַטעריל אונזערער, דער יונג איז קראַנק און קען אוועקשטאַרבען — אין טייוולישע הענד וועט ער אריינפאַלען, דעם פאַטער זיינעם קומען דערנאָך דישען... האָב רחמנות, פּאַטעריל.

— נעהם דעם שליסעל, שלמה, און עפען די פויר׳ן די צערקווע אויף — האָט מענדעל איבערגעגעבען שלמה׳ן דעם שליסעל פון צערקווע, וואָס איז געהאַנגען אויפ׳ן נאַגעל אינאיינעם מיט די שליס־סלען פון די בראָנפען־קאַמער.

— גאָט וועט דיר באַצאָהלען, פּאַטעריל אונזערער, גאָט וועט דיר באַצאָהלען — האָט דער האַלב נאַקעטער פויער געקושט מענדלען דעם שטיוועל און איז ארויס מיט׳ן קינד אויף דער האַנד נאָך שלמה׳ן.

— קום, פּאַטער ,טהוט גאָט׳ס זאַך, דער איד האָט דעם שלי־סעל געגעבען, — פעדערט דער פויער דעם רוסישען פּאָפּ, וואָס איז געזעסען אויפ׳ן באַנק ביים פּיעקעליק.

נאָר דער פּאָפּ האָט זיך נישט באַוואויגען. ער האָט מיט זיין ברייטען רוקען פאַרשטעלט דעם פּיעקעליק — און איז געבליבען זיצען, אַזוי ווי ער וואָלט געווען צוגעמויערט צו דער וואַנד.

— אויף וואָס וואַרטסטו, פּאַטעריל? — האָט איהם מענדעל געפרעגט.

— געוועזן אַ פינגערהוט הייליגער וויין אין צערקווע, האָבען איהם די נשמות אויסגעטרונקען, און אָהן הייליגען בראָנפען וועט גאָט די נשמה נישט אויפנעהמען אין קריסטליכען גלויבען — האָט דער פּאָפּ געענטפערט.

— וואָס ווילסטו?

— טהו, מענדעל, אַ קריסטליכע זאַך, העלף אַ נאַקעטע נשמה קומען אונטער דעם קריסטליכען גלויבען און שענק פאַר דער צערקווע אַ פלעשעלע מיט וויין, — שלעפּט דער פּאָפּ אַ ליידיגע פלאַש פון

זייגע ברייטע טאשען ארוים און שטרעקט זי אוים צו מענדלען — גאט וועט דיר באצאהלען דערפאר. מיר זיינען ארימע מענשען.

— אוי, געוואלד, ער הויבט שוין ווידער אן! וואס האט זיך דער בעל־הגוף אנגעזעצט אויף מיר. דער קסיאנדז וועט דאך מיך צום טויט שמייסען. איך האב דאך א ווייב מיט א קינד. איך העלף גארנישט, איך טהו גארנישט, איך ווייס פון גארנישט. ווילסט דעם שליסעל פון צערקווע — נא דיר. פאר מיר באדארף איך איהם נישט. ווילסט בראנפען — נא דיר בראנפען, דערפאר האלט איך די קרעטשמע, אז איך זאל פארקויפען בראנפען, אבער וואס העלף איך? וואס? איך העלף גארנישט, איך טהו גארנישט, איך ווייס גארנישט, — האט מענדעל אנגעגאסען דעם פאפ א קווערטעל בראנפען אין פלאש אריין, ארויסשטופענדיג איהם פון קרעטשמע.

שלמה׳לע האט דעם פאפ די צערקווע אויפגעעפענט און פלינק אנטלאפען, אז ער זאל נישט אנריהרען די ווענד פון צערקווע. ער האט זיך אפגעשטעלט פון דער ווייטענס, כדי ער זאל נישט „טרפה״ ווערען, הערענדיג דאס געזאנג פון דער צערקווע. און ווען דעם פאפ׳ס באס־שטימע האט דאך דערגרייכט צו איהם אין דרויסען, האט ער מיט זיינע הענד פארמאכט זיך די אויערען, אז ער זאל גארנישט הערען, און עס זאל נישט פארשטאפען זיין מח צו לערנען תורה.

דער טאטע האט איהם שוין אפגעווארט ביי דער טיר פון קרעטשמע מיט׳ן פעקעל וועש אונטער׳ן ארים און האט איהם גענומען אין מקוה אריין אויסבאדען זיך לכבוד שבת, ווארים דער שמש האט שוין אין מארק פון שטעדטעל אויסגערופען, אז די מקוה איז אונטערגעהייצט לכבוד שבת.

אהיים געקומען פון דער מקוה אפגעצוואגענע און אנגעטהאנענע אין נייע געוואשענע העמדער מיט ווייסע ברייטע קראגענס, פארווארפען איבער די גרינע קאפאטעס, האבען זיי שוין געפונען די קרעטשמע פארוואנדעלט אין א רוהיגען שבת־נעסט. גאר ניט איז געווען דא מעהר צו דערקענען, וואס זאל דערמאנען אן א קרעטשמע. צוגעדעקט זיינען געווען די באטשקעס מיט בראנפען מיט ווייסע ליילעכער, און פארהאנגען זיינען געווען די פאליצעס מיט די סחורות מיט טיכער און ליילעכער. אויפגערוימט איז געווען די קרעטשמע

און פאַרוואַנדעלט אין אַ שבת־שטוב, ווי עס וואָלט דאָ קיינמאָל קיין האַנדעל געפיהרט געוואָרען. זיעבען כשר'ע שמאַלצענע ליכט האָבען זיך געברענט אין דעם גרויסען מעשענעם שבת'ניק, אויף וועלכען עס האָבען אַראָפּגעפינקעלט פון זיין פענדעל אַראָפּ „נרות של שבת“. צוויי פּאָר חלות, איינע אַ גרויסע, פאַר'ן אַלטען בעל־הבית, און איינע אַ קליינע פּאָר פאַר'ן יונגען בעל־הבית, זיינען געווען געגרייט אויף דעם ווייס באַצוועלטען טיש, מיט אַ גרויסען זילבערנעם בעכער און אַ קליינעם זילבערנעם בעכער. און די שוויגער מיט דער שנור זיינען געזעסען ביים טיש,ביידע אָנגעטהאָן אין לאַנגע אַראָפּגע־האַנגענע גרינע זיידענע קאַפּטענס, אין נייע באַשפּיצטע הויבען. די גלאַנצענדיגע שטערענס זיינען געווען פארבונדען מיט שטערען־טיכלעך, און איבער די הערצער — האַרץ־ברעטלעך, אויף וועלכע עס האָבען געפינקעלט די ציערונג, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון זייערע מענער. דבורה'לע, ווי קליין פאַרשטעלט יונג ווייבעל, האָט נאָכגעטהאָן אַלצדינג, וואָס די שוויגער האָט געטהאָן, און די מארושא, אָנגעטהאָן לכבוד שבת אין אַ נייע שירץ און אַ נייע טיכעל איבער'ן קאָפּ, איז געזעסען אויף אַ קליין בענקעל ביים פּיעקעליק און געקוקט מיט גדולה אויף די יונגע נייע בעל־הבית'טע. שוויגער און שנור האָבען ביידע געזונגען אַ ליעד לכבוד שבת פאַר ליכט בענשען:

איין שעהן געזאַנג וועל איך אָנהויבען צו זינגען,
מיט פרישער, פרעהליכער, הערליכער שטימע,
צו עהרען די היילִיגע מלכה, די דאָ איז וואויל בעקאַנט.
שבת איז זי מיט איהר'ן נאָמען גענאַנט.

גאָט דאָס מיט איהם דאָס ליכט רוהט,
אין מיין הויז זאָל ער שיקען די מלכה גוט.
פאַר איהרעט וועגען האָב איך דאָס הויז טון אויסרוימען.
וואָרום טהוט זי אַזוי לאַנג אין דרויסען זוימען?

פאַרוואָגלען טהוט זי גאַנצע זעקס טעג,
אַזוי ווי אַ מענש דער אין גלות איז געפּלאָגט,
ווי איין פויגעל פון איין דאַך צום אַנדערען טהוט זי פליהען,
ביז די צייט דאָס דער היילִיגער שבת קומט אַהערצוציהען...

און ווען שלמה'לע האָט גענומען דעם גרויסען סדור און האָט זיך שוין צוגעקליבען מיט'ן טאַטען אין שוהל צו געהן, האָט זיך דערהערט אַ גרויסע פּאַנסקע בייטש מיט פיעל פערד געשפּאַנט, פאַר־פאָהרט פאַר דער קרעטשמע.

— הע, זשידזשע, עפען אויף, דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פאַן דאָמבראָווסקי קלאַפּט אין טיר, עפען אויף!

— אוי, דער גרויסער וויעלמאָזשנע פאַן דאָמבראָווסקי קלאַפּט אין טיר. איך קען נישט, פריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

— זשידזשע, דרייסיג שמיץ וועל איך דיר לאָזען געבען, עפען אויף די טיר!

— איך קען נישט, פריץ לעבען, איך טאָר נישט, פריץ לעבען. עס איז ביים אידען שבת היינט!

— ווי אַזוי וואַגסטו, איד? דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פאַן דאָמ־בראָווסקי וויל אַ שנעפּסעל טרינקען.

— איך קען ניט, פריץ לעבען, איך טאָר נישט, פריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

— שטעל אַ קוואָרט אָקעוויט ארונטער אונטער דער טיר, אין דער גאַנצער שטאָדט קיין טראָפּען נישטאָ...

— איך קען נישט, פריץ לעבען. די אידענע האָט שוין די ליכט געצונדען.

— פאַרשאָלטענער איד. אַז דער איד האַלט זיין שבת, מוז גאַנץ פּוילען אָהן אָקעוויט בלייבען... — האָט זיך געהערט אַ שטימע פון דער צווייטער זייט טיר.

זעקסטער קאַפּיטעל.

אין דער ישיבה אַריין.

אַז שלמה'לע איז אַלט געוואָרען פיערצעהן יאָהר, האָט מען זיך געקליבען איהם צו שיקען אין ישיבה אריין קיין לובלין, ווי אַלע בכבוד'ע אידישע בעל־בית׳ים זיינען געפאָרען צו לערנען זיך

אין דער באריהמטער לובלינער ישיבה. מענדעל האָט זיך געקליבען קיין לובלין אויפ'ן יאָהרמארק, וואו עס האָט היי־יאָהר געזאָלט אויסזיצען דער ועד ארבע הארצות, דער אידישער סעים, פאר וועל־כען מענדעל האָט זיך געוואָלט צום ערשטען מאָל פאָרשטעלען אלס פרנס און פאר וועלכען מענדעל האָט אויך געוואָלט פאָרברענגען א וויכטיגען ענין, וואָס איז נוגע כלל ישראל.

אין א שעהנעם פרייטאג נאָכמיטאָג האָט זיך באוויזען אין זלאָטשאָוו דאָס שניידעריל, שלמה'ס מלמד. האָט ער זיך פון מוצאי שבת אָן אָוועקגעזעצט ביי מענדלען אין קרעטשמע הינטער דעם פיעקעליק מיט פינגערהוט און נאָדעל, אויפצונעהען מלבושים מיט־צונעהמען פאר שלמה'לען אין וועג אריין. דאָס „שניידעריל" האָט גענעהט מלבושים אזוי ווי פאר די אידען אמאָל אין מדבר, אז זיי זאָלען מיטוואקסען מיט די אינגלעך. דעם „עודף" האָט ער אונטער־גענעהט, אז מען זאָל קאָנען ארויסלאָזען די נאָהט און אויסציהען דאָס מלבוש. דאָס שניידעריל האָט פאר שלמה'ן אויפגענעהט א ווינטערדיגע וואטיוקע פון מענדעל'ס א מלבוש, א בגד תפארה, אויס פורפור זייד, פאר שבת און יום טוב, א פאָר ברייטע תחתונים אויס שווארצען ציץ, א צוויי־דריי פלאקסענע העמדער, און גענעהט האָט דאָס שניידעריל כשר'ע מלבושים, מיט רונדיגע קאַנטען, אז די מלבושים זאָלען נישט מחויב זיין ציצית, און געהיטען זיך פאר שעטנז, און קיין איין מינוט נישט באלמוטשעט ביים נעהען, תהלים געזאָגט אָדער משניות געלערנט אויף אויסווענינ. געזאָגט האָט מען אויף דעם שניידעריל, אז ער איז א פארבאָרגענער צדיק, איינער פון די ל"ו, אויף וועלכע די וועלט שטעהט. דאָס שניידעריל פלעגט פארפאלען ווערען אויף עטליכע וואָכען פון שטעדטעל און אויפ־האלטען זיך אין די געדיכטע וועלדער. טיילמאָל פלעגט ער פלוצים ארייַנפאלען ערב שבת צו אן איינזאמען אידישען ארענדאר אין א אידישער קרעטשמע און פלעגט פאר דעם פראָסטען אידען קידוש מאכען, אָדער באוויזען זיך צו אן איינזאמער קינפעטאָרין אין דער וואך־נאכט אין א פארוואָרפענער קרעטשמע און מלחמה האלטען מיט דער לילית, וואָס איז געקומען דאָס קינד טויטען... געזאָגט האָט מען, אז גרויסע נשמות קומען צום שניידעריל אין וואלד, וועלכע לערנען מיט איהם די סודות פון דער תורה. מלבושים, וואָס דאָס

„שניידעריל״ האָט אויפגענעהם, איז געווען אַ סגולה פאַר פאַרשיע־דענע קרענק. מען פלעגט זיי אָנטאָן אַ חולה מסוכן, איז ער געזונד געוואָרען, אַ שווערע געווינערין — האָט זי דאָס קינד געבוירען.

ביי מענדלען אין שטוב האָט מען אויף דעם שניידעריל גע־קוקט ווי אויף אַ הייליגען, און אויף זיין ארבייט ווי אויף הייליגע ארבייט. אַ שטילקייט האָט געהערשט ביים גרויסען פּיעקעליק, וואו דאָס שניידעריל איז געזעסען און גענעהט די מלבושים פאַר שלמה־לען. מען איז זיכער געווען, אַז דעם שניידעריל׳ס מלבושים וועלען איהם אָפּהיטען פון אַלעם שלעכטס און באַשיצען איהם דורך די גאַנצע לאַנגע צייט, וואָס שלמה׳לע וועט זיין ווייט פון דער היים צווישען פרעמדע מענשען...

דעם שבת בעפאָר שלמה׳לע איז געפאָהרען אין ישיבה, איז ער געזעסען אין דער גרויסער שטוב, אויף דער האָלצערנער באַנק, און געלערענט זיין שיעור (קיינער איז ניט געווען. טאַטע־מאַמע זיינען געשלאָפען אונטער אַ דעק), האָט די אַלטע דיענסט מארושא גענומען דבורה׳לען, זיין ווייבעל, און איהר אויסגעפּוצט אין איהרע שעהנסטע קליידער. אַ ווייס געוואשען, גענאָדעלט פריסקעלע, וואָס איז געווען אויפגעשטעלט און פאַרדעקט די אויערען, אין אַ ווייס געהאָפטען שערצעל איבער דעם גרינעם זיידענעם קליידעל און באַלאָדען זי מיט אַ בארנע און אַ עפּעל און האָט זי אריינגעשיקט צו שלמה׳לען. אַליין האָט זי זיך, די אַלטע, אוועקגעשטעלט הינטער דער טיר און האָט דורך אַ שפּאַרע אריינגעקוקט. דבורה האָט דערזעהן איהר מאַן, איז זי ביי דער טיר געבליבען שטעהן, אריינ־געשטעקט דעם פינגער אין מויל אריין און מיט דער צווייטער האַנד האָט זי געהאַלטען איהר ווייס שערצעל. שלמה׳לע האָט ווייטער געלערענט, געוואָרפען אויף איהר אַ בליק און ווייטער געלערענט. דאַן איז דאָס ווייבעל פּלוצים צוגעגאַנגען צו איהם, און האָט זיך אוועקגעשטעלט נעבען איהם. שלמה׳לע האָט צוגעמאַכט די גרויסע גמרא און אָנגעקוקט זי.

אַ לאַנגע צייט האָבען זיך מאַן און ווייב אָנגעקוקט שווייגענדיג. דערנאָך האָט דאָס ווייבעל אָנגענומען אַ ציצה פון זיין לאַנגען ארבע

כנפות, וואָס האָט צוגעדעקט איהם אין גאַנצען:

— דו פאָהרסט אוועק?

— יא! — האָט שלמה׳לע געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט אוועקפאָהרען.

— איך מוז פאָהרען אין דער ישיבה אריין תורה לערנען.

דער רב האָט געהייסען.

— און ווען וועסטו טהאָן צוריקקומען?

— ווען איך וועל שוין זיין גרויס אויפגעוואַקסען, און גאָר אין דער תורה הקדושה קענען גוט לערנען.

א ווײלע האָט ווידער דאָס קינד געשוויגען. דאַן האָט זי זיך פּלוצים אָנגערופען:

— איך וויל אהיים געהן, צו דער מאַמען אהיים.

— דו קענסט נישט אהיים געהן צו דיין מאַמען אהיים. דו מוזט דאָ בלייבען, ווייל דו ביזט צו מיר מקודש געוואָרען כדת משה וישראל.

— איך בין צו דיר נישט מקודש געוואָרען.

— געדענקסט דענסטמאָל, ווען מיר זיינען ביידע אונטער דער חופּה געשטאַנען, ווען מען האָט די שוהל מחנך געווען, און איך האָב דיר א רינגעלע אָנגעטהאָן.

דאָס מיידעל האָט אויף דעם גאָרנישט געקענט ענטפערען.

— און איך וויל יא אהיים געהן. איך וויל דאָ נישט זיין — האָט זיך דאָס מיידעל פּלוצים אָנגערופען, צובויגענדיג איהר קעפּעל צו איהם.

— פאַרוואָס?

— פאַר אזוי.

— פאַרוואָס פאַר אזוי?

— דערפאַר וואָס דו פאָהרסט אוועק.

— און אז איך וועל דיר עפּעס מיטברענגען, וועסטו דאָ בלייבען?

— וואָס וועסטו מיר מיטברענגען?

— וואָס זאָל איך דיר מיטברענגען?

— א פּאָר גאָלדענע שיכעלעך, ווי דיין מאַמע האָט, אויף הויכע אָפּצאַסען.

— יאָ, איך וועל דיר מיטברענגען.

— מיט גאָלדענע שנירען?

— יאָ, און וועסט נישט אהיים געהן?

— ניין, איך וועל גאָרנישט וויינען.

— אזוי האָב איך דיך ליעב, — האָט זיך אָנגערופען שלמה׳לע און געגלעט זי איבער׳ן הייבעל.

— און איך דיך אויך, — האָט זיך אָנגערופען דבורה און געצויגען זיין ציצה פון ארבע כנפות.

— א ווייל׳ע האָבען ווידער דאָס פּאָר פֿאָלק געשוויגען.

פּלוצים האָט זיך דבורה אָן עפּעס דערמאָנט.

— א עפּעל ווילסטו?

— יאָ, — שאָקעלט דאָס אינגעל מיט׳ן קאָפּ.

דבורה נעהמט ארויס פון דעם טעשעל פון שערצעל אַן עפּעל און גיט איהם.

— פון וואנען האָסטו?

די מארושא האָט מיר געגעבען. פאר דיר אַן עפּעל, און פאר מיר א בארנע, — נעהמט דאָס מיידעל ארויס א בארנע פון צוויי־טען טאש.

דאָס פּאָר פֿאָלק האָבען זיך אוועקגעזעצט אויף דער האָלצערנער באַנק עסען דאָס אויבסט.

— נא, פארזוך פון מיין בארנע, — זאָגט דאָס ווייבעל.

— נא, פארזוך פון מיין עפּעל, — זאָגט דער יונגערמאַנטשיק.

און צו מאָרגענס אין דער פריה, ווען די ערשטע בלאַסקען פון דעם רויטען מאָרגענשטערען, וואָס האָבען באַגאָסען א האַלבען הימעל, האָבען אַנטפּלעקט די וועלט פון דעם נאַכט־סוד, איז הלל, דער פּערדס־יונג, פאַרפאָהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע. פון דער קרעטש־

מע האָט מען אָנגעהויבען ארויסצוטראָגען קישענס און דעקען און טיכער, און זעקלעך און טאַרבלעך עסען מיט באַטשקעס בראַנפען, וואָס מען האָט אָנגעגרייט פאַר דער גאַנצער נסיעה, וועלכע האָט געזאָלט פאַרנעהמען צוויי־דריי וואָכען פון זלאָטשאָוו קיין לובלין. אויף דער בויד האָט זיך אויך אויפגעזעצט חיים דער פאַטשטאַרוש, אָדער ווי מען האָט איהם גערופען: דער „שומר ישראל“, וועלכען מען האָט מיטגענומען צו היטען פאַר „גזלנים“. חיים איז געווען א הויכער, שטאַרקער איד, וואָס האָט געקענט רייטען אויף א פערד און האָט געוואוסט איינער אליין פון אלע אידען פון שטעדטעל ווי אומ־צוגעהן מיט א ביקס און פראַך. בעקליידעט איז געווען חיים אין זיינע אמט־קליידער, ווי א אידישער סטראַזשניק, מיט א ביקס פון פאַרענט און א ביקס פון הינטען, און אַרום בויך א גרויסען גאַרטעל, אויף וועלכען עס האָט געהאנגען א האָרן מיט פראַך.

געווען איז חיים א קהל'ישער מענש. קהל פלעגט איהם באַנוצען פאַר א שליח בית־דין, ווען מען האָט באַדאַרפט שיקען א שליח פון איין ישוב צום אנדערען מיט א שליחות, אָדער ווען קהל האָט באַדאַרפט ארונטערפאָדערען צום בית־דין א „תקיף“, וועלכער האָט נישט געוואָלט קומען, האָט מען געשיקט חיים פאַטשטאַרוש ער זאָל איהם ברענגען בחזקה.

חיים פאַטשטאַרוש האָט געהאַט אויסצופיהרען אין שטעדטעל אלע פונקציעס, ביי וועלכע מען האָט באַדאַרפט ארויסווייזען גבורה. און אזוי ווי זיין פערזאָן אליין האָט נישט געקענט ארויסברענגען פיעל גבורה — האָט ער זיך באַקליידעט מיט כלי־זין. מיט דער בויד איז אויך מיטגעפאָרען ר' יונה אייבשיטץ, דער מגיד פון שטעד־טעל, וועלכער האָט יעדען שבת נאָכמיטאָג א מוסר־דרשה געזאָגט, וואו ער האָט געשילדערט מיט העלע פאַרבען דאָס גיהנום מיט אלע זיינע קעסעל־גריבער און דאָס גן־עדן מיט אלע זיינע מדרגות. ר' יונה איז געווען אזוי אויסגעקאָכט אין גיהנום, אז ער האָט געוואוסט פון אלע קאַלך־אויוועגס און פייערדיגע טעפּ, ווי ער וואָלט געווען א תושב פון דאָרט. יעצט האָט ער זיינע דרשות צונויפגעזאַמעלט אין א ספר און פיהרט עס קיין לובלין פאַרצולעגען זיין ספר פאַר'ן „ועד ארבע הארצות“, צו באַקומען דעם רשות דאָס ספר צו דרוקען. אויך צו קריעגען א הסכמה פון א גדול־הדור פאַר'ן ספר און אגב,

אין דער צייט פון יריד, ווען עס זיינען פארזאמעלט געווען אזוי פיעל עשירים סוחרים, זעהן וועגען א נגיד, וואס וועט זיך וועלען פארדיענען חלק לעולם הבא און ארויסגעבען דאס ספר אויפ׳ן חשבון הגביר...

ענדליך איז אויך ארויסגעקומען פון קרעטשמע מענדעל מיט זיין אינגעל שלמה׳לען. די אלטע מארושא, וועלכע האט איהם נאכ־געטראגען דאס קעסטעל, האט איהם צוגעוואונשען אויף אידיש, אז ער זאל באגעהרען צו לערנען. די מאמע מיט׳ן ווייבעל זיינען געשטאנען פאר דער טיר פון קרעטשמע:

— פאר וואס געזעגענסטו דיך ניט מיט דיין ווייבעל, שלמה׳־לע? א מאן פאהרט אוועק אויף אזא לאנגע צייט, באדארף זיך גע־זעגענען מיט׳ן ווייב, — האט דער פאטער געזאגט.

שלמה׳לע אין דער לאנגער קאפאטע, וועלכע האט זיך איהם נאכגעשלעפט נאך די פיס, אין גרויסען געלען שטריימעל, איז צו־גאנגען צו דבורה׳ן, וועלכע איז געשטאנען ביי דער שוויגער, און ניט קוקענדיג אויף איהר, נאר ערגעץ אין א זייט, האט ער געזאגט:

— בלייב געזונד, דבורה!

דאס מיידעל האט געשוויגען.

— זאג דיין מאן: „פאהר געזונדערהייט און באגעהר צו לערנען״, האט איהר די שוויגער געלערענט.

— פאר געזונטערהייט און באגעהר צו לערנען — האט דאס מיידעל נאכגעזאגט דער שוויגער. ווי אויך צום ערשטען מאל זייט די קינדער האבען חתונה געהאט, האבען זיי זיך געשעהמט צו קוקען איינער דעם אנדערען אין פנים אריין.

שוין האט שלמה׳לי געוואלט צוגעהן צו דער בויד, נאר אין דער לעצטער מינוט האט זיך די מאמע נישט געקענט איינהאלטען. זי איז אויפגעפאלען אויף איהר בן־יחיד און איהם באגאסען מיט טרעהרען און מיט קושען. — גאט זאל זיין דיין שיצער, ווילאנג איך וועל דיך נישט זעהן — און נאך איהר די קאזאטשקע דיענסט, נאך דאס יונגע ווייבעל האט געקוקט ערנסט צו דער ערד.

— יוכבד — האט זי מענדעל דערמאנט — גאט האט דיך מזכה געווען און דו שיקסט דיין זוהן אין ישיבה אריין, וואו עס

זיינען לומדים און גאונים, און דו וויינסט?

— פאר גאָט׳ס זכות — האָט זיך די מוטער די טרעהרען גע־ווישט מיט׳ן פארטוך.

שלמה׳לע האָט זיך מיט׳ן ארבעל אָפּגעריבען דער מוטער׳ס קושען פון באַק און איז אַרויסגעשפּרונגען אויף דער בויד.

„מיט׳ן רעכטען פוס, אין רעכטען וועג,
וואו קיין רוח־רעה רוהט,
נאָר אייטעל גוט׳ס
און לויטער רוח! —

האָט די מוטער איהם צוגעוואונשען.

לאַנגזאַם איז די פוהר איבערגעפאָהרען דאָס שלאָפענדע שטעד־טעל און איז אַרויסגעקומען צווישען די פּריצ׳ישע פעלדער. די גע־שניטענע בינדלעך ברויט, וואָס זיינען געלעגען אין פעלד, האָבען זיך געגילדעט אין דער זון. די גרעזער זיינען פייכט געוועזן פון דער פריהמאָרגען־ראָסע, און אין דעם ריינעם פרישען חלל האָבען זיך געקייקעלט קליינע וואָלקענדלעך רויך פון די פויערישע שטרויענע דעכלעך, וועלכע האָבען היימיש געמאַכט דאָס לאַנד ארום און ארום. אָבער וואָס וויטער מען איז געפאָהרען און וואָס מעהר די זון האָט צו־וואָרימט דעם אויפקומענדיגען טאָג, אַלץ ווינציגער זיינען געוואָ־רען די באַארבייטע פעלדער און די וועלט האָט זיך פונאַנדערגעגאָסען אין אַ לאַנגער וויטער אונענדליכקייט... און מענדעל׳ס בויד איז פארבלאָנדזשעט געוואָרען אין אַ ים מיט הויכען שמעקעדיגען גראָז, מיט פארשיעדענפארביגע בלומען — אָהן אַ שטעג און אָהן אַ וועג. ווי וויט דאָס אויג האָט נאָר געקענט דערגרייכען האָט זיך געזעהן גאָט׳ס באַפלאַנצטע וועלט. טיילמאָל נאָר האָט זיך אויף אַ בערגעל פארקליבען אַ וועלדעל פון יונגע ווייסע ווייערבען, בוימעלעך, וועלכע האָבען מיט זייערע דינע איידעלע צווייגען־ריטלעך געפלאָכטען אַ דעליקאַטען געוועב, און הינטער דעם געוועב האָבען אַרויס־געקוקט ווייסע אָפּגעריסענע וואָלקענדלעך, וואָס האָבען זיך געטראָגען, ווי סטאַדעס שאָף, איבער דעם אונענדליכען הימעל...

דאָ און דאָרט האָבען די בוימעלעך באַשאָטענט אַ שטיק פעלד און דאָס גרינס אונטער דער טונקעלקייט פון שאָטען האָט פאַר־געשפּיעלט פון ליכטיגען פעלד. און דאָרט האָבען אַ קופּקע רויטע ווילדע מאָן־קעפּלעך אויפגעפלאַמט אין די הערליכקייט פון דער זון — אַזוי האָט די סטעפּ געשפּיעלט מיט איהר ליכט און פאַרב פון איהרע פאַרשיעדענ־פאַרביגע בלומען און גרעזער — פאַר קיינעם נישט, נאָר פאַר זיך און פאַר גאָט, איהר באַשעפער...

דער שמאָלער שטעג, וואָס האָט געפיהרט פון שטעדטעל באַרג אַרויף אין טהאָל אַראָפּ, איז פאַרטרונקען געוואָרען אין דעם ים גראָז און מען האָט נישט געוואוסט, וואו עס פיהרט דער וועג. דענסמאָל האָט הלל, דער פערד׳ס־יונג, פריי געלאָזט די פערד, אַז זיי זאָלען מיט זייערע נאָז־לעכער דערשמעקען דאָס וואַסער פון אומאַן. די פערד פלעגען פון צייט צו צייט אויפהויבען זייערע קעפּ, אויס־שטעקען זייערע פייכטע נאָזדרעס און היוך שנאָרכען אין דער לופטען און באַלד האָבען זיך זייערע רוקענס טיעפער געשטעקט אין די כאָמוטעס און מיט מעהר אימפּעט געלאָזט זיך לויפען אין האַרץ פון סטעפּ.

זיבעטער קאַפּיטעל

אין האַרץ פון סטעפּ

אַז די בויד איז אַריינגעקומען אין די טיעפעניש פון סטעפּ, האָט אַ געהיימער שרעק געאַנגסט די הערצער פון אונזערע רייזענדע. מיט אונרוהיגע אויגען האָבען זיי זיך אָנגעהויבען איבערצוקוקען, אויב עס ווייזט זיך נישט פון צווישען די גרעזער אַרויס אַ גרין טאָטעריש קאַפּעל, אויב עס קוקט נישט פון צווישען די בושעס אַרויס אַ ווייסע שעפּסען־היטעל פון אַ קאָזאַק. די סטעפּ ביז אומאַן איז געווען אין סכנה. עס פלעגען אַריבערקומען צו שווימען פון יענער זייט דניעפּער די זאַפּאָראָזשצעס און לויערען אויף די אידישע

סוחרים. אפילו די טאַטערס זיינען אויף לייכטע שיפלעך פון זייער לאַנד מיט׳ן דניעסטער אראָפּגעקומען און באַהאַלטען זיך צווישען די גרעזער אין דער סטעפּ, אָפּוואַרטענדיג אידישע בוידען מיט רייזענדע, וועלכע זיי האָבען גענומען געפאַנגען און אַוועקגעפיהרט אויף די שקלאַפען־מערק קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אָדער קיין סמירנע, וואו זיי האָבען געוואוסט, אַז די טערקישע אידען וועלען פאַר זיי געבען פיעל אויסלייז־געלד. שווער איז דורך דעם געוואָרען דאָס האַרץ פון מענדלען און ער האָט געקוקט מיט האָפנונג און טרייסט אויף דעם רעטער חיים פּאָטשטאַרזש, וואָס איז געזעסען אויפ׳ן קאַרשעל פון בויד. אָבער דער „שומר ישראל״ איז געווען איינגעקוועטשט אין דרייען אויפ׳ן קאַרשעל, זיין נאָז באַגראָבען אין וואַלד האָר פון זיינע וואָנסעס און זיינע אויגען צוגעדעקט אונטער די שוואַרצע געדיכטע ברעמען און האָט געשלאָפען דעם שלאָף פון די גערעכטע...

נאָר בחנם האָט זיך מענדל און די זייניגע געשראָקען פאַר דער סטעפּ. גאָר נישט איז געווען אַזוי רוהיג ווי די סטעפּ. רוהיג מיט איהר שפּיעל און געזאַנג, וואָס זי האָט געזונגען אין דעם הערליכען טאָג מיט איהרע מיליאָנען טענער און קאָלירען פון איהרע גרעזער און בלומען. עס האָבען געזשומעט און גערויעט זיך צווישען די גרעזער די פאַרשיעדענאַרטיגע ביהנען און פליעגען, און האָבען אויס־געזעהן, ווי אַ לייכטענדער, פאַרשיעדענפאַרביגער וואָלקען פון שטויב וואָלט זיך אויפגעהויבען פון די בלומען. פליהענדעס, לעבעדיגעס בלי־העכטס באַהעפט זיך אין דער לופטען, אַזוי ווי די פאַרבען־רייכע גע־פליעגעל־ווערים וואָלטען אַרויסגעקומען פון די בלומען און געלויכטען מיט דער זילבער ליכט און פאַרב. דער טאָג האָט זיך פונאַנדער־געבליהט אין דער סטעפּ און די זון האָט צוגליהט יעדעס גרעזעל. די סטעפּ האָט פאַרשמעקט מיט איהרע ריחות. זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געגאָסען פון די ווייסע האָניג־בלומען און אָנגעפילט די ביינער פון יעדער באַשעפעניש מיט אַ זיסער שלאָפענדיגער לוסט און בענקשאַפט.

אָפטמאָל האָט דאָס טאָפען פון די פערדישע פיס אויפגעוועקט אַ שלאָפענדיגע מחנה פויגעל. פון צווישען די הויכע גרעזער אַרויס האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען אין דער לופטען שאַרען שוואַרצע פויגעל, געקרייזעלט זיך איבער דער בויד, אויפוועקענדיג יעדעס

שלאָפענדיגע באַשעפעניש פון די גרעזער אַרוים מיט זייערע געשרייען און געפליגעל־רווישען. דאַמאָלסט איז די גאַנצע סטעפ וואַך געוואָרען. די סטעפ האָט געזערדט מיט לשונות פון געפליגעל און קריכענדעס, פון בליהענדעס און שפּראָצענדעס. פון אַלע בושען און בלומען קשאַקעס האָבען זיך אָנגעהויבען צו טראָגען פאַרשיעדענפאַרביגע וואָלקענדלעך געפליגעל ווערים, וואָס זיינען אויפגעוואַכט געוואָרען פון דעם געשריי פון די פויגעל, און מען האָט שוין מעהר נישט געקענט זאָגען, וועלכעס עס זיינען בלומען און וועלכעס געפליגעל...

טיילמאָל האָט די בויד אָנגעטראָפען אויף אַ פאַרהוילען סטאַוועל. אַ קוועלכעל האָט זיי פלוצים איבערראַשט פון צווישען די גרעזער אַרוים, אָן איינזאַמער רויב־פויגעל, וואָס האָט געלויערט אויף אַ פיש אָדער אויף אַ וואָרעם, וואָס האָט זיך געקרייזעלט איבער דעם גערונצעלטען וואַסערעל. דערשראָקען איז געוואָרען דער איינזאַמער רויב־פויגעל פון די פערדישע טריט און האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען צו די וואָלקען צו, אויפוועקענדיג די גאַנצע סטעפ מיט זיין ליארם־געשריי. עס האָבען איהם אָפּגעענטפערט אונזעהבאַרע ברואים, וואָס זיינען ערגעץ־וואו פאַרבאָרגען געווען אין דער טיעפעניש פון די גרעזער, אַזוי ווי זיי וואָלטען איינער צו דעם אַנדערען געטראָגען די שלעכטע בשורה: אַנטלויפט, אַנטלויפט, דער מענש קומט די סטעפ צו באַזיגען!...

אָבער אונזערע פּאַסאַזשירען האָבען דאָס אַלץ ניט געזעהען. פאַרטהאָן זיינען זיי געווען מיט זיך. הלל, דער פערדס־יונג, וועלכער האָט זיך גוט אָנגעגעסען מיט דער איבערגעבליבענער געפילטער קישקע פון די שבת מלוה מלכה'סדיגע סעודה, וואָס יוכבד האָט איהם מיטגעגעבען אויפ'ן וועג, איז אַ ביסעל שווערליך געוואָרען. דער האָניג־געשמאַק האָט אין די ביינער געגאָסען, אין מויל איז טרוקען געווען און עס האָט זיך געוואָלט שלאָפען פון די ריחות פון סטעפ וואָס האָבען אין קאָפּ געשלאָגען. איז נאָכדעם ווי די פערד אין סטעפ האָבען מעהר ניט געדאַרפט זייער וועג־ווייזער, איז ער איינגעשלאָפען. אָבער דאָך די פערד האָבען געפיהלט אויף זיך די וואַכעדיגע נאָז פון זייער שומר אָנשטאָט זיין שלאָפענדיגעס אויג... זיין שנאָרכען האָט אָנגעשטעקט דעם „שומר ישראל” חיים

פּאַטשטאַרש, וואָרים אַזוי ווי הלל איז געווען אַ גרויסער עסער, אַזוי איז חיים געווען אַ גרויסער טרינקער. „ער האָט אַנדערש ניט געקענט ארויסווייזען זיין גבורה, אין וועלכער קהל האָט זיך אַזוי שטאַרק געגויטיגט נייערט ער האָט געמוזט צוערשט אָנצינדען זיין כעס מיט אָקעוויט" (אַזוי ווערט אָפּיציעל דערצעהלט פון איהם אין פּנקס פון זלאָטשאָוו). אַ איד אַ מיושב׳דיגער מיט אַ ווייב און אַ פּאָר קינדער־לאַך האָט אַנדערש ניט געקענט „איינשטעלען זיין לעבען" צו נעהמען דעם „משחית" די ביקס אין האַנד אַריין סיידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. ניכטערערהייט האָט ער מורא געהאַט פאַר אַ ביקס, פאַר אַ פערד און פאַר אַ הונד, ווי יעדער איד. און אַז מען האָט געדאַרפט איהם שיקען מיט אַ שליחות איבער׳ן סטעפּ אין צווייטען שטעדטעל, אָדער שיקען איהם אַרונטערברענגען דעם תקיף צום בית־דין, אָדער אימיצען מלקות שלאָגען, אָדער אין פּאָליש פאַרשפּאַ־רען אויף די קייט, האָט ער אַנדערש ניט געקענט אויספיהרען זיין שליחות סיידען ער האָט זיך פריהער אַנגעטרונקען. אויך יעצט בעפאָר ער איז געגאַנגען זיך אונטערנעהמען די נסיעה קיין לובלין איבער דער סטעפּ האָט איהם מענדעל פריהער גוט אָנגעטרונקען און איבער דעם גאַנצען וועג אויפגעהאַלטען זיין קריעגערישען גייסט און העלדישען מוטה מיט׳ן ביטערען טראָפּען, וואָס מענדעל האָט מיטגענומען אין זיין בויד. קוים האָט דער אידישער סטראַזשניק געטרונקען פון דעם אויפמינטערענדען טראָפּען, אַזוי האָט ער זיך אָנגעקליידעט מיט גבורה ווי אַ פּוילישער חראַנזע. און אויך איצט, ווען ער האָט זיך אַרויפ־געזעצט אויף דער בויד, האָט ער מאַניפעסטירט זיין גבורה דערמיט, וואָס ער האָט גלאַט אַזוי נישט מיר, נישט דיר, געהאַלטען די ביקס אויפ׳ן פּלייצע, צוליעב וואָס מענדעל האָט זיך זעהר געשראָקען, אַז דער „משחית" זאָל ניט פון דער העלער הויט אויסשיסען... נור אַזוי ווי חיים האָט געזעהען, אַז זיין גבורה בעדאַרף מען נאָך ניט, קיין גזלנים בעווייזען זיך ניט, און דער קריעגערישער מוטה, וועלכען דער אָקעוויט האָט אַזוי געוועקט, געהט פערלאָרען אין ניוועץ — האָט ער איהם אָנגעווענדעט אויף זיין שנאָרכען. זיין שנאָרכען, וואָס האָט זיך געהערט פון זיינע ברייטע נאָז־לעכער, וואָס האָבען אַרויס־געשטאַרט פון זיין בעהאָרט פּנים ווי צוויי קוימענס פון אַ שטרויענעם דאַך, איז געווען ווי דאָס כאָרכלען פון אַ הייזעריג־געוואָרענעם יעגער־

הארן.

דער אנטרייבער און דער שומר האבען זיך אזוי לאנג געשאקעלט אויפ'ן קארשעל פון בויד ביז זיי זיינען איינם דאס אנדערע געפאלען אין די ארעמס און ארומגעהמענדיג זיך ווי א געטרייע פאר, האבען זיך זייערע נעז־טענער פעראייניגט אין הארמאניע, און זיי האבען מיט זייערע נעזער אויפגעשראקען די האזען פון זייערע פארבארגענישען ארוים.

דערפאר אבער האט מענדעל מיט ר' יונה'ן גערעדט פאר די שלאפענדע. נאך דעם ווי מענדעל האט זיך אביסעל בערוהיגט איבער דעם פחד פון די יונים האט ער זיך אנגעהויבען ארומצוקוקען איבער גאט'ס וועלט, און געזעהן ווי גרויס זי איז און ווי לעער פון מענשען זי איז, האט זיך איהם פארגלוסט די גאנצע סטעפ צו בעזייען מיט אידישע ישובים. וויפיעל אידישע שטעדט און שטעדטלאך וואלט מען געקענט אויסזעצען איבער דער סטעפ, שוהלען בויען, בתי מדרשים, מקוות, און ישיבות. און טאקע האנדעל אויך. יעדען חודש אין אנ־אנדער שטאדט אנאנדער יאהר־מארק. די פעלדער זיינען פול מיט תבואות און אויסגעפאהרענע וועגען פיהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער אריין און אידען פאהרען איבער די וועגען מיט בוידען סחורה און האנדלען. און די תורה איז פארשפרייט איבער גאנץ אוקראינע. ווארים וואו ברויט דארט איז תורה. און טאקע מענדעל איז א גרויסער סוחר און א פרנס פון א גאנצען ישוב... ער האט זיינע געדאנקען מיטגעטהיילט ר' יונה'ן.

— גרויס איז גאט'ס וועלט, ר' יונה — האט מענדעל געזאגט מיט א קרעכץ — און די ערד וואו מיר פאהרען דא איז גוט, ר' יונה, שווארצע ערד, מען דערקענט זי לויט די גרעזער. וואו מיר פאהרען דא, ר' יונה, וועלען אמאל אידישע ישובים זיין. אידישע שטעדט־לאך וועלען זיין אויסגעשפרייט איבערן גאנצען לאנד. אידען וועלען האנדלען, פיהרען סחורות פון איין שטאדט אין די אנדערע, און ישיבות מאכען, און די תורה וועט זיין פערשפרייט.

א מינוט האט ר' יונה שטיל געשוויגען, אויסגעהערט וואס מענדעל זאגט, דערנאך האט ער זיך אבגערופען:

— די ערד איז דא גוט, דאס לאנד גרויס, נור קיינער איז נישטא ווער עס זאל גאט'ס נאמען דערמאהנען, א ברכה מאכען, דאווגען אויף

איהר. דורך דעם איז זי פול מיט שדים און רוחות רעות. און דו מיינסט, פרנס, אז דאָס זיינען פּראָסטע פויגעל וואָס לויפען אונז נאָך דער בויד, פּראָסטע גרעזער, אָדער ביהנען, אָדער ווערים? דאָס זיינען אַלץ נשמות, פאַרפאַלענע, פאַרבלאָנדזשעטע אין די וועלדער, אין די מדבריות, וואַרטען אויף אַ תיקון, געזעהן אַ בויד מיט אידען לויפען זיי נאָך, ווילען כאַפּען אַ וואָרט תורה, אַ ברכה, כדי זיי זאָלען קריגען דורך אונז אַ תיקון און צוקומען צו זייער רוה... אם ירצה השם, ווען אידען וועלען דאָ קומען און זיך בעזעצען, שוהלען און בתי מדרשים בויען, דאַוונען און לויבען גאָט, וועלען זיי די רוחות רעות פאַרטרייבען. עס וועט ווערען אַ ריין מקום און אַ ישוב.

— מיינט איהר, ר' יונה, אז דאָ וועט אַמאָל אַ ישוב זיין, אידישע שטעדטלאַך און בתי מדרשים?

— אודאי אזוי! — ווי אַנדערש? דאָס מקום איז דאָך אָנגע־גרייט פאַר אידען. ווען די גויים האָבען די אידען זעהר שטאַרק גע־פּלאָגט אין גלות, און די שכינה כביכול האָט געזעהן, אז עס נעהמט גאָר נישט קיין קץ און קיין ענד, דאָס ביסעלע אידעלאַך קען, חלילה, אונטערגעהן, אזוי איז זי געקומען, די שכינה, פאַר'ן רבונו של עולם זיך אוים'טענה'ען מיט איהם, און האָט צו איהם אזוי געזאָגט: ווי לאַנג איז דער שיעור? די טויב אַז דו האָסט אַרויסגעשיקט פון די תיבה, ווען דער מבול איז געווען, האָסטו געגעבען אַ אוילבערט צוויי־געל, אַז זי זאָל האָבען וואו איהרע פיס אָפּצורוהען אויפ'ן וואַסער, און דאָך האָט זי ניט געקענט אויסהאַלטען דאָס וואַסער פון מבול און איז צוריקגעקומען אין דער תיבה אריין, און מיינע קינדער האָסטו אַרויסגעשיקט פון דער תיבה אין אַ מבול אריין און גאָרניט האָסטו בעשאַפען אויף וואָס זייערע פיס זאָלען זיך האָבען אָבצורוהען אין גלות? אזוי האָט גאָט גענומען אַ שטיק ארץ־ישראל, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך באַהאַלטען אין די הימלען ווען דאָס בית המקדש איז חרוב געוואָרען און עס אַראָבגעשיקט אויף דער ערד אַראָב און גע־זאָגט: זיי אַן אָברוה פאַר מיינע קינדער אין גלות. דורך דעם הייסט עס פּוילין. פּה—לין, דאָס מיינט מען, אז דאָ זאָלסטו נעכטיגען אין גלות. דורך דעם האָט דאָ דער שטן איבער אונז קיין שליטה ניט, און די תורה איז פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער מדינה: שוהלען, בתי מדרשים און ישיבות, גאָט צו דאַנקען.

— און וואָס וועט זיין לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען? וואָס וועלען מיר טהאָן מיט די שוהלען און די ישובים וואָס מיר האָבען געבויט אין פוילען? — האָט זיך מענדעל פלוצים דערמאָנט אין זלאטשאָוו.

— ווי הייסט? לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען וועט אודאי גאָט איבערפיהרען פוילען מיט אלע איהרע ישובים, בתי מדרשים און ישיבות קיין ארץ־ישראל. ווי דען אנדערש?

מענדעל האָט זיך אין גאנצען בארוהיגט. נישט נור בלויז פאר זיין זלאטשאָוו נור פאר גאנץ פוילען וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געקענט צורעכט מאכען אין זיין מוח וואָס וועט ווערען דערמיט ווען משיח וועט קומען.

און נאָך דעם ווי מענדעל האָט בארוהיגט זיין גייסטיגען הונגער, האָט זיך אָנגעהויבען צו וועקען זיין קערפערליכער הונגער. דער יונג הלל האָט איהם געהאָלפען דערמאָנען מיט בעטלענדיגע בליקען, און דער שומר ישראל האָט זיך געקראַצט אין קאָפ, אין באָרד און די פאות דורך דער גאנצער צייט וואָס דער מגיד האָט גערעדט און די לופט פון סטעפע האָט גערייצט. און באלד האָבען זיי געפונען א קוואלבעל, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט די הענד וואשען.

יוכבד'ס פעטע געטריקענטע קעזלאך, שווארצע רעטאך און שטאר־קע אָקעוויט האָט געקוויקט דעם קערפער, ווי ר' יונה'ס ווערטער — דעם גייסט. און ווען קערפער און גייסט האָבען זיך געזעטיגט האָבען זיך אלע איבערגעגעבען אין די אָרעמס פון שלאָף, און איבערגעלאָזט די פערד אליין זיך צו געפינען דעם וועג נאָך אומאַן. און די פערד האָבען אויסגעשמעקט דעם אומאנער וואלד פון סטעפ ארוים און ווען די זונן האָט זיך אָנגעהויבען צו זעצען און פעראייניגט דעם הימעל מיט'ן סטעפ אין איין רויטען פייערדיגען פלאַם, האָט זיך אָנגע־הויבען אויפ'ן עק־האָריזאָנט צו שווארצען דער אומאנער וואלד און אינאיינעם מיט'ן שטילען אבענד זיינען זיי אריינגעפאָהרען אין די בראהמע פון אומאַן.

אַכטער קאַפּיטעל

די אסיפה פון די פּרנסים.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מענדעל'ס בויד פאַרפאָהרען פאַר ר' ברוך שענקער'ס אכסניא אין דער אידישער גאַס אין נעמיראָוו. הלל האָט אָנגעטראָפען דעם אַריינפאָהר פון דער אכסניא באַלעגט מיט בוידען און פוהרען.

— העי, מאַכט פּלאַץ פאַר דעם פּרנס פון זלאַטשאָוו; רוק זיך דו פאַרד־יונג, מצרים'ס מכות אויף דיין קאָפּ. מאַכט פּלאַץ, דער פּרנס פון זלאַטשאָוו פאָהרט, געהערט? — האָט דער פערדס־יונג געשריען.

— שריי ניט אַזוי, „מלך אביונ'ס" משרת; מצרים'ס מכות מיט די קללות פון דער תוכחה צולעגט אויף דיין קאָפּ. ר' זכריה סאַבילענקי, דער פּרנס פון טשיהרין, זיין בויד שטעהט, דרך ארץ! — האָט מען געשריען פון דער צווייטער בויד.

געהערט וועמעס בויד די צווייטע איז, האָט מענדעל בעפוילען דעם פערדס־יונג אָבשטעלען זיך, איז אַליין אַראָב פון דער בויד, צוגעגאַנגען צו דער אַנדערער:

— איז ר' זכריה דאָ?

— יאָ, געקומען מיט זיין ברודער ר' יעקב, פאָהרען נאָך לובלין צום יריד, זיינען פאַרפאָהרען צום ראש הישיבה ר' יחיאל מיכל, אַליין געהייסען דאָ שטעהן מיט דער בויד איבער נאַכט.

ר' זכריה, דער פּרנס פון טשיהרין, איז געפאָהרען מיט פיער פערד נאַ־שפּיץ, ווי די גרויסע שררים, און זיין בויד איז געווען אַ גרויסע, פול אָנגעלעגט מיט קישענס און מיט דעקען און זי האָט פאַרנומען דעם גאַנצען אַריינפאָהר. מענדעל האָט געהייסען זיין יונג זיך אָבשטעלען אין אַ זייט. די פערד אַריינפיהרען אין שטאַל אַריין און זיי געבען גוט אָפּצועסען. אַליין איז ער אַריין אין דער אכסניא, וואוהין דער יונג און דער שומר האָבען איהם אַריינגעטראָגען די פעקלאַך און די קישענס. מענדעל האָט אָנגעטהאָן די נייע קאַפּאָטע, אויסגעפּוצט זיין אינגעל, שלמה'ן, און איז אַרונטער זיך מעלדען צום ראש הישיבה, ר' יחיאל מיכל, דעם רב פון נעמיראָוו.

אין בית־דין שטוב ביי ר׳ יחיאל מיכל האָט ער שוין געטראָפען די פרנסים פון אומאַן און קאַרסון, די צוויי ברידער ר׳ זכריה און ר׳ יעקב סאַבילענקי פון טשיהרין און די פרנסים און די שעהנע בעלי־בתים פון דער שטאָדט נעמיראָוו, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין די פרנסים פון דער פרעמד. ר׳ יחיאל מיכל איז ניט געווען. ער איז נאָך געווען אין דער ישיבה, וואו ער האָט געזאָגט זיין שעור פאַר די תלמידים. און די שמשים האָבען דערווייל מכבד געווען די פרנסים מיט האָניג־קיכלאך און רויטען בראַנפען פון דער רבי׳צין.

ר׳ זכריה סאַבילענקי, דער פרנס פון טשיהרין איז געזעסען ברייט אויף דער הילצערנער באַנק. די סאַבילענקים האָבען זיך געהאַלטען פאַר גרויסע תקיפים און איבערהויפט איז עפּעס געווען דער מעהר מיט ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חשוב ביים חראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי, דעם שר פון טשיהרין, וועלכער איז אויך געווען דער שר פון זלאַטשאָוו, און מענדעל איז געווען אונטער זיין ממשלה. מענדעל האָט דרך־ארץ געהאַט פאַר זכריה׳ן, אַלס אַן עלטערען פרנס. מענדעל האָט געוואוסט, אַז ער וועט ניט אַזוי לייכט צוגעלאָזען ווערען צו די פרנסים, און ער האָט זיך געשראָקען אַ ביסעל. ער האָט געקוקט מיט דרך־ארץ אויף ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געזעסען מיט דער גרוי־סער, לאַנגער געלער באָרד פערשפּרייט אויף דער ברוסט, און זיינע אויגען זיינען געווען באַהאַלטען אונטער די הויך־פאַנאַנדערגעוואַקסענע געלע ברעמען. און דאָס פּנים, כאָטש אָבגעברענט פון דער זון, איז געווען פול מיט געלע זומער־שפּרינקלאך, וואָס האָבען אַרויסגעקוקט ווי אינזלען אין אַ גרויסען געלען ים. ר׳ זכריה האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט אויף איהם. ער האָט גאָר ניט באַמערקט דעם נייעם פרנס פון זלאַטשאָוו.

— שלום עליכם, דעם פרנס פון זלאַטשאָוו, — האָט ר׳ שלום יעקב, דער פרנס הגליל פון נעמיראָוו, אָבגעגעבען שלום עליכם מענדלען.

— עליכם שלום.

— וואָס הערט זיך אין זלאַטשאָוו? מען זאָגט, אַז זלאָטשאָוו וואַקסט אַן עיר ועם בישראל. וועט באַלד שוין זיין אַזוי גרויס ווי טשיהרין, — האָט דער נעמיראָווער פרנס געזאָגט, וועלענדיג אַ שטאָך טהאָן דעם גרויסען זכריה.

— מיט'ן רבונו של עולם'ס הילף. אונזער ישוב האלט אין וואקסען.

זכריה האט אויפגעהויבען זיינע הויכע געלע ברעמען און ארומגע־קוקט זיך. ער האט פארשטאנען דעם שטאך, וואס שלום יעקב, דער נעמיראווער פרנס, האט איהם געוואלט געבען, פארגלייכענדיג דעם דארף זלאטשאוו צו דער קהלה טשיהרין, וועלכע איז געווען א גרויסער באזעסענער ישוב. אבער ניט אזוי לייכט נעהמט מען זכריה'ן ארויס פון זיין רוהיגקייט. ער האט נור איין מאל אויפגעהויבען זיינע ברע־מען, באלד זיי צוריק אראבגעלאזט.

צווישען דעם פריץ פון טשיהרין, חראנזשע קאניץ־פאלסקי און דעם פריץ פון נעמיראוו, דעם פירשט ווישניוויטצקי, איז אנגעגאנגען א בעשטענדיגע מחלוקה איבער דער הערשאפט פון אוקראינע. צום חראנזשע האט באלאנגט דער גאנצער סטעפ וואס איז געלעגען ביים „געלען וואסער" ביז ארויס צום סעטש צו. ווישניוויטצקי אבער האט געהאט דעם טיטעל דער פירסט פון „רוס". די מחלוקה איז ניט דורכגעגאנגען אהן ווירקונג אויך אויף די אידען פון די צוויי פריצים. אבער אם מעהרסטען האט זיך די מחלוקה אבגעשפיגעלט אויף די פרנסים פון די צוויי שטעדט, וועלכע זיינען די שתדלנים פאר די אידען ביי זייערע פריצים. די פרנסים זיינען געווען אזוי פארקאכט אין זייערע פריצים'ס מחלוקה, אז זיי האבען עס געמאכט פאר זייערע אייגענע. זיי האבען זיך געגרויסט מיט'ן פריץ'ס רייכטהום און גיטער, און יעדעס מאל, ווען די צוויי פרנסים פון די צוויי פריצים האבען זיך צונויפגעטראפען, האט די מחלוקה פון זייערע פריצים אויפגעפלאמט.

— ווארים וואס איז אייגענטליך טשיהרין, א גרויסע קהלה פון כלאפעס. זלאטשאוו וועט עס איבערוואקסען, מיט גאט'ס הילף — האט ר' שלום יעקב נגעבען א שטאך זכריה'ן.

דאס האט זכריה שוין ניט געקענט איבערטראגען. ער, וואס איז דער גרויסער חשוב ביים חראנזשע, און דער חראנזשע איז זיך מיט איהם מיעץ וועגען אלע זיינע עסקים — און וואס איז זלאטשאוו, און ווער איז דער גאנצער מענדעל? ער האט ווידער אויפגעהויבען זיינע ברעמען און געוועגעדט זיך צו מענדלען:

— דאס זייט איהר, דער מענדעל פון זלאטשאוו, וואס האט גע־קראגען רשות אויף דער שוהל? דער חראנזשע האט מיר פערצעהלט

דערפון. שלום עליכם — האט זכריה אויסגעשטרעקט צו איהם זיין האנד פון דערווייטענס, בלייבענדיג זיצען אויף זיין ארט, אויבענאן, אויף דער האלצערנער באנק.

— און ווער איז דער בחור? — פרעגט זכריה אויף שלמה׳ן.

— דאס איז מיין זוהן. א בעל־הבית׳ל, מיט גאט׳ס הילף. פאהרט נאך לובלין אין דער ישיבה.

— נאך לובלין? ווייניג ישיבות פאראן דא אין פאדאליען, אין קרעמענעץ, אין לבוב און טאקע דא ביי ר׳ יחיאל מיכלען, אין אייגע־נעם גליל. וואס אזא גרויסער למדן איז ער אויסגעוואקסען, דער בעל־הבית׳ל אייערער אין זלאטשאוו, אז איהר האט שוין פאר איהם ניט קיין ישיבה אין גאנץ פאדאליען, נור איהר מוזט איהם פיהרען אזש קיין לובלין.

— דער רב, זיין שווער, האט איהם מיטגעגעבען כתבים צו מורנו ר׳ נפתלי כ״ץ, דעם רב פון לובלין. דאס אינגעל האט א גוטען קאפ,— האט זיך מענדעל פארענטפערט — און אגב אורחא וויל איך, אז דאס בעל הבית׳ל זאל לערנען דברי חול אויך, חשבונ׳ען און מיט שררים קענע רעדען, ווייל זלאטשאוו וואקסט, בעזרת השם, און מיר וועלען דארפען האבען א שתדלן, וואס זאל קאנען פויליש רעדען.

די לעצטע ווערטער האבען נאך מעהר געערגערט זכריה׳ן. ער האט זיך שוין אנגערופען מיט כעס:

— מיט די כלאפעס אין זלאטשאוו וועט ער זיך קענען אויך פויליש אויסלערנען.

מענדעל האט שטיל געשוויגען און דרך־ארץ געהאט פאר אן אלטען פרנס. אבער דאס איז שוין געווען צופיעל פאר ר׳ שלום יעקב׳ן:

— וואס מיינט דער פרנס פון טשיהרין, אז ער נור אליין האט געקראגען רשות פון ועד צו זיין א שתדלן? איהר טהוט זעהר גוט, ר׳ מענדעל, וואס איהר שיקט אייער בעל־הבית׳ל נאך לובלין — האט ר׳ שלום יעקב בארוהיגט מענדלען — מיר דארפען האבען אין אונזערע מקומות כשר׳ע פרנסים, עוסקי בצרכי צבור באמונה, ניט ווי מאנכע, וואס נעהמען אראב פון די פרוכת׳ען די פעריל און לעגען עס אויף האניג־לעקאך און מאכען פון זיי די פריצים מתנות, כדי נושא חן צו זיין אין פריץ׳ס אויגען.

— מיין ברודער האט חלילה ניט צוגענומען די פעריל פאר זיך—

האט ר׳ יעקב סאבילענקי פארענטפערט זיין ברודער — דער פרנס פון טשיהרין האט אראבגענומען די פעריל פון אידישע ווייבער פון טשיהרין און געמאכט דערפון א טייערע מתנה פאר׳ן פריץ חראנזשע קאניץ־פאלסקי, ירום הודו, אונטער וועמעס חסד מיר אלע לעבען בשלום ושלוה, צו זיין חתונה מיט די רייכע חראבינע זאמויסקי.

— אודאי, אז אן אביון האט חתונה מיט די זאמויסקי׳ס, מוז ער ארפקומען צו די אידעלאך אין די שטעדטלאך נאך „שלובנע" געלד. וואס איז ער, א ווישניוויטצקי? די וויסניוויטצקים באדאר־פען ניט אנקומען צו אידישע פעריל, אז זיי האבען חתונה.

זיין חרפה האט ר׳ זכריה געקענט פארשווייגען. נור זיין פריץ׳ס בעליידיגונגען האט ער ניט געקענט אויסשטעהן.

— געמיראוועד פרנס, איהר שפיעלט זיך מיט פייער, איהר בא־ליידיגט דעם חראנזשע.

— און אז יא, וואס איז? וואס האב איך מורא פאר אייער חראנזשע? וואס, איהר וועט מיך לאזען נעהמען אין תפיסה, ווי דעם סאטניק כמעלניצקי? מיר לעבען דא, ברוך השם, ביי דעם פירסט וויסניוויטצקי, וואס איז א מושל חסד. האב איך גאר ניט קיין מורא פאר אייער פריץ, טשיהרינער פרנס.

ווער וויים, מיט וואס דער קריעג וואלט זיך געענדיגט, ווען דער שמש וואלט ניט פלוצים די טיר אויפגעעפענט און אנגעזאגט: — ר׳ יחיאל מיכל געהט!

אלע האבען זיך אויפגעהויבען פון די ערטער — ר׳ יחיאל מיכל איז אריינגעקומען. ר׳ יחיאל מיכל איז נאך געוועז א יונגערמאן. אבער ער איז שוין בעריהמט געוועז אין גאנץ פאראליען און וואהלין אלס דער גאון פון אוקראינע. אלע האבען פאר איהם דרך־ארץ געהאט. דער רב איז צוערשט אריין אין אן אנדער שטוב, און האט פון דארט ארויסגעפיהרט זיין אלטע מוטער, וועלכע ער האט אוועק־געזעצט אויבענאן אין א פאטער־שטוהל ביים טיש, אליין זיך אוועק־געזעצט אויף א קלענערען שטוהל נעבען איהר, און האט פאר דער מאמע פארגעשטעלט די פרנסים און אלע בכבוד׳ע לייט, און האט די גאנצע צייט באדיענט די מאמע מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ.

דער רב האט אויסגעפרעגט די פרנסים וואס מען הערט ביי זיי אין די מקומות, און ווי עס וואקסען די ישובים, און ווי עס האלט מיט

דער תורה. געהערט פון מענדלען, אז מענדעל פיהרט זיין זוהן אין לובלינער ישיבה, האט ער זיך זעהר געפרעהט, וואס זלאטשאוו האט שוין די זכיה צו שיקען א תלמיד אין דער גרויסער לובלינער ישיבה. ער האט אויסגעפרעגט שלמה׳לען עפעס אין לערנען, וואס שלמה׳לע האט איהם גלייך אבגעענטפערט, און דעם רב איז עס געפעלען און געהייסען דעם שמש ער זאל איהם געבען האניג־קיכעל, און מענדעל האט זיך געווישט די אויגען פאר שמחה.

— שרייבט מיר אייער מרא דאתרא אז איך זאל איהם שיקען בחורים פון מיין ישיבה קיין זלאטשאוו כדי זיי זאלען לערנען מיט די אינגלאך. די שטאדט־לייט וועלען זיי עסען געבען און נאכטלעגער. געלויבט דער רבונו של עולם, די תורה וואקסט אומעדום וואו אידען וואוינען. אפילו אין ווילדען סטעפ, — ווענדט ער זיך צו דער מאמען.

די אלטע אידענע האט געבויגען מיט איהר הויכע יום־טוב׳דיגע, וויים־שפיצענדיגע הויב, וואס זי האט אנגעטהאן לכבוד די פרנסים, און זי האט געשעפטשעט צום זוהן:

— זיי מכבד, זוהן, די פרנסים מיט לעקאך און בראנפען.

דער רב האט זיך אליין אויפגעהויבען, כדי מקיים צו זיין דער מאמע׳ס שליחות, און האט אנגעגאסען בראנפען פאר די פרנסים.

— און ווי לעבט איהר מיט די שכנים, האט איהר שלום? איהר וואוינט אזוי אין נאקעטען פעלד.

— ווי ווייט מיר קענען מיהען מיר זיך צו לעבען אין שלום. די פריצים זיינען נישטא א גאנץ יאהר, מיר לעבען נאר צווישען די יונים. זיי זיינען אונזערע שכנים, מיהען מיר זיך צו לעבען מיט זיי אין שלום. פיעל מאל צאהלען זיי נישט אפ דעם צערקווע־מס, וואס די פוילישע גלחים האבען ארויפגעלעגט אויף זיי. זיי האלטען דאס פאר א פחיתת הכבוד, זיינען מיר ניט גובר פון זיי, נאר מיר נעהמען צונויף צווישען אונז דעם מס און מיר באצאהלען פאר זיי. זיינען דערפון די פוילישע גלחים געוואהר געווארען, האבען זיי אונז זעהר שטארק געשטראפט, און נויטען אונז גובר צו זיין דעם מס. און דאס איז א גרויסער מכשול פאר אונז. מיר האבען מורא, אז די יונים זאלען אונז חלילה ניט שלעכטס טהאן. און דאס בין איך געקומען זאגען דעם רב פון נעמיראוו. עס וואלט געוועזן א יושר גדול, אז

די פּרנסים פון אוקראַינע מיט די רביים זאָלען זעהן פועל'ן ביים ועד אין לובלין, אַז דער ועד הגדול זאָל זיך אַריינלעגען דערינען און מען זאָל אַראָבנעהמען דעם צערקווע מס פון די יונים, אָדער אידען זאָלען עס ניט אויפמאַהנען, ווייל דאָס קען חלילה ברענגען צו אַ גרויס מכשול פאַר אונז. מיר וואוינען נאָהענט פון סטעפּ און מיר הערען רעדען אַז די יונים וועלען פון אונז אַמאָל נקמה נעהמען דערפאַר חלילה.

דער רב האָט אָבגעזיפצט און שטיל געשוויגען.

— מכח דעם וויל איך אויך רעדען, — האָט זיך אָבגערופען ר' שלום יעקב, דער פּרנס פון נעמיראָוו. עס זיצט דאָ דער פּרנס פון טשיהרין, ר' זכריה סאַבילענקי. דער פּרנס פון זלאָטשאָוו, ר' מענדעל, האָט מורא צו זאָגען, ווייל ער בעלאַנגט מיט דעם פּרנס פון טשיהרין אונטער דעם קאָניץ־פּאָלסקי. אָבער מיר זיינען דאָ, ברוך השם, אונטער דעם שר וווישניוויטצקי, וואָס ער איז אַ מושל חסד פאַר אַלע. מיר האָבען ניט קיין מורא. און איך וויל דאָ זאָגען בפני הרב פון נעמי־ראָוו, אַז עס איז דערגאַנגען צו אונזערע אויערען, אַז דער פּרנס פון טשיהרין ר' זכריה טהוט זעהר שטאַרק דריקען די אידען און, להבדיל, די יונים. ער לעגט אַרויף אויף זיי גרויסע מסים פאַר מתנות פאַר'ן שר. ער האָט אויסגערעדט פאַר'ן שר אויף זייערען אַ סאָטניק מיט'ן נאָמען כמעלניצקי, אַז דער סאָטניק הנ"ל וויל זיך בונטעווען, האָט מען דעם סאָטניק גענומען אין תפיסה. און פאַר דעם זיינען די יונים זעהר שטאַרק ברוגז אויף די יהודים, און עס קען דערפון אַרויס־קומען אַ מכשול פאַר'ן גאַנצען כלל, — האָט דער פּרנס פאַרענדיגט זיין אַנקלאַגע געגען ר' זכריה'ן.

ר' זכריה איז געזעסען די גאַנצע צייט וואָס ר' שלום יעקב האָט געמאַכט אויף איהם די אַנקלאַגע פאַר'ן רב ר' יחיאל מיכל אַ שטאָלצער און אַ שווייגענדיגער. ער האָט זיין לאַנגע געלע באָרד צוקעמט מיט צוויי פינגער און געהויבען מיט זיינע געלע הויכע ברעמען, וועלכע זיינען געזעסען ווי צוויי אויפגעשטעלטע פעבערס אויפ'ן ראַנד פון זיין שטערען איבער זיינע אויגען, און פון צייט צו צייט געוואָרפען אַ בליק פון אונטער זיי אויף זיין געגנער און געשוויגען.

— נעמיראָווער רב — האָט זיך ר' זכריה אָנגערופען — איך נעהם חלילה ניט צו דעם מס פאַר מיר. מיר אידען לעבען נאָר אין זכות פון די שררים, וואָס באַשיצען אונז מיט חסד פון אַלעס שלעכטען,

און גיבען אונז פּריווילעגיעס צו בויען שוהלען און צו מאַכען ישובים און מיר זיצען מיט אונזערע ווייבער און קינדער בשלום ושלוה, ווי אין קיין לאַנד ניט. דורך דעם דאַרפען מיר זיין זעהר געטריי צו די פּויילישע שרים, וואָס קיניגען איבער אונז מיט פיעל חסד — און צו דעם גרויסען שטאַרקען קעניג וולאַדיסלאַוו, ירום הודו, וואָס האָט באַנייט די פּריווילעגיעס פון די פּוילישע קעניגען צו אונז און האָט צוגעגעבען נאָך נייע. מיר דאַרפען זיי זיין אונטערטעניג און דיענען געטריי, וואָרים ווען ניט זיי, וואָלטען מיר חלילה געוועזן ווי די כלאָפּעס רחמנא לצלן. און אַז זיי הייסען אונז אויפמאָנען מס פון די כלאָפּעס פאַר די צערקוועס, מוזען מיר מקיים זיין זייערע זאַקאָנעס, וואָרים די כלאָפּעס געהערען צו די פּוילישע שרים לעולם ועד. און ווער איז עס דער גאַנצער כמעלניצקי, איבער וועלכען דער פּרנס פון נעמיראָוו האָט אויפגעהויבען אַזאַ געוואַלד? ער קומט אַריין צו מיר אין קרעטשמע. און איך הער ווי ער סוד׳עט זיך מיט די כלאָפּעס צו שרייבען אַ בריעף צום טאַטרישען כאַן, אַז ער זאָל קומען העלפען די כלאָפּעס זיך בעפרייען פון די פּוילישע שרים. ער מיינט אַז איך הער גאָר ניט, און איך זיץ הינטער דעם קרעטשמע־טיש און מאַך זיך, אַז איך הער ניט, אָבער איך פאַרצייכען אַלעס, וואָס ער זאָגט, מיט אַ קרייד. אוודאי דאַרף איך דעם סאָטניק איבערגעבען אין די הענד פון די שררים. דער הראַנזשע, ירום הודו, האָט מיר רשות גע־געבען, אַז ווען איך וועל הערען פון דעם סאָטניק כמעלניצקי אַזעלכע מרידה־רייד, זאָל איך איהם לאָזען שמייסען פאַר דער טיר פון מיין קרעטשמע.

ר׳ יחיאל מיכל האָט די גאַנצע צייט געשוויגען אין נאָכקלערען, נאָכדעם האָט ער זיך געווענדעט צו דער מאַמע, פאַרבויגען זיך פאַר איהר און אַזוי געזאָגט:

— מיט דער מאַמעס רשות וועל איך ענטפערן דעם פּרנס פון טשיהרין, דהיינו. אַז עס איז אמת, אַז מיר לעבען ברשות פון די פּוילישע שרים און דעם קעניג וולאַדיסלאַוו, ירום הודו, וואָס האָט בעטייט די פּריווילעגיעס פון די פּוילישע קעניגען, עליהם השלום, נאָר מיר לעבען ניט אין זייער זכות, נאָר אין דעם זכות פון רבונו של עולם און פון דער תורה הקדושה. און ניט זיי זיינען מגין אויף אונז, נאָר דער רבונו של עולם מיט זיין גרויסען חסד. אונזערע הייליגע

ספרים הייסען אונז, אז מיר זאָלען לעבען בשלום מיט די שכנים, און מכל שכן נאָך מיט אַזעלכע שכנים וואָס זייגע געפּלאָגט און געיאָגט פון זייערע נושכים ונוטרים און זייער אמונה ווערט פער־שעהמט. זייער אמונה איז ניט קיין עבודת ככבים, זיי גלויבען אין דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, און עס איז אַ מצוה מסייע זיי צו זיין, אז זיי זאָלען קענען דיענען גאָט לויט זייערע וועגען. מיר אידען דאַרפען פיהלען און וויסען וואָס עס מיינט גע׳רודפ׳ט צו ווערען פאַר דער אמונה. דורך דעם געפעהלט מיר זעהר די עצה טובה פון דעם פּרנס פון זלאָטשאָוו, אַז דער ועד הגדול זאָל זעהן עפּעס צו טהאָן מכח דעם ענין, אַז די שתדלנים זאָלען פּועל׳ען, אַז מען זאָל מבטל זיין די גזרה פון צערקווע־מס, און ווען חלילה נישט, זאָלען מיר אידען דערמיט ניט האָבען צו טהאָן. זלאָטשאָווער פּרנס, איך וועל אייך, אם ירצה השם, מיטגעבען אַ בריעף צום לובלינער רב מכח דעם ענין.

דאַרויף האָט זיך געהערט דעם שמש׳ס קלאַפּען מיט אַ האָלצער־נעם האַמער אין די לייסטלעך פון דער טיר. האָט זיך דער רב אָנגערופען:

—רבותי, עס איז צייט מנחה צו דאַוונען — און ווענדענדיג זיך צו דער מוטער, האָט ער געזאָגט:

— מיט דיין רשות, מאַמע, וועלען מיר זיך אויפהויבען.

יחיאל מיכל, נאָכ׳ן דאַוונען ווען פאַרבעטען די פּרנסים צו אונז אויף וועטשערע, — האָט די מוטער געזאָגט און זיך אויפגעהויבען פון איהר אָרט. און דער זוהן האָט זי מיט גרוים כבוד און דרך־ארץ אָבגעפיהרט ביז צו דער שוועל פון דער צווייטער שטוב.

נײַנטער קאַפּיטעל.

דער מגיד פון פּאַלנאַ.

גאָט׳ס שטילקייט און ריינקייט האָט גערוהט איבער די בערגלאַך ארום דער שטאָדט נעמיראָוו, ווען די אידישע בוידען, אָנגעשטאָפּט מיט בעטגעוואַנד און אידען, האָבען זיך פרעהליך געקוילערט איבער

דעם געל־זאמדיגען וועג. די פייכטקייט פון דער נאכט האט נאך טיעף גערוהט איבער די פעלדער און איבער דעם וועג צום טייך באה צו. נאר ווען זיי זיינען אויף דעם צווייטען ברעג טייך געקומען, האט שוין די זון צוגאסען זיך א קלארע און יונגע איבער דעם לויטערען און בלויען הימעל, און זי האט געטריקענט די פייכטע גרעזער, און די טהוי־באדעקטע בלעטער פון די הויכע ליפע־בוימער, וועלכע זיינען געשטאנען אויפ׳ן וועג. די געל־גאלדענע פעלדער זיינען שוין אלע געווען געשניטענע, אראבגענומענע, און דא און דארט האט זיך געגרויט א פויעריש פלאקסען־העמד, האט איבערראשענד אויפגעפלאמט א קאלירטע פאטשיילע אויף א פויערטעם קאפ, וועלכע האט אין דעם פריהען פריה־מארגען געארבייט אין פעלד. פעטע שעפסען, באוואקסען מיט שווארצע וואל האבען זיך געקייקעלט ווי די רונדיגע טינטלאך איבער די לאנגע ברייטע פעלדער און געגריזשעט די שטעכעדיגע, אבגעשניטענע שטרויען פון ברויט. זיי האבען מפסיק געווען פון זייער עסען און נאאיוו נאכגעקוקט מיט זייערע תם׳עוואטע אויגען די דורכפאהרענדיגע בוידען און נאכגערופען זיי מיט זייער קינדיש־צערטליכען „מעעע“. פון צייט צו צייט האבען זיי אנגעטראפען א פארזארגטען בעטלער, וועלכער איז געזעסען פאר זיך אויף א שטיין אויפ׳ן וועג, און האט פאר זיך אליין געגרימפעלט אויף א קליינע האנד־געמאכטע „לירע“, ברומענדיג א ליעד. באלד האט דער וואלקען שטויב, וואס די בוידען האבען איבערגעלאזען נאך זיך, צוגעדעקט דעם בעטלער, נאר זיין ליעד האט אנגעשטעקט די אידישע בעלי־עגלות, און עס האט זיך באלד איבער גאט׳ס פרעהליכער וועלט צוגאסען אידיש־חזנ׳ישע נגונים:

לכה דודי, לכה דודי,
לכה דודי לקראת כלה,
פני שבת נקבלה...

געפאהרען איז מען שוין נישט אליין. צווערשט איז אויסגעפאהרען, זעלבסטפארשטענדליך, ר׳ זכריה׳ס גרויסע בויד מיט פיער פערד נאשפיץ און אויפגעהויבען אזא וואלקען שטויב פאר זיך און הינטער זיך, אז עס האט פארשטויבט די וועלט. דערנאך די אנדערע

בוידען. אין די בוידען האָבען זיך געפונען אידען לומדים פון פאַרשיעדענע שטעדטלעך. טייל זיינען געפאָהרען צום ועד מיט שאלות, טייל צו באַקומען אַ רשות אויף ספרים, וואָס זיי האָבען מחבר געווען. די אידען, וואָס האָבען געקענט לערנען, האָבען זיך פאַרקליבען אין איין בויד. זיי זיינען געזעסען אויסגעבעט אין קישענס און דעקען און האָבען זיך געשפאַרט אין לערנען. איינער האָט דעם אַנדערען געהאַלטען ביי דער באָרד, ביי די לאַצען און גע־צוואונגען איהם אויסצוהערען זיין פשט׳ל, אויף וועלכען יענער האָט מיט פאַרמאַכטע אויגען פאַר׳עקשנ׳ט זיך אויף ניט, און באַין אופן נישט געוואָלט נאָכגעבען. און די קולות פון דער תורה האָבען זיך געהערט פון די וועגען אַראָפּ, און האָבען אויפגעוועקט די שלאָ־פענדיגע האָזען אין פעלד, וועלכע זיינען אויף מיילען־ווייט אנט־לאָפען פון די געוואָלדען פון די אידען.

דורכ׳ן גאַנצען לאַנגען ווינטער ארבייטען די אידען פון פּאָדאָליען אויס לעדער, כאַליאַוועס אויף שטיוועל, זוילען, און פיהרען עס אַנגעלאָדען אויף בוידען אין לובלין אויפ׳ן יאַהרמאַרק. די פעלצען־נעהער פיהרען געוואַשענע שעפּסענע פעלצען אָנגעלאָדען אויף די בוי־דען. פוטערנרע היטעל־מאַכערס, טעפּ־קנעטערס פיהרען כלים, אַנדערע בוידען זיינען מיט הויז־זאַכען, אַנדערע בוידען מיט טליתים, ארבע כנפות און ציצית. די ארבייט פון אַ גאַנץ יאָהר פיהרט מען צום הערבסט יאַהרמאַרק, ווען דער פּריז האָט דעם פויער׳ס תבואה אין די שייערס אַנגעזאַמעלט און פאָהרט אויפ׳ן יאַהרמאַרק איינקויפען זיך אויפ׳ן ווינטער. עס לויפען די אידען סוחרים פון איין בויד צו דער אַנדע־רער, האַנדלען איינער מיט׳ן אַנדערען, טוישען געלד, קויפען בינטלעך פויערשען פלאַקס, זעקלעך וואָל, קאַלבס־לעדער, אָקעווויט, ווי אויף אַ בערזע, און שדכנים לויפען איבער פון איין בויד אין די אַנדערע און פיהרען צונויף שידוכים, פאַר׳קנס׳ען קינדער, נישט געזעהענע כלות, נישט געזעהענע חתנים, און מחותנים גיבען זיך די הענד, און מען שטעלט זיך אָפּ אין די קרעטשמעס טרינקען לחיים, און די בעלי־עגלות פּרוואווען איבעריאָגען איינער דעם אַנדערען, און שטיק־

לעך תפלות, קדושות, יקום פורקנ'ס, לכה דודי'ס זיינען פארפאלען געוואָרען צווישען די קנאַלען פון די בייטשען און די וואָלקענס שטויב.

געדאַווענט האָט מען אין פעלד, ביי די וואסערלעך צווישען די שטעהענדיגע בוימער. צום ערשטען מאָל האָבען די נאַקעטע פעלדער געהערט די קדושה'לעך און די פויגעל זיינען געקומען צופליהען נאָך די קרישקעלעך פון אידישע עסענס.

אין באר האָט מען איבערגענעכטיגט. א גרויסע אידישע קהלה געוועזן, און דאָרט זיינען זיך צוזאמענגעפאָהרען די בוידען פון וויני־צע, פון סטאראָגראד, פון קארסון, פון אנדערע קהלות. נייע אידען, נייע לומדים מיט נייע סוחרים. און קיין קאָנסטאַנטינאָוו איז שוין אריינגעפאָהרען א קאראוואַן מיט בוידען, אָנגעפאַקט מיט קאָ־לירטע קישענס און דעקען, אין וועלכע עס זיינען געזעסען אידען אויסגעבעטע. מען האָט אויסגעזונגען אלע חזנ'ישע שטיקלעך אויפ'ן וועג, אויסגעשפּארט זיך די גאַנצע תורה און אויסגעהאנדעלט א האלבע מדינה. די ישובים זיינען שוין איצט געווען געדיכטער. דאָס לאַנד באוואָהנט, די שטעדטלעך מיט אידען און די דערפער, להבדיל, מיט כלאָפּעס. אויף יעדען וועג א אידישער ארענדאר, וואו מען שטעלט זיך אָפּ די פערד צו פאָיען און, להבדיל, א ברכה צו מאכען. עס שטעהען פאר די שענקען די אידישע ארענדארען מיט די קאָלירטע הויזען און ברייטע ארבע כנפות'ען און בעטען אריין די למדנים צו זיך. ווילען די זכיה האָבען אונטער זייער דאך א מנחה במנין צו דאַווענען, א לחיים צו הערען.

און די ארענדארקע שלעפּט פון די קעלערס די גרויסע טעפּ מיט זויערמילך און סמעטענע, פרעגעלט ציבעלעס, און אגב פאר־הערט מען דעם ארענדאר'ס קינדער, און מען זאָגט מוסר דער ארענ־דארקע, אז זי זאָל זיין אָפּגעהיט מיט אידישקייט. און שדכנים פרעגען זיך אויף כלות און נדן... און אלע טרינקען צוזאמען פון איין גאָנשער, עסען צוזאמען און לעגען זיך איינער אין אנדערענ'ס בעטגעוואנד אריין, ווי דאָס גאַנצע אידישע פאָלק וואָלט געוואָרען איין גרויסע משפּחה.

נאָר באַלד קומט מען אָן אין די גרויסע ווישניוויטצער וועלדער. די בוידען האַלטען זיך געדיכטער איינע נעבען דער אנדערער, און די שומרים נעהמען ארוים די „משחיתים", פאר וועלכע מען שרעקט

זיך. אין וויטען וואלד, צווישען די טרוקענע בלעטער, שארכט ווער, און מען האלט אויף דעם אטעם, און מען פרעגט איינער דעם אנדע־רען — געהערט?

און אידען דערצעהלען זיך מעשיות פון שדים און רוחות, וואס רוהען אין די וועלדער און ווארפען אן א שרעק אויף די קינדער, וואס פאהרען מיט אין די בוידען אין די ישיבות אריין. און דער וואלד ווערט וואס א מאל געדיכטער, טונקעלער און פארהוילען. עס רוישען די אלטע בוימער, ווי זיי וואלטען זיך פארוואונדערט און געשראקען פאר די אידישע בוידען, וואס זיינען אריינגעקומען אין זייער מיטען אריין און זיי אויפגעוועקט פון זייער פארהוילענעם לאנג־יעהריגען שלאף... עס דערשרעקען די טריט פון די פערד די שלאפענדע חיות אין וואלד. פון דער וויטענס הערט זיך זייער געברום און זייערע שווערע טריט שארענדיג צווישען די טרוקענע בלעטער. עס לוישען די מקובלים נאך די טריט אין וואלד און שעפטשען מיט די ליפען אונפארשטענדליכע תפלות. די טאטעס הענגען אן אויף די העלזער פון די קינדער קמיעות, גיבען זיי סדורים׳לעך אין די הענד אריין. די אידען האלטען זיך אן ביי די ציצית צו פארטרייבען די רוחות, וואס לויפען ארום די בוידען, און עס ברעכען דורך די בוידען דעם אונבאטרעטענעם וואלד, עס שמעקט דער זשענעכץ, וואס גיסט זיך פון די בוימער, און עס שמעקט דער וואלד מיט פייכטקייט פון שוואמען. עמיץ ווער ברעכט בוימער אין וואלד, עמיץ ווער שרייט און רופט נאך הילף אין וואלד, די מקובלים פארשטאפען זיך די אויערען, אז זיי זאלען נישט הערען די רוחות רופען... די אלטע אידען זאגען תהלים און די קינדער שלאפען איין אין שרעק.

שבת האט מען געהאלטען אין פאלנא. געוואלט הערען ר׳ שמעון אסטראפאליער דרש׳ענען. צייט יאהרען האט דער אסטרא־פאליער אנגעזאגט וועגען פורעניות, וואס וועלען קומען. ער האט געשראקען דעם עולם מיט זיינע דרשות, ביז דער ועד האט ארויס־געגעבען אן איסור, אז ער זאל נישט שרעקען דעם עולם. דעם אסטראפאליער דרשות האבען גע׳שם׳ט איבער דער וועלט. האט מענדעל גענומען שלמה׳לען און איז אוועק שבת נאכמיטאג אין בית־המדרש, וואו ר׳ שמעון האט גע׳דרשנ׳ט. דאס בית־המדרש האט זיך שוין געבראכען מיט אידען פון דער גאנצער געגענד ארום. פון

אומעדום, אז מען איז געפאָהרען אויפ׳ן יאָהרמארק, האָט מען זיך אָפגעשטעלט שבת אין פאָלנא צו הערען ר׳ שמעון׳ען. די ווענד פון בית־מדרש זיינען נאָס געוועזן פון די פּארעס און מען שטעהט קעפּ איבער קעפּ, און אין דער הויך, פאר׳ן ארון הקודש, שטעהט ר׳ שמעון אין א ווייסער קאַפּאָטע אָנגעטהאָן, א גרויסער טלית הילט ארום זיין הויכען דארען קערפּער, פון וועלכען עס ברענען ארויס זיינע צוויי שווארצע אויגען פון זיין בלייך געזיכט. דאָס בלייכע געזיכט, וואָס קוקט ארויס פון זיין שווארצער באָרד, ווי פון א ראָם, איז אויסגעמאָטערט. און ציטערענדיג שטרעקט אויס דער בלייכער איד זיינע צוויי ביינערדיגע הענד פון דער ווייסער קאַפּאָטע ארויס און שיט מיט פייער פון זיין מויל, שילדערענדיג פאר דער שווארץ־קעפּיגער מאַסע דאָס פייער פון גיהנום.

ער פיהרט זיי דורך דורך אלע זיעבען געצעלטען פון גיהנום. דאָ ווייזט ער, ווי די מלאכי חבלה כאַפּען דעם מענשען, ווען ער פארמאַכט נאָר די אויגען און טראָגט איהם אוועק אין די וויסטע מדבריות, זיי ווארפען איהם אריין אין זומפּען צווישען שלאַנגען און עקדעשען, און באַלד פיהרט ער איבער זיין קרבן און לאָזט איהם שווימען אין א פייערדיגען ים מיט אנדערע קרבנות. און באַלד שילדערט ער פאר דעם שרעקענדיגען עולם, ווי די מלאכי חבלה ווארפען זייערע קרבנות אין די קאָכעדיגע טעפּ, וואָס שטעהען אויף די גיהנום־פייערען. אברים פון מענשען שווימען ארום אין די זידענדע טעפּ. און אָט באַלד מאַכט ער צוריק לעבעדיג זיין קרבן, כדי ער זאָל איהם קענען אויפ׳ס ניי פּייניגען, מיט אייזערנע צוואַנגען איהם רייסען די האָר פון קאָפּ, אָפּקעמען די הויט מיט אייזערנע קאַמען און צופּען די נעגעל מיט פייערדיגע צוואַנגען. און דאַן ברענגט ער זיין קרבן צוריק אויף דער וועלט אין א גלגול פון א פערד, וואָס ארבייט אָפּ זיינע יאָהרען ביי א מענשען, וועמען ער האָט שלעכטס געטהאָן אין זיין פריהערדיגען לעבען אָדער ער לאָזט מגולגל ווערען זיין קרבן אין א ווילדען הונד, וועלכער שלעפּט זיך אין וויסטע מדבריות ארום און קען נישט צוקומען צו קיין ישוב. א פחד פאַלט אָן אויפ׳ן עולם. הייסע אנגסטען שלאָגען ארויס פון די געזיכטער. אין דער ווייבערשער שוהל הערט זיך א פארשטיקט כליפּען...

און די ווייסע קאַפּאָטע מיט די דאַרע ביינערדיגע הענד איבער די שוואַרצע קעפּ שטעהט אַלץ און שרעקט און שרעקט, שיט פייער פון גיהנום איבער די קעפּ פון די אידען. קיינער איז פאַר איהם נישט גוט געגוג, אז ער זאָל פריי זיין פון די גיהנום׳שע יסורים, אַלעמען איז ער מגלגל און ברענגט זיי צוריק אויף דער וועלט אין דער גע־שטאַלט פון בהמות און חיות, וואָס זוכען אַ תקון.

באַלד אָבער הויבט ער אָן נביאות צו זאָגען וועגען אַ שרעקליכען יום הדין, וואָס שטעהט פאַר צו קומען אויף אידען. ער שיט מיט פסוקים, וואָס טייטען אָן אויף דער צייט, אויף מלחמת גוג ומגוג, וואָס דאַרף באַלד קומען. מיט לעבעדיגע פאַרבען מאָלט ער אַ גרויסע מלחמה, ווי אַן אונדערבאַרעמדיגער שונא פאַלט איבער דאָס לאַנד אַזוי ווי אַ היישריק און פאַרניכטעט מיט שווערד און פייער אַלעס, וואָס ער טרעפט אין זיין וועג. גאָר ניט האַלט איהם אָפּ, קיין געוויין, קיין געבעט, קיין טרעהרען. ער טראָגט זיך, אַזוי ווי אַ פייער פון שטאָדט צו שטאָדט, פון לאַנד צו לאַנד, און לעקט אויף אַלצדינג מיט זיין פייערדיגער צונג, ווי דער אָקס לעקט אויף דאָס גראָז. קיינער וויים נישט, וואָס דער מגיד מיינט דערמיט. פינסטערע שרעק, ווי אַ כמאַרע וואָלט דעם הימעל פאַרדעקט, פאַלט אָן אויף די אידען, אַ ציטער געהט דורך דורך די לייבער, ווען ער מאָלט גאָט׳ס כעס. נאָר איין זאַך קען אָפּהאַלטען די שרעקליכע גזרה: תשובה, תפילה וצדקה. באַלד אָבער פאַרמאַכט ער דעם שער הרחמים, מיט אייזער־נע טויערען פאַרשליסט ער איהם און לעגט אוועק פייערדיגע שווער־דען און פייערדיגע חיות אויפ׳ן שער הרחמים צו פאַרטרייבען די אידען׳ס תפילות, וואָס שלאָגען אָן אין טויער. אַלעס איז שוין צו שפּעט, דער גזר דין איז שוין אונטערגעשריבען און ער לאָזט נישט איבער קיין איין שטראַהל האָפנונג, נאָר פינסטערניש, פינסטער־ניש און פינסטערניש...

צעהנטער קאַפּיטעל.

דער לובלינער יאָהרמאַרק.

נאָך צוויי וואָכען נסיעה איז הלל אריינגעפאָהרען מיט דעם שומר ישראל אויפ'ן קארשעל דורך דעם קראקאָווער טויער אין דער פיעל־באַריהמטער שטאָדט לובלין. שוין פון דער ווייטענס האָט די שטאָדט געוואונקען מיט איהרע הויכע טורעמס פון איהרע קירכען און שלעסער. מענדעל האָט נאָך פון גאַנץ ווייט געוויזען שלמה'לען דעם שפּיץ פון דעם רמ"א'ס שוהל. דער יאָהרמאַרק איז שוין גע־ווען אין פולען גאַנג. מיט שוועריגקייטען האָט זיך דער פערדס־יונג געקירעוועט אַ וועג דורך די פיעלע אָנגעשטעלטע פאַנסקע קאַטשען. הלל האָט זיך פארנומען אָן אַ זייט און איז פארפאָהרען אין די אידי־שע גאַסען, וואו דער יאָהרמאַרק איז געווען אין העכסטען ברען. שטעלען מיט פארשיעדענע סחורות האָבען פארשטעלט די גאַסען. דאָ זיינען אויסגעלעגען שטויסען מיט פעלצען, דאָרט אויף דרענגער זיינען געהאַנגען שטיוועל; שטעלען מיט וואָלענע סחורות; פּוי־ערישע קאָלירטע בענדער האָבען אויפגעפלאַקערט אין דער זון אויף די קעפּ פון די אידישע ווייבער, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר זייערע שטעלען און פארקויפט די סחורות; עלפאַנט־ביין קאָליר אינאייינעם מיט געל־גאָלד־פאַרב. און אַ שטורם פון געשרייען און שפּראַכען האָט זיך געטראָגען אין דער לופטען; נירענבערגער דייטשע מייס־טערס האָבען פארקויפט זילבערנע און מעשענע כלים. אפילו פּער־סיער זיינען אראָפּגעקומען מיט אָריענטאַלישע פארביגע שטאָפען, קאָלירען פון בורשטין־שטיין און קאָלירען פון עלפען־ביין; פאַר־בען פון צונאָמענעם קופער און די בלויע קלאָרע ליכט ווי די בלויקייט פון הימעל; טונקעל־בלויקייט פון נאַכט־קאָליר און ווייסקייט פון שנעע, און שעמעדיגע קאָלירען, ווי דער שוים, און די צנועה'דיגע ליכט פון פּערעל אינאייינעם מיט די רויט־ברענענדיגע פאַרב פון די קרעל — אַלע האָבען זיך צונויפגעגאָסען אין איין ברענענדיגען ים פון טיכער, קליידער און טעפּיכען.

די פאַרבען האָבען זיך באַוועגט ווי אויף אַ מאַסקען־באָל. עס האָט געברענט אויף די קעפּ פון די וואָיעוואָדעס, קאַסטעלאַנען, אויף די קעפּ פון ד׳ הוזאַרען און חראַנזעס בושען פון פאַרשיעדען־פאַרביגע פעדערען. דאָ און דאָרט האָט אויפגעברענט דאָס ליכט פון אַ טייערען שטיין פון אַ טורבאַן אויף אַ קאָפּ פון אַ טאַטאַר אַראָפּ, וואָס האָט זיך געהויבען איבער דעם ים קעפּ און געוואונקען פון דער וויטענס.

דערשראָקען איז געוואָרען מענדעל, דערשראָקען דער קליינער בעל־הבית׳על שלמה׳לע, דערשראָקען אפילו דער שומר ישראל, חיים פּאָטשטאַרזש פאַר די פיעלע מענשען. נאָר איינער, הלל דער פערדס־יונג, האָט זיך נישט געשראָקען. איינגעקופּיעט אויפ׳ן קאַרשעל האָט ער פעסט איינגעהאַלטען די פערד, אויסקירעווענדיג זיך אַוועק צווישען די שטעלען, מענשען און פוהרען. ער האָט זיך אויף גאָר־נישט אומגעקוקט, גאָר נישט איז איהם אָנגעגאַנגען. ער איז געווען פאַרנומען מיט קירעווען די פערד, וואָרים דער וועג איז ווירקליך געווען אַ שווערער.

שווער איז אָנגעקומען מענדלען צו קריעגען אַן אכסניא. לובלין איז פול געווען מיט אידען. פון פיער עקען פון פוילען זיינען אָנגע־פאָהרען אידען קיין לובלין פאַרקויפען אָדער איינקויפען אויף דעם יאָהרמאַרק. פון די וויטסטע געגענדען זיינען געקומען רבנים און פרנסים מיט שאלות און דין־תורות צום „ועד ארבע הארצות“, לאַדען זיך איין קהלה מיט דער צווייטער און פאָרברענגען זייערע טענות פאַר די רבנים. אַלע גאַסען, בתי מדרשים, שוהלען און אכסניות זיינען פול געווען מיט אידען. יעדער רב איז געקומען מיט זיינע תלמידים. מקובלים אין ווייסע קאַפּאָטעס זיינען מיטגעקומען מיט׳ן פויזנער רב, ר׳ שעפּטעל הורוויטץ, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־מקובל. שאַרפע קעפּ, למדנים, זיינען מיטגעקומען מיט דעם לבוב׳ער רב, שפּעטערדיגען מחבר פון ט״ז, וואָס איז געזעסען אין ועד. אויס־לענדישע אידען, דייטשען, אין גרויסע סאַמעטענע היט, פּראַגער אין ברייטע שוואַרצע זיידענע מאַנטלען, איטאַליענישע אידען, וועלכע עס איז שווער געווען צו דערקענען, צי זיי זיינען אידען, זיינען געווען געקליידעט אין קורצע פאַרביגע קליידער, ווי די איטאַליענער, מיט שווערדען אין דער זייט. פיעלע פון זיי זיינען געקומען האַנדלען אָדער לערנען אין דער ישיבה. באַריהמט זיינען געווען די ישיבות פון

פוילען, ווי א מאל די ישיבות פון בבל, און פון דער גאנצער וועלט האבען די אידען געשיקט זייערע קינדער צו לערנען אין די פוילישע ישיבות. עס זיינען אנגעקומען פיעל יונגע לייט פון פארשיעדענע קאנטען און מדינות צו קריגען סמיכות אויף הוראה פון דעם און דעם גרויסען רב, וואס וועט זיך געפינען ביים ועד. מחברים מיט ספרים זיינען געקומען זוכען פון די רבנים הסכמות, אנדערע א רשות צו ווערען א שוחט אדער אן אנדער כלי קודש.

און דאס אלעס האט זיך ארומגעדרעהט אין בית־המדרש־געסעל, וואו עס האט געוואהנט דער רב, וואו עס איז געווען די גרויסע ישיבה, און וואו עס איז געווען פארזאמעלט דער ועד. דארטען אין דעם געסעל איז געווען דער אידישער יאהרמארק. די גאסען זיינען געווען באלעגט מיט שטענדערס ספרים. דארטען האבען די שדכנים געהאט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע די בעלי בתים, וואס האבען געוואלט נעהמען תלמידי חכמים פאר איידעמס, זיינען אריינגעקומען צו די שדכנים און האבען זיך אויסגעקליבען איידעמס ישיבה־בחורים, למדנים, לויט דעם נדן, וואס זיי זיינען געווען ביכולת צו געבען. דארט האבען אויך געהאט פארשיעדענע בעלי מקובלים, בעל־שם־טוב׳ס זייערע קרעמלעך אין וועלכע זיי האבען פארקויפט פארשיעדענע קמיעות אפצוהיטען פון שלעכטע רוחות און שדים, קוויטלעך אויס־צוהענגען אויף די וואנד געגען די לילית. נשים צדקניות האבען אין געוועלבלעך פארקויפט תחינות, מענה־לשון׳ס און סגולות פאר גע־ווינערינס, הירשען־ציין, ווארצלען פאר זויג־קינדער, וואקסענע הענט־לעך און פיסלעך און רפואות פאר ציין־וועהטאג און אפצושפרעכען עין־הרע׳ס. סופרים זיינען געזעסען אין געוועלבלעך, געשריבען פאר־שיעדענע שטר־מכירות פאר סוחרים, שטרות און קוויטלעך פאר הלואות. בחורים האבען אויסגעצייכענט מיט פארבען קונציגע אויסצייכנונ־גען, תנאים, כתובות, מגילות — דאס איז געווען די חזקה פון די ישיבה־בחורים. (דאס געלד איז געגאנגען אין איין קופה און האט באלאנגט צו די בחורים פון דער ישיבה). גאלדשמידען האבען פארקויפט טייערע כלי־קודש, אויסגעהאמערטע קדוש־בעכערס, אתרוגים־פושקעס און בשמים־ביקסען, חנוכה־לאמפען, וואס האבען געשפיעלט אליין. נאר דער עיקר איז דארט אנגעגאנגען דער האנדעל מיט ספרים. די לובלינער דרוקערייען, וואס האבען געמעגט דרוקען

ספרים אָהן צענזור, זיינען געווען בעריהמט איבער דער וועלט, און אידען פון דער גאַנצער וועלט זיינען געפאָהרען אין לובלין איינקויפען אידישע ספרים. אויף גרויסע טישען זיינען אויסגעלעגט געווען די ספרים אין די בתי־מדרשים, אין די ספרים־געוועלבער, דאָס באַריהמ־טע לובלינער ש״ס. די טלית־אידען האָבען דאָרט געהאַט זייערע שטענדערס מיט די וואָלענע טליתים און כפול־שמונה׳דיגע ציצית. די גאָלדענע און זילבערנע עטרות האָבען אראָפּגעגלאַנצט פון די שטענ־דערס. דאָרט, אין דעם געסעל ביים אריינגאַנג צו דער מקוה, האָבען די אידישע רופאים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע זיי האָבען שלעכט בלוט אָפּגעלאָזען, רפואות פאַרשריבען, ציינער געריסען, און ווייבער טיקערינס האָבען דאָרט פאַרקויפט סודות צו עקרות, ווי אַזוי קינדער צו האָבען, און „סמנים“ אויף אינגלעך און „סמנים“ אויף מיידלעך; בשמים און קרייטעכצער צו געווינען דעם מאַנ׳ס הארץ... און אידען פון גאַנץ פוילען, וואָס זיינען אַ גאַנץ יאָהר פאַרוואָרפען אין די קרעטשמעס, האָבען זיך איינגעקויפט אידישקייט פאַר גאַנצע ווינטערס. און צווישען די סוחרים זיינען ארומגעגאַנגען די נשים צדקניות, וואָס האָבען גענומען אויף זיך די מצוה צו באַזאָרגען די בחורים פון דער ישיבה מיט נאַכטלעגער און וועש, זיינען זיי אַרומ־געגאַנגען מיט גרויסע פושקעס, פאַר׳חתמ׳עט מיט דער חתימה פון דער ישיבה און אויסגערופען: „נאַכטלעגער פאַר די בחורים! העמד־לעך, שטיוועלעך פאַר די לומדי תורה!“

נאָכדעם ווי מענדעל האָט אַריינגעגעבען זיין אינגעל אין דער ישיבה, האָט ער זיך געווענדעט צום ועד מיט זיין עסק וועגען דעם צערקווע־שטייער, וואָס די פוילישע פריצים צווינגען די אידישע אַרענ־דאַרען אויפצומאָהנען פון די קאָזאַקישע פויערים. מיט דעם בריעף, וואָס ער האָט געהאַט פון דעם נעמיראָווער רב צום ט״ז, האָט מען איהם צוגעלאָזט צום ועד. דער ועד איז געזעסען אין דער גרויסער שטוב פון לובלינער קהל. דער יושב ראש איז געווען ר׳ נפתלי כ״ץ, אַ גרוי־סער בעל יחוס, אַן אייניקעל פון דעם לובלינער רב, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מיוחס און אַן אייניקעל פון דעם פּראַגער גאון פון דער מאַמעס צד. אין ועד זיינען געזעסען גרויסע רבנים פון פויזען, לבוב, קראָקוי, און שתדלנים מיט פּרנסים ווי ר׳ אברהם פרנס הועד פון לובלין און ר׳ משה מונטאַלטים, וואָס איז געווען פון די יוצאי היש־

פאניא און א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף. עס זיינען ארומ־געזעסען דרייסיג גרויסע רבנים און פרנסים. פאר זיי האט מענדעל פארגעבראכט זיין בקשה, אז די שתדלנים זאלען זעהן אויסצו׳פועל׳ען, אז מען זאל אראפנעהמען די גזרה פון די אידישע ארענדארען אויפ־צומאהנען דעם צערקווע־מס פון די קאזאקען, ווייל פון דעם קען ארויס־קומען א גרויסע צרה פאר אידען. דער ועד האט אויסגעהערט מענדלען, און דער לובלינער רב האט געזאגט, אז עס איז א גלייכע זאך. נאר דארט פאר׳ן ועד איז אויך געווען געלאדען זכריה סאבילעצקי, ווייל ער איז געווען א פרנס פון דעם זעלבען מקום און א גרויסער שתדלן.

ר׳ זכריה האט געזאגט, אז מען וועט חלילה דורך דעם ארויפ־ציהען דעם צארן פון די גלחים מיט די יעזואיטען. זיי וועלען זאגען, אז אידען רעדען אפ די כלאפעס זיי זאלען ניט ווערען קיין קאטאליקען, און דורך דעם קען ארויסקומען א גרויסע צרה אויף אידען. און אזוי ווי דער ועד האט דערהערט דערמאהנען דאס ווארט גלחים, אזוי איז א גרויסע שרעק אנגעפאלען אויף אלע גרויסע רבנים און פרנסים. ר׳ שעפטעל הורוויטץ, דער רב פון פויזען, האט אנגעהויבען צו קרעכצען. ער האט זיך דערמאהנט אן דעם עלילת דם, וואס איז געווען פאר צוויי יאהר אין זיין גליל אין לענטשיץ און די קדושים, וואס די גלחים האבען פארפייניגט צום טויט. זיין אויסגעבלייכט געזיכט איז פינסטער געווארען, די אויגען האבען זיך באהאלטען אונ־טער דעם שטערען־ביין, און ער האט געזיפצט:

— אן עת צרה רוקט זיך אן אויף יעקב.

און די פרנסים האבען געענטפערט:

— אז ביי די „שוועטסקי" רעגיערונג קענען זיי אלץ פועל׳ן, נאר מיט די גלחים און דער קירכע האבען זיי זיך מורא אנצוריהרען, ווייל א גרויסע צרה קען חלילה דערפון ארויסקומען פאר׳ן כלל.

אזוי האט מען מענדלען אבגעפארטיגט מיט א קרעכץ, און אב־געשיקט צום רבונו של עולם׳ס הילף.

און מיט דעם איז מענדעל אהיים געפאהרען.

און ווען מענדעל איז שוין געזעסען אויף דער בויד אהיים צו פאהרען מיט חיים שומר ישראל און הלל דער פערדס־יונג, האט ער געזעהן צווישען די ביידלעך און קראמען, אין בית המדרש געסעל שטעהט אויף דער שוועל פון א קרעמעל דאס הייליגע שניידערל,

שלמה׳לעם דרדקי מלמד, און רופט אריין קונים. איז ער אראפּ פון דער בויד און איז אריין אין געוועלב עפּעס קויפען, זעהט ער אז דאָס געוועלבעל איז גאָר לעער, פיער לעדיגע וואנד, פרעגט ער דעם שניי־דער:

— וואָס האָט איהר צו פערקויפען? איהר שטעהט דאָך אין אַ לעדיגען געוועלבעל?

האָט איהם דער שניידערל געענטפערט:

איך פעֵרקויף — תשובה, תפילה וצדקה!

ענדע ערשטער טֵייל.

צווייטע טהייל

ערשטער קאַפּיטעל.

עס האָט זיך שוין אָנגעהויבען.

זעקס יאָהר איז שלמה׳לע אָפּגעווען אין דער לובלינער ישיבה און פאַרגעברייט זיך פאַר דער שטעלע, וואָס ער האָט באַדאַרפט פאַר־נעהמען אין לעבען, צו זיין אַ פּרנס ביי אידען. ער האָט געלערענט ביים ראש־הישיבה, ביים לובלינער רב, און געוואָהנט האָט ער אין אכסניא מיט אַנדערע בעל־הבית׳לעך ביי דער גברת האשה שרה יפה, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסען דרוק פון ספרים אין לובלין. ביי איהר האָט ער אויך געגעסען שבתים און ימים טובים, און ביי איהר טיש האָט ער זיך אָפּגעלערענט מדות טובות ומנהגים טובים, ווייל זי איז געווען אַ גרויסע גברת און אַ בת נדיבים.

פון דער היים פלעגט איהם די מאַמע צושיקען מיט סוחרים, וואָס זיינען געפאָהרען אויף דעם יאָהרמאַרק, געטריקענטע קעזלעך, אַ טינטעל האָניג, און דער טאַטע — אַ פּאָר נייע שטיוועלעך, אַ פּעלצעל אויף ווינטער, אַ בריוועל מיט אַ גרוס פון „זוגתך“, וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסצורופען ביי איהם אויסטערלישע געפיהלען אין זיין האַרץ, און אַ רויטעל אויף זיינע באַקען.

נאָך זעקס יאָהר, ווען שלמה׳לע האָט געענדיגט די הוראה, און האשה מרת דבורה, זיין ווייבעל אין דער היים, איז שוין געוואָרען

אויסגעוואקסען, זיינען זיך די מחותנים צוזאמענגעקומען און באַ־
שטימט: היות, עס איז ניט גוט וואָס „מאַן און ווייב“ זיינען צו־
שיידט, אַזוי זאָל מען שלמה׳לען אַהיים ברענגען פון דער ישיבה.

מענדעל איז געפאָהרען אויפ׳ן יריד קיין לובלין, אַהיים ברענ־
גען זיין זוהן. דער טאַטע האָט איהם ניט דערקענט. שלמה׳לע איז
דורך דער צייט אויסגעוואקסען, אויסגעזעהן ווי אַ יונג רב׳ל, מיט
שטריימעל און פאות, און דער טאַטע האָט אָנגעהויבען דרך ארץ
קריגען פאַר איהם. שלמה׳לע האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף אַלעמען,
אויף דער מאַמען און, אפילו, להבדיל, אויף דער דיענסט מאַרושא,
נאָר נישט אויף זיין ווייבעל.

— און פאַרוואָס פרעגסטו נישט אויף זוגתך? — האָט דער
טאַטע געשמייכעלט.

שלמה׳לע איז רויט געוואָרען.

— זי איז אָהן עין הרע אויסגעוואקסען, אַ פאַרשוין, וועסט זי
נישט דערקענען. זי איז אין דער היים ביי איהרע עלטערען.

— פאַר וואָס נישט ביי דער מאַמען? — פרעגט שלמה׳לע.

— זי האָט מורא פאַר דיר, אַז דו וועסט אַהיים קומען
זאָלסטו איהר נישט די הייבעל פון קאָפּ רייסען, ווי דו פלעגסט עס
טהאָן, ווען דו ביזט געווען אַ קינד.

שלמה׳לע האָט געשוויגען. דעם פאָטער האָט באַנג געטהאָן,
וואָס ער האָט איהם פאַרשעהמט.

— עס איז דער מנהג אַזוי, בעפאָר יום טוב, איידער דער מאַן
קומט אַהיים, געהט דאָס ווייבעל צו טאַטע־מאַמע. אם ירצה השם
ווען דו וועסט אַהיים קומען וועט זי קומען צו אונז וואָהנען.

שלמה האָט שוין געוואָלט רעדען וועגען עפּעס אַנדערש, נאָר דער
טאַטע האָט איהם ווייטער דערמאָהנט:

— נאַ דיר געלד און קויף עפּעס מיט אַהיים דיין זוגתך אַ
שעהנע מתנה אויף יום טוב.

שלמה האָט גענומען געלד פון פאָטער, עפּעס אַהיים קויפען
פאַר׳ן ווייבעל. איז ער געגאַנגען אויפ׳ן יאַהרמאַרק, האָט ער גע־
טראָפען אַ אידען שטעהן אויפ׳ן יאַהרמאַרק, וואָס האָט אויסגערופען:

— וואַרשעווער גאָלדענע שיכלעך צו פאַרקויפען, מתנות אויף יום
טוב פאַר די נשים צדקניות.

שלמה האָט זיך דערמאָהנט אָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט צוגעזאָגט זיין ווייבעל בעפאָר ער איז אוועקגעפאָהרען אין ישיבה אריין.

ער האָט בעצאָהלט דעם סוחר פאר די שיכלעך, און דער איד האָט איהם צוגעוואונשען:

— גאָט זאָל העלפען, אז די צדיקת, וואָס וועט טראָגען די שיכלעך, זאָל זוכה זיין צו טראָגען זיי בקדושה ובטהרה!

ער האָט דעם אידען אָנגעקוקט. דער איד איז איהם פאָרגעקומען באקאנט, ווי ער וואָלט איהם ערגעץ וואו געוועזן געזעהן.

דערנאָך האָט זיך שלמה דערמאָנט, אז דער איד איז געוועזן דאָס שניידעריל, און די זאך האָט איהם פארוואונדערט.

עס איז געוועזן אין יאָהר ת"ח צו פורים צו. איבער די ווייסע פעלדער האָט זיך פרעהליך געגליטשט א פויערישער שליטען מיט פארשוינען. די שאָטענס פון די פארשוינען, פערד און שליטען זיינען געקראָכען איבער דעם פעלד נאָכ'ן שליטען נאָך. דער בלאָטיגער וועג האָט זיך געשלענגעלט באַרג ארויף און טהאָל אראָפּ אין דעם ווייסען ים-פעלד. דאָ און דאָרט האָבען שוין פון ווייסען ים ארויסגעקוקט ברייטע און גרויסע שווארצע פעלדער ווי אינזלען. עס איז שוין געווען פארנאכט-צו, נאָך א שעהנעם זונענדיגען טאָג. דער הימעל איז געשטאנען איבער די קעפּ א קלאָרער און א בלויער, ווי ער וואָלט געווען אויסגעוואשען און אויסגעצוואָגען פון אלע ווינטערדיגע כמאַרעס אויף פסח. בלויע, קלאָרע שטיקער הימעל-וואָלקענס האָבען זיך פרעהליך געבאָדען, און די זון א רויטע און א גאָלדענע איז געשטאנען הינטער דעם ברעסלאווער וואלד און זי האָט ארויסגעקוקט מיט גאָלדענע בליקען דורך די נאקעטע ריטער פון די בוימער. א מחנה שווארצע גאפּעס זיינען נאָכגעלאָפען נאָך די מענשען. נישט האָבענדיג קיין פּלאץ, וואו זיך אפּצושטעלען, האָבען זיי זיך געקרייזט אין דער לופטען ארום דער בויד, אראָפּניעדרענדיג און אָנריהרענדיג קוים דעם שנעע, וואו זיי האָבען איבערגעלאָזט שפּורען פון זייערע פיסלעך. אין דער לופט איז געשטאנען א פיאָלעט-רויטער קאָליר, וואָס האָט זיך געוואָרפען פון ווייסקייט פון שנעע און בלויקייט פון

די הימלען. עס האָט זיך געהערט דער פייכטער געשמאַק פון די צופוילטע וואָרצלען און די געזונדע נאַקעטע ערד. אָפּטמאָל האָט דער שליטען דורכגעקרייצט אַ שטיק שנעע־פעלד, אויף וועלכען עס האָבען זיך אָנגעזעהן וואָלפישע טריט, און יעדעס מאָל ווען די שליטען־בויד האָט אָנגעטראָפען אויף די וועלפישע געטאָקטע טריט אין שנעע, האָט זיך געהערט אַ שטימע פון בויד:

— הלל, מיר זיינען אין נאַקעטען פעלד צווישען חיות רעות, און די נאַכט פאַלט צו, הלל.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל־הבית לעבען. אַט זעהט זיך שוין די תיפלה פון ברעסלאוו.

— וואָס טויג מיר די תיפלה, הלל? מיר דאַרפען דאַוונען מנחה, און עס ווערט שפעט. אין פעלד איז אַ סכנה זיך אָפּצושטע־לען.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל הבית לעבען.

— מיר וועלען פאַרשפּעטיגען שמונה עשרה, הלל.

— מיר'ן נישט פאַרשפּעטיגען שמונה עשרה, חלילה, מיר וועלען נאָך זיין בעפאָר מנחה.

און הלל האָט זיך גענומען יאָגען די פערד אויף פאַרשיעדענע לשונות, וואָס ער האָט נאָר געקענט. ער האָט גערעדט צו זיי אויף יונ'יש: „סטופּייטי, בראַטי, סטופּייטי". ער האָט גערעדט צו זיי אויף אידיש: „ברידערלעך קליינע, טהוט אַ טובה, איילט זיך צו, דער בעל הבית דאַרף דאַוונען מנחה", נאָר אַם בעסטען האָבען זיי פאַרשטאַנען, ווען הלל האָט גענומען דאַוונען אַ שטיקעלע שחרית. הלל האָט זיך צולאָזט אויפ'ן קול איבער די נאַקעטע פעלדער. די פערדלעך האָבען אונטערגעשפּרונגען איבער דער פרישער נאַסער ערד — דער וועג האָט זיך גערוקט אונטער זייערע פיס און באַלד זיינען זיי אריין אין די בלאָטיגע גאַסען פון ברעסלאוו.

אין אכסניא ביי ברכיה'ן אין ברעסלאוו האָבען זיך אָנגעטראָפען פיעל בוידען און שליטענס. די אכסניא איז פול געווען מיט אידען פון גאַנצען קאַנט. פיעלע זיינען געקומען פון יריד און האָבען גע־וואָלט אריבער מיט'ן פאַראָם דעם טייך קיין נעמיראָוו. דאָס אייז אָבער האָט שוין געלאָזט און גרויסע קריהעס זיינען געגאַנגען אי־בער'ן טייך. האָבען פיעל אידען, אָהן עין הרע, פון גאַנצען געגענד

פארזאמעלט זיך ביים קרעטשמער ברכיה'ן און געווארט מען זאָל קענען אריבער דעם טייך.

מענדעל האָט באַגעגענט באַקאַנטע, ר' גדילה'ן פון טשיהרין און ר' יחזקאל פון קאָלניק, און נעמיראָווער אידען, און ר' יונה דעם מגיד און ר' משה פון נעמיראָוו, און נאָך פיעלע אידען. אַלע זיינען געווען בגלופין, אויפגערוימט, און חאַסקעל ברוך דער שענקער האָט געקלאַפּט ברכיה'ן אויפ'ן פּלייצע און געשריען מיט'ן קול:

— זאָג זוגתך, אַז זי זאָל אָפּקאָכען אויף וועטשערע קליסקעס.

— און געפילטע קישקע — האָט יוחנן ארון, דער פּישער פון נעמיראָוו, צוגעלעגט.

— מיט שמאַלצענע גריוועגס.

— און צימעס, צימעס ווי שבת.

נאָר זיי האָבען נישט געדארפט זאָגען. ביים פּיעקעליק איז געשטאַנען די אידענע, ביי אַ גרויס פייער האָט זי אין אַ גרויסען קעסעל געקאָכט וועטשערע. און דער געשמאַק פון די קישקע מיט דעם געפּיהלעכטס און די קליסקעס האָט זיך שוין געהערט אין שטוב.

וואָס איז די שמחה? — פרעגט ער.

— גאָר נישט. גלאַט אַזוי. משנכנס אדר מרבין בשמחה. פאַר דעם זיינען מיר דאָך אידען. עס איז דאָך אַ פּשוט'ער קל־וחומר: מה־דאָך די גוים, וואָס דינען צו האָלץ און צו שטיין, פרעהען זיך, הײנט מיר, אידעלעך, וואָס דער רבונו של עולם איז אונזער פאָטער, דאַרפען מיר דאָך על אחת כמה וכמה! — האָט ר' חאַסקעל פון קאָלסק מיט'ן גרויסען פינגער אריינגעשטעקט אין מענדעל'ס באָרד אריין.

— און מנחה האָט איהר שוין געדאַווענט?

— פון מיטען טאָג אָן מיט הלל!

— וואָס איז די שמחה? — פרעגט מענדעל פארוואונדערט.

— שוטה, האָסט פארגעסען אין וואָס פאַר אַ יאָהר מיר לעבען? מיר לעבען אין יאָהר „זאת", אין — ת"ח. און עס האָט זיך שוין אָנגעהויבען.

— וואָס האָט זיך אָנגעהויבען?

— האָסט ניט געהערט? מלחמת גוג ומגוג, ווי דער האר"י הקדוש האָט בנביאות געזאָגט — האָט ר' יונה געזאָגט מענדלען.

— איך קום פון לובלין, ווייס פון גאָר נישט.

— כמעלניצקי הרשע, דער סאטניק פון טשיהרין, האט צונויפ־גענומען כמה וכמה אלפים יונים און זיינען ארום אין מלחמה ביים געלען וואסער מיט די פוילען.

— וואס הערט זיך מיט זלאטשאוו? — האט מענדעל געפרעגט דערשראקען.

— שוטה, עס איז אתחלתא דגאולה, מלחמת גוג ומגוג, און ער געהט ארום און פרעגט זלאטשאוו? פרנס, עם הארץ! — האט זיך יונה פון איהם אפגעקעהרט און איז אריין אין א צווייטער שטוב, וואו עס זיינען פארזאמעלט געווען פיעל אידען אין טליתים. טייל האבען געדאווענט, טייל האבען געזונגען, טייל האבען געלערענט. און די פרעהליכע קולות האבען ארייגעדרונגען פון דער צווייטער שטוב.

— וואס הערט זיך מיט זלאטשאוו? — איז מענדעל אריין צווישען עולם א דערשראקענער, און אלעמען געפרעגט:

— וואס זלאטשאוו? זיי זיינען ביים „געלען וואסער“. די שרים פאטאצקי און קאלינאווסקי האבען צונויפגענומען כמה וכמה אלפים זעלנער און זיינען ארוים געגען זיי אין מלחמה, — האט איהם ר׳ חאסקעל פון קאלסק בארוהיגט.

— געלויבט השם יתברך, — האט מענדעל אפגעאטעמט. ער וועט אזא שווארצען סוף האבען ווי פאוליק פאריגעם יאהר. מ׳וועט איהם קעפען איןווארשא, — האט מענדעל זיי בארוהיגט. — אבער וואס איז די שמחה? — האט מענדעל זיי געפרעגט.

— שוטה, דאס איז דאך די שמחה. דער אר״י הקדוש האט דאך דארויף נביאות געזאגט, און עס איז א וואונק דא אין דער תורה, אז היי־יאהר וועט משיח קומען. מען זעהט עס דאך בעשיינ־פערליך, „אם תקום עלי מלחמה ב„זאת“ אני בטוח“, אז עס וועט אויפשטעהן אויף מיר א מלחמה בין איך ב„זאת“ זיכער. וואס מיינט ב„זאת“? ב„זאת“ מיינט בגמטריא ת״ח. דאס הייסט, אז אין שנת ת״ח וועט אויפשטעהן אויף מיר א מלחמה — און איך בין זיכער — אט האסטו עס פון אויבען אויף! — האט איהם חאסקעל פון קאל־ניק וויעדער געשטעקט דעם פינגער אין בארד אריין. — און דו, שוטה, געהסט ארום און פרעגסט זיך פאר וואס אידען פרעהען זיך? העי, ברכיה, היים דיין זוגתך אריינלעגען אין טאפ נאך א קישקע

מיט שמאלץ פילעכטס על חשבון הפרנס מזלאַטשאָוו, — האָט חאַס־קעל פון קאַלניק געשריען צום אַרענדאַר.

— צוויי קישקעס! — האָט מענדעל אויסגעשריען, אַנגעשטעקט פון דער אַלגעמיינער שמחה.

— און ווער איז דער בחור? — האָט חאַסקעל געוויזען אויף שלמה׳לען.

— אַ בעל־הבית׳ל, קומט צוריק פון לובלינער ישיבה מיט היתר הוראה אין דער טאַש. מיין זוהן, אַהן עין הרע.

— דיין זוהן מיט היתר הוראה אין טאַש — אַ שטיק מילץ אין טאָפּ אריין על חשבון הבעל־הבית׳ל ר׳ שלמה בן ר׳ מענדעל פאַר דער היתר הוראה אין טאַש! — האָט חאַסקעל ווייטער געשריען.

— און מנחה האָט איהר שוין געדאַווענט, אידען? וואו דאַ־ווענט מען דאָ מנחה ביי אייך? — האָט מענדעל זיך דערמאָנט אין דער מנחה.

— דאַווענען? דאָ איז מען עוסק באכילה; דרינען דאַווענט מען, — האָט חאַסקעל אַנגעוויזען מענדלען.

מענדעל האָט נאָך פאַרכאַפּט די לעצטע קדושה פון מנחה.

נאָך מעריב האָט ברכיה געגרייט דעם טיש. אין שטוב איז שוין געווען טונקעל. פון דרויסען האָט זיך געהערט דער גערויש פון קריהעס אייז אויפ׳ן וואַסער. ער האָט אין שטוב אויפ׳ן פּיעקעליק אַנגעצונדען אַ פּאָר שטיקלעך קיהן. און צוויי־דריי פלעמלעך האָבען געברענט אין דער שבת־מנורה. די בעלי־עגלה יונגען האָבען אריינ־געבראַכט די סמאָלענע שטולקאַצען פון די וועגען און אַנגעצונדען. מען האָט צונויפגעשלעפּט אַלע טישען און בענק און געמאַכט איין גרויסען טיש צום עסען. די אידען האָבען זיך געוואַשען און זיך ארומגעזעצט ארום דעם טיש. ברכיה׳ס ווייב האָט דערלאַנגט אויפ׳ן טיש די גרויסע מיסקע מיט די קישקעס און די מילצען און די לעבערס, פון וועלכע עס איז אַ גרויסער רויך אויסגעגאַנגען. און ברכיה האָט ארויפגעשטעלט אויפ׳ן טיש אַ באַטשקע מיט אָקעוויט און אַ כלי. צוערשט האָט מען גענומען צו „קאָפּעטשקעס" אויף אַ לחיים. דער־נאָך האָט מען געצויגען די קישקעס פון דער מיסקע און געריסען שטיק־לעך מיט די הענד און מכבד געווען איינער דעם אנדערען. און צווישען קישקע און בראַנפען האָט מען מכבד געווען דעם אומאַנער

חזן ער זאָל זאָגען אַ שטיקעל — האָט ער געזונגען אַ ויגדל. דערנאָך האָט זיך דאָרט געפונען אַ אומאַנער איד, אַ קלעזמער, וועלכער איז ארומגעפאָהרען אויף די יאָהרמערק און ער האָט געקענט גאַנץ שעהן שפּיעלען אויף אַ פידעלע, האָט ער משמח געווען דעם עולם מיט'ן פידעלע. אויך איז דאָרט געווען אַן „אַלטער", פון די יונים, להבדיל, וועלכער האָט געקענט שפּיעלען אויף אַ האַרפע, וואָס די אידען האָבען איהם מכבד געווען, ווייל ער איז געווען זעהר אַלט. ער פלעגט אָפט געהן צווישען די אידען, אויף אידישע חתונות און שמחות, און מהנה זיין אידען מיט זיין האַרפע און געזאַנג, האָט ער געזונגען אַ שעה־נעם געזאַנג פון אַן אַלטען קעניג, וואָס די קינדער האָבען פון איהם דאָס מלכות אויסגענאַרט און איהם פון זיין קעניגרייך פאַרשטויסען. און צווישען די געזאַנגען מיט דעם שפּיעלען האָבען אידען גערעדט וועגען משיח'ן, וועגען דער גאולה, וואָס איז נאָהענט, וועגען מלחמת גוג ומגוג. און דערנאָך, ווען דער עולם איז געוואָרען אַ ביסעל בגלופין, זיינען די ווייבער אַריינגעקומען אין שטוב. און מתוך חדוה, וואָס משיח קומט באַלד, האָט מען זיך מתיר געווען, און די ווייבער האָבען אַ שעהנעם טאַנץ אויסגעפיהרט. די כלי זמרים מיט דעם זקן דעם שפּיעלער האָבען זיי צוגעשפּיעלט, און די אידען האָבען זיי צוגעפּאַטשט, און מתוך חדוה ושמחה, האָבען אידען זיך פאַרגעסען און טייל האָבען גענומען האַנדטיכער, טיכער און גענגע־בען די ווייבער אין האַנד אריין און געטאַנצט מיט די ווייבער.

און די אַלטע און פרומע אידען זיינען געזעסען און האָבען צוגע־זעהן און האָבען גאָר נישט געזאָגט, ווייל די חדוה איז געווען זעהר גרויס, און מען האָט שוין געמיינט, אַז משיח קומט באַלד.

אזוי האָבען זיך אידען געפרעהט אַ גאַנצע נאַכט. פיעלע נגונים זיינען געזונגען געוואָרען, און פיעל מעשיות נסים ונפלאות פון משיח'ן זיינען דערצעהלט געוואָרען, און פיעל רמזים, פסוקים, און גמטריות איז געלערענט געוואָרען אויף דעם יאָהר ווען משיח וועט קומען. און דער „אַלטער", דער שפּיעלער, האָט זיך אויך אָנגערופען, אַז צווישען די יונים רעדט מען אויך זעהר שטאַרק, אַז אין דעם יאָהר וועלען גרויסע זאַכען געשעהן. „אין קיעוו איז ער געווען, האָט ער געהערט דערצעהלען, אַז אין די צערקווע האָט דער פּאָפּ אויפ'ן בע־לעמער אַ שריפט געפונען, געווען צוגעשיקט פון זייער גאָט ישוע

הנוצרי, אַז זיי זאָלען זיך ריכטען אויף דעם יאָהר..."

נאָר ביי דער וואַנד, אין אַ ווינקעל, זיינען געזעסען דריי בעלי־מקובלים, וואָס האָבען נישט גענומען קיין חלק נישט אין עסען און נישט אין דער שמחה: איינער אַ דיקער, איינער אַ יונגער און איינער אַן אַלטער. דער דיקער האָט געפּאַסט, כדי לייכטער צו מאַכען זיין גוף, וואָס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען, ווייל זיין גוף איז געווען אַ גרויסער בעל־כח, און זיין נשמה פלעגט זיך אָפּט פאַרליערען אין גרויסען גוף. אַז מען האָט אויפגעגעבען די גרויסע טעפּ מיט די קישקעס און די לונגען, האָט ער נישט געקענט אויסהאַלטען, ווייל די תאוה האָט זיך זעהר געשטאַרקט אין איהם, האָט ער צוגעמאַכט די אויגען, איז די תאוה געקראָכען דורך די נאָז און מויל, און ער האָט אָפּטמאָל געעפענט זיינע אויגען און געפרעגט זיין שכן:

— וואָס עסט מען דאָרט, האַ?

— קישקע, — האָט איהם דער שכן אָפּגעענטפערט.

— אַזוי? — האָט ער ביטער אָפּגעזיפצט. און כדי זיך צו פּייניגען האָט ער געקוקט אויף דער קישקע.

דער זקן האָט געהאַט אַ גרויע באָרד, און דער יונגער איז געווען אַ דאַרער, הויט און ביינער. זיי האָבען אויך געפּאַסט צוליעב אַן ענין, וואָס קיינער ווייסט נישט. האָט דער יונגער נישט געקענט צוזעהן די שמחה פון די אידען, איז ער אויפגעשפּרונגען און אויסגעשריען:

— וואָס פרעהט איהר זיך בחנם? אין דער מגילה שטעהט „ותכתוב", איז דער אות פון „ת" מיט אַ גרויסען כתב און דער אות „ח" פון „חור" און אויך מיט אַ גרויסען כתב, וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט, אַז די גזרה פון המן איז אָפּגעלעגט געוואָרען אויף שנת ת"ח.

דער עולם איז געבליבען אַ דערשראָקענער, און האָט זיך אומגעקוקט ווער עס זאָגט די ווערטער.

— רשע, האָסט נישט געקענט צוזעהן ווי אידען פרעהען זיך. אַזוי פיעל דיענען אידען דעם רבונו של עולם דורך עצבות, און טאָמער ווילען זיי איהם אַ מאָל דיענען מתוך שמחה, לאָזטו נישט! — האָט דער זקן אָנגעשריען אויף דעם יונגען־מאַן — פרעהט אייך, אי־

דען, פרעהט איך. עס שטעהט אין דער תורה, „ב„זאת“ יבוא אהרן אל הקודש“, וואס מיינט דאס? דאס מיינט ב„זאת“, וואס מאכט בגמטריא אין שנת ת"ח וועט אהרן אריינקומען אין בית־המקדש אריין, אין שנת ת"ח וועט די ישועה קומען.

שלמה האט געקוקט אויף דעם אלטען. ער האט איהם דערקענט. עס איז געוועזען דאס הייליגע שניידעריל.

אין דער צווייטער שטוב זיינען געשטאנען אידען איבערגעצויגען די טליתים איבער די קעפ, ווי יום טוב און האבען געדאווענט, זינגענדיג הויך אויפ'ן קול די קדושה מיט א יום־טוב'דיגען נגון.

צווייטער קאפיטעל.

שלמה'לע קומט אהיים.

פאר דער טיר האט די מאמע און די אם אפגעווארט דעם אהיים קומענדען זוהן פון דער ישיבה. נישט די מאמע און נישט די אם האבען איהם דערקענט. געענדערט האט זיך שלמה'לע, אויסגעוואקסען א יונגערמאן. עס האט שוין געשפראצט דאס שווארצע בערז'על, וועלכעס איז באהאפטען געווארען מיט די לאנגע געקרייזעלטע פאות. דאס בערדעל האט געגעבען זיין פנים אן עלטער אויסזעהן. די מאמע האט דרך ארץ געהאט פאר איהר זוהן. דער כבוד פון דער תורה האט גערוהט אויף איהם און זי האט נישט געוואוסט, אויב זי מעג איהם דוצען... און מארושא, וועלכע איז געשטאנען הינטער דער מאמע'ס רוקען, האט זיך די אויגען געווישט און געכליפעט:

— אויסגעוואקסען איז דאס קעלבעל און דערקענט נישט די קוה, וואס האט איהם געקארמעט.

די שעהנסטע שטוב פון דער קרעטשמע איז געווארען אפגעגעבען פאר'ן יונגען פאר־פאלק. צוויי שלאף־בענק, וואס דער טאטע האט באשטעלט ביים דרעקסלער פאר'ן יונגען פאר פאלק, זיינען געשטאנען ביי דער וואנד אין דעם ניעדריגען שטיבעל באלענגט מיט בעטגעוואנד

ביז א האלבן באלקען ארויף. אפגעשיידעט זיינען די בעטען געוועז איינע פון די אנדערע און פארהאנגען מיט א גרין צייגען פארהענגעל. א גרויסער קאסטען, באשלאגען מיט אייזערנע רייפען און ארויפגע־זעצט אויף אייזערנע רעדלעך, איז געשטאנען אין ווינקעל שטוב פול אנגעפאקט מיט מלבושים און העמדער און ציערונג. און א לעדערנער רימען איז געוועז צוגעבונדען צום קופערט, כדי ער זאל שטענדיג גרייט זיין, אין אן עת צרה, ווען עס וועט חלילה קומען א בהלה, זאל מען זיך קענען איינשפאנען אין איהם און מיטשלעפען מיט זיך. א טיש צום עסען און צום לערנען, א הילצערנע שלאף־באנק און א וויעגעל מיט א שטענדער אנגעגרייט פאר דעם קינד, וואס וועט קומען. דאס וויע־געל און שטענדער האט בעלאנגט צום „גארניטור" מעבעל, וואס דער טאטע האט באשטעלט פאר'ן יונגען פאר־פאלק. נאר דאס וויכטיג־סטע מעבעל־שטיק אין שטוב איז געוועז די פאליצע מיט ספרים. די ספרים זיינען געוועז דער וויכטיגסטער פונקט, וואס איז געווארען איינגעשריבען אין די תנאים און דער שווער, דער רב, האט זעהר אויפגעפאסט, אז דער פונקט פון די תנאים זאל ווערען ריכטיג אויס־געפיהרט. ספרים זיינען געוועז טייערער ווי ציערונג, ווי דער נדן. און נישט נאר בלויז מיט געלד אליין איז דער אוצר ספרים געווארען איינגעשאפט, לאנגע יאהרען מיהען זיך פון רב, און די ליעבע און נחת פון מענדלען האבען דעם אוצר ספרים צוזאמענגעבראכט.

שטעהט שוין די נעסט פארטיג פאר'ן יונגען פאר פאלק און די „זי" איז נישטא. ביי דער שוויגער איז דאס ווייבעל אפגעזעסען זעקס יאהר און געווארט אויף איהר מאן, ווען ער וועט צוריקקומען פון דער ישיבה א גרויסער תלמיד חכם ווי איהר פאטער איז. שוין איז דער מאן צוריק דא, און דאס יונגע פאר פאלק האבען זיך נאך נישט געזעהן. ביי דער מוטער אין שטוב האלט זי זיך אויף ביז ערב פסח, דאן וועלען די שוויגער מיט דער מאמען זי אריינפיהרען אין דעם נעסט, וואס זיי האבען אויסגעבויט פאר'ן יונגען פאר פאלק.

אויף שבת הגדול איז שלמה'לע פארבעטען געווארען צום שווער צום טיש. פרייטאג פארנאכט, ווען ער איז אריינגעקומען נאך דער מקוה מקדש השבת צו זיין, אין זיין נייעם מלבוש מיט פוטער באנעהט, וואס ער האט זיך פון לובלין מיטגעבראכט, האט ער צום ערשטען מאל זיין ווייבעל דערזעהן. געשטאנען איז זי אין דער צווייטער שטוב

אינאיינעם מיט דער רבי'צין, איהר מוטער און די שבת־ליכט גע־בענשט. איז דאָס דבורה זיין ווייב? געדיינקט האָט ער זי אַלס דאָס קינד, ווי ער האָט זי איבערגעלאָזט. און דרינען, ביי די שבת־ליכט מיט דער מאַמען, שטעהט אַ יונגע אידישע בת־מלכה, אַ הויכע שלאַנקע געשטאַלט, איינגעהילט אין אַ אויסגעהאָפטענעם שלייער מיט זילבער באַנעהט, די געהאָפטענע הויב מיט ציערונג באַפּוצט, באַדעקט איהר הויכען ווייסען שטערען ווי אַ קרוין אויפ'ן שלאַנקען מיידעלשען קאָפּ. איהרע ווייסע איידעלע פינגער פאַרשטעלען איהרע אויגען, איהר געזיכט, און ער זעהט נאָר איהר בויגזאַמע יונגע פיגור שטעהן שטאָלץ, ווי אַ יונגער ציפּרעס־בוים איבער די ברענענדיגע ליכט. איהרע ווייסע פינגער צושפּרייטען זיך, און פון צווישען די דורכזיכטיגע לויכטענדע פינגער אַנטפּלעקען זיך צוויי גרויסע שוואַרצע אויגען, קוקען אויף איהם שטיל מיט טיעפער בענקשאַפט און מיט אַ צניעות'דיגער פאַרשעהמטקייט. זיין האַרץ שלאָגט שטאַרק, און אַ בענקשאַפט ערוועקט זיך אין איהם. איהם דאַכט זיך, אַז ער האָט שטענדיג געטראָגען אין זיך די אויגען. ער האָט זיי געזעהן אין די לאַנגע ווינטער־נעכט ביי דער גמרא אין דער ישיבה. אַ ציטערענדע איידעלקייט ציהט דורך זיינע גליעדער, און ער קוקט צו איהר, אָבער ער קען נישט אויסהאַלטען איהר פייכטען בענקענדען בליק, און לאָזט אַראָפּ זיינע אויגען. אַ מינוט שפּעטער דערהויבט ער זיי ווייטער. אָבער איהרע אויגען זיינען שוין איצט פאַרשטעלט, און ער זעהט נאָר איהרע לויכטענדע עלפענביין־פינגער און ער שטעהט אַ פאַר־טראַכטער.

ער הערט שוין נישט דאָס חריפה'דיגע פּשט'ל, וואָס דער שווער האָט מחדש געווען. עס קלערט שוין נישט דער יונגערמאַן וועגען דעם רמב"ם, מיט וועלכען ער האָט געפּלאַנט צו שטורמען די פעסטונגען, וואָס זיין שווער האָט אַזוי קונציג צונויפגעשטעלט. עס קלערט שוין דער יונגערמאַן וועגען גאַנץ אַנדערע זאַכען. די אויגען, די שוואַרצע, די שטאָלצע קאַרשען־אויגען, וואָס האָבען אַרויסגעקוקט דורך די דינע פינגערלעך ביים ליכט־בענשען, שטעהען יעצט פאַר איהם, און ער דערמאָנט זיך, אַז ער האָט זיי געזעהן אַזוי אָפט דורך דער צייט פון זיין לערנען אין דער ישיבה, ווען עס איז טרויעריג געוואָרען אין די פאַרנאַכטען און די גרויסע שאָטענס פון די ווענד, פון די ספרים,

זיך מיט אמאל ארונטערגעלאזען אויף די קניע און זיך אנגעהויבען צו צלם'ען.

קיינער האט ניט געוואוסט וואס עס איז געשעהן. נור דערזעהענדיג ווי די מאסקע קניעט דארט פאר א מיידעל און צלם'ט זיך, האט מען זיך אנגעהויבען ארומצוקוקען און צו זוכען וועמען צווישען עולם, און פלוצלונג האט מען זי דערזעהן — די, וואס שטעהט דארט ביים בלינדען אידען, און קוקט מיט איהרע טרויעריגע גרויסע אויגען און שמייכלענדיגע ליפען, ווי מיט גרויס וועהטאג און רחמנות אויף דעם צווישעטען, שאלענדען פעבעל, און באלד האט ווער פון פעבעל אויסגעשריען:

— זעהט, זעהט, ווער עס שטעהט דארט, די הייליגע מאדאנא, „די מאדאנע פון ליעבע" — זעהט, זעהט!

— די מאדאנא פון „הייליגען הארץ" — האט זיך בעוויזען.

— זי, זי אליין אין איהר אייגען בלוט און פלייש.

— אה, הייליגע מוטער! האב רחמנות!

און עס איז געווען ווי די שרעק פון גאט וואלט בעפאלען דעם גרויסען פעבעל. די שרעק האט אנגעשטעקט, האט פערפלייצט ווי א ים רוישענדיגע בוואליעס מענשען. און דא און דארט האבען מענשען אראפגעריסען די מאסקעס פון זייערע פנים'ער, אראפגעריסען די פאנטאסטישע היט, די געצענדיענערישע קליידער. עס זיינען אויפגעדעקט געווארען מענשליכע פנים'ער צווישען דעם ים פון פערשטעלטע. דא און דארט האבען זיך מענשען אראבגעלאזט אויף די קניען, אויפגעהויבען די הענד צום בילד, וואס האט זיך בעוויזען פאר זיי. אין די ווייטערע גאסען האט מען ניט געוואוסט וואס דארטען איז געשעהן. און פון דארטען האבען זיך נאך געטראגען די פרעהליכע קארנאוואלגעזאנגען, דאס לאכען פון פעבעל. דאס גערויש און דער געשריי האט זיך נאך געהערט פון דער ווייטער גאס אהער שאלען, און דא האבען שוין מענשען געקניעט אויף דער ערד און געהויבען די הענד צום הימעל און געזונגען: „אווא מאריע".

ווי פאר א פייער, וואס איז געפאלען פון הימעל, האבען זיי זיך אבגערוקט פון איהר און אנטלאפען פון איהר וועג, און געווארפען זיך אויף דער ערד פאר איהר, געבויגען די פנים'ער, און אויסגעשטרעקט די הענד צו איהר.

און די אידישע טאָכטער פון דער גהעטאָ האָט אַנגענומען איהר בלינדען זיידען ביי דער האַנד און האָט איהם אַרויסגעפיהרט פון פעבעל, פאַרביי די קניענדיגע, אין אנגסטען געפאַלענע מענשען, וואָס זיינען געלעגען ווי אַ שטילער וואַסער פאַר איהרע פיס, און איז פערשוואונדען מיט איהם אין די טויערען פון דער גהעטאָ.

דאָרט, ווייט אין דער גאַס, האָט איינער געפרעגט דעם אַנדערען:

„וואָס איז געשעהן?"

קאפיטעל 13.

דער געפאנגענער גאָט.

אויבען, אין די אויבערשטע קאמערען פון וואטיקאן, איז פאפסט פאול דער פיערטער געזעסען אין זיין צימער, וואס איז בעשטאנען פון א נאקעטע פיער ווענטיגע נאנען קאמער, איינגעארדענט ווי א קלויסטער־שטוב פון א פרוש'דיגען מאנאך. אויף זיין הארטע קלויס־טער־באנק איז געזעסען דער פאפסט און האט זיך איינגעקוקט צו דעם פערקרימטען ליידענדען יעזוס, וואס איז געשטאנען פאר איהם אויפ'ן נאקעטען טיש. זיין שווער, שלאנג, ברייט פנים איז נאך שווערער און נאך פינסטערער געווען. גראבע, גרויסע, שווערע פאלדען האבען זיך געלייגט איינער אויפ'ן אנדערען איבער זיין פנים, און די ליידיגע אראפהענגענדע פאלדען־קנייטשען האבען איינגעשלונגען זיינע אויגען, קוים וואס מען האט זיי ארויסגעזעהן. נור זיין ברייט מויל האט זיך ברייט פערשניטען איבער זיין פנים, און צוויי דיקע הויט־פאלדען האבען זיך אראפגעלאזט ווי צוויי וואסער שטראמען ביי די ביידע זיי־טען פון זיין מויל. זיין פנים איז געווען פערהוילען אין א שרעקענדע מרה שחורה. און אזוי שווארץ ווי זיין פנים, איז יעצט געווען זיין געמיטה און זיינע געדאנקען.

מיט זיינע לאנגע הארטע אויסגעארבייטע פינגער האט ער אנגע־נומען דעם קרוציפיקס און האט זיך איינגעקוקט אין איהם.

— ווער זיינען זיי, די, וואס דו קומסט ארויס פון זיי? צי ביזטו מיט דיין לייב און בלוט נאך פערבונדען מיט זיי? צי האסטו ניט קיין מאכט איבער זיי, וואס זיי וואגען דיך אזוי לאנג און אזוי הארט־נעקיג צו פערלייקענען? צי האט דיך גאט, דיין פאטער, נור גע־שיקט צו אונז, צו די קנעכט, און זיי, די זיהן, האט ער אליין גענומען

אונטער זיין שוץ? צי האבען זיי אפשר הורד א געהיימע קראפט געפאנגען דיך און דיין היילינע מוטער, און זיי פייניגען דיך אין זייערע סינאגאגען, שטעכען דיין הארץ און ציהען דערפון דיין בלוט ארויס, און האלטען דיין היילינע מוטער אנגעבונדען, ווי מיט א קייט, צו זייערע סינאגאגען, אז זי זאל פאר זיי נסים טאן, ראטעווען זיי פון אונזערע הענד? — — — שיקען זי אין פייער און וואסער פאר זיי? זאג, זאג, זאג!

ער האט מיט מאכט צוריק אוועקגעשטעלט דעם צלם אויף זיין טיש, אויפגעהויבען זיך שווער און זיינע שווערע טריט האבען ווי דאס קלאפען פון א האמער איבער דעם ברייטען, גרויסען צימער אפגע־קלונגען.

אין זיין פאנטאזיע האט ער געזעהן ווי די היילינע מוטער איז געפאנגען ביי די אידען, אזוי ווי דאס פאלק פון רוים האט געגלויבט, אז די אידען האבען דורך א געהיימע קראפט בעשווארען מיט זייערע גאט־לעסטערענדע ספרים די היילינע מוטער, אז זי זאל זיין ביי זיי אין דער גהעטא, און זיי אויסהעלפען אין זייערע נויטען. ער האט געזעהן, ווי זי, דאס היילינע הארץ, דאס אויסדערוועהלטע מיידעל, די מוטער פון קינד יעזוס, ליגט ביי די טירען פון די שולען אין דער אידישער גהעטא, מיט אן אייזערנע קייט געבונדען. דארטען האלטען זי די אידען און פייניגען זי, מאכען שפאט און חוזק פון איהר. און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען אין געפאהר, לאזען זיי זי ארויס, פער־שטעלען זי פאר א אידישע מיידעל, און זי ווייזט זיך פאר די קריסטען, און די אידען ראטעווען זיך און דערנאך פיהרען זיי זי ווידער צוריק אין די סינאגאגען און זיי בינדען זי ווידער צו מיט'ן קייט, און האל־טען זי אין א געהיימען צימער אין דער סינאגאגע.

זיינע גרויע האר האבען זיך אויפגעשטעלט, די קנייטשען פון זיין פנים האבען אנגעהויבען צו שפילען, אויפצולייזען זיך און איינצור־קארטשען זיך, ווי די פאלדען פון א שלאנג. ער איז געווען אבערגלוי־ביש, ווי זיין פאלק, און ער האט דאס בילד אזוי קלאר געזעהן. פאר וואס ניט! האט ער זיך געטראכט — גנב'ענען זיי זיך ניט אריין אין אונזערע קירכען און נעהמען זיי דען ניט אראפ פון די אלטארס דאס היילינע ברויט, דאס הארץ פון יעזוס קריסטוס, דעם וויין, דאס בלוט

איז נאָך געווען גענוג צייט אין מקוה צו געהן, האָבען זיך די קינדער געקליבען ארום איהם, און ער האָט זיי גאָר אַ שעהן געזאַנג אויסגע־לערענט צו זינגען לכבוד יום־טוב.

יום־טוב אין אָווענד האָבען זיך די זלאָטשאָווער בעלי־בתים געריסען איבער דעם שניידער, ביי וועמען ער זאָל יום טוב עסען. אַלע האָבען געוואָלט פאַרדיענען די מצוה פון הכנסת אורחים, ווייל זעהר זעלטען האָבען זיי געקענט מקיים זיין די מצוה אין זלאָטשאָוו.

דעם ערשטען טאָג יום טוב האָט ער געגעסען ביי מענדלען, וואָס איז זיין חזקה געווען, ווייל ער איז געווען דער פּרנס. און ביים טיש איז דער שניידעריל גאָר פרעהליך געווען, געזונגען און גערעדט, וואָס איז גאָר נישט זיין מנהג געווען. ער האָט זיך זעהר געפרעהט איבער שלמה׳לען, וואָס איז שוין פון לובלינער ישיבה גע־קומען, און געפּאָדערט פון איהם שכר־למוד־געלד, וואָס ער האָט איהם אויסגעלערענט דאַווענען, און שלמה׳לע האָט איהם מכבד געווען דער־פאַר מיט אַ כוס מעד. אַז דאָס שניידעריל האָט געטרונקען דעם מעד, האָט ער געקרעכצט:

— אויסגעוואַקסען זלאָטשאָוו אַן עיר וואָס בישראל נעבעך.

האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען זיין קרעכצען און זיין „נעבעך“. מען האָט זיך זעהר געוואונדערט דעריבער, און קיינער האָט איהם נישט איבערגעפרעגט, ווייל וואונדערליך זיינען געווען די וועגען פון שניידעריל.

צומאָרגענס באַגינען, דעם צווייטען טאָג יום טוב, איז שלמה׳לע געזעסען ביי זיך אין שטיבעל און האָט געלערענט זיין שיעור. די פענסטערלעך זיינען געווען אָפען און עס האָבען אריינגעקוקט אין דעם ניעדריגען שטיבעל אריין די בוימער, וואָס האָבען געוואַקסען הינטער׳ן פענסטעריל. אַ זיס קול פון די פויגעל האָט זיך געהערט פון דרויסען. און אַ זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געטראָגען פון די ווייסע האָניג־בלומען פון דעם סטעפּ און האָט אָנגעפילט דאָס קליינע ניעדריגע שטיבעל פון דעם יונגען פּאָר פאָלק. דאָס ווייבעל איז געשטאַנען איבער׳ן קופערט און האָט פון דאָרט אַרויסגענומען איהרע שעהנע קליידער און איהרע ציערונג־שטיקער, און מיט זיי זיך אויסגעפּוצט און אויסגעציערט צו געהן מיט דער שוויגער אין שוהל אריין. אַ גרויסער חן איז געלעגען אויף איהר אין דעם יום־טוב׳דיגען פריהלינג

פריהמאָרגען. איהרע באַקען זיינען איידעל געוועזן. עס האָט נאָך גערוהט אויף זיי די פרייד פון דער נאַכט, און איהרע גרויסע אויגען זיינען באַצויגען געווען מיט אַ גלענצענדען טהוי, אַזוי ווי זיי וואָלטען זיך נאָך נישט אויפגעוועקט פון דעם נאַכט־חלום, פון וואַנען זיי קומען. און אַ גרויס ליעבשאַפט האָט אין דעם יונגעמאַנ׳ס הארץ זיך אָנגעצונדען צו זיין ווייב, און אַ גרויס רחמנות און איידעלקייט האָט ער געפיהלט צו איהר. און איהר הארץ איז אויך פול געווען מיט ליעבשאַפט צו איהם, ווייל זיין קול התורה יום טוב אין דער פריה האָט געקלונגען זעהר זיס אין איהרע אויערען, ווי דאָס קול פון די פויגעל, וואָס זיינען גליקליך. וואָרים זיי האָבען זיך ביידע זעהר ליעב געהאַט, אַזוי ווי עס איז די טבע פון יונגע מענשען די ערשטע צייט נאָך דער חתונה. אַזוי האָט ער נישט מעהר לערנען געקענט, האָט ער זיין שטריימעל אויף דער גמרא ארויפגעלעגט און האָט זיך אין שטוב ארויף און אראָפּ געדרעהט. און זי, דאָס יונגע ווייבעל, האָט זיך געטהאָן פוצען און ציערען פאַר איהם מיט איהרע שעהנע זאַכען. און ווען זי איז שוין געווען גאַר שעהן אויסגעציערט, האָט זי זיך פון קאַסטען אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען צו איהר מאַן, אַז ער זאָל זי בענשען פאַר׳ן שוהל־געהן. אַזוי האָט ער זיינע צוויי הענד ארויפגעלעגט אויף איהר שעהנעם קאָפּ און אַזוי געזאָגט:

— דיין שעהנער חן זאָל קיינמאָל נישט ווערען אָפּגעטהאָן פון דיר, ווי פון אונזער מאַמע רחל.

און דאָס ווייבעל האָט גענומען איהר קרבן־מנחה־סדור, מיט די זילבערנע טאָוולען, וואָס דער שווער האָט איהר געשאָנקען, און איז מיט גרויס פּאַראַד, אויסגעציערט אין איהרע יום־טוב׳דיגע קליידער, אין שוהל געגאַנגען.

דער עולם איז געווען אין שוהל פאַרזאַמעלט, אויסגעציערט לכבוד יום טוב שטעהען די ווייבער אין דער ווייבערשער שוהל, און דורך די קליינע פאַרהאַנגענע שטאַכעטעלעך קוקען זיי אראָפּ אין דער מענער־שוהל אריין. צווישען דער מאַמע און דער שוויגער שטעהט דבורה׳לע, אויסגעפוצט אין דעם נייעם שטערען־טיכעל, וואָס דער שווער האָט איהר געשאָנקען מיט דעם גרויסען שמוק־שטיק באַהאַנ־ גען ווען זי איז געקומען צו איהם לכבוד יום טוב, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכעלעך, וואָס שלמה׳לע האָט איהר פון דער ישיבה גע־

בראכט. זי קוקט אראפ און זי זעהט דורך די שטאכבעטלעך ווי שלמה׳־לע איינגעהילט אין גרויסען טלית שטעהט אויפ׳ן בעלעמער און האלט דאס ספר תורה אין דער האנד מיט זעהר פיעל ליעבע און זינגט א ליעד לכבוד יום־טוב. מיט זיין זיסער שטימע צערטעלט ער ווי א זינג־פויגעל דעם נגון פון הקדמות און לעגט אין ווארט אריין אלע טעמים פון „טראפ“. און ווי דבורה הערט זיך אזוי איין אין שלמה׳לעס קול, קומען זעהר זיסע געדאנקען און ציהען דורך ווי זיסע געזאנגען דורך איהר הארץ. געדאנקען, וועלכע גנב׳ענען זיך אריין, און רופען ארויס צערטליכע רויטליכקייט אויף דעם ווייבעל׳ס באקען און א פייכטען שעמעדיגען בליק אין די אויגען. זי באהאלט איהרע אויגען אין די פלאכקייט פון איהרע הענד, ווי זי וואלט מורא געהאט, אז די מאמע זאל נישט אראפלעזען פון איהר פנים דעם זיסען געדאנק, וואס זי קלערט...

און נאך חלום׳ט דער געזאנג פון איהר מאנ׳ס שטימע, ווען פון דרויסען רייסט זיך אריין א געוואלד פון גאס און פארטויבט דעם יום־טוב געזאנג. נאך וואגט קיינער נישט דעם טלית אפצולעגען, ארויסגעהן זעהן וואס עס איז געשעהן. און שלמה׳לע מיהט זיך העכער אויפצוהויבען זיין שטימע און נאך מיט מעהר טעם צו באזיסען זיין געזאנג, אבער דער רעש פון גאס קומט נעהנטער אריין אין שוהל און פארטרייבט דעם יום־טוב. דא און דארט רוקט זיך שוין ווער ארויס פון שוהל. עס קלאפט דער גבאי אויפ׳ן בעלעמער, און באלד רייסען זיך אין שוהל אריין ווייבער, קינדער און מענער, און א געמור־מעל געהט דורך:

— שלוחים געקומען.

— פון קארסון צוויי שלוחים געקומען.

— אויף פערד געקומען צו רייטען, יום טוב מחלל געווען.

— עס איז סכנת נפשות.

עס הערט שוין נישט קיינער שלמה׳לעס צערטלען זיך, פארשטומט איז געווארען דער יום־טוב־געזאנג. מענדעל קלאפט אויפ׳ן בעלעמער, דער עולם לויפט אריין און ארויס פון שוהל.

מיט א מאל דערהערט זיך א וויינען.

— וואס איז געשעהן?

— שא, שא, — קלאפט מענדעל אין בעלעמער.

אין דעם רייסט זיך די טיר פון שוהל אויף און א שרעקעדיג קול רופט:

— אידען, זייט אייך מציל דאס נפש!

פיערטער קאפיטעל.

גלות זלאטשאוו.

אויפ׳ן יום־טוב׳דיגען בעלעמער באפוצט מיט גרינס לכבוד יום טוב, צווישען די זילבער־באקליידעטע ספר־תורות, שטעהען צוויי וואַ־כעדיגע אידען, פארשטויבט פון וועג, וואס זיינען אום יום טוב געקומען צו רייטען.

— כמעלניצקי הרשע האט די צוויי פוילישע גענעראלען פאַ־טאָצקי און קלינאָווסקי מנצח געווען, — דערצעהלען די אידען — און ער ציהט מיט זיינע חיילות אויף גאנץ אוקראינע. דער כאן פון טאטארען געהט מיט איהם, די קהלה פון קארסון האט ער חרוב ומחריב געמאכט. פיעל אידען זיינען אומגעקומען. עס זיינען נאר ניצול געוואָרען די רייטער, וואס זיינען אום יום טוב געקומען אריינצורייטען נאך זלאטשאָוו, כדי אָנצוזאָגען אחינו בני ישראל פון זלאטשאָוו, אז די סכנה איז זעהר גרויס, און זיי זאלען נישט קוקען אויף דעם יום־טוב נאר מציל זיין זיך דאס נפש, ווארום כמעלניצקי מיט די יונים און טאטערען ציהען אהער צו דער שטאדט צו.

איז געוואָרען א גרויסע בהלה אין שוהל. די ווייבער האבען גע־כאפט די קליינע קינדער אויף די הענד און נישט געוואוסט וואו צו לויפען. טייל האבען געשריען, אז מען זאל די פערד שפאנען צו די בוידען און אנטלויפען פון שטאדט אום יום טוב. אָבער קיינער האט נישט געוואגט דאס צו טהאן. זיי האבען זיך גאַרנישט געקענט פאָרשטעלען, אז זייער לעבען זאל אונטערגעשניטען ווערען אזוי אומ־געריכט. קיינעם האט זיך נישט געהויבען די האנד צו באוועגעז א זאך אין דעם שעהנעם יום־טוב, און דערווייל זיינען וואס א מאל

מעהר פרויען, מענער און קינדער געקומען אין שוהל צו לויפען, אַזוי ווי זיי וואָלטען געזוכט זיך צו באַהאַלטען אין גאָט'ס הויז. קיין איינער איז אין שטאָדט אין שטוב נישט געבליבען, אַלע האָבען געפיהלט צו זיין צוזאַמען אין דער שוהל.

איז דער פרנס, מענדעל, ארויף אויפ'ן בעלעמער אַ בלייכער, און געקלאַפּט אויפ'ן טיש און געזאָגט אַזוי:

— אידען, מיר וועלען נישט געהן פון דאַנען. מיר האָבען אַ ישוב געבויט, אַ שוהל — אויף וועמען וועלען מיר דאָס אַלעס לאָזען? עס קען דאָך נישט זיין, אַ וועלט קען דאָך נישט חרוב ווערען. אַ טאָג, צוויי, און הילף וועט קומען. דער שר וױשניוועצקי וועט אָנציהען מיט פּוילישע חיל, אויך אַנדערע שררים, מיר וועלען זיך דערוויל אויסבאַהאַלטען, איינשליסען זיך אין שוהל, און אפשר האָט במעלניצקי אָפּגעצויגען מיט זיינע חיילות קיין טשיהרין, ער האָט דאָרט זיין היים — וואָס האָט ער צו אונז? מיר האָבען איהם קיין שלעכטס נישט געטהאָן. נעהמען אַ שטאָדט און חרוב מאַכען בידים, לאָזען אַלצדינג אויף הפקר — מיר וועלען נישט געהן.

מענדעל'ס רייד האָבען בארוהיגט פּיעל. די אידען, וואָס זיינען דאָ געווען לכתחילה, ווי מען האָט געבויט דעם ישוב, איז זלאָטשאָוו אַזוי טייער געווען, אַז זיי האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם שטראָהל האָפנונג, וואָס דער פרנס האָט זיי געגעבען, אַז במעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיהרין, וויל דאָרט האָט ער זיין היים. דאָס אונגליק איז געקומען איבער זיי אַזוי פּלוצלונג, אַזוי אונגעריכטערהייט, אַז זיי האָבען גאָר נישט געקענט פאַרשטעהן די סכנה. און באַלד האָבען זיך ארום מענדלען געקליבען אַן עולם אידען, בעל־מלאכות, פערד־סוחרים, וואָס זיינען ארומגעפאָהרען אין סעטש און האָבען געהאַנדעלט מיט די קאָזאַקען, אָפטמאָל זיך דאָס לעבען איינגעשטעלט און זיינען געווען גבורים, אידען מיט אָפּגעברענטע פּנים'ער פון דער סטעפּישער זון, מיט שטאַרקע שוואַרצע בערד און הויכע ברעמען, אידען מיט ברייטע אַקסלען און גרויסע שווערע הענד — הענד, וואָס האָבען געבויט שטעדט, און זיי האָבען מיטגעשטימט מיט'ן פרנס:

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. מיר וועלען מיט אונזער פרנס בלייבען.

— מיר וועלען מיט אונזער שוהל בלייבען.

— די שוהל, אויף וועמען וועט איהר פארלאָזען די שוהל? די יונים וועלען זי דאָך פארברענען!

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. דער רב האָט זיך אויפגעהויבען, ארויף אויפ׳ן בעלעמער און געקלאַפּט אין בעלעמער:

— אידען טאָרען זיך נישט איינשטעלען דאָס לעבען בחנם. ושמור את נפשך, שטעהט אין דער תורה. און א מאבד את עצמו לדעת האָט קיין חלק לעולם הבא. און פקוח נפש איז אפילו דוחה שבת, אפילו יום כפור. דורך דעם בין איך גוזר בתור רב אויפ׳ן פרנס הקהל, אז ער זאָל דער ערשטער נעהמען און שפּאנען דעם וואָגען און גלייך ארויס פון דער שטאָדט. וואָרום עס איז גרויס סכנת נפשות.

דער פרנס האָט זיך נישט גערירט פון אָרט. ער איז געבליבען זיצען אויפ׳ן בעלעמער.

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. איך וועל דאָ איבערבלייבען מיט דער שוהל. גאָט האָט געבויט א שוהל, וועט ער זי באשיצען, און אויף הפקר איבערלאָזען א שטאָדט וועל איך נישט.

דער עולם, דערזעהענדיג, אז דער פרנס בלייבט, האָט זיך נישט געאיילט אויסצופיהרען דעם רב׳ס געבאָט. ארום מענדלען האָבען זיך צונויפגעקליבען די אידען קצבים, פערדס־הענדלער, סוחרים פון סעטש — און קיינער האָט נישט געוואָגט דער ערשטער מחלל צו זיין דעם יום טוב.

אין שוהל איז געוואָרען זעהר שטיל. אלע האָבען געקוקט אויפ׳ן רב, וואָס דער רב וועט טהאָן. נאָר דער רב האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט, איז ארויפגעגאנגען צום אָרון, ארויסגענומען צוויי ספרי תורות אויף ביידע הענד, און האָט גענומען ארויסטרעטען פון שוהל.

— איז־עו, ראטעוועט די ספרי תורות! — האָט דער רב געזאָגט.

נאָר דער רב האָט עס שוין נישט גענדאַרפט זאָגען. געזעהען, אז דער רב טראָגט ארויס די ספרי תורות פון שוהל, איז געוואָרען א גרויסע יללה. ערשט יעצט האָבען זיי פארשטאנען דעם אונגליק. זיי האָבען זיך דערמאָנט, ווען מען האָט די ספרי תורות אריינגעשטעלט אין שוהלכעל. האָבען זיי שרעקליך אָנגעהויבען צו וויינען. קיינער האָט גאָר נישט געקענט רעדען. קיינער האָט גאָר נישט געקענט דענקען. מען האָט גענומען די ספרי תורות און דער עולם איז ארויס פון שוהל נאָכ׳ן רב.

דער אַלטער ר׳ שמואל האָט שוין נישט געלעבט. אַזוי האָט זיין ספר תורה׳לע גענומען אַן אַנדער איד אונטער׳ן אָרעם און האָט עס ארויסגענומען פון שוהל.

און דער רב האָט זיך אָנגערופען:

— אידען, זייט מחלל יום טוב, איך בין גוזר אויף אייך! שפּאַנט די וועגען און ראַטעוועט דאָס ביסעל גוטס. איך וועל עס אויך טהאָן.

דער עולם האָט זיך ארויסגעלאָזט נאָכ׳ן רב פון שוהל. עס איז שוין געוואָרען אַ געלאָף. דאָ און דאָרט האָט מען שוין פערד צו די בוידען געשפּאַנט. מען איז פאַרפאָהרען מיט די בוידען, קינדער אויפגעזעצט, גוטס פון הייזער געשלעפּט, ספרים און בעטגעוואַנד. טייל האָבען פון די הייזער ארויסגעצויגען די קאַסטענס, אין וועלכע זיי האָבען געהאַט זייערע פאַרמעגענס, איינגעשפּאַנט זיך אין די רי־מענס און געשלעפּט די קופערטס אויף די רעדלעך איבער דער גאַס נאָכ׳ן בית עולם. אַנדערע האָבען געכאַפּט וואָס עס איז זיי צום ערשטען אין האַנד געקומען: אַ כלי, אַ בגד, אַ שטיק מעבעל, אַנדערע אין די טליתים אָנגעטהאָן פון דאַוונען. און זלאָטשאָוו איז ארויס נאָך זייער רב פון שטאָדט אויפ׳ן וועג קיין נעמיראָוו.

און אין שוהל אויפ׳ן בעלעמער איז אַלץ געזעסען דער פּרנס הקהל, אַזוי ווי אַ שטיין, האָט געהערט די טריט פון די פערד, דאָס גערויש פון די רעדער, דאָס לויפט זלאָטשאָוו, זלאָטשאָוו רינט אויס — און ער האָט זיך נישט גערוהרט פון אָרט. ארום איהם זיינען געוועז פאַרזאַמעלט די בעלי מלאכות און די פערדס־סוחרים און האָבען געשוויגען.

שלמה׳לע איז געשטאַנען נעבען פאָטער. ער האָט אויך געהאַלטען מיט׳ן רב, אַז פקוח נפש איז דוחה אַלעס, און געבעטען דעם פאָטער, ער זאָל פאַרלאָזען די שוהל און מיטגעהן מיט די אידען. נאָר דער פאָטער איז אַלץ געזעסען ווי אַ שטיין:

— גאָט האָט געבויט אַ שוהל, וועט ער זי באַשיצען, — האָט דער פאָטער געברומט אין באָרד אריין.

געזעהן, אַז דער פאָטער בלייבט, איז ער אויך געבליבען ביים פאָטער. און אינאיינעם מיט איהם דבורה מיט דער גאַנצער מענדעל׳ס משפחה. און די אַלטע גויה מאַרושאַ איז געשטאַנען ביי דער טיר פון שוהל און געוויינט.

— פאניטשו, אנטלויף, די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ, זיי וועלען קיינעם נישט שוינען, ראטעוועט זיך דאס לעבען.

נאר קיינער האט זי נישט באמערקט, ווייל זי האט נישט גע־וואגט אין שוהל אריינצוגעהן, נאר געשטאנען ביי דער טיר און געוויינט פאר זיך.

די געוואלדען און דער געלאף פון דרויסען האבען זיך שוין אנגעהויבען איינצושטילען. זלאטשאוו איז געווארען לעער און אויס־גערונען. דער סטעפ האט צוריקגעקראגען זיין חלק, וואס מענשען האבען גערויבט פון איהם. אין שוהל איז איצט שטיל געווארען. א קאלטקייט האט געבלאזען פון די באהאלטענע ווינקעלעך. דורך די צוויי רויט־בלויע פענסטערלעך, וואס זיינען געווען אין באלקען, האבען אריינגעדרונגען צוויי שטראהלענדע זיילען און האבען זיך איבערגעווארפען איבער דער שוהל, באלייכטענדיג דעם אפענעם ארון מיט די נאכט־שטערען, וואס זיינען אויסגעמאלט אין איהם. פאר'ן עמוד האט זיך געברענט איינזאם א ליכט, וואס דער שמש האט געהאט אנגעצונדען צום יום טוב׳דיגען דאוונען. ארום דעם בעלעמער האבען נאך געהאנגען די גרינע קוויטשערס און גרינס, וואס איז געווען דער מנהג צו באפוצען די הייזער און די שוהל לזכר דעם בארג סיני. אויפ׳ן בעלעמער זיינען געזעסען די איינזאמע וועכטער, דער פרנס מיט די אידען, וואס זיינען איבערגעבליבען מיט איהם צו היטען די שוהל.

פלוצים האט זיך ווער אויפגעהויבען פון א ווינקעל און איז צוגעקומען צום בעלעמער. עס איז געווען דאס שניידעריל. קיינער האט ביז איצט נישט באמערקט, ווי ער איז געזעסען די גאנצע צייט אין א ווינקעל און זיך געזאגט זיינע קאפיטלעך תהלים. מענדעל מיט די אידען האבען זיך פארוואונדערט איהם צו זעהן. דאס שניי־דעריל האט זיך צוגעקוקט צו די אידען און אזוי געזאגט:

— איהר היט די שוהל? מיט וואס וועט איהר זי באשיצען? מיט גבורה? באדארף דען גאט אייער גבורה? איז דען נישט א שטיין, א שטיק האלץ שטארקער פון אייך? פעהלט דען גאט גבורה?

קיינער האט איהם נישט אפגעענטפערט.

האט זיך פלוצים געזעהן פון ווינקעל, פון וואנען דאס שניידעריל

איז אַרויסגעקומען, אַ בלאַס פייער אויפפלאַמען. דאַס פייער האָט אונטערגעכאַפּט דאָס פּרוכת׳ל, וואָס האָט געהאַנגען פאַר׳ן ארון וואָס איז געווען דערביי. און באַלד האָט דער אין אויל דורכגעווייק־טער עמוד געפלאַקערט אין פייער.

— פייער, פייער, די שוהל ברענט!

— ווער האָט עס געטהאָן? — האָבען זיך די אידען אויפגע־כאַפּט און געוואָלט צולויפען צום פייער:

— שטעהט, איך האָב עס געטהאָן, — האָט דאָס שניידעריל צוריקגעהאַלטען דעם עולם. — אז דער רבונו של עולם איז געגאַנגען די אידען אַרויסטרייבען פון ארץ ישראל, זאָגט די גמרא, זיינען די אידען חייב מיתה געווען. אַזוי האָט גאָט אויסגעגאָסען זיין צאָרן אויף שטיינער און אויף העלצער. ער האָט דאָס בית־המקדש פאַר־ברענט און אידען מציל געווען. וואָס ווילט איהר בעסער זיין פון רבונו של עולם? וואָס זיינט איהר געגאַנגען באַשיצען, שטיינער און העלצער? באַהאַלט אייער גבורה, גאָט וועט דאַרפען אייער גבורה פאַר אַ העכערען ענין, ווען עס וועט קומען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באַלאַנגען נישט צו אייך, זיי באַלאַנגען צו גאָט!

די אידען האָבען זיך דערשראָקען פאַר דעם שניידער׳ס רייד. איינציגווייז האָבען זיי זיך אָנגעהויבען אַרויסצורוקען פון דער שוהל, און עס איז שוין נישט געווען וואָס צו באַשיצען אויך. די מיט אויל און ליכט דורכגעזאַפּטע פּרוכת׳ער און האָלץ האָבען זיך גע־צונדען ווי קיהנעלעך.

— גלייכער אַזוי! מיר האָבען זי פאַרברענט אַליין איידער די גוים האָבען זי אומריין געמאַכט. קומט, אידען, לאָמיר שפּאַנען די וועגען! — האָט דער פּרנס געשריען, און האָט גענומען די איי־גענע און איז אַרוים פון דער שוהל.

— שטעה אויף, אַלטע, העלף בינדען די זאַכען, עס וועט שפּעט.

אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז שוין הלל צוגעפאָהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע, און פון שטוב האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען די ספרים אין די קופערטס. עס איז שוין געווען די העכסטע צייט, וואָרום אין קרעטשמע האָבען זיך אַריינגעכאַפּט דער פּאָפּ מיט אַ פּאָר קאָזאַקישע פויערען און האָבען אָנגעהויבען צו ראַבעווען דעם

בראנפען פון קרעטשמע.

— איך האב דיר שטענדיג געזאגט, אז די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ. אויף לייכטע פערדלעך קומען זיי צו פליהען, דער אנזשעל מיכאאיל באגלייט זיי — האט דער פאפ, א שכור׳ער שוין פון בראנפען געוואקעלט זיך און געשריען גוטמוטיג צו מענדלען.

— דו הונדערן־זוהן, — קלאפט די מארושא מיט א פאנטאפעל דעם שכור׳ען פאפ איבער׳ן קאפ — אז דער פאן איז ניטא, קריכען די חזרים פון דער כרובע ארויס.

און ווען דעם פרנס׳ס בויד האט די לעצטע פארלאזען זלאטשאוו, האט זיך מענדעל אומגעקוקט צום לעצטען מאל אויף זלאטשאוו. ער האט געזעהן ווי די שוהל ברענט זיך אן איינזאמע, און עס האט איהם דערמאנט אן א ברענענדיג ליכט נאך א טויטען...

פינפטער קאפיטעל.

נעשה ונשמע

איבער דעם סטעפ האבען זיך געצויגען לאנגע קאראוואנעז בוידען מיט אידישע ווייבער, קינדער און בעטגעוואנד, וואס האבען אנגעצויגען פון דער גאנצער געגענד ארום — קיין נעמיראוו. ביי נאכט האט מען מורא געהאט ווייטער צו פאהרען פאר חיות־רעות, האט מען זיך אפגעשטעלט ביי א וואסער. די ווייבער און די קינדער זיינען געפאלען אין שלאף, און די מענער האבען זיך געשטעלט אויף דער וואך, אפצוהיטען די בוידען פון חיות־רעות און שלעכטע טאטערען.

האבען זיי אנגעלעגט א פייער. די אלטע אידען זיינען געזעסען ארום פייער און האבען געזאגט פרומע קאפיטלען תהלים, און די יונגע זיינען געשטאנען אויסקוקען.

עס איז געווען דער צווייטער טאג שבועות אויף דער נאכט, ווען אידען פלעגען זיך משמח זיין מיט דער תורה. דאס פרומע

שניידעריל האט נישט געלאזט דעם עולם אריינפאלען אין עצבות.

— אידען, לאמיר זיך משמח זיין מיט דער תורה!

דער עולם האט איהם ניט אפגעענטפערט. יעדער איז געווען פארנומען מיט זיינע אייגענע ענינים. דער צער פון פארלאזען די שטאדט איז ביי זיי געווען זעהר גרויס, און זיי האבען פארגעסען אין יום־טוב, אין בטחון אין רבונו של עולם, דורך דעם האט איהם קיינער נישט אפגעענטפערט.

— קליינע אידען, שוין ביים ערשטען נסיון פארליערט איהר דעם בטחון, — האט ווער געזאגט צווישען עולם.

— און אפשר איז עס א דרך אזעלכער. ער וויל זעהן די אידען משמח זיין זיך מיט דער תורה נישט אין די הייזער אין שטאדט אין די שוהלען, נאר אויפ׳ן נאקעטען פעלד.

— און די אידען, וואס האבען מקבל געווען די תורה אויפ׳ן הר סיני, האבען אויך נישט געהאט קיין שטאדט און קיין הייזער, און קיין שוהלען נאך נישט, נאר זיינען געלעגען אין נאקעטען פעלד ווי מיר — און דאך האבען זיי געזאגט „נעשה ונשמע“.

— „נעשה ונשמע“! — האט זיך ווער אנגערופען צווישען עולם.

און עס איז געווען — ווי א טרייסט וואלט אריינגעפאלען אין עולם, ווי א פונק פון האפנונג האט אנגעצונדען זייערע הערצער און עס האט זיך צופלאקערט דער בטחון. אידען האבען אנגעהויבען צו פארשטעהן, צו זעהן דעם טעם, און באלד האט ווער פון זיי דאס ספר־תורה׳לע ארויסגענומען, דאס זלאטשאווער ספר־תורה׳לע, וואס איז געגאנגען מיט די אידען אין גלות אריין, און האט הויך אויפ׳ן קול אויסגעשריען — נעשה ונשמע.

און דער עולם נאך איהם האט שוין אפגעענטפערט מיט א היל־כיג קול:

— נעשה ונשמע!

אימיצער האט אנגעהויבען צו זינגען הלל, קאפיטלעך תהלים, דער עולם נאך איהם. די קינדער האבען זיך אויפגעכאפט פון שלאף, געזעהן דאס ליכטיגע פייער וואס ברענט זיך אין סטעפ, און די אידען טאנצען מיט זייערע ספר־תורה׳לעך ארום פייער.

— נעשה ונשמע.

און דער סטעפ איז פארוואנדעלט געווארען אין א בארג סיני

— הויך האָט געקנאַקט דאָס פייער, און די אידען מיט די ספרי־תורות אַרום פייער, און ווייט און ברייט האָט אָפּגעקלונגען אין סטעפּ:

— נעשה ונשמע.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מען אַריינגעקומען קיין נעמיראָוו. נעמיראָוו איז געווען פול מיט פּרעמדע אידען פון גאַנצען קאַנט, וואָס זיינען אָנגעקומען צו לויפען צו ראַטעווען זיך אין דער באַ־פעסטיגטער שטאָדט פון כמעלניצקי׳ס קאָזאַקען. די קהלה נעמיראָוו מיט איהר פּרנס ר׳ ישראל און דער רב ר׳ יחיאל מיכל האָבען גע־טהאָן פאַר די גרושים אַלעס, וואָס זיי האָבען געקענט. די פרעמדע אידען האָבען געוואָהנט אין בתי־מדרשים; די ווייבער מיט די קינ־דער אין ווייבער־שוהלען. און די שטאָדט־ווייבער האָבען צונויפּ־געשלעפּט בעטגעוואַנד, מלבושים, און אויסגעבעט פאַר די ווייבער מיט די קינדער. אין שוהל־הויף, אין אידישען געסעל, האָבען זיך געברענט גרויסע פייערען אונטער גרויסע קעסלען עסען פאַר די הונגעריגע. דער, וואָס האָט געהאַט אַ קרוב, צי אַ באַקאַנטען, אַ וויטען צי אַ נאָהענטען — האָט איהם אויפגעזוכט, און באַלד איז נעמיראָוו געוואָרען איין גרויסע קהלה. סיי די היימישע, סיי די פּרעמדע זיינען געשלאָפען אַלע אינאיינעם אין קהל׳ישע שטיבער און געגעסען בשותפות פון די קהל׳ישע קעסלען.

געהערט האָט מען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיה־רין, אין זיין מקום אַריין. דאָרט האָט ער נהרג געווען די גאַנצע אידישע קהלה מיט ר׳ זכריה׳ן בראש, וועלכען ער האָט אָנגעטהאָן גרויסע ענוים פאַר דעם טויט. ר׳ זכריה מיט דער גאַנצער קהלה טשיהרין זיינען געשטאָרבען על קדוש השם, ווי עס פּאַסט פאַר אידען. האָבען זיך אַליין אָנגעטהאָן אין טליתים, אין קיטלען און זיינען זיך צונויפגעקומען אין שוהל — און דאָרט זיינען זיי אַלע אומגעקומען. געהערט האָט מען אויך, אַז ער האָט איינינע אידישע קהלות פאַר־ברענט, דאַרונטער אויך זלאָטשאָוו. נאָר איין בטחון איז געווען אין שר ווישניוועצקי, וועלכער האָט אהער געצויגען פון יענער זייט דניעפּער מיט פיעל חיל, מלחמה צו האַלטען מיט כמעלניצקי׳ן. האָט מען געוואַרט ביז דער שר ווישניוועצקי, וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער אוהב־ישראל, וועט בעזרת השם מנצח זיין דעם רשע און אידען וועלען קענען צוריקקעהרען אין זייערע חרוב־געוואָרענע

קהלות.

אָבער באַלד איז באַקאַנט געוואָרען, אַז כמעלניצקי האָט מנצח געווען דעם שר אוהב ישראל. פירשט ווישניוועצקי האָט אָפּגעצויגען אין דער ליטא — און דאָס גאַנצע לאַנד איז איבערגעבליבען אָהן אַ באַשיצער, הפקר פאַר'ן שונא, און פון ווארשא האָט מען אויך קיין הילף נישט געקענט ערוואַרטען. וואָרים נאָך קעניג וולאַדיסלאַוו'ס טויט האָבען זיך די שררים נישט געקענט אייניגען, וועמען מען זאָל אויסקלייבען פאַר קעניג איבער פּוילען. און דאָס קעניגרייך פּוילען איז איבערגעבליבען ווי אַ שיף אָהן אַ רודער.

האָט דער רב ר' יחיאל מיכל פון נעמיראָוו פאַררופען אַ אסיפה פון אַלע פּרנסים און נכבדים, וואָס האָבען זיך געפונען אין נעמיראָוו מיעץ זיין זיך, וואָס מען זאָל טהאָן. וואָרים די סכנה איז געווען זעהר גרויס.

אויף דער אסיפה איז געווען חלוקי דעות. טייל האָבען געזאָגט, אַז מען זאָל פאַרלאָזען די שטאָדט און געהן קיין טולטשין — וואָס איז אַ שטאַרקערע פעסטונג. אַנדערע האָבען געראַטען דאָ צו פאַרבלייבען.

— וואו אהין וועלען מיר געהן? וואו אהין וועלען מיר לויפען? אַ גאַנצע מדינה אידען וועלען אַנטלויפען. וואו וועלען מיר זיך אָפּשטעלען? און נאָך טולטשין וועלען זיי נישט קומען? אַז עס וועט נישט קומען קיין הילף חלילה וועלען זיי דאָך די גאַנצע מדינה איינגעהמען ביז לבוב, ביז צו די ווייכסעל. עס קען דאָך נישט זיין, אַז פּוילען זאָל אונטערגעהן. די שררים וועלען דאָך ניט לאָזען פאַרברענען זייערע אייגענע שטעדט מיט די דערפער מיט כל טוב. עס מוז דאָך אָנקומען הילף. אַ מדינה קען דאָך נישט איבערבלייבען אויף הפקר!

אַלע האָבען זיך צוגעהערט צו די רייד פונ'ם פּרנס פון זלאָטשאָוו און האָבען געפונען, אַז עס איז טאַקע נישטאָ וואו צו אַנטלויפען; אַז נעמיראָוו מיט איהרע רבנים און פּרנסים און איהרע גבורים און מיט דער גרויסער קהלה אידען זאָלען דאַרפען אַנטלויפען, איז דאָך עק וועלט, און עס קען דאָך נישט זיין, אַז די שררים זאָלען איבערלאָזען גאַנץ אוקראַינא אויף הפקר.

— נאָר וואָס דען זאָלען מיר טהאָן? — האָבען די אידען גע־

פרעגט.

— נעמיראָוו האָט אַ פעסטונג. פון איין זייט דער טייך און אַרום די וואַלען. מיר זיינען ברוך השם אין נעמיראָוו אַ פּאָר טויזענד אידען פאַרזאַמעלט. קודם כל לאָמיר זיך באַפעסטיגען אין דער פעס־טונג, כדי די יונים פון מקום און די פּוילען זאָלען נישט קענען זי אַרויסגעבען צו די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען צוקומען צו דער שטאָדט. און מיר וועלען זיך אַזוי לאַנג וועהרען ביז הילף וועט אָנקומען פון פּוילען. עס קען דאָך נישט זיין, אַז אַ מלוכה זאָל לאָזען אַ גאַנצע מדינה אונטערגעהן.

די עצה איז אַלעמען געפעלען, און עס איז געבליבען, אַז מען זאָל זיך צוהערען צו דער עצה טובה פון זלאָטשאָווער פּרנס.

נאָר אין אַ ווינקעל פון בית־דין־שטוב איז געזעסען דאָס שניי־דעריל און האָט געבריהט פאַר זיך: — גבורה, מיט גבורה ווילען זיי העלפען דעם רבונו של עולם? באַהאַלט די גבורה פאַר זיך. עס וועט קומען אַ צייט, ווען איהר וועט דאַרפען די גבורה פאַר זיך, פאַר אַ העכערען ענין.

נאָר קיינער האָט איהם יעצט נישט געהערט. די פּרנסים פון די קליינע שטעדטלעך וואָס זיינען געווען פאַרזאַמעלט ביים רב, זיינען אַלץ געווען אידען אין דעם ערך וואָס מענדעל, וואָס האָבען אַליין געבויעט זייערע שטעדט, פון וועלכע זיי זיינען געווען די פּרנסים און זיי האָבען ליעב געהאַט דאָס מקום, פון וואַנען זיי זיינען געקומען און נישט געוואָלט עס לאָזען אויף הפקר — האָבען זיי אַלע מסכים געווען צו מענדעל׳ס עצה, און גענומען באַלד זי אויס־פיהרען.

נעמיראָוו איז פון איין זייט אַרומגערינגעלט מיט׳ן טייך און פון די אַנדערע פרייע זייטען האָט אַ געמויערטער וואַל אַרומגערינגעלט די שטאָדט. אין די ווינקלען פון די וואַלען זיינען געווען הויכע גע־מויערטע באַשטעס, אויף וועלכע עס האָבען זיך געפונען אַ פּאָר אַלטע פאַרראָסטעטע קאַנאָנען, צו וועלכע עס זיינען נישט געווען קיין קויהלען און קיינער האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי זיי צו באַ־נוצען. אָבער די אידען האָבען נישט געטראַכט פון שיסען, נאָר ווי זיך צו באַשיצען. האָבען זיי ערשטענס פאַרשטאַרקט די טויערען פון דעם מויער. די אידישע קאַוואַלעס האָבען געשמיעדט לאַנגע

אייזערנע פרענטען, ריגלען און אייזערנע קייטען, מיט וועלכע זיי האָבען באַפעסטיגט די טויערען. און אַרום דעם מויער האָבען זיי אויסגעשטעלט טישען, לייטערס און געבויעט אַ הילצערנע באַפעסטי־גונג, אָנגעזאַמעלט אַ מאַסע שטיינער, שטעבעדיגע העלצער און טעפּ געזאָטען וואַסער.

אין שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אייניגע הונדערט פּאָליאַ־קען, אַ פּאָר צעהנדליג דייטשע בעלי־מלאכות, וואָס האָבען געקענט שיסען מיט ביקסען. די אידען אָבער האָבען זיי נישט געוואָלט אנפאַרטרויען די מויערען פון דער פעסטונג און נישט די באַשטעס. זיי האָבען זיי געלאָזט שטעהן אויף די לייטערס אויף דער מויער — העלפען אוועקטרייבען די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען זיך דער־נעהנטערען. דאָס ערשטע וואָס די אידען האָבען געטהאָן, זיי האָבען באַהאַלטען די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך און זייערע פּאַרמעגענס אין די באַשטעס, און אַליין אַרויף אויף די מויערען.

אין נעמיראָוו איז וואָס אַ מאָל ענגער געוואָרען. וואָס אַ מאָל זיינען מעהר אידען געקומען אָנצוציהען פון די קליינע שטעדטלעך און האָבען געבראַכט די טרויעריגע בשורה, אַז כמעלניצקי האָט אַרוים־געשיקט זיין גענעראַל קריוווע־נאָס מיט אַ גרויסער צאָהל קאָזאַקען און טאָטערען און זיי ציהען אויף נעמיראָוו. איז אַ שרעק אָנגעפאַלען אויף די אידען. האָט דער רב ר' יחיאל מיכל ווידער צונויפגעזאַמעלט דעם עולם שבת אין דער נעמיראָווער שוהל און האָט זיך אָנגעטהאָן אין טלית, און אוועקגעשטעלט זיך דרשנ׳ען פאַר דעם עולם.

— רבותי! מיר ווייסען נישט וואָס עס שטעהט אונז פאָר, — האָט דער רב געזאָגט. — אַן ערנסטע צייט קומט אויף נעמיראָוו. אפשר פאַרלאַנגט פון אונז דער רבונו של עולם, אַז מיר זאָלען מקדש השם זיין, זיינען מיר מוכן ומזומן. אפשר קומט דער שונא גאָר נישט איינצונעהמען אונזערע גופים, נאָר אונזערע נשמות? פאַר אונזערע גופים האָבען מיר אָנגעגרייט אַ שוץ: מיר האָבען באַפעסטיגט די וואַלען. האָבען מיר אויך אָנגעגרייט אַ שוץ פאַר אונזערע נשמות? ווען דער רשע וועט קומען און וועט חלילה זאָגען: „תני לי את הנפש“, וועל איך אייך לאָזען לעבען, וועט איהר געווס שטאַרק זיין ניט קיין רחמנות האָבען אויף אייערע לעבענס, אויף אייערע ווייַ־בער און אויף אייערע קינדער, און מקדש השם זיין ווי די עשרה

הרוגי מלכות האָבען געטהאָן, ווי די אַלע הקדושים והטהורים?

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. די ווייבער האָבען אויפגעהערט צו כליפּען, און די מענער צו קרעכצען. מען האָט נאָר געזעהן גלאַנ־צענד׳גע אויגען און בלייכע שוויינענדיגע געזיכטער.

האָט ווער פון עולם אויסגעשריען:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

האָט דער עולם נאָך איהם אויסגעשריען ווי איין מאַן:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

דער רב איז שטיל געוואָרען. ער האָט שוין מעהר נישט גע־רעדט פון קדוש השם. זיין שטימע איז ווייכער געוואָרען און ער האָט אָנגעהויבען צו טרויסטען דעם עולם:

— און אפשר איז עס א נסיון, און גערענקט „ושמור את הנפש". יעדער איד איז זיך מחויב צו ראַטעווען ווי ער קען, און דער וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידים, דער איז א מאבד עצמו לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא נישט. פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה אָפּשטעלען, נישט פאַר קיין פאַרמעגענס, פאַר גאָלד און זילבער אָדער ספרים קדושים. וואָרים איהר באַלאַנגט נישט צו זיך, נאָר צום רבונו של עולם, און פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה דאָס לעבען איינשטעלען, נאָר פאַר דער אמונה הקדושה אַליין.

א גרויס געוויין איז געוואָרען אין שוהל נאָך דעם רב׳ס רייד. די משפחות זיינען זיך צוזאַמענגעקומען. די ווייבער מיט די מענער, יעדע משפחה איז געזעסען באַזונדער מיט די קינדער און מען האָט זיך געזעגענט איינער מיט׳ן אַנדערען, און איינער האָט דעם אַנד׳ערען געטרייסט — און דער עולם האָט מעהר בטחון געקראָגען נאָך דעם רב׳ס רייד.

אויף מאָרגען האָבען די אויסקוקערס אויף די באַשטעס געזעהן ווי פון סטעפּ הויבט זיך אויף א גרויסער וואָלקען פון שטויב. זיינען זיי אראָפּגעקומען און האָבען אָנגעזאָגט די שלעכטע בשורה, אַז די רשעים קומען. זיינען די מענער גלייך געלאָפען און געשטעלט זיך אויף די לייטערס ביי די וואָנד, מיט שטיינער און העק און שטיקער

אייזענס, וואָס זיי האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט אויף דער מויער, און די ווייבער האָבען געבראַכט טעפּ מיט קאָכענדיגען חלב און הייסע קאַשע, וואָס זיי האָבען אָנגעגרייט. איז געקומען צו לויפען פאָן קאַשניטצקי, דער פירשט ווישניוויטצקי׳ס פּאַרטרעטער פון שטאָדט, און מיט איהם זיינען געווען נאָך פּאָליאַקען מיט שווערדען אין די הענד, און האָבען געשריען צו די אידען:

— וואָס טהוט איהר? אויף וועמען גרייט איהר אָן די שטיינער און אויפגעקאָכטע קאַשע, אויף די סאָלדאַטען פון גראַף ווישניוויטצקי, וועלכע קומען אייך ראַטעווען פון די קאָזאַקען? דערקענט איהר דען נישט דעם פּוילישען ווייסען אָדלער אויף די רויטע פאָהנען? דערקענט איהר דען נישט די פּאַווע פּושעס אויף די קעפּ פון די סאָלדאַטען? געהען דען כלאָפּישע קאָזאַקען אָנגעטהאָן אין קעניגליכע גאַרנאָסטאַיענע קאַנטושען? און קענט איהר גאָר ניט פון דער ווייטענס דערזעהן די שטאַרקע וואָנסעס פון אויער צו אויער, נישט די ראַקען וואָנסעס פון די קאָזאַקען? עפענט אויף דעם טויער פאַר די העלדען פון פירשט יערעמיאַש, און געהט מיט האָניג־לעקעכער און פערעל אַנטקעגען די העלדען, וואָס קומען ראַטעווען אייערע לעבענס, אייערע ווייבער און קינדער פון די קאָזאַקען!

און ווירקליך האָט מען דערזעהן פון וואָלקען שטויב ארויסרייטען א וואַלד מיט רויטע פאָהנען, אויף וועלכע עס האָט געשיינט אין דער זון דער ווייסער פּוילישער אָדלער. דאָ און דאָרט האָבען ווייסע פאָהנען געפלאַטערט און פאַראויס געלאָפען, ווי זיי וואָלטען געווען אָנגעזאָגט הילף און ערלעזונג. און באַלד איז די גאַנצע מויער פאַרהילכט געוואָרען אין א גרויסען פריידען־געשריי:

— הילף קומט! הילף!

די ווייבער זיינען ארויס פון דער פעסטונג מיט די קינדער אויף די הענד, ארויף אויף די לייטערס, אויף דער מויער, און דערזעהענדיג פון דער ווייטענס די פּוילישע פאָהנען, האָבען זיי אָנגעהויבען צו רופען:

— גאָט׳ס נס, גאָט׳ס וואונדער. זעהט, זעהט, גאָט שיקט פון הימעל!

און נעמיראָוו איז ארויס אויף די גאַסען, פון די באַהאַלטענסטע לעכער, פון די קעלערס און די מויערען. ווער עס האָט זיך

נאָר געהאַט באַהאַלטען פון די קאָזאַקען איז געקומען צו דער טויער פון מויער זעהן די אַריינציהענדע פּוילישע זעלנער, וואָס זיינען זיי געקומען העלפען. דאָ און דאָרט האָבען זיך שוין געקליבען דעפּוטאַציעס פון אידען, יום־טוב'דיג אָנגעטהאָן, מיט ספרי תורות אין די הענד, וועלכע זיינען געקומען מקבל פּנים זיין דעם פירשט'ס זעלנער. מוטערס האָבען באַהאַלטען זייערע טעכטער פאַר דעם חיל, וואָס קומט אָן... און בחורים און אינגלעך האָבען זיך געקליבען אויפ'ן טויער צו זעהן אַריינמאַרשירען די העלדען.

נאָר אָט זיינען שוין די סאָלדאַטען נאָהענט ביי דעם מויער, און די אידען איילען זיך נישט אויפצועפענען דעם טויער. שוין קומט אָן פאַראויס צו רייטען אַ שטאַפעט מיט אַ ווייסער פאָהן און שטעלט זיך אָפּ ביי דעם טויער און טראָמפּייטעט אויס:

— עפענט אויף די בראהמע פאַר דעם פירשט ווישניוויטצקי'ס זעלנער!

— אידעלעך, אָן אַ זייט, אָן אַ זייט! די „בראהמע“ עפענט, פּוילישע זעלנער קומען — שרייט פאַן קאַשניטצקי.

— דאָס וועלען מיר זעהן, ווען זיי וועלען אָנקומען צו דעם מויער וואָס פאַר אַ זעלנער זיי זיינען — האָבען די אידען ביי דעם טויער געענטפערט.

דאָס חיל איילט זיך נישט צוצוקומען צום טויער. די מחנה שטעהט אַלץ פון דער ווייטען, רוהען אין וועלדעל, וואָס איז הינטער דער שטאָדט, און האַלטען אין איין שיקען שטאַפעטען מיט טראָמפּייטערס, טראָמפּייטען אויס, אָבער די אידען ווילען פון גאָרנישט הערען.

— מיר ווייסען נישט ווער דאָס זיינען אַזעלכע. זאָלען זיי צו־קומען נעהנטער צו דער בראהמע, וועלען מיר זיי דערקענען, וואָס פאַר אַ זעלנער דאָס זיינען.

— אָ, אידעלעך, פחדנים, ווי איהר האָט מורא! עפענט אויף די בראהמע, לאָזט מיך אַרויס צו זיי. וועל איך נישט צוריקקומען — זיינען עס קאָזאַקען — מיין טויט. קום איך צוריק, איז עס פּאָליאַקען. איך באַדאַרף קיינעם נישט פון אייך. איך אַליין וועל געהן מיין לעבען איינשטעלען, און איהר געהט און באַהאַלט זיך אונטער די ווייבער'ס קאַפּטענעס! — האָט דער פּריץ זיי געזידעלט.

די אידען האָבען אויפגעעפענט די פאָרטקע און אַרויסגעלאָזט

דעם פאַן קאַשניטצקי. דער שטאַפּעט האָט דעם פאַן אוועקגעפיהרט צו דעם חיל, וואָס האָט גערוהט אין וועלדעל. דער פאַן האָט זיך געזאַמט דאָרט אַ לאַנגע ווײלע. דערנאָך איז ער צוריקגעקומען רײַ־טענדיג אויף אַ ווייס פערד מיט אַ פּוילישער פאָהן אין דער האַנד. ביי איהם זיינען געווען צוויי טראָמפּײטערס. די טראָמפּײטערס האָבען געבלאָזען און די אידען האָבען זיך געשטעלט אויפ'ן מויער. דער פאַן האָט געלעזען פון אַ שריפט און אויסגערופען מיט אַ הויך קול:

„אין נאָמען פון זיין הערליכקייט, דעם פירשט פון רום, יע־רעמיאַש ווישניוויעטצקי, דער פאַן און באַזיצער פון נעמיראָוו, באַ־פעהל איך די נעמיראָווער איינוואָהנער אויפצועפענען די בראַהמע פאַר די זעלנער פון זיין הערליכקייט".

— זאָל לעבען אונזער באַשיצער, פאַן ווישניוויעטצקי! — האָבען די אידען אָפּגעענטפערט און ברייט אויפגעעפענט די בראַהמע.

די דעפּוטאַציעס האָבען זיך אויסגעשטעלט. פון וועלדעל האָט זיך דאָס חיל געלאָזט העגדום־פּענדום צום טויער פאָכענדיג מיט די פאָהנען אָהן אָרדנונג און שרייענדיג „הורראַ!" די אידען זיינען דערשראָקענע געוואָרען.

נישט אַזוי ציהט אַריין פריינדליכע חיל אין אַן אייגענער שטאָדט. נאָר עס איז שוין געווען צו שפּעט. די ערשטע רייטערס זיינען שוין אַריין אין דער שטאָדט.

אין די לאַנגע אָראָפּהענגענדע ראָקען־וואָנסעס האָבען זיי די אידען דערקענט, און אַ גרויס געשריי האָט זיך געהערט אין שטאָדט:

— די קאָזאַקען! די קאָזאַקען!

זעקסטער קאפיטעל.

נעמיראָוו.

„כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך".
(תהלים).

אין דער שטאָדט איז געוואָרען א בהלה. די מענער האָבען גע־כאפּט, וואָס עס האָט זיך געלאָזט, די ווייבער די קינדער אויף די הענד, און מען האָט זיך געלאָזט לויפען. מען האָט אָבער נישט געוואוסט וואו צו אנטלויפען. טייל האָבען געשריען צום בית־עולם, דער רב איז געלאָפען אויפ'ן בית־עולם — אז שטארבען זאָלען מיר קומען צו קבר ישראל. אנדערע האָבען געשריען: „צום וואסער, דער רב איז געלאָפען צום וואסער". נאָר די קאָזאקען זיינען שוין געווען הינ־טער זיי. יונגע שרעקענדיגע געשרייען האָבען זיך געהערט אין די גאַ־סען פון די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך, וואָס די קאָזאקען האָבען געכאפּט אויף די פערד. דאָ און דאָרט האָט א געשריי אויפגעפלאמט און איז פּלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. און באלד איז אלעס פאר־שטומט געוואָרען, נאָר עס האָט זיך געהערט טעמפּע טריט פון פערד.

איבער די ענגע געסלעך פון נעמיראָוו איז שטיל געווען און לעער פון מענשען, ווי נעמיראָוו וואָלט געווען אויסגעשטאָרבען. עס האָבען זיך ארומגעוואלגערט איבער די גאסען צוריסענע בלעטער פון ספרים, פארפלעקטע בגדים, שטריימלען, הויבען, הויז־זאכען, א צו־בראָכענער מעשענער לייכטער, שטיקער טליתים און קערפּערס פון מענשען. מען האָט ניט מעהר געוואוסט וועלכעס איז א קערפּער און וועלכעס איז א בגד. אלעס איז געווען אויסגעמישט, צוזאמענ־געקאָפּיעט פון די טריט פון די פערד. פון די טיר און לאָדען פאר־שלאָסענע הייזלעך האָבען זיך געהערט געוואלדען, יונגע, אלטע און קינדער־געשרייען, וועלכע זיינען אין מיטען אָפּגעהאקט געוואָרען, כאָרכלען פון גוסס'דיגע און לאנגע, לאנגע געשרייען פון יונגע שטארקע שטימען... אָפּטמאָל האָט זיך געוויזען א קאָזאק פון א הויז ארויס, האלב־נאקעט, מיט א צוריסען העמד אויפ'ן לייב, טראָגענדיג אויף

איין האַנד אַ זילבערנעם אָדער מעשענעם לייכטער, אין דער צווייטער האַנד, אונטער'ן אָרעם, אַ יונג מיידעל, האַלב נאַקעט, מיט צופלאָשענע האָר. דאָס מיידעל רייסענדיג זיך פון קאָזאַק האָט געקעמפּפט און געשלאָגען דעם קאָזאַק אויף זיין נאַקעטען רוקען מיט די פויסטען, פון וואָס דער קאָזאַק האָט פאַרשפּרייט זיינע ליפּען און געלאַכט. אַן אַנדערער איז אַרויסגעקומען פון אַ צווייטער הויז מיט אַן אַנדער מיידעל האַלב טויט, פאַרשמאַכט ליגענדיג אויף זיינע ברייטע נאַקעטע אַקסלען. האָבען זיך ביידע קאָזאַקען אָפּגעשטעלט, אוועקגעלעגט זייערע קרבנות אויף דער ערד צו זייערע פיס, ווי די קעלבלעך, און געטוישט זיך מיט די מיידלעך, צוזאַהלענדיג אייגער דעם אַנדערען זילבערנע לייכטער, שטיקער זייד-געצייג, מלבושים, שטיוועל אָדער פעלצען. אָפּגעמאַכט דעם טויש, זיינען זיי זיך צוגאַנגען, מיטשלעפּענדיג יעדער זיין קרבן. פון אַן אַנדערער גאַס זיינען אָנגעקומען דריי שכור'ע סאָלדאַטען, האַלב נאַקעטע, מיט אָפּגעגאָלטע קעפּ און לאַנגע קאַלטאָנעס האָבען אַרויסגעשטאַרט פון זייערע פעלצענע היטלען איבער'ן שטערען, די פּנים'ער און די לייבער באַגאָסען מיט שוויים פון דער פלאַמענדיגער זון, און האָבען געשלעפּט אויף זייערע רוקענס נאַקעטע קינדער, טייל טויט און טייל נאָך לעבעדיג, און האָבען אויסגערופען אין די גאַסען, נאָכמאַכענדיג דעם אידישען קצב: פרישׂ קאַלב-פלייש צוועלף גראָשען אַ פונט; כשר געשחט'ען, כשר!...

נאָר באַלד איז אַלעס שטיל געוואָרען. די געוואַלדען פון די פאַרמאַכטע הייזער האָבען אויפגעהערט, נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט אַ געלאַף און אַ געשריי פון אַ וויימען געסעל, וואָס איז איבערגעהאַקט געוואָרען. איבער די גאַסען פון נעמיראָוו האָבען זיך געוואַלגערט שכור'ע קאָזאַקען, האַלב-נאַקעטע, אַרומגעוויקעלט מיט וויבערשע זיידענע טיכער, אין אידישע פעלצען. טייל זיינען געווען צוגעדעקט מיט צוריסענע טליתים, שטיקער זיידענצייג. עס זיינען געלעגען נאַקעטע אידישע פרויען, מיידלעך, קינדער, טויטע און לעבעדיגע, צוטראָטענע כלים, כלי-קודש שטיקער. דאָ און דאָרט אַ צוריסען פּאַרמעט פון אַ ספר תורה, לעדערנע בינדען פון ספרים, באַטשקעס פון בראַנפען, צינענע טעלער מיט צוטראָטענע עסענס, כלי-זיין, שטיקער טערקישע דיוואַנען אויסגעמישט צוזאַמען מיט מענשען-בלוט

און אויסגעגאָסענעם בראַנפֿען. קיינער האָט שוין מעהר נישט גע־וואוסט ווער עס איז טויט און ווער עס לעבט. עס האָט זיך אויס־געוויזען, אַז אַלעס איז שכור, סיי די לעבעדיגע, סיי די טויטע...

לאַנג האָט זיך געצויגען דער הייסער זומער־טאָג. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט זיך גאַרנישט ענדיגען. אייביג האָט גע־דויערט די אַנגסט־שרעק. אין דרויסען איז אַלעס געווען טאָג, ליכטיג און הייס. נאָר ענדליך האָט אָנגעהויבען אָנצורוקען פֿון דער סטעפּ די שאָטענס, און די נאַכט האָט זיך אָנגעהויבען צו וועבען פֿון הויז צו הויז. און באַלד איז שוין דאָס אַלעס צוגעדעקט געווען מיט דער נאַכט. שטיל און שוואַרץ איז געווען אַרום, די שטערען אין דער הויך, און אַ זשומען און אַ קוואַקען פֿון די זומפּען ווי אין יעדען אָווענד. נאָר פֿון די שוואַרצע, איינזאַמע הייזלעך האָט די טויטע שטילקייט אַרויסגעקוקט. און אין דעם אַלעם האָט ווער געגרימפּעלט אויף אַ לירע־האַרפֿע, און ווער געזונגען אַ ליעד און געוויינט אויף וועמעם דאָליע...

אויפֿ'ן שטאָדטישען בית־עולם איז אין דער שטילקייט פֿון דער נאַכט געווען אַ באַוועגונג. פֿון הינטער די מצבה־שטיינער האָבען אָנגעהויבען אַפּירקריכען לעבעדיגע מתים. טייל זיינען געווען אין טליתים איינגעהילט, אַנדערע אָנגעטהאָן אין ווייסע קיטלען, און גאָר אַנדערע, וועלכע האָבען נישט קיין צייט געהאַט צו כאַפּען זייערע טויטען־קליידער, האָבען זיך באַהאַלטען אויפֿ'ן בית־עולם, כדי נאָר צו שטאַרבען אויפֿ'ן אידישען בית־עולם, וואו זיי וועלען קענען קומען צו קבר־ישראל צווישען אידען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי אָפּגעוואַרט דעם טויט אויפֿ'ן בית־עולם, אָבער דער טויט איז נישט געקומען. פֿון דער שטאָדט האָבען זיי געהערט די געוואַלדען פֿון די פּאַרפּייניג־טע, און זיי האָבען אָפּגעזאָגט ודוי ברבים. און יעדער האָט אָפּגע־זוכט דעם קבר פֿון זיין נאָהענטסטען און אַנידערגעלעגט זיך אָפּוואַר־טען דעם טויט. דער טאָג איז אָבער דורכגעגאַנגען און פֿון דער שטאָדט האָט זיך קיינער נישט געוויזען. די געוואַלדען אין שטאָדט האָבען אויפֿגעהערט. דאַן האָט זיך דערוועקט מעהר האָפֿנונג אין די

לעבעדיגע. זיי האָבען געוואָגט אפירצוקריכען פון הינטער די מצבה־שטיינער און איין טויטער האָט אָנגעהויבען צו רעדען מיט אַן אַנדע־רען:

— געלויבט צו גאָט, עס איז סוף חודש. קיין לבנה נישטאָ. די נאַכט איז טונקעל.

— וועלען זיי אפשר אָפּציהען?

— איז דאָ עפּעס הילף?

— ש־ש־ש...

פיעלע האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט תכריכים ביים לעבען. און אַז זיי זיינען געלאָפען אויפ'ן בית־עולם האָבען זיי פון זייערע פאַרמעגענס מיטגענומען זייערע טויטען־קליידער, אָנגעטהאָן זיך אין די תכריכים צוליעב צוויי טעמים: אַז די קאָזאַקען וועלען קומען זאָלען זיי מיינען, אַז זיי זיינען טויט און טאָמער, חלילה, איז בעשערט צו שטאַרבען, זאָלען זיי קומען צו קבורה אין זייערע תכריכים. איצט, ביי נאַכט, צווישען די גרופּען מצבות, האָבען זיי אויסגעזעהן ווי טויטע וואָלטען פון די קברים ארויסגעקראָכען, און דרעהען זיך צווישען די לעבעדיגע. אָפטמאָל איז אַזאַ „טויטע“, אָנגעטהאָן אין תכריכים אריינגעקראָכען צווישען אַ גרופּע לעבעדיגע און געבעטעלט:

— ווער האָט אַ שטיקעל ברויט? דאָס חיות געהט אויס, — האָט אַן אַלטע אידענע אין תכריכים געבעטעלט.

— זי געהט אין תכריכים און קלערט נאָך וועגען עסען, — האָט ווער געזאָגט.

— וואָס קען מען זיך העלפען, כל זמן די נשמה איז אין גוף, וויל מען עסען, — האָט זיך די אידענע אָנגערופען.

צווישען די פאַרשידענע גרופּען האָט זיך אויך געפונען מענדעל מיט זיין משפּחה. אַז דאָס אונגליק איז געקומען, האָט ער זיך מיט זיין משפחה, ווי אַנדערע אידען, געוואָלט ראַטעווען איבער'ן וואַסער, אַז זיי זאָלען לויפען נאָך טולטשין. נאָר געזעהן די בהלה ביים וואַסער, האָבען זיי שוין גערעכענט, אַז אַלץ איינס איז דאָך שוין זייער לעבען פאַרלאָרען, זיינען זיי געלאָפען אויפ'ן בית־עולם, כדי צו שטאַרבען

צווישען אידען. א גאנצען טאָג איז די משפחה געווען צוזאמען, און האָבען געוואַרט אינאיינעם אויפ׳ן טויט, אויף וועלכען זיי האָבען זיך געריכט יעדע מינוט. זיי האָבען זיך געזעגענט איינער מיט׳ן אנדערען. זיי האָבען צוזאמען ודוי געזאָגט, און שלמה׳לע, וועלכער איז דאָך געווען א תלמיד חכם, האָט זיי געטרייסט און געשטאַרקט. ער האָט זיי מבטיח געווען, אז זיי וועלען קומען גלייך אין גן־עדן, וואָרים די, וואָס שטאַרבען פאַר זיין ליעבען נאָמען, קומען אין גן־עדן, און ער האָט פאַר זיי געשילדערט, ווי דער גן־עדן זעהט אויס, מיט אַלע מדרגות און מעלות, און די זיבענפאַכע זון, און די פמליא של מעלה, מיט דער אייביגער רוהיגקייט, ווי די צדיקים זיצען מיט זייערע קרוינען אויף די קעפּ, און די מלאכים שפּיעלען אויף גאָלדענע האַרפען, און דער רבונו של עולם לערענט מיט זיי תורה. ער איז מעהר באַקאַנט געווען אין יענער וועלט ווי אין דער וועלט. געלערענט האָט ער דאָס אין די הייליגע מוסר־ספרים און קבלה־ספרים פון דעם גרויסען הייליגען לעבען פון יענער וועלט, וואו אַלע אָבות און הייליגע אידען פון אַלע דורות געפינען זיך. און וואָס איז די וועלט געווען מיט איהרע שרעקען מיט דער הערשאַפט פון די רשעים געגען דעם גרויסען אייביגען תכלית פון דער אייביגער וועלט?

אויפגעהויבען האָט ער מיט זיינע רייד דעם טאַטען מיט דער מאַמען און דאָס יונגע ווייבעל און האָט זיי פאַרגעברייט צו דעם גרויסען נסיון, וואָס שטעהט זיי פאַר. רוהיג זיינען זיי געוואָרען און גליקליך, וואָס זיי האָבען געהאַט זייער זוהן נעבען זיך פאַר א וועגווייזער און טרויסטער אין זייער גרויסער נויט. זיי האָבען פאַרגעסען די אַנגסטען פון טויט, זיי זיינען באַפרייט געוואָרען פון דער שרעק פון דער וועלט און נאָר געזעהן די גרויסע טיעפע רוהיגקייט, וואָס ערוואַרט זיי א שריט נאָכ׳ן טויט, און האָבען געוואַרט אויף איהם ווי אויף אַן ערלעזונג.

און אונטער א מצבה איז געזעסען דאָס יונגע פּאָר פאָלק — שלמה׳לע מיט זיין ווייבעל. די נאַכט איז געווען אַרום זיי. די שטערען גרויס אין הימעל, און פון ברעג טייך הינטען פון טהאַל געהט אויף דער ליאַרם און געברום פון די קאָזאַקען, פלאַקערט אויף א פּולווער־שאָס, פייערלעך ווינקען און לעשען זיך אויס, און טיילמאָל רייסט זיך דורך דורך דער לופט א פאַרשטיקט געוויין. קלאָמערט

זיך דאָס ווייבעל אַרום איהר מאַן. נישט פאַר'ן טויט האָט זי זיך געשראָקען, נאָר פאַר די צושיידונג פון איהר פרייד, וואָס זי האָט אָנגעהויבען צו געניסען, און טיעפער און פעסטער האָט זי זיך גע־קלאַמערט אַרום איהם, ווי זי וואָלט געוואָלט ביי איהם און מיט איהם שטאַרבען צוזאַמען, אַז זיי זאָלען קיינמאָל נישט קענען צושיידט ווערען.

— שלמה, מיר האָבען ערשט אָנגעהויבען צו לעבען, און מיר מוזען זיך שוין צושיידען. גאָט האָט מיר נישט מזכה געווען צו ווערען די מוטער פון דיינע קינדער.

— דבורה, מיר זיינען שוין באַהאָפטען פון גאָט. ער וועט אונז מזווג זיין, ווען מיר וועלען די זכיה האָבען צו קומען פאַר איהם בקדושה ובטהרה. דאָרט, אין פמליא של מעלה, וועלען מיר שוין זיין אייביג צוזאַמען און נהנה זיין מזיו השכינה ביז משיח וועט קומען, ביז דער שופר המשיח וועט אונז אויפוועקען צו תחית המתים.

און פלוצים איז זייער אַנגסט פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גרויסער פרייד. זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי דאָס איז געשעהן. זיי האָבען געפיהלט, ווי אַ גרויסער שבת קומט אָן אויף דער וועלט און זיי טרעטען אריין אין דעם שבת אריין מיט גרויס פרייד. און פאַר פרייד האָבען זיי ביידע צוריקגעפונען די טרעהרען, וואָס זיינען דורך די אַנגסט פון טויט פאַרלאָרען געוואָרען ביי זיי, און דאָס ווייבעל האָט געזאָגט מיט אַ ליכטיגען שמייכעל, באַשיינט דורך די טרערען.

— אַז דו רעדסט, איז מיר אַזוי לייכט צו שטאַרבען, שלמה. פאַר וואָס קומען זיי נישט און באַפרייען אונז שוין. עס וואָלט דאָך מיר געווען אַזוי זיס צו שטאַרבען, ווי עס וואָלט מיר זיס געווען איצט מיט דיר אונטער דער חופה צו געהן.

נישט אַזוי, דבורה. כל זמן מיר לעבען, דאַרפען מיר בעטען אויפ'ן לעבען, ניט אויפ'ן טויט.

ביי זיין ליעבען נאָמען איז אַלעס מעגליך. יאָ, שלמה, מיר וועלען בלייבען לעבען. איך וויל אַזוי לעבען פאַר דיר, פאַר דיר, שלמה, אַז איך זאָל די זכיה האָבען, שלמה.

— שווייג, דבורה'לע, שווייג.

— אָה, איך וויל אזוי לעבען מיט דיר צוזאמען — אָדער אויף דער וועלט אָדער אויף יענער וועלט. אָ, לעבען און וויסען, אז דו ביזט ביי מיר, — איז דאָס ווייבעל געפאַלען אויף זיינע הענד און פאַר זיס־קייט איינגעשלאָפען.

שלמה איז געזעסען נעבען איהר און געקוקט אויף איהר. איהר שוואכקייט און איהר שעהנקייט האָט געמאכט ציטערען זיין הארץ. עס האָט זיך איהם געדאכט, אז ער דערקענט זי נישט מעהר. עס איז אויסגעטהאָן געוואָרען פון איהר יעדעס ערדישעס, און זי איז לייכט געוואָרען, זי איז געוואָרען אזוי איידעל ווי א בת־השמים, ווי איינע פון די הייליגע אמהות, ווי יענע געטליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואָס וויינט ביינאכט אויף די חורבות פון בית־המקדש, ווי די טויב פון די כנסת ישראל...

זיבענטער קאַפּיטעל.

איבער'ן וואַסער.

מיט דער נאכט איז געקומען דער ווילען און די האָפנונג צום לעבען. מענדעל האָט פאַרגעסען אָן טויט. זיין גאַנצער חשק און ענערגיע זיינען אויפגעוועקט געוואָרען. ער האָט זיך ארומגעקוקט מיט זיינע גלאַנצענדיגע אויגען. אַלע האָבען געוואוסט זיינע געדאַנ־קען. ער האָט געקוקט אויף דער שלאָפענדיגער דבורה'לע.

דבורה איז געווען יונג און שעהן. און אז די קאָזאקען וועלען זי כאַפּען, וועלען זיי איהר לאָזען לעבען און שלעכטס טהאָן, און דאָס איז ערגער פון טויט. מען האָט נישט גערעדט דערפון, נאָר אַלע האָבען געוואוסט און געקלערט דערפון.

דערווייל האָט זיך דער עולם אָנגעהויבען צו באוועגען. דאָ און דאָרט זיינען ארויסגעקראָכען קופּקעלעך, געמורמעלט און גע'סוד'עט זיך. דאָס האָט נאָך אין מענדלען מעהר דערוועקט די ענערגיע. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט.

— און וואָס געהסטו טהאָן, מענדעל?

— איך וויל צוגעהן זעהן צום פלויט — אפשר —

— מענדעל —

— ש־שווייג.

— וואוהין געהסטו? איך וועל דיך נישט לאָזען, — האָט איהם דאָס ווייב אָנגעהאַלטען — אז שטאַרבען, זאָלען מיר אינ־איינעם שטאַרבען.

— איך וועל צוגעהן צום פלויט, אפשר איז דאָ א האָפנונג...

דבורה האָט זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף. זי האָט זיך אַרומגעקוקט דערשראָקען און געפרעגט:

— ווער שפּיעלט אַזוי שעהן? אין חלום האָב איך געהערט שפּיעלען.

און ווירקליך האָט זיך פון דער ווייטענס געהערט א שפּיעלען פון א פויערישער לירע. א טרויעריגען נגון האָט געשפּיעלט די לירע און האָט געוויינט. א שרעק איז אָנגעפאַלען אויף די אידען. טייל האָבען געזאָגט, אז זיי קומען אָן, און דער עולם איז אַנטרונען צווישען די מצבות, איינגעהאַלטען דעם אָטעם. די מוטערס האָבען צוגעדעקט די קינדער און געשראָקען זיי, אז זיי זאָלען נישט שרייען. באַלד איז אויפ׳ן בית־עולם געוואָרען שטיל. מען האָט נאָר געהערט ווי די איינזאַמע ווערבעס ציטערען אין זייערע לאַנגע צווייגען, און דאָס שפּיעלען פון דער לירע איז וואָס א מאָל נעהענטער צוגעקומען צום בית־עולם.

ענדליך האָט ווער באַטראָטען דעם בית־עולם. דאָס שפּיעלען האָט אויפגעהערט. און א אידישע שטימע האָט גערופען:

— אידען, אידען, עת לעשות להשם, אויף וואָס וואַרט איהר?

דער עולם האָט געוואָגט זיך אויפצוהויבען און צוצוקומען נעה־טער צו דעם פרעמדען. זיי האָבען געזעהן ביי דעם שיין פון די שטערען אַן אַלטען בעטלער שטעהן מיט א לירע אין האַנד.

— ווער ביזטו?

— איהר דערקענט מיך נישט? איך בין דאָך דאָס שניידערל. איך קען רעדען יונ׳יש, האָב איך זיך פאַרשטעלט פאַר זייערס א זקן און האַלט זיך אויף צווישען די גוים. זייט אייך מציל דאָס נפש. איך האָב געהערט רעדען צווישען זיי, אז אויפ׳ן בית־עולם האַלטען זיך אויף פיעל יהודים מיט זעהר פיעל גאָלד און זילבער, און אז עס

וועט טאָג ווערען, וועלען זיי אהער קומען. זייט אייך מציל דאָס נפש.

— וואוהין?

— דאָס וואסער איז שטיל, די רשעים זיינען זיך משמח אין דער שטאָדט, טרינקען און טהוען אל דאָס בייז. וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס. אנטלויפט דורכ׳ן וואסער, ווער עס קען, ווארום די סכנה איז זעהר גרויס.

דער עולם האָט אָנגעהויבען זיך צו באַוועגען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען צוזאמענצוקלייבען שווארצע שאָטענס פון הינטער די מצבות און געמורמעלט, געברומט. מיט א מאָל איז געוואָרען א געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען געהערט אויפשרייען, קרעכצען.

— ש־ש־ש — מען וועט דערהערען, — האָבען אייניגע געוואָרענט.

— וואָס טהוט איהר? די גוים וועלען דאָך אייך דערזעהן.

— איינציגווייז, איינציגווייז צושפרייט זיך איבער׳ן גאַנצען פעלד האָט ווער קאָמאַנדעוועט.

און דאָ און דאָרט איז ווער געקראָכען, באַוואויגען, ארויסגערוקט זיך.

נאָר מענדעל איז אלץ געזעסען, געקוקט מיט אָפענע אויגען אויף דבורה׳ן, און האָט זיך נישט באַוואויגען פון אָרט, געקלערט עצות. אלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס ער קלערט, און דבורה האָט עס אויך געוואוסט, און געשוויגען ווי א שולדיגע.

דער בית־עולם האָט זיך אָבער וואָס א מאָל מעהר אויסגעליידיגט. און מענדעל איז אלץ געזעסען און האָט זיך נישט באַוואויגען.

פלוצים איז ווער צוגעקראָכען צו זיי, און געוואָרפען זיך צו מענדעל׳ס פיס:

— פאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. די נאַכט איז טונקעל, אַנטלויף. — און ארויספאַלענדיג אויף דבורה׳ן, האָט זי אָנגעהויבען צו וויינען: טאָכטערעל מיינס.

מענדעל און די משפחה זיינען פארוואונדערט געוואָרען צו זעהן די אלטע מארושא, די קאָזאַצקישע דיענסט פון דער קרעטשמע נעבען

זיי. זיי האָבען אויף אַ מינוט פאַרגעסען אָן דער סכנה און געפּרעהט זיך מיט איהר.

— וואָס טהוסטו דאָ? פאַר וואָס ביזטו נישט אין שטאָדט? דיר וועלען זיי דאָך קיין שלעכטס נישט טהאָן.

— וואָס מיינסטו, איך וועל לאָזען מיינע בעלי־בתים, און אַליין וועל איך געהן הוליען מיט די קאָזאַקען? אַז שטאַרבען, זאָלען מיר אינאיינעם שטאַרבען. מיט וועמען איך האָב געגעסען מיין שטיקעל ברויט, מיט דעם וועל איך לעבען און שטאַרבען.

אָבער ווי אַזוי ביזטו אַהער געקומען?

— איך בין געגאַנגען מיט אייך. געזעהן מיינע בעלי־בתים לויפען אויפ׳ן בית־עולם, בין איך אויך געלאָפען. מורא געהאַט איהר זאָלט מיך נישט פאַרטרייבען, ווייל איך בין פון אַן אַנדער גלויבען. בין איך געלעגען רוהיג, ווי אַ קעצעל אונטער אַ שטיין, און געטראַכט זיך: כ׳וועל ליגען און אָפּוואַרטען ביז די ברידערלעך וועלען קומען, אַזוי וועל איך נעהמען מיינע צוויי קינדערלעך און באַשיצען זיי מיט מיין לייב און זאָגען: ברידערלעך, מיך הרג׳עט, מיינע קינדעלעך לאָזט לעבען. כאָטש פון אַן אַנדער גלויבען, דאָך מיינע קינדערלעך.

— געה צוריק אין שטאָדט אריין. זעהסט דאָך, מיר זיינען אַליין אין סכנה. געה צוריק צו דיינע, אַז נישט וועלען זיי דיך אויך פּייניגען ווי אונז.

— פאַניטשו, פאַרטרייב מיך נישט, — האָט זיך די גויה געבעטען — איך האָב אייך עהרליך געדיענט, און איך האָב ליעב מיינע קינדערלעך. און איך בין געקומען ראַטעווען דבורה׳לען. אָט האָב איך איהר געבראַכט קאָזאַצקישע קליידער, איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ אונזער איינע. איך וועל זאָגען, אַז זי איז מיין טאָכטער, און כדי די ברידערלעך זאָלען נישט קוקען אויף איהר, וועל איך זי מאַכען פאַר אַן אַלטע, פאַר אַ מיאוס׳ע. דו נעהם די בעל־הבית׳טע, דעם יונגען פאַניטש און שווים אריבער דעם טייך. אפשר וועט אייך גאָט העלפען. די יונגע פאַניע נעהם נים מיט. איך קען מיינע ברידערלעך, די קאָזאַקען. זיי דערשפּירען אַ יונג ווייבעל פאַר מיילען ווייט ווי דער הונד דעם האָז. און פאַר אַ ווייב וועלען זיי אפילו אין גיהנום שפּרינגען, נישט נאָר אין וואַסער. איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ קאָזאַצקע און פיהרען זי צו אַ פישער דאָ נישט ווייט. איך

קען איינעם. מיר וועלען זאגען, אז מיר זיינען קאזאצקישע פויערטעס. איך וועל איהם אייער געבען, וועט ער אונז אריבערפיהרען מיט א שי־פעל. דארט אויף דער צווייטער זייט וועלען מיר זיך טרעפען. אדער איך וועל זי דיר ברענגען אין טולטשין, גאט וועט העלפען. מיט מיר איז זי זיכערער ווי ביי דיר. ווי די נשמה מיינע וועל איך זי אפהיטען, ווי מיין לעבען, מיין הינדעלע, מיין קליינס.

א מינוט האט אויפגעפלאמט די האפנונג אין מענדלען. דער גויה׳ס עצה איז איהם געפעלען. ער האט אבער ניט געקענט ברענגען איבער זיך צו שיידען זיך מיט דבורה׳ן, כאטש ער האט פארשטא־נען, אז זי איז מעהר זיכער ביי דער קאזאצקע ווי ביי איהם. נור דאס געפיהל „צו שטארבען אינאיינעם" איז אזוי שטארק געווען ביי איהם, אז ער האט געשוויגען און נאכגעקלעהרט. קיינער האט ניט געוואגט עפעס צו זאגען, צו ראטהען, און זיי האבען געווארט אויפ׳ן פאטער, ער זאל ענטשיידען.

נור מארושא האט איהם ניט געלאזט קלערען, ווידער האט זי זיך געווארפען צו איהם און געבעטען זיך:

—— פאניטשו, ראטעווע דיר דאס לעבען. איך בין געווען אין שטאדט, איך האב געזעהן וואס די ברידערלעך האבען געטהאן צו די אידען. די ברידערלעך פון סטעפ זיינען ווילד געווארען, גאט פאר־געסען, שלעכטע צייטען געקומען. די קאזאקען האבען גאט פארגע־סען, אנטלויפט, אנטלויפט.

— קומט נאך מיר. וואס איז דער חילוק ווי דער טויט וועט אונז טרעפען, — האט מענדעל געצויגען זיין משפחה.

זיי זיינען ארוים פון בית־עולם, וואס איז געלעגען אין טהאל, און ארויסגעקומען אויפ׳ן בערגעל. ערשט אויפ׳ן בערגעל האבען זיי דערזעהן דעם טאבון קאזאקען ליעגען אויסגעשפרייט איבער דער לענג פון וואסער. בעלויכטען אין דער טאבון געוועזן פון די פייער־לעך וואס האבען זיך געברענט אונטער די קעסלען. איינציגע שטאל־קאצען. דער טאבון איז נאך ניט געשלאפען. דא און דארט האט זיך דערהערט שפיעלען, א געזאנג אדער א שכור׳ס שרייען. רעדלעך האבען זיך ארומגעקופיעט ארום טאנצענדע פארלעך. אפטמאל האט דער טאבון אויפגעפלאמט מיט א געשריי. און דאס אלץ האט מען גע־קענט זעהן פון בערגעל צום ברעג טייך.

מארושא האָט זיך געוואָרפען צו מענדעל׳ס פיס און געבעטען זיך:

— פאַניטשו, געה ניט, זעהסט וואָס עס טהוט זיך. עס איז דער טויט. די ברידערלעך וועלען אונז דערזעהן. זיי וועלען דער־שפּירען דאָס ווייב.

— מיר מוזען זיך צושיידען. סיי ווי סיי שטעהט טויט פאר אונזערע אויגען. עס וועט טאָג ווערען וועלען זיי אונז דערזעהן. אפשר, אז מיר וועלען זיך ראַטעווען, וועט אונז גאָט העלפען, אזוי ווי ער האָט אונז ביז איצט געהאָלפען. און מיר וועלען זיך אלע צוריק זעהן אין טולטשין. און טאָמער, חלילה, איז אונז באַשערט צו שטאַרבען, לאָמיר שטאַרבען פאר זיין ליעבען נאָמען׳ס וועגען, — האָט מענדעל געזאָגט צו זייניגע.

און מענדעל האָט ארומגענומען די זייניגע און אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל:

— רבונו של עולם, העלף אונז!

קיינער פון זיי האָט ניט געוויינט. זיי האָבען זיך אלע צום לעצטען מאָל ארומגענומען אין שווייגען.

— געזעגען דיך, שלמה׳לע, מיט דיין ווייב, אפשר וועט גאָט אונז העלפען, אז מיר וועלען זיך צושיידען.

מאַן און ווייב זיינען א מינוט אליין געבליבען. שלמה האָט דבורה׳ן געגלעט איבער׳ן קאָפּ און האָט אזוי געזאָגט:

— דבורה, גלויב אין גאָט, דער רבונו של עולם קען אלעס טהאָן. אפילו ווען דאָס מעסער ליעגט אויפ׳ן האלז.

דאָס ווייבעל האָט געשוויגען און געקוקט איהם אין די אויגען אריין.

— און מיר וועלען זיך נאָך זעהען, דבורה, אין דיין זכות. דו ביזט דאָך א צדקת.

— אין דיין זכות, שלמה. און ווען חלילה ניט, וועל איך קומען פאר׳ן רבונו של עולם בקדושה ובטהרה, אזוי ווי דו האָסט מיך גע־לערענט.

— היט דיין לעבען, דבורה, און האָב האָפנונג אין גאָט!

— אין דעם זכות פון אונזערע קינדער. וואָס גאָט וועט אונז

מזכה זיין, — האָט דאָס ווייבעל שטיל געזאָגט. און דאָס איז גע־ווען איהר לעצטעס וואָרט צום מאַן.

מאַן און ווייב האָבען זיך צושיידט.

— גאָט זאָל דיר באַצאָהלען פאַר דיין גוטסקייט, מארושא, וואָס דו טהוסט מיט אונז, — האָט יוכבד געזאָגט צו דער קאָזאַצקע. אין דיין האַנד גיב איך איבער אַלעס וואָס איז מיר טהייער, מיין לעבען און מיין זוהנ׳ס לעבען. און גאָט זאָל דיר באַצאָהלען וואָס דו טהוסט מיט אונז. איך וויים ניט, אויב איך וועל אימשטאַנד זיין דיר צו באַצאָהלען.

— בעט גאָט פאַר אונז, און מיר וועלען בעטען פאַר אייך, — האָט געזאָגט די אַלטע קאָזאַצקע, און איז פאַרשוואונדען מיט רבורה׳ן צווישען די קשאַקעס.

אַ מינוט האָט נאָך מענדעל געוואַרט. יוכבד האָט געטרונקען די טרערען, וועלכע האָבען ערשט איצט געפונען אַן עפענונג פאַר זייער קוואַל. אַ מינוט האָט שלמה נאָך צוגעהערט זיך צו דעם רוי־שען פון די צווייגען און טרוקענע גרעזער — דאָרט איז פאַרשוואונ־דען זיין פרייד.

מענדעל האָט זיך אָנגערופען:

— נו, אין גאָט׳ס נאָמען.

און מענדעל האָט אָנגעהויבען צו קריכען אויף אַלע פיער צווי־שען די קוסטעס און גרעזער, אַראָפּ בערגאָפּ, צום ברעג טייך, און דאָס ווייב און דער זוהן נאָך איהם.

לאַנג זיינען זיי געקראָכען צווישען די קוסטעס און גרעזער. די שטימען פון די קאָזאַקען זיינען וואָס אַמאָל נעהנטער געקומען צו זיי. זיי האָבען שוין געהערט זייער לאַכען און זייערע רייד. נישט איינ־מאָל האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זיינען שוין פאַרלוירען. אָבער גאָט האָט זיי געהאָלפען. זיי זיינען צוגעקראָכען צום ברעג אונבאַמערקט. עס האָבען זיי פאַרשטעלט די הויכע גדעזער. אין טאַבון איז שוין איצט אויך שטילער געוועו. די פייערלעך אונטער די קעסלען האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצולעשען און דאָס גערודער זיך איינצושטילען. די שטורקאַצען אויף די וועגען האָבען נאָך געברענט, און דאָ און דאָרט האָט אַ קאָזאַק געפיהרט זיין פערד צום וואַסער אָנצוטרינקען. מענדעל מיט זיין ווייב און זוהן זיינען געלעגען צווישען גראָז אין

א זייט און געווארט ביז דער טאבון וועט זיך נאָך מעהר איינשטילען, אז קיינער זאָל ניט דערהערען זייער פּליעסקען אין וואסער. זיי האָבען מורא געהאט צו רעדען צווישען זיך, געלעגען און איינגעהאלטען דעם אָטעם.

— דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, — האט מענדעל זיך אָנגערופען — איך וועל נעהמען די מאַמע אויף מיין רוקען און דו, שלמה, נאָך מיר. און טאָמער וועסטו, חלילה, שוואך ווערען, כאַפּ דיך אָן אין מיר.

דאָס וואסער האט איינמאָל נאָכ׳ן אנדערען געגעבען א שטילען גאָס, און צוויי שווארצע פּלעקען האָבען זיך געטראָגען איבער דער אויבערפלעך פון וואסער, אויפרודערענדיג די שטילע גערונצעלטע וועללען. דער טייך האט זיך געגעבען א וויעג צוריק, און שטילע וועללען איינע נאָך דער אנדערער, האָבען אָנגעהויבען צו קלאַפּען אויפ׳ן זאמדיגען ברעג.

אויפ׳ן ברעג איז געלעגען א קאָזאק אויף זיין זאָטעל און געקוקט אין די גרויסע שטערען אין הימעל אריין, צוזינגענדיג זיך א לאנג-מעלאנכאָלישען נגון. עס האט איהם אויפגעוועקט פון זיין וואַבענדיגען דרימעל דאָס וויעגען זיך פון די וועללען אויפ׳ן ברעג. ער האט זיך פלינק אומגעקוקט, און זיין שארף סטעפּישעס אויג האט גלייך בעמערקט די צוויי שטראָמעלעך וואס ציהען זיך איבער דער גערונצעלטער רוהיגער אויבערפלעך פון וואסער. זיין נייגיעריגקייט האט אריבערגעוואויגען זיין פוילקייט, וועלכע האָבען ביידע א מינוט מלחמה געהאלטען אין זיין געדאנק. ער האט גענומען זיין פּיקע, באַרפוס איז ער געווען, די תמוז-נאכט איז געווען א ווארעמע און דאָס וואסער האט א פּליעסקע געגעבען.

אין אימפּעט פון שווימען האט זיך מענדלען געדוכט צו פאַרנעהמען א רופען „שמע ישראל“, און אויס געוואוהנהייט האט מענדעל אין טויט-אנגסט שווימענדיג פאָראויס מיט׳ן ווייב אויפ׳ן רוקען אָפּגעענטפערט: — שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

און ווען ער האט זיך אויפ׳ן צווייטען ברעג אָבגעשטעלט, האט ער זיך געפונען מיט׳ן ווייב אליין, און איבער׳ן אויבערפלעך פון וואסער האט ער אין שטערן-ליכט באמערקט א שטראָמעל שווימען צוריק צום אנדערען ברעג.

אכטער קאפיטעל

„תמכר עמך בלא הון
ולא רבו במחיריהם״.
(תהלים).

וואס האסטו געכאפט, קאזאקעל?

— א אידעל, א יונגט. כ׳האב געמיינט ס׳איז א ווייב, אזוי האט עס זיך אויסגעדוכט פון דערווייטענס. אקארשט איך זעה, עס איז א בחור מיט ציטערדיגע פאות, — האט געזאגט דער קאזאק, וואס האט שלמה׳ן ארויסגעשלעפט פון וואסער, צו א צווייטען קאזאק, וועלכער האט איהם אבגעווארט ביים ברעג.

— וואס וועסטו טהאן מיט איהם? — האט דער קאזאק געפרעגט.

— איך וויים ניט. איהם טויטען איז א שאד, בחנם אין וואסער געקראכען און גאר ניט געהאט.

— לעבען לאזען, וועסטו איהם מוזען צו עסען געבען.

— דאס איז אויך וואהר, — האט דער קאזאק געזאגט מיט א קרעכץ.

נעבען דעם קאזאק איז געלעגען שלמה א נאסער, א צוזאמענגעדרעהטער. ער האט זיך איינגעהערט צו די קאזאקען׳ס רייד. און עס איז איהם גאר ניט אנגעגאנגען. ער איז גרייט געווען צו שטארבען, און ער האט יעצט ודוי געזאגט פאר זיך. א מינוט האט ער אפשר בעדויערט זיין יונג לעבען און דאס גליק וועלכעס ער האט ערשט אנגעהויבען צו געניסען. נור ער איז געווען אזוי זיכער, אז ער וועט זיך אויף דער צווייטער וועלט צוזאמענטרעפען מיט דבורה׳ן און זיי וועלען אנהויבען לעבען דאס גרויסע און אייביגע לעבען אין אייביגער רוהיגקייט, אז ער איז גליקליך געווען וואס ער קומט אזוי נאהענט דערצו. און האט ער עפעס בעדויערט, איז עס געווען וואס דבורה איז ניטא דא נעבען איהם און זיי שטארבען ניטביידע צו־

זאמען. די אונבעוואוסטקייט, . וואָס קען זיין מיט דבורה׳ן, און פאַר וואָס ער האָט זיך צושיידט מיט איהר האָט איהם אין דער לעצטער מינוט געפּייניגט. נור באַלד איז איבער איהם געקומען די רוהיגקייט פון בטחון אין רבונו של עולם וואָס זעהט און ווייסט אַלעס.

דער קאָזאַק האָט איהם געהאַלטען ביי דער קאַפּאָטע, און ארום זיי האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט אַנדערע קאָזאַקען. די נאַכט איז געוועז אַ טונקעלע און אַ רוהיגע. דער סטעפּ און דאָס וואַסער זענען ערגעץ וואו געוועזביידע צוזאַמען פאַרפאַלען אין די נאַכט. נור דער ברעג פון וואַסער איז בעלויכטען געוועז מיט פייערלעך. די קאָזאַקען זיינען איינס נאָכ׳ן אַנדערען צוגעקומען צום קאָזאַק. אַלע זיינען געוועז נייגעריג צו וויסען וואָס דער קאָזאַק האָט ארויסגעשלעפּט פון וואַסער.

— אַ יונגע צי אַן אַלטע באָבע? און גענומען דעם שטאָלקאַץ און באַלויכטען דערמיט שלמה׳ס פּנים. דערזעהן גאַר די לאַנגע צי־טערדיגע פאות אויפ׳ן בלייכען יונגען פּנים, האָבען זיי אָנגעהויבען הויך צו לאַכען מיט ווילדע קולות.

— האַ־האַ־האַ! דער אידענע האָט ער געלאָזט אריבערשווימען דעם טייך און דעם איד האָט ער ארויסגעצויגען. זעהט, קאָזאַקען, וואָס ער האָט געפאַנגען. זעהט דעם פאַנג. אָ, דו פישער יונג איינער.

דער קאָזאַק, אַ יונגער, מיט אַ גוט געזיכט און שאַרפע קליינע צוויי אויגעלעך, האָט באַקוקט זיין קרבן. ער האָט שוין אַ פּאָר מאָל געקאָפּיעט שלמה׳ן מיט די פיס ניט פון בייזקייט, נור ניט וויסענדיג וואָס פאַר אַן עצה זיך צו געבען מיט׳ן אידען. צום סוף האָט ער באַשטימט:

— איך וועל איהם שמד׳ען, צו די צערקווע וועל איך איהם געבען. כאָטש עפּעס זיך פאַרדיענען ביי גאָט פאַר מיין ארבייט.

דאָס זאָגענדיג האָט דער קאָזאַק אראָבגענומען פון האַרץ אַ קליי־נעם מעטאַלענעם צלם, און האָט איהם צוגעשטופּט צו שלמה׳ס פּנים.

— קריסטוס בעט, אויף די קניען פאַר איהם, וועל איך דיך לאָזען לעבען.

— שלמה האָט איהם ניט געענטפערט. אזוי ווי ער איז גע־לעגען צוזאַמענגעוויקעלט ארום זיך, איינגענאַרעט דאָס פּנים אין קערפּער, אזוי איז ער געבליבען ליגען.

— שטעה, איד, — האָט איהם דער קאָזאק אויפגעהויבען — נו, דאָ געה איך טהאָן מיט דיר אַ חסד. אי אין די הייליגע צערקווע וועל איך דיך אריינברענגען אי לעבען וועל איך דיך לאָזען, דערפאר ווייל די קאָזאקען האָבען געלאכט אוים מיר. גאָט בעט, בויג דיך אויף די קניען אראָב פאר איהם און קוש דעם צלם, און זאָג מיר נאָך די ווערטער אָט אזוי: „אין דעם נאָמען פון פאָטער, פון זוהן“. זאָג, פארשאָלטענער איד, אז ניט וועל איך דיך הרג'ענען. אזוי ווי גאָט לעבט, איך וועל דיך הרג'ענען.

נאָר אזוי ווי דער קאָזאק האָט נור אָבגעלאָזט זיין קרבן, האָט ער זיך ווידער געוואָרפען צו דער ערד, איינגעגראָבען זיין פנים אין די הענד, און געשוויגען.

— מיט איהם ווערסטו גאָר ניט מאכען. איך קען אזעלכע לייט־לעך. אָט האָב איך איינעם געכאפּט אין קארסון, אַ יונגען, אַ שעה־נעם, אַ שאָד געווען צו הרג'ענען. די טאָכטער האָב איך איהם גע־וואָלט געבען פאר אַ ווייב. „שמד זיך, זאָג איך איהם, און די טאָכ־טער וועל איך דיר פאר אַ ווייב געבען, ווערסטו מיט מיר אין סעטש געהן, אַ קאָזאק ווערסטו ווערען“. עס האָט גאָר ניט געהאָלפען, גע־מוזט איהם צו׳הרג׳ענען. הארטע לעדער דאָס. די רבנים טהוען זיי כשוף אָן. אזא רויטען ווײן געבען די רבנים זיי צו טרינקען ווען זיי אידישען זיי, און דער רויטער וויין לאָזט זיי ניט פארגעסען אָן זייער אמונה. ווערסט גאָר ניט מאכען מיט איהם. הרג׳ע איהם צו.

— די רבנים זייערע גיבען זיי בלוט צו טרינקען ווען מען באַ־שניידט זיי. און דאָס בלוט האָט זיך אזא קראפט, אז יעדעס מאָל, ווען זיי ווילען זיך שמד׳ען קומט דאָס בלוט און שטערט זיי, — זאָגט אַ צווייטער.

— מען זאָגט, אז זיי זעהן עפּעס אזא ליכט, איידער זיי שטאַר־בען, אין דעם ליכט זעהען זיי זייערע מוטערס, און דאָס לאָזט זיי ניט זייער גלויבען איבערטווישען. אָבער ווען מען פארשטעלט זיי די אויגען קענען זיי דאָס ליכט מעהר ניט זעהען.

— וואָס איז דער חילוק, ווערסט גאָר ניט מאכען מיט איהם, הרג׳ע איהם צו.

— שענק איהם מיר! — בעט זיך ביי איהם אַ צווייטער קאָזאק.

— וואָס ווערסטו טהאָן מיט איהם?

— איך וועל איהם מיין באַבע אַ געשענק מאַכען.
די קאָזאַקען לאַכען.

— הרג׳ע איהם צו, לאָז איהם זיך ניט מוטשען, אַן עברה אוים גאָט׳ס באַשעפעניש צו לאַכען, — זאָגט אַן אַלטענקער.

— דו האָסט רעכט, פעטערעל, בעסער איהם הרג׳ענען — באַשטימט דער קאָזאַק, וועלכער האָט שלמה׳ן געפאַנגען.

פון דער ווייטענס הערט זיך אַ לירע שפּיעלען. אַן אַלטיטשקער קומט צו צו די קאָזאַקען, אונטערגעלעהנט אויף זיין שטעקען, גרימפּעלדיג אויף די סטרונעס.

— אַך, קאָזאַקען, וואָס לאַכט איהר דאָ?

— זעהסט דאָך, אַלטער, אַ אידעל געפאַנגען, און מען ווייסט ניט וואָס צו טהאָן מיט איהם.

— פאַרקויף איהם צו מוראַד כאַן. ער קויפט אַלע אידעלעך אויף. פאַר אַן אַלטען צאָהלט ער אַ זילבער־שטיק און פאַר אַ יונגען — אַ גאָלדשטיק. אפשר וועסטו קענען אויסהאַנדלען נאָך אַ טאָפּ טאָטעריש ביער פאַר חברה קאָזאַקען צו טרינקען. אַ כיטרע יונג, דער מוראַד כאַן. אַ שלל פון פערזישע דיוואַנען און טערקישע כלי־זיין וועט ער קריגען פאַר די אידעלעך דאָרט אין טערקיי. און אונזערע ברידערלעך, די קאָזאַקען, ווייסען ניט צו שאַנעווען זייער אייגענע סחורה. הרג׳ענען אַוועק די אידעלעך. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל גיט מען פאַר זיי געלד.

— קלוג רעדסטו, אַלטיטשקער. זיי ווייסען ניט, אונזערע ברידערלעך קאָזאַקען, ווי אומצוגעהן מיט זייער אייגענער סחורה, — שטימט מיט איהם איין אַן אַנדער קאָזאַק.

— העי, אַלטיטשקער, ברענג אונז צו מוראַד כאַן. וואו איז ער? זאָגט דער קאָזאַק, אָננעהמענדיג שלמה׳ן ביים רוקען און שלעפּענדיג איהם נאָך זיך.

— דו לאָז איהם אָפּ, ליעבער, שאַנעווע איהם. פאַר אַ טויטען אידען וועט מוראַד כאַן גאָר ניט וועלען געבען, — זאָגט דער אַלטיטשקער.

— מאַך איהם אונטערשפּרינגען אַ ביסעל, ווי אַ פערדעל. אַקוויט גיב איהם צו טרינקען, ער זאָל אויסזעהן לעבעדיגער.

איינער פון די קאָזאַקען האָט גענומען אַ קופּערנע כלי פון אָקע־ וויט און צוגעבויגען צו שלמה׳ס מויל און גענויט דעם האַלב־טויטען יונגענמאַן צו טרינקען.

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — האָט שלמה געהערט אין זיין אויער רופען.

האַלב אין חלום, האַלב אויפגעוואַכט פון בראַנפען, האָט ער זיך אומגעקוקט און דערזעהן דעם אַלטיטשקען, וועלכער האָט איהם אָנ־ גיינומען ביי דער האַנד און גערופען צו איהם:

— אַך, וואָס, דו אידעל, דו שלאָפסט, וואַך אויף, גאָט לויב.

שלמה׳ן איז די שטימע פאַרגעקומען באַקאַנט, זעהר באַקאַנט, נור ער האָט ניט געדענקט וואו ער האָט זי געהערט.

זיי זיינען אָנגעקומען פאַר אַ גרויסען הויף מיט אַ פּלויט אַרומ־ גערינגעלט און פון איבער דעם פּלויט האָט זיך געהערט אַ מורמלען, אַ אידישער רעש, ווי עס וואָלט ווער דאָרט געדאַווענט. פאַר דער טהיר פון הויף איז מוראד כאַן געזעסען אויף אַ דיוואַן און נע־ בען איהם האָט זיך געברענט אַ טינטעל סמאָלע. אויפ׳ן דיוואַן פאַר איהם זיינען אויסגעלעגט געווען קופּקעלעך קופּערנע און זילבערנע מטבעות, פאַרשיעדענע טערקישע כלים, דיוואַנען, חפצים צו טוישען זיך. מוראד כאַן מיט זיינע לאַנגע, אַראָפּהענגענדע וואָנסעס און שטילע אויסגעלאָשענע אויגען איז געזעסען אַ שווייגענדיגער, אַ קרענקליכער, און נעבען איהם זיינען געשטאַנען צוויי טאָטערען מיט באַדעקטע קעפּ און האָבען אויסגערופען אויף קאָזאַקיש:

— ברידערלעך קאָזאַקען, ברענגט אייערע געפאַנגענע צו מוראד כאַן. מוראד כאַן, דער גרויסער סוחר, קויפט שקלאַפען אויף.

— קאָזאַקען, קאָזאַקען, מוראד כאַן באַצאָהלט מיט גוטע טער־ קישע געלד פאַר שקלאַפען.

אַ קליינער טאָטער איז צוגעקומען צו דער גרופּע קאָזאַקען, באַקוקט שלמה׳ן, באַטאַפּט איהם, און האָט אָנגעוויזען מיט דער האַנד אויף צוויי שטיקלעך מטבעות.

— מיט אַ טינדעל טאָטעריש ביער, — האָט דער קאָזאַק גע־ דונגען זיך. דער טאָטאַר האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף ניין.

— אזוי וועל איך איהם צו׳הרג׳ענען, ווי גאָט לעבט — צו׳־

הרג׳ענען. א טינדעל טאַטעריש ביער אז דו גיסט פאר די קאַזאַקען צו טרינקען איז גוט, אז נישט — צו׳הרג׳ענען.

דער טאַטער איז צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן, וועלכער איז געזע־סען די פיס אונטער זיך, א טרויעריגער און א שטומער, ווי א מענש וואָס וואָלט געוועז געליטען פון א קרענק. דאָס פּנים גלייכגילטיג, און זיינע לאַנגע קאַלעמוטנע אויגען האָבען קיין אויסדרוק ניט געהאַט.

מוראַד כאַן האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף ניין.

— אזוי וועלען מיר איהם צו׳הרג׳ענען און די טאַטערען נישט פאַרקויפען.

— שטעהט, קאַזאַקענדלעך, שטעהט — זאָגט דער אַלטער ליריק, און צוגעהענדיג צום טאַטער, זאָגט ער צו איהם אין אויער אריין, האַלב צומאַכענדיג מיט די הענד:

— א וואָזשנע אידעל אַט דער געפאַנגענער, — ווייזט ער אויף שלמה׳ן — איך קען איהם, א ראַבין איז ער. די אידעלעך אין סמיר־נא וועלען א סך אויסלייז־געלד געבען פאר איהם, א ראַבין איז ער.

דער טאַטער איז ווידער צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן און איבער־געגעבען איהם, וואָס דער אַלטער האָט געזאָגט.

מוראַד כאַן האָט געגעבען א שאָקעל מיט׳ן קאָפּ. דער טאַטער האָט גענומען א גאַנשער מיט טאַטעריש ביער, וואָס איז געשטאַנען נעבען מוראַד כאַן, און צוגעטראָגען עס צו די קאַזאַקען. דער טאַטער האָט גענומען פון זיי שלמה׳ן און איהם אריינגעלאָזט אין הויף אריין צו די געפאַנגענע.

פון דער צווייטער זייט פּלויט האָט זיך געהערט תהלים זאָגען:

„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא...“

— קומט, פּאַני ברידערלעך, טרינקען — האָבען די קאַזאַקען גערופען, און אוועקגעזעצט זיך אויף דער לאַנקע טרינקען דאָס טאַ־טערישע ביער.

— און דו, ליריק, שפּיעל אונז עפּעס א פרעהליכעס, און עפּעס א טרויעריגעס — האָבען זיך אַנדערע געבעטען.

די קאזאקען האבען זיך ארומגעזעצט ארום ליריק. דער ליריק האט גענומען זיין הארפע, אנגעהויבען צו גראמפּלען און צוצוזינגען:

„וו׳נאַשו זעמליו נאָס,
וו׳נאַשו זעמליו נאָס"...
טינקו, טינקו ניע בעדוי,
סוואָיע סערדצע ניע זאַפּסוי,
בענדזשע מאַטקאַ וויקופּליאַנאַ,
בענדזשע כאַטקאַ וויבודאָוואַנאַ.
באַנזשי מאַנדרי, פּאַטשאַי קאַנצאַ!
אברהמניו, אברהמניו, אברהמניו,
סטאַרשיק טי נאַש,
יצחק׳ניו, יצחק׳ניו, יצחק׳ניו,
דזשיעדזשעק טי נאַש,
יעקב׳ניו, יעקב׳ניו, יעקב׳ניו,
אַטיעץ טי נאַש,
טשוואָזש ווי ניע פּראָסיטע,
טשוואָזש ווי ניע פּראָסיטע,
טשוואָזש ווי ניע פּראָסיטע
פּאַנאַ באָגו זאַ נאָס?
וו׳ זשע נאַשי כאַטקי וויסטראַאילי,
נאַשו זעמליו וויקופּילי,
נאָס בי וו׳זעמליו אַטוויזילי,
וו׳נאַשו זעמליו נאָס...
וו׳נאַשו זעמליו נאָס

און נאך זיי האט דאס גאנצע פעלד קאזאקען מיטגעזונגען אין כאר:

„וו׳נאַשו זעמליו נאָס,
וו׳נאַשו זעמליו נאָס".

און פון דער צווייטער זייט פלויט האט זיך געהערט א געזאנג מיט זינגען נאך אלטען:

„וו׳נאַשו זעמליו נאָס,
וו׳נאַשו זעמליו נאָס".

ניינטער קאפיטעל

גורל

אין דער סטעפּ האָט געברענט אַ פייערל פון צווייגען. נעבען פייער זיינען געזעסען דריי קאַזאַקען און גערונגען זיך:

— איך האָב זי דער ערשטער דערזעהן, דורך דעם געהער זי צו מיר, — האָט געזאָגט איינער פון זיי, אַן אַלטער. זיין אויסגע־טריקענט געזיכט איז באַלויכטען געווען פון די קנאַקענדיגע ברע־נענדיגע צווייגען, און עס האָט אין דער נאַכט ארויסגעשיינט זיינע קליינע אויגעלעך, וועלכע זיינען געזעסען אין זיין גרויס, ברייט גע־זיכט, ווי צוויי ראָזשינקעס אין אַ גרויסען טייג. ער האָט זיך אראָפּ־געבויגען צו דעם מיידעל, וואָס איז געלעגען אַ ביסעל ווייטער אָפּגע־רוקט פון זיי אויפ'ן נאַקעטען פעלד, און איז געווען צוגעדעקט מיט אַ ווייסען קאַזאַצקישען כאַלאַט. ער האָט זי געפּרואווט גלעטען מיט זיין אַלטער באַהאָרטער האַנד, נאָר עס האָט איהם אוועקגע־שטופּט אַן אַנדערע האַנד פון אַן אַלטער, וואָס האָט געקניעט נעבען איהם, געווען אין דרייען איינגעבויגען און געוואַכט איבער דעם מיידעל.

— דאָס איז גאָר נישט וואָס דו האָסט זי דערזעהן צוערשט, באַהאַלטענדיג זיך צווישען די גרעזער — האָט געזאָגט דער צוויי־טער. געזעהן האָסטו אַן אַלטען עזעל און צום סוף איז דאָס געווען אַ זשרעבעקעל אַ יונגס. אַן אַלטע באָבע האָסטו געזעהן, אַ קאָזאַטש־קעלע אַן אַלטס, און מיר האָבען זי פון די קשאַקעס ארויסגעפּלאָ־שעט. ערשט איך האָב דערקענט אין איהר די יונגע אידישקע. איך האָב דאָס טוך פון קאָפּ געצויגען, און די בלאַסע פון פּנים אָבגעוואַ־שען, מיט וואָס די אַלטע מכשפה האָט זי פארשטעלט. דו האָסט געזעהן אַן אַלטע, בלינדע שקאַפּע, אַ לאָהמען אַלטען אייזעל — דאָס האָסטו געזעהן, און איך האָב געפונען אַ אָדריל אַ יונגס, אַ טייבע־

לע — נו, צו וועמען געהערט זי, צו מיר אָדער צו דיר? — האָט זיך געקריגט מיט דעם אַלטען אַ יונגער קאָזאַקישער שגץ. דער פּלאַם האָט בעלויכטען זיין רונדיג פול פּנים, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פון זיין הויכען פוטערנעם הוט, מיט אַ פּאָר שווארצע נאַיווע אויגען, וואָס האָבען געקוקט גוטמוטיג אַפילו אין געבייזער.

— און איך זאָג: אַלע דריי האָבען מיר זי געפונען, געהער זי צו אַלע דריי. אַזוי איז עס חבר׳יש און קאָזאַקיש, — האָט זיך אָנגערופען דער דריטער קאָזאַק, וואָס איז געזעסען נעבען פייער. ער האָט זיך נישט אויפגערעגט און נישט געשריען, ווי די אַנדערע צוויי, נאָר ער האָט גערעדט פעסט און זיכער. זיינע צוויי וואָנצעס זיינען איהם אַראָפּגעהאַנגען איבער׳ן מויל, ווי צוויי שנירלעך ביי אַ דאַק. ער איז געווען האַלב נאַקעט, און דאָס ליכט פון פייער האָט באַלויכטען דעם קופּערנעם קאַליר פון זיין לייב. ער האָט געשמאַל־צען אַ שטיק חזיר־פעטס אויף אַ שפּיעז אין פלאַם־פייער. פון חלב האָט געטריפט טראָפּענס צולאָזען פעטס אין פייער אריין, פון וואָס דאָס פייער האָט אויפגעקנאַקט. דאָס פייער האָט געגאָסען אַ רויטען שיין אויף זיין קופּערנעם געזיכט, וואָס האָט יעצט אָנגענומען אַן אַש־קאַליר, מיט זיינע לענגליכע שווארצע איינגעגראָבענע אויגען. זיין פּנים איז געווען לענגליך, זיינע באַקען־ביינער האָבען זיך האַרט אַרויסגעשניטען פון זיין געזיכט, און איבער זיין גאָמבע האָבען גע־וואַקסען איינצעלנע שטייפע שווארצע האָר. אַ לאַנגער לאָק, וואָס איז איבערגעבליבען אויף זיין שטערען פון זיין געגאָלטען קאָפּ, האָט זיך פאַרוואָרפען איבער דער באַק, און דאָס האָט געגעבען זיין געזיכט אַן ענערגישען שטום־טויטען אויסדרוק, ווי עס וואָלט קיינמאָל דאָרויף קיין שמייכעל געשיינט.

— אַלע דריי? אָ, ניין, פּאַני בראַט, אָדער איינעם, אָדער קיינעם נישט, — האָט איהם אָפּגעענטפערט דער יונגער.

— הע־הע, יונגער שמויסעל, רעד נישט אַנטקעגען אַן אַלטען קאָזאַק. צייטען אָנגעקומען, — האָט דער ערשטער אַלטער געקרעכצט.

— אַזוי טויטען זי, — האָט זיך אָנגערופען דער זיצענדער קאָ־זאַק.

— אַ שאָד צו טייטען, פּאַני בראַטצי, — האָט זיך אָנגערופען

דער ערשטער קאָזאַק. בעסער זי צו ברענגען צו די טאַטערען, דער כאַן האָט אַזעלכעס נישט אין זיין הארעם. ער וועט אונז געבען אַ זעקעלע מיט גאָלד פאַר איהר, און מיט׳ן גאָלד וועלען מיר זיך צו־טיילען.

— און וואָס נאָך וועסטו פיהרען צום כאַן? דיין אייגען ווייב און דיינע טעכטער? אָך, צייטען אָנגעקומען, קאָזאַקען זיינען גע־וואָרען די משרתים פון דעם כאַן. כמעלניק האָט אונז אין גאַנצען פאַרקויפט צו די טאַטערען. אַ קאָזאַק טאָר זיך שוין אַליין נישט פאַרגינען אַ שעהנע אידישקע — אַלעם פיהרען צום כאַן. ניין, פאַני בראַטצי, אָדער זי וועט צו איינעם פון אונז געהערען, אָדער טויטען — האָט זיך אָנגערופען דער האַלב־נאַקעטער קאָזאַק, און זאָגענדיג דאָס, האָט ער ארויסגענומען פון הינטער זיין גאַרטעל אַ געגנעהט טאָרבעלע און דערפון אויסגעשיט ביינערנע ווערפעל. — פאַני בראַ־טצי, זאָלען מיר טהאָן ווי קאָזאַקען, מיר וועלען גורל וואַרפען, אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם וועט זי געהערען — יענעמס גליק, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ שעהנע אידישקע.

— רעכט. גערעדט ווי אַ חבר און ווי אַ קאָזאַק. אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם האָט זי גאָט באַשערט, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ אידישקע.

דער יונגער קאָזאַק איז געשטאַנען אין שטילען נאָכדענקען, און האָט געקוקט מיט זיינע סאַמעטענע אויגען אויף דעם ווייסען כאַלאַט, אונטער וועלכען עס איז געלעגען דער קרבן.

— ברודערל, גיב נאָך, צוליעב אַ אידישקע זאָלען זיך קאָזאַקען צושלאָגען? צו דעם, וואָס גאָט וועט געבען, וועט זי געהערען, און טאָמער נישט די, וועסטו קענען האָבען אידישקעס דיין מאַמעס שטאָל אָנצופילען. קריווע־נאָס וועט אונז נאָך טולטשין פיהרען, דאָרטען זיינען זיך צונויפגעלאָפען אידישקעס פון גאַנץ אוקראַינא, און וועסט דיר קענען אויסקלייבען וויפיעל דיין האַרץ געלוסט.

דער יונגער קאָזאַק האָט זיך פּלוצים אַראָפּגעבויגען צום פייערל, גענומען די ווערפעל און געוואָרפען:

— דריי, אַכט, פינף, — האָבען זיי אָנגעהויבען צעהלען.

—זעקס, דריי, צעהן.

— גוט געטראָפען !

— פינף, אכט, צוועלף !

האָט ווער אויסגעשריען און געלאַכט און דאָס געלעכטער האָט אָפּגעשלאָגען זיין עכאָ אין ראַנד פון דער נאַכט אין פעלד.

אונטער דעם ווייסען קאָזאַצקישען מאַנטעל איז געלעגען דבורה און איהרע גלאַנצענדיגע אויגען האָבען צוגעקוקט צו דעם שפּיעל פון ווערפעל ביים שיין פון פייער. זי האָט געוואוסט, אַז דאָס שפּיעל געהט וועגען איהר. זי שטעהט אין קאָן. נאָר איין מינוט האָט זי נישט פאַרצווייפעלט. עפּעס אַן אינערליכע זיכערקייט, אַז גאָט וועט איהר העלפען, האָט אָנגעפילט איהר האַרץ. זי האָט געגלויבט אין דעם, וואָס שלמה האָט איהר געזאָגט בעפאָר דעם אוועקגעהן, אַז גאָט וועט זיי נאָך ביידען צוזאַמענברענגען און זיי וועלען לעבען צוזאַמען. דאָס גליק פון איהר לעבען מיט איהר מאַן די צייט, וואָס זיי זיינען געווען צוזאַמען, האָט זי געדענקט אין איהר נויט און געדענקט נאָך דעם. — פון דעם האָט זי זיך באַרוהיגט, און מיט זיכערהייט געגלויבט, אַז די צייט וועט קומען, אַז גאָט וועט זי פון אַלע נויטען ארויסנעהמען און צוריקברענגען צו איהר מאַן. און דער גלויבען האָט איהר מוט געגעבען צום לעבען.

נאָך אַמאָל האָט מען געשריען ביים פייערל.

— דריי, זעקס, פינף.

— זיעבען, דריי, אַכט.

— כאַ־כאַ־כאַ.

— פיער, אַכט, צוועלף, — האָט אַ הוילע שטימע שווער געלאַכט אין דער נאַכט אריין.

נאָר דאָ האָט זיך פּלוצים פון דעם גראָז אויפגעהויבען דער שוואַרצער פּלעק, וואָס האָט געקניעט נעבען דבורה׳ן, און וואָס אַלע האָבען געמיינט, אַז זי איז שוין פאַרשוויגען אויף שטענדיג, פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען פון דעם טאַטערישען קאָזאַק.

— אויף אייערע נשמות וואַרפט גורל, אויף אייערע מוטערס, נישט אויף מיין אַדערל, אויף מיין יונגס, נישט אויף מיין אויסגעוועהטאָגטס, אויף מיין אייגענס, — האָט די אַלטע מאַרושאַ געשריען

צו די קאַזאַקען. און אַראָפּבויגענדיג זיך צום יונגען ווייבעל, האָט זי זי אַרומגענומען און געטרייסט:

— נשמה׳לע מיינס, גאָט וועט אונז העלפען. וועסט זעהן. א פייער וועט גאָט שיקען אויף זיי. אָ, די קאַזאַקען זיינען ווילד געוואָרען, אין גאָט פאַרגעסען, אייגענע טאַטע־מאַמע פאַרגעסען. פאַר׳ן קעניג האָט עס נישט קיין מורא, און קיין געזעץ היט עס נישט. אָ, עס וועט אייך פאַרטיליגען גאָטס כעס, מיט אַ דונער און מיט אַ בליץ. די בריקען וועט ער ברענען אונטער אייך, די ערד שפּאַלטען, אין גיהנום וועט איהר איינגעזונקען ווערען, איהר הינד׳ס זיהן.

— שווייג, אַלטע מכשפה, שווייג, וואָס דו האָסט זיך צום טייוועל פאַרקויפט.

— די צונג איהר אויסשניידען.

— ניין, בעסער דעם קאָפּ, וועסטו פאַרשפּאָרען די צונג באַזונדער.

פון אונטער דעם ווייסען כאַלאַט האָבען יעצט די גלאַנצענדיגע שוואַרצע אויגען געעפענט זיך צום הימעל און געקוקט אין די שטערען אַריין, און געגלויבט, אַז דאָרט, אין די שטערען, זיצט דער, וואָס ווייסט און זעהט אַלעס.

איין זאַך האָט זי געוואוסט, אַז זי וויל נישט שטאַרבען. ניין, זי וועט אַזוי לאַנג לעבען און קעמפּפען פאַר איהר לעבען ווי ווייט זי וועט קענען, אַזוי ווי זי האָט צוגעזאָגט שלמה׳ן. נישט פאַר זיך, נאָר פאַר איהר מאַן, אַז זי זאָל די זכיה האָבען צו זיין אַ מוטער פון זיינע קינדער —

די קאַזאַקען האָבען געוואָרפען גורל צום לעצטען מאָל.

— צום לעצטען מאָל.

— דריי, זעקס, פינף.

אויפ׳ן געדאַנק איז איהר יעצט געקומען יענער שבועות אין דער פריה בעפאָר דער אונגליק איז געקומען, ווי די גרינע בוימער און די גרינע לאַנקעס קוקען דורך די קליינע פענסטערלעך אין זייער קליין שטיבעל אַריין. זי זעהט איהם איצט זיצען ביי דער גמרא, זי זעהט, ווי ער שאָקעלט זיך איבער דער גמרא, און לערענט הויך. זי הערט זיין שטים, עס קלינגט איהר אין די אויערען זיין שטים, ווי אַ געזאַנג.

און זי שטעהטביים קאסטען און זי פוצט זיך אוים פאר איהם, ניין. פאר גאט אין שוהל אריין, אין די יום־טוב׳דיגע ציערונג, וואס ער האט איהר פון לובלין מיטגעבראכט, און זי געהט צו צו איהם מיט׳ן שטערען־טיכעל, און ער לעגט איהר די הענד אויפ׳ן קאפ ארויף, און קוקט איהר אין די אויגען אריין.

פון פייערל האט איצט אויפגעקנאלט א רעש, א פאטשען מיט די הענד, א ווילד היה׳דיג לאכען. זי האט נישט פארשטאנען, וואס דאס איז, נאר זי האט געוואוסט,אז יעצט קומט די ריכטיגע מינוט, און יעצט וועט איהר גאט העלפען.

פון פייערל האט זיך ווער אויפגעהויבען. דער שווייגענדיגער נאקעטער קאזאק איז צוגעגאנגען צום ווייסען פלעק מיט שארענדע טריט, און אראפגעריסען דעם ווייסען קאזאצקישען מאנטעל, עס איז אנטפלעקט געווארען פאר דער נאכט און די שטערען א מיידעלשער קערפער, האלב פארהילט אין אפגעריסענע שמאטעס, וועלכער האט זיך איינגעקארטשעט און איינגענארעט אין זיך ווי א ווארעם.

— דו וועסט נישט צוגעהן, דו וועסט מיין קינד קיין שלעכטעס נישט טהאן, די אויגען וועל איך דיר אויסדראפען, — איז ווי א צורייצטע קאץ אויפגעשפרונגען די אלטע מארושא צווישען דעם קאזאק און דעם ווייבעל, און אויסגעשטרעקט צו איהם די צוויי פינגערדיגע הענד.

זי האט נאך געוואלט עפעס זאגען, ווי א געבעט און א געוויין. נאר מיט א מאל האט א קנאק געטהאן, און די אלטע מארושא האט זיך אויסגעשיט אויף דער ערד ווי א בינטעל צובראכענע ביינער און געקרעכצט:

— דערבארם דיך, פאטער.

דער קאזאק האט אויסגעשטרעקט די האנד און געזוכט אנצונעהמען דבורה׳ן, נאר פלינק ווי א קאץ האט דבורה געגעבען א שפרונג אפ פון איהם, זי האט געזוכט מיט איהרע אויגען הילף, און עס האט איהר א שיין געגעבען די ווייכע פיגור פון יונגען קאזאק, וואס איז יעצט באלויכטען געווען פון פייער, ביי וועלכען ער איז געשטאנען. זיין סאמעטענער טרויעריגער בליק האט איהר געגעבען א גלעט, און א שטראהל פון רעטונג האט געגעבען א לייכט אויף אין איהר געדאנק.

— ראטעווע מיך פון איהם, איך וויל נישט געהערען צו איהם,
— האָט זי זיך איינגעקאָרטשעט אין דעם יונגען קאָזאַק און באַהאַלטען זיך אין איהם, ווי אַ קינד אונטער אַ בוים, ווען עס רעגענט.

דער יונגער קאָזאַק האָט אַ צאַפּעל געטהאָן. איהר מיידעלשע שטימע, וואָס ער האָט צום ערשטען מאָל געהערט זייט ער האָט זי געפאַנגען, האָט אין זיין הארץ אַ ציטער געגעבען. און ווען זי האָט געקוקט איהם אין פּנים אַריין מיט איהרע בעטענדיגע, פייכטע אויגען, האָט ער איהר בליק נישט געקענט איבערטראָגען, און האָט איהם אויסגעמיעדען. דאָך איז ער געבליבען שטעהן ווי אַ בוים, ער האָט זיך נישט באַוואויגען, זיין געזיכט איז בלייך געוואָרען, און זיין הארץ האָט איהם אונפארשטענדליך אָנגעהויבען צו קלאַפּען.

אַ מינוט האָט דער צווייטער קאָזאַק צוגעקוקט, וואָס דער יונגער וועט טהאָן. באַלד איז ער צוגעגאַנגען מיט שווערע טריט צום ווייבעל און אויסגעשטרעקט די האַנד נאָך איהר.

— ער האָט פאַלש געשפּיעלט, איך וויל נישט צו איהם,— האָט דבורה געשריען, ווען דער קאָזאַק האָט זיך אָנגעהויבען צו איהר צו דערנעהנטערען.

דער יונגער איז נאָך אַלץ געשטאַנען שטום און שטייף ווי אַ בוים. נאָר אין זיינע אויגען האָט שוין אויפגעבליצט אַ פייערל.

— שווייג, פארשאָלטענע, צו דיין געביעטער קום! — האָט ער געוואָלט אָננעהמען דבורה'ן ביי דער האַנד און שלעפּען זי צו זיך.

דער יונגער קאָזאַק האָט זי אַ רוק אָפּ געגעבען אין אַ זייט, און געשטעלט זיך דעם צווייטען אין פּנים אַריין.

צוויי שאַרפען פון מעסער האָבען אויפגעפלאַמט אין דעם שיין פון דעם פייער.

— קאָזאַקען, וואָס טהוט איהר? צוליעב אַ אידישקע וועט איהר זיך אויס־שחט'ען? ווענינ אידישקעס דאָ אין אוקראַינע? קאָזאַקען, באַדענקט זיך, וואָס איהר טהוט! — האָט דער דריטער געשריען.

אָבער ער האָט שוין מורא געהאַט צוצוגעהן.ביידע קאָזאַקען זיינען געשטאַנען איינער דעם אַנדערען אין געזיכט, געקוקט זיך אין די אויגען אַריין, און די רונדע טערקישע מעסערס האָבען זיך געפינקעלט אין ליכט.

און פּלוצים איז דער יונגער ווי א ווילדע חיה געגעבען א שפּרונג ארויף אויף דעם אלטען מיט'ן מעסער, און אין א מינוט ארום איז ער שוין געלעגען, און עס האָט שווער געכאָרכעלט אין דער נאכט.

— פארשאָלטען זאָלסטו ווערען, דו זינדיגע נשמה, צוליעב א אי־דישקע האָסטו א קאָזאק אומגעבראכט. עס זאָל ליעגען די זינד אויף דיר, ווי א שווערע לאסט וואו דו וועסט זיך קעהרען און ווענדען, — האָט דער צווייטער אלטער געשאָלטען, אויסגעשפּיגען און איז אוועק איינער אליין אין די טיעפעניש פון דער נאכט.

א מאָמענט איז דער יונגער געשטאנען און האָט ווי עפּעס נאָכ־געקלערט. באלד האָט ער זיך ווי אָן עפּעס דערמאָנט און גערופען צום אָפּגעשעדענדען קאָזאק אין דער נאכט אריין:

— העי, אלטער, וואו געהסטו?

— איך וויל מיט דיר נישט הויזען. האָסט די נשמה דעם טייוועל פארקויפט — האָט א שטימע איהם אָפּגעענטפערט פון דער טיעפעניש פון דער נאכט.

א מינוט איז ער נאָך געשטאנען און נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן. ער האָט זיך אומגעקוקט און געזוכט מיט די אויגען די אידישקע. ער האָט זי געפונען ליעגענדיג אויפ'ן גראָז א פאר'חלש'טע.

ער האָט זיך אראָפּגעבויגען, אויפגעהויבען זי און צוגעטראָגען צום פייערל. גענומען זיין קאָזאקישען מאנטעל און צוגעדעקט זי. אליין האָט ער זיך אוועקגעזעצט נעבען איהר. דער שיין פון פייער האָט באלויכטען איהר געזיכט. ער האָט געזעהן דעם ווייסען בלייכען קאָליר פון איהר פנים, און די הייטלעך, וואָס האָבען זיך אריבער געצויגען איבער איהרע אויגען־אָפּעל, ווי ביי א טויב, און א ווייך געפיהל האָט איהם ארומגענומען צום שוואכען באשעפעניש, וואָס ליעגט נעבען איהם.

צעהנטער קאַפּיטעל

אין נאַקעטען פעלד

— ווי רופט מען דיך, אידישקע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.

— דבורה.

— און מיך יערעם, — ווייזט דער הויכער קאָזאַק זיינע ווייסע ציינער אין שמייכעל.

דבורה האָט געציטערט.

— וואָס ציטערסטו? איז דיר קאַלט, אידישקע?

דבורה האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— קום נעהנטער צום פייער.

אָבער דבורה האָט זיך יעצט דערמאָנט אָן דער ניאַנע און האָט זיך אָנגעהויבען ארומקוקען.

— וואָס זוכסטו, די אַלטע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט. ער איז צוגעגאַנגען און גענומען די אַלטע מארושא, וועלכע איז געלעגען אויף דער ערד אונבאַוועגליך פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען און צוגעשלעפּט זי צו דבורה׳ן. דבורה האָט געכאַפּט איהר אַלטען קאָפּ אין די הענד אריין, און צוגעדריקט דעם אַלטערם קאָפּ צו איהר הארץ.

— דו וואַרט, איך וועל זי שוין געזונד מאַכען, — האָט יערעם געזאָגט — העי, אַלטע, גיב נאָר אַ נעהם פון דעם האָרן, — האָט דער קאָזאַק איהר צוגעלעגט צום מויל דעם האָרן מיט אָקעוויט, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך — גיב אַ גוטען טרונק, זשאַלעווע נישט, די ברייֿ דערלעך האָבען גענוג.

נאָכ׳ן טרונק האָט מארושא געעפענט די אויגען, ארומגעקוקט זיך, און דערזעהענדיג נעבען זיך דבורה׳ן, האָט זי זי ארומגעכאַפּט.

— דו לעבסט, מיין פויגעלע, אַ, דאַנקען גאָט, און צוקריכענדיג אויף אַלע פיער צו יערעם האָט זי אָנגעכאַפּט זיינע הענד און געקושט:

— דו אַדלער, דו שטאַרקער, וואָס דו האָסט אונז געראַטעוועט פון שאָטענס הענד. ראַטעווע אונז, אין גאָט׳ס נאָמען ראַטעווע דאָס פויגעלע. אָה, דו מלאך פון גאָט צוגעשיקט.

— און וואָס איז זי דיינע, א טאָכטער דיינע?

— מעהר פון א טאָכטער, אַלעס מיין, מיין לעבען, מיין נשמה, — האָט זי אריינגענומען דבורה׳ן, ווי זי וואָלט זי געוואָלט באשיצען.

— זי איז דאָך א אידישע און דו א קריסטליכע.

— איך וויים אליין נישט. אין הארצען איינגעבאַקען כאָטש פון א פרעמדען גלויבען, ווי א פויגעל פון א פרעמדען נעסט. איך האָב דאָך דאָס ערצויגען פון קליינערהייט אָן. זי מיט איהר מאַן, ווען זיי זיינען נאָך פיצינקע געוועזן.

— זי האָט א מאַן?

— יא, אַדלער, נישט לאַנג חתונה געהאַט, פון די שקאַלעס צוריקגעקומען, חתונה געהאַט, אין נעסט זיך באַזעצט, קינדערלעך אויסצובריהען, און דאָ איז דאָס אונגליק געקומען.

— און וואו זיינען די איהריגע?

— איין גאָט וויסט, געראַטעוועט זיך אָדער אין די קאָזאַקענס הענד אריינגעפאַלען. ווער וויסט אויב זיי לעבען.

— ווי אַזוי לעבען זיי, צווישען די קאָזאַקען פארפאַלען, — באַשטימט דער קאָזאַק און, צוגעהענדיג צו דבורה׳ן, נעהמט ער זי ביי דער האַנד און פרעגט זי:

— און מיינע ווילסטו זיין, אידישקע?

דבורה איז געבליבען שטום.

— ווי אַזוי דיינע, אַדלער? זי האָט דאָך א מאַן, — זאָגט די אַלטע מארושא.

— שווייג, אַלטע, די איהריגע לעבען שוין נישט. די קאָזאַקען האָבען אַלע אידען אויסגע׳הרג׳עט. איז קיין מאַן האָט זי נישט מעהר. וועסטו זיין מיינע, אידישקע, אַזוי וועסטו לעבען, אז נישט וועסטו שטאַרבען. ווי דו ווילסט.

דבורה איז שטום געבליבען.

— נו, פאַר וואָס ענטפערסטו נישט, אידישקע? שלעכט וועט זיין, אז דו וועסט נישט ענטפערען. נאָכ׳ן רעכט האָסטו באַלאַנגט

צו יעפּרעם סקוואַז. ער האָט דיך אין די שטיינער געוואונען. ער האָט פאַלש געשפּיעלט, האָב איך איהם דער'הרג'עט און דיך האָב איך געראַטעוועט. פאַר מיר האָב איך דיר געראַטעוועט. ווייל דו ביזט מיר געפעלען, און איך האָב דיך ליעב געקראָגען, אַזוי ווי איך האָב דיך דערזעהן. אַ נו, זאָג, אידישקע, און מיינע ווערסטו זיין? דו האָסט דאָך צוגעזאָגט?

דבורה איז ווידער שטום געווען.

— דו ביזט דאָך אַ גוטער, דו ביזט דאָך אַ מלאך. אַ מוטער האָט דיך געבוירען, נישט אַ הונד, ווי די אַנדערע דאָרט. דו האָסט דאָך גאָט אין הארצען. דו וועסט דאָך נישט טהאָן אַזאַ זאַך. וועסט זיך דאָך נישט פאַר גאָט פאַרזינדיגען. זי האָט דאָך אַ מאַן — האָט מאַרושאַ גע'טענה'ט.

— שווייג, אַלטע, אַז נישט צושלאָג איך דיר ווי יעפּרעם. געזאָגט האָט מען דאָך דיר, אַז דער מאַן איהרער לעבט נישט מעהר, צו'־הרג'עט, אַלע אידען צו'הרג'עט.

— און טאָמער האָט ער זיך געראַטעוועט? — פרעגט די אַלטע.

— דער'הרג'עט, אַז נישט — וועל איך איהם דער'הרג'ענען. און דו, אַלטע, שווייג, טייוועלשע נשמה. דו ביזט אַ קאָזאַטשקע, דאַרפסטו האַלטען מיט'ן קאָזאַק, נישט מיט'ן אידען. דו האָסט פאַרקויפט דיין נשמה צום טייוועל איד, היט דיך, אַלטע! — האָט דער קאָזאַק געזאָגט בייז, אוועקגעזעצט זיך ביים פייער, ביי דבורה'ן, האָט זי אָנגענומען ביי דער האַנד און געזאָגט צו איהר ווייך, ווי ער האָט נאָר געקענט: דו געהערסט צו מיר, איך האָב דיך צום ערשטען מאָל דערקענט, אַז דו ביזט יונג און שעהן. פון די לאַבעס, וואָס די אַלטע האָט דיך פאַרקליידט, האָב איך דיך דערקענט. און ווי איך האָב נאָר געגעבען אַ קוק אויף דיר, אַזוי האָט דאָס הארץ מיר באַלד אַ ציטער געגעבען, און באַלד האָב איך דיך ליעב געקראָגען און רחמנות געקראָגען אויף דיר ווי אויף אַ טייבעל אַ יונגס. קיינעם וועל איך דיך נישט אָפּגעבען, נישט דעם העטמאַן און נישט דעם כאַן. איך וועל אַלע צו'הרג'ענען, און דיך באַהאַלטען פאַר מיר.

אַ מינוט האָט דבורה געשוויגען. פלוצים האָט זי דעם קאָזאַק געקוקט גלייך אין די אויגען אַריין און געזאָגט:

— איך בין דאָך ביי דיר אין האנד. און דו קענסט טהאָן מיט מיר וואָס דו ווילסט. און דאָך האָב איך נישט קיין מורא פאר דיר. א שטאַרקערער פון דיר היט מיך. דו קענסט מיך שלאָגען, און איך האָב נישט קיין מורא פאר דיר. אז איך וועל וועלען, וועל איך ליעב האָבען, און אז איך וועל נישט וועלען — וועל איך נישט ליעב האָבען.

— אז איך וועל וועלען וועל איך ליעב האָבען, און אז איך וועל נישט וועלען וועל איך נישט ליעב האָבען, — גוט געזאָגט, אידישקע, גוט. און איך וועל דיך נישט נויטען, אז דו זאָלסט מיך ליעב האָבען, אז נישט וועל איך טהאָן אָט וואָס, — זאָגט דער קאָזאַק און געהט צו צו דער אַלטער — איך וויים נישט וואָס זי איז דיינע: א מוטער, צי וואָס? אַלץ איינס, זאָג אידישקע, ועסט זיין מיין, לאָז איך זי לעבען, אז נישט, הרג'ע איך זי צו.

דבורה'ס אויגען האָבען א פינקעל געגעבען. נאָר איין ווײַלע האָט זי געצווייפעלט. באַלד איז איהר עפּעס קלאָר געוואָרען, אז זי מוז ראַטעווען די אַלטע. ווי אזוי האָט זי נאָך נישט געוואוסט, כאָטש זי איז גרייט געווען אויף אַלעס.

דבורה האָט זיך אָנגערופען ווי מיט פארשעהמטקייט:

— דיין ווייבעל וועל איך זיין, דיין ליובאָווניצע נישט.

— דאָס איז רעכט, דאָס האָסטו גוט געזאָגט. דאָס געפעלט מיר, מיין ווייבעל וועסטו זיין, מיין ליובאָווניצע נישט.

— וואָס האָסטו געטהאָן, טאָכטער, צוליעב מיינע אַלטע טעג האָסטו דיר פאר גאָט פארזינדיגט. וואָס האָסטו געטהאָן? — האָט מארושא אויסגעשריען.

— שווייג, אַלטע, איך האָב זי דאָך ליעב, — זאָגט דער קאָזאַק געריהרט. — אנדערש נישט זי האָט מיר א כשוף אָפּגעטהאָן. דעם בעסטען ברודער האָב איך דאָך פאר איהר גע'הרג'עט. ער איז דאָך געווען מיין פעטער, — ווייזט ער מיט'ן פינגער אויפ'ן טויטען קאָזאַק, — מיין לעהרער געווען, אויף פערד האָט ער מיך געלערענט רייטען, מיטן ביקס שיסען, און איך האָב איהם צוגע'הרג'עט צוליעב א אידישקע. די אייגענע מאַמע וואָלט איך געקענט צוליעב איהר הרג'ע־נען... סיידען נאָר א כשוף האָט זי מיר אָנגעטהאָן.

דבורה'ן איז עפּעס איינגעפאַלען. זי האָט זיך אויפגעהויבען פון פּייערל, אין שיין פון פלאַם האָט זי זיך אויסגעצויגען און געבליבען שטעהן ווי אַן ערשיינונג פון אַ פרעמדער וועלט.

— דאָס האָב איך אַזוי געמאַכט.

— ווי אַזוי האָסטו דאָס געמאַכט?

— מיט דעם כשוף, וואָס איך באַזיץ.

— און דיין שבועה געבראָכען, וואָס דו האָסט דיין מאַן געשוואָרען, און גאָט פאַרגעסען, דו אונגליקליכע! — האָט די אַלטע זי געשאָלטען.

דבורה האָט איהרע שלאַנקע ביינערדיגע הענד צום הימעל אויסגעצויגען, איהר בלייך פּנים צו די שטערען פאַרוואָרפען.

— אַזוי האָט מען מיר געהייסען.

— ווער?

— דער וואָס זיצט אויבען, און מיט זיין מאַכט.

דעם נאַאיווער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען פאַר איהר געזיכט. ער האָט זיך געווענדעט צו דער ניאַנע:

— וואָס רעדט זי?

— איך ווייס נישט, — האָט די ניאַנע געשטאַמעלט אויך פאַר שרעק. איך דערקען זי נישט. דאָס רעדט זי מיט איהר גאָט אַזוי.

— איך האָב מיינע ביינער מיט דעם כשוף־זאַלב אויסגעשמירט, וואָס ער האָט מיר געגעבען, און קיינער קען מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן. אַט שטעה איך פאַר דיר, פּרוביר דיין מעסער אין מיר און זעה אויב איך זאָג ליגען.

דער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען. זיינע נאָזדרעס האָבען אָנגעהויבען צו ציטערען, זיין מעסער האָט געבריהט זיין האַנד.

— וואָס טהוסטו? וואָס רעדסטו? — האָט זי די ניאַנע אַרומגענומען.

— דו נאַרין איינע. אָ, דו אַלטע נאַרין! וואָס האָסטו זיך דערשראָקען? ווייסטו ניט, אַז ווען גאָט באַשיצט מיר קען מיר קיין שלעכטס ניט געשעהן?

די ניאַנע האָט זיך אַראָבגעבעגען אויף די קניע פאַר איהר, געכאַפּט איהרע הענד און איינגעגראָבען אין זיי איהר אַלט פּנים

וואָס איז פייכט געווען פון טרערען.

פון דערווייטענס איז געשטאַנען דער קאָזאַק. ער האָט געציטערט. אַ שרעק האָט דעם הויכען שטאַרקען גוי אַרומגענומען פאַר דער אידישקע.

— קום צו דער מאַמע אַהיים, אידישקע. ביי דער מאַמע וועל איך דיך האַלטען ביז צום שלוב.. די קאָזאַקען קענען קומען, דיך זעהען און אַוועקנעהמען דיך פון מיר.

— איך וועל ניט פריהער געהן מיט דיר ביז דו וועסט מיר ניט ביי דיין נשמה שווערען, ביי דיין אמונה, איידער איך געה מיט דיר.

— אַלעס וועל איך דיר שווערען, שעהנע אידישקע. זאָג, וואָס ווילסטו אַז איך זאָל דיר שווערען ביי מיין נשמה, ביי מיין אמונה?

— איך ווייס, יערעם, אַז דו ביזט אַ גוטער, דו האָסט מיך פון שלעכטע הענד געראַטעוועט. דו האָסט ניט דערלאָזט מיר קיין בייז טהאָן. גאָט וועט דיר דערפאַר באַצאָהלען. זאָג מיר יעצט צו יערעם, איידער איך געה מיט דיר, אַז ביז'ן שלוב וועסטו מיך שאָנעווען, מיין ריינקייט היטען און מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.

דער הויכער קאָזאַק האָט געשמייכעלט.

— ביי גאָט זאָג איך דיר צו, מיין שעהנע אידישקע, אַז ביז צום שלוב וועל איך דיר שאָנעווען, דיין ריינקייט היטען און דיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.

— געדענק, יערעם, דו האָסט מיר צוגעזאָגט ביי דיין אמונה און ביי דיין נשמה געשוואָרען. און טאָמער וועסטו שלעכטע געדאַנקען האָבען און מיר וועלען שלעכטס טהאָן, וועל איך דורך דעם כשוף וואָס איך באַזיץ גלייך וויסען דיינע געדאַנקען. און אַזוי ווי דו וועסט מיר נאָר וועלען שלעכטס טהאָן, אַזוי וועט גלייך קומען די העכערע מאַכט וואָס באַשיצט מיר און מיך צונעהמען פון דיר. און דו וועסט גאָר ניט קענען העלפען.

— ביי גאָט שווער איך, — ציטערט דער קאָזאַק — ווי אַ הייליג בילד דיך אָבהיטען, ווי אַ הייליגע, — שווערט דער קאָזאַק. און ער האָט זי אין זיין לאַנגען ווייסען קאָזאַצקען מאַנטעל איינגעוויקעלט און אַרויסגעפיהרט זי פון פעלד צו דער מוטער אַהיים. די אַלטע מאַ־

רושא איז נאָך זיי נאָכגעגאַנגען, און דער מאָרגען האָט זיך אָנגעהויבען צו גרויען, בעלויכטענדיג די שפּיצען בוימער וואָס האָבען אָנגעהויבען אַרויסצוקוקען איבער דער וועלט ווי פון אַ נעבעל אַרויס...

עלפטער קאַפּיטעל

פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה

נאָך האָט כמעלניצקי אונטערהאַנדעלט מיט דעם פּוילישען פעלדמאַרשאַל דאָמיניק, וועגען אונטערגעבען זיך צוריק צו דער פּוילישער קרוין, און ער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין שיקען זיינע האָרדעס קאָזאַקען חרוב צו מאַכען אונבאַשיצטע שטעדט, כדי מיט רויב צו באַצאָהלען זיינע קאָזאַקען. אַנצוהאַלטען די פריינדשאַפט פון די טאַטערען האָט ער באַדאַרפט באַרייכערען די האַרעמס פון כאַן מיט שעהנע אידישע ווייבער און טעכטער, איז אַ האָרדע פון צעהן טויזענד קאָזאַקען, אָנגעפיהרט פון איינעם פון זיינע רויבער, קריווע־נאָס, אָנגעפאַלען אויף די שטעדט און שטעדטלעך פון אוקראַינע, און אָבגעווישט זיי פון דער ערד. נאָך האָרדעס קאָזאַקען זיינען נאָכגעגאַנגען באַנדעס טאַטערען ווי שוואַרצע שוואַרצע רויב־פויגעל.

בחנם האָט דער עדעלער פירסט ווישניוויעצקי געבעטען ביי די פּוילישע שררים און מאַכטהאָבער הילף פאַר זיין קליינע מחנה פּוילישע סאָלדאַטען וואָס האָבען געקעמפט געגען די קאָזאַקען און טאַטערען. זיין שטימע, וואָס האָט געוואָרענט געגען די קאָזאַקישע געפאַהר, איז געבליבען אונבעאַנטוואָרטעט. דער פעלדמאַרשאַל דאָמיניק האָט נאָך אַלץ גערעכענט אויף כמעלניצקי׳ס יושר און וויליגקייט זיך איבערצוגעבען צו פּוילען. ער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין מאַכען קאָנצעסיעס צו די קאָזאַקען און באַשענקען כמעלניצקי׳ן מיט נייע טיטולען, מיינענדיג אַזוי אַרום איינצושטילען דעם קאָזאַק. די שררים זיינען געווען פאַרנומען מיט די וואַהלען פאַר אַ נייעם קעניג אויף דעם אָרט פון פאַרשטאָרבענעם קעניג וולאַדיסלאַוו. קיינעם איז נישט אָנגעגאַנ־

גען דער גורל פון דער ווייטער אוקראַאינישער פּראָווינץ. צום סוף האָט ווישניוויעצקי אַליין אויך געמוזט אויפגעבען זיין קליינע פּוילישע אַרמעע און איז געפּאָהרען קיין וואַרשאַ זוכען הילף ביי די פאַרהור־לעטע פּריצים פאַר דער אונגליקליכער אוקראַאינישער באַפּעלקערונג.

דערוויייל איז דאָס גאַנצע לאַנד פריי און אָפען געלעגען פאַר די קאָזאַצקישע האָרדעס. ווי אַ טייך וואָס פאַרפלייצט, אַזוי האָבען זיי זיך געטראָגען פון שטאָדט צו שטאָדט און אָפּגעמעקט אַלעס לעבעדי־גע, שטעדט פאַרברענט און פאַרמעגענס בארויבט. און די באַפּעלקערונג, סיי אידישע סיי פּוילישע, אויסגעשאָכטען מיט'ן שווערד יונג און אַלט. אַ חוץ די, וואָס האָבען זיך געטויגט פאַר די שקלאַפען־מערק, האָבען די טאָטערען געלאָזט לעבען. און מיט די שעהנע ווייבער און מייד־לעך האָבען זיי באַרייכערט זייערע האַרעמס.

נאָך נעמיראָוו האָבען זיי זיך געלאָזען קיין טולטשין. אין טולטשינער פעסטונג האָבען זיך באַהאַלטען די אידען פון די אַרומיגע שטעדטלעך און די ענטרונענע פון נעמיראָוו. האָט זיך אָנגעזאַמעלט אין טולטשין אַ אידישע באַפּעלקערונג פון צעהן טויזענד נפשות מיט זעהר פיעל אידישע רייכטום, וואָס די אידען האָבען מיטגענומען מיט זיך. און אויף דעם פאַרמעגענס האָבען זיך געלאָזט די קאָזאַקען, און אויף די ווייבער און מיידלעך די טאָטערען.

נאָר אַזוי לייכט איז קריווע־נאָס מיט זיינע האָרדעס קאָזאַקען נישט אָנגעקומען טולטשין צו נעהמען. טולטשין איז געווען אַ פעס־טונג, און די אידען, וועלכע זיינען מייסטענס געווען אַנטלאָפענע פון חרוב־געוואָרענע שטעדטלעך, האָבען געוואוסט וואָס עס הייסט אַריינ־צופאַלען אין קאָזאַצקישע הענד. האָבען זיי אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז בעסער אין דער שטאָדט פאַר הונגער אויסגעהן, בעסער אין קאַמפּף צו שטאַרבען, איידער צו די קאָזאַקען אין די הענד אַריינצופאַלען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אַ רעכט ביסעל פּאָליאַ־קען, אייניגע הונדערט פּוילישע זעלנער. האָבען די אידען מיט די פּאָליאַקען אָפּגעמאַכט אַ בונד, געשוואָרען זיך, און דער רב ר' אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין, און דער דוכס טשווערטשינסקי, האָבען זיך אויף אַ כתב אונטערגעשריבען, אַז זיי זאָלען ביז צום

לעצטען מאָן, ביז צום לעצטען טראָפּען בלוט קעמפּפען זייט ביי זייט און די שטאָדט באַשיצען פון קאָזאַצקישע הענד.

און אַ גרויס ברודערשאַפט איז געוואָרען צווישען די פּאָליאַקען און די אידען. די אידען האָבען זיך אין די שוהלען פאַרזאַמעלט, די פּאָליאַקען אין די קירכען, און גאָט געבעטען, אַז ער זאָל זיי מציל זיין פון די קאָזאַצקישע הענד, און געשוואָרען זיך צו באַשיצען איינער דעם אַנדערען. מען האָט זיך „פּאַן בראַטעוועט“. די פּאָליאַקען האָבען געשריען צו די אידען: „קאָכיימע זשע“, און די אידען האָבען זיך געטיילט מיט זיי דאָס עסען, וואָס זיי האָבען אין שטאָדט אָנגעזאַמעלט אום אויסצוהאַלטען די באַלאַגערונג ביז הילף וועט קומען פון די פּוילישע שררים.

די פּאָליאַקען און די פּוילישע זעלנער, אונטער דער פיהרערשאַפט פון פּריץ טשווערטשינסקי, וועלכע זיינען געוועזען מעהר געלערענט אין מלחמה־טאַקטיק ווי די אידען, און געוואוסט ווי אומצוגעהן מיט געוועהר, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די פעסטונג פון טולטשין. און די אידען, וואָס זיינען געוועזען אין אַ פיעל גרעסערער צאָהל פון די פּאָליאַקען און מעהר מוטהיג פון די פּאָליאַקען, ווייל זייער געפאַהר איז געוועזען אַ גרעסערע, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די שוואַכערע און אונבאַשיצבאַרע טיילען פון דער שטאָדט.

זיי האָבען זיך באַלאָדען מיט טערקישע כלי־זיין, מיט פּולווער־שיסענדע ביקסען, וואָס זיי האָבען באַקומען פון דער פעסטונג. זיי האָבען אַרום דער מויער אויפגעשטעלט הויכע רישטאָוואַניעס, לייטערס, באַשטעלט זיי מיט געשטעלען און אָנגעזאַמעלט אויף זיי מאַסען שטיינער, געוויכטען. די ווייבער האָבען אָפּגעקאָכט גרויסע טעפּ מיט צולאָזענעם חלב, בריהענדע קאַשע, געזאָטענעם וואַסער און געבראַכט צו די מויערען. אָפּטמאָל האָבען די אידען געלאָזט די קאָזאַקען נאָהענט צוקומען צו דער מויער און אונטערשטעלען זייערע אייזערנע ווידלעס אונטערצוברעכען די מויערען, און פּלוצים מיט אַמאָל האָבען זיי אָנגעהויבען צו רעגענען אויף זיי מיט שטיינער, צו באַגיסען זיי מיט טעפּ געזאָטענע חלב אויף די קעפּ. און די קאָזאַקען זיינען אַנטלאָפען, איבערלאָזענדיג די ווידלעס מיט זייערע טויטע

ארום די מויערן. און נישט איינמאָל האָבען זיך די אידען, ווי אמאָל ביי דער באַלאַגערונג פון ירושלים, ארויסגעלאָזט זיך פון דער שטאָדט, און מיט א פאראכטונג צום טויט געוואָרפען זיך אין די מחנות קאָזאקען, געטויטעט פיעלע פון זיי און די איבעריגע צוריק־געיאָגט אין זייערע לאַגערען.

אין שטאָדט איז אָבער וואָס אמאָל געוואָרען ווינציגער עסען. דאָס עסענווארג, וואָס די אידען האָבען אָנגעזאַמעלט אין שטאָדט, איז דורך א פארוואַלטערשאפט צוטיילט געוואָרען אויף גלייכע חלקים צווישען די אידען און די פּאָליאַקען. צוערשט האָט מען געשפייזט די קינדער און די פרויען, די מענער פלעגען אָפט אַליין זיך איינ־שאפען שפייז פון די קאָזאקען. די אידען האָבען דורך זייערע אויס־קוקערס אויסגעפונען ווען די קאָזאקען פלעגען צונויפטרייבען סטאַ־דעס שעפסען, בהמות, אָקסען, פלעגען די אידען זיך ארויסרייסען פון שטאָדט אין די קאָזאַצקישע מחנות אריין און אוועקנעהמען פון זיי די סטאַדעס בהמות און זיי טרייבען אין שטאָדט אריין און באַזאָרגען די שטאָדט מיט שפייז אויף וואָכען לאַנג.

צווישען די אידישע קעמפּפער האָט זיך אויך געפונען מענדעל, דער פרנס פון זלאָטשאָוו. נאָך דעם ווי ער האָט פארלאָרען זיין זוהן פּאָל׳ זיינע אויגען, שווימענדיג איבער דעם טייך, און נישט הערענדיג גאָרנישט פון זיין שנור, וועלכע איז אוועק מיט דער אַלטער מאַרושא, האָט ער גענומען זיין ווייב און איז מיט איהר געגאַנגען קיין טולטשין, ווי אַנדערע אַנטרונענע, מיט דער האָפנונג, טאָמער האָט זי די אַלטע מאַרושא געבראַכט קיין טולטשין דורך אַן אַנדערען וועג. אָבער נישט געפינענדיג זי אין טולטשין און זייענדיג זיכער, אז זיין זוהן, נאָכדעם ווי ער איז אריינגעפאַלען אין די הענד פון די קאָזאקען, לעבט נישט מעהר, איז איהם זיין אייגען לעבען מיאוס געוואָרען. ער האָט נישט געהאַט מעהר פאַר וואָס צו לעבען, און נישט געוואָלט מעהר לעבען. אָבער מענדעל האָט צופיעל געזונ־טען אינסטינקט געהאַט, און די אמונה אין גאָט האָט איהם נישט געלאָזט פון זיך אַליין אַן ענדע מאַכען. ער, ווי פיעלע אַנדערע, פאַר־ליערענדיג יעדע האָפנונג אויף אייגען גליק, האָט איבערגעטראָגען זיין פערזענליכען גליק און האָפנונג אויף דעם קיום פון דער גאַנצער

ערה. די ערה פון טולטשין איז געוואָרען זיין קינד, זיין שלמה, זיין צוקונפט, זיין אייגען לעבען. אין דער ערה האָט ער צוריקגעפונען זיין אייגען קראַפט, און פאַר איהר קיום האָט ער מיט אַ פאַראַכטונג פון טויט, פון פערזענליכען גליק, וועלכען ער האָט נישט מעהר גע־פיהלט, זיך אריינגעוואָרפען אין קאַמפף. ער האָט געוואָלט שטאַרבען פאַר דער אידישער אמונה, האָט ער דער ערשטער זיך אריינגעריסען אין קאַמפף, אין די געפעהרליכסטע אונטערנעהמונגען, מיטשלעפּענ־דיג מיט זיך אַנדערע, אָנצינדענדיג אין זיי אַ הייליגע באַגייסטערונג מיט זיינע ווערטער.

— אידען, — פלעגט ער זאָגען מיט באַגייסטערטע, שטראַהלענדע אויגען, — אונזערע קינדער האָבען זיי געטויט, אונז וועלען זיי טויטען. אָבער אונזער גאָט לעבט אייביג, טאָ לאָמיר מלחמה האַלטען פאַר זיין כבוד וועגען, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען נישט פאַרשטאַנען און נישט דערקענט די קאָזאַ־קען די אידען. זיינען דאָס די אידען, וואָס פלעגען זיך צונויפקליי־בען אין די שטעדטלעך ווי געבונדענע שעפּסען, ווי עופות געשאָכ־טענע? זיינען דאָס די דערשראָקענע און ציטערענדע אידען? ווי ווילדע טיגערס פלעגען זיך די אידען ארויסלאָזען צו די קאָזאַקען פון די מויערען, מיט בלויזע הענד, מיט שטעקענס און אייזענס, און מיט אַ געשריי „פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה" פלעגען זיי זיך אריינלאָזען אין די האָרדעס קאָזאַקען. זיי האָבען נישט גע־קוקט אויף די פיילען, וואָס פאַלען צו זיי, נישט אויף די קוילען פון די ביקסען, נישט דער רעש פון האַראַמאַטען האָט זיי אָפּגעשטעלט. מיט געשרייען און מיט פלאַמענדע אויגען האָבען זיי צוריסען די וואָל־קענס רויך, וואָס האָט געוויכערט דורך די רעהרען פון די האַרמאַ־טען, און אריינגעלאָזט זיך אויף די קאָזאַקען, געביסען זיי מיט די ציינער, ארויסגעריסען מיט די פינגער די אויגען, און מיט די לאַנגע חלפים פלעגען זיי שניידען העלזער און קעפּ. אָפּטמאָל האָט זיך אַ איד איינגעוויקעלט אין אַ קאָזאַק, און מיט אידישער עקשנות זיך אַזוי לאַנג איינגעביסען מיט די ציינער אין קאָזאַק'ס האַלז, ביז זיי זיינען ביידע געפאַלען, און אידיש בלוט און גוי'ש בלוט האָט זיך אינאיינעם אויסגעמישט.

פיעלע אידען, זייענדיג גרייט צו שטארבען, האָבען זיך אָנגעטאָן די תכריכים, די קיטלען, טליתים, און מיט חלפים אין די הענד זיינען זיי אריין צווישען די קאָזאקען. די האָרדעס, דערזעהענדיג די ווייס־באקליידעטע געשטאַלטען טראָגען זיך אין דער נאכט מיט פלאמענדי־גע אויגען און הייליגע באשיינטע פנים׳ער, איז אויף זיי א גרויס שרעק אָנגעפאַלען. זיי פלעגען זיך אראָפּלאָזען אויף די קניען פאר די ווייסע אידען און בעטען צו זיי ווי צו מלאכים:

— גאָט, האָב רחמנות!

אַנדערע זיינען דערשראָקען געוואָרען פון שרעקליכען כעס, וואָס שיינט ארויס פון די ווייסע אידישע פנים׳ער, און זיינען אַנטלאָפען מיט ווילדע געשרייען, ווי געטליכע ערשיינונגען וואָלטען זיי נאָכגע־יאָגט, און האָבען א שרעק אונטערגעצונדען מיט זייערע געשרייען אין די מחנות. און גאַנצע פּאָלקען סאָלדאַטען זיינען אַנטלאָפען פאר די תכריכים־באקליידעטע אידען, איבערלאָזענדיג אַלצדינג הינטער זיך.

וואָכען לאַנג זיינען געשטאַנען די קאָזאקען הינטער די טול־טשינער מויערען און די שטאָדט נישט געקענט נעהמען. בחנם האָט קריווע־נאָס געשאָלטען און געזידעלט זיינע סאָטניקעס, די קאָזאקען זיינען אַנטלאָפען פאר די ווייסע אידען, ווי דער שרעק פון גאָט וואָלט אויף זיי אָנגעפאַלען. קריווע־נאָס האָט אָבער באשטימט די שטאָדט מיט שטורם צו נעהמען. ער האָט זיך געשעהמט פאר די טאָטערען, וואָס זיינען געווען מיט איהם אין לאַגער, וואָס די קאָזאקען אַנטלויפען פאר די אידען, און מורא געהאַט פאר כמעלניצקי׳ן און געשראָקען זיך, אז דער כאַן פון די טאָטערען זאָל דערפון נישט געוואָהר ווערען. ער האָט צונויפגענומען גרויסע מחנות קאָזאקען און פויערים פון דער גאַנצער געגענד ארום. אין די צעהנדליגע טויזענדע זיינען אָנגעקומען די פויערים, וואָס האָבען זיך באפרייט פון די שטערט און דערפלעך. פערד און וועגען און מחנות האָבען באשווארצט דאָס גאַנצע לאַנד ארום טולטשין. אין שטאָדט האָט מען געהערט דאָס ברומען און הירזשען פון די מחנות, וואָס באלאַגערען די שטאָדט. ביינאכט האָט מען געזעהן די פייערען פלאַקערען איבער דער גאַנצער סטעפּ. און פיעל זיינען געווען די פייערען פון די לאַגערען וויים ווייט אין סטעפּ אריין. די אידען האָבען זיך נישט געשראָקען, זיינען גרייט

געוועזן אַלע ביז איינער צו שטאַרבען, אָבער נישט ווי שאָף שטאַרבען, נאָר אין מלחמה, אין מלחמה פאַר גאָט און זיין תורה — דאָס וואָרט, וואָס דער פּרנס פון זלאָטשאָוו האָט אַריינגעוואָרפען אין דער עדה, האָט פאַרוואַנדעלט טויט־פּאַראָורטיילטע אין גבורים, האָט אויפגעפלאַ־קערט צוריק אין אידען דעם אַלטען אידישען גייסט, אַ פרייד איז געוועזן פאַר זיי דער טויט. און ווי אַמאָל הינטער די טויערען פון ירושלים, אַזוי האָבען זיי יעצט געקעמפּפט. אַ גאַנצע נאַכט האָבען די ווייבער געטראָגען די שטיינער אויף די לייטערס, געקאָכט דעם חלב, טעפּ בליי, און געשלעפּט גרויסע טונען מיט סמאָלע אַרויף אויף די געשטעלען אונטער דער מויער און געגרייט זיך צו דער מלחמה.

טשווערטינסקי מיט זעקס הונדערט פּוילישע סאָלדאַטען מיט קאַנאָנען און ביקסען זיינען געוועזן איז פעסטונג. מיט איהם איז אויך געוועזן די גאַנצע פּוילישע באַפעלקערונג פון טולטשין, און אַלע זיינען באַלאָדען געוועזן מיט געוועהר די שטאָדט צו באַוואַכען.

ווען דער ערשטער בלאַסק פון מאָרגען האָט אָנגעהויבען צו באַקרוינען די שפּיצען פון די טורעמס פון טולטשין, האָט קריווע־נאָס געשיקט זיינע ערשטע רייהען צו דער מויער מיט אייזערנע בויערערס. די ערשטע רייהען זיינען באַשטאַנען פון פּויערען פון דער אַרומיגער געגענד, וועלכע קריווע־נאָס האָט באַוואָפענט. ער האָט געוואָלט, אַז די אידען זאָלען אויף זיי אויסשיטען אַלע שטיינער און אויסגיסען די סמאָלעס, כדי ווען די געניטערע קאָזאַצקישע זעלנער וועלען צו־קומען ,זאָלען זיי שוין זיין אָפּגעשוואַכט. אָבער אונערוואַרטעט האָבען די אידען אויסגעשאָסען מיט קאַנאָנען איידער די רייהען זיינען צו דער מויער אָנגעקומען. זיי האָבען די קאַנאָנען אַראָפּגענומען פון דער פעסטונג און צושטעלט אויף געביידעס אַרום דער מויער ביינאַכט, און ווען די פּויערים האָבען דערהערט דעם קאַנאָנען־שאָס און זיינען איינגעוויקעלט געוואָרען אין וואָלקענס רויך, זיינען זיי זיך צולאָפען אויף אַלע פיער זייטען ווינד. קריווע־נאָס האָט געשיקט איין רייהע נאָך דער אַנדערער, און די אידען האָבען זיי געהאַלטען אין איין פאַרטרייבען מיט קוילען און קאַנאָנען־שאָסען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי געהאַלטען די קאָזאַקען אין איין פאַרטרייבען פון דער מויער, און ווען עס איז געוואָרען נאַכט זיינען ענדליך די קאָזאַקען צוגעקור־

מען צו דער מויער און אָנגעהויבען אונטערצושטעלען זייערע בויערערס, האָבען זיי די אידען באַגעגענט מיט אַ רעגען פון שטיינער, זיי האָבען געגאָסען אויף זיי געקאָכטען בליי און געזאָטענע קאַשע, פייערדיגע שטיקער סמאָלע איז געפאַלען פון דער מויער אויף די קעפּ פון די קאַזאַקען. פיעלע זיינען פאַרברענט געוואָרען אונטער דעם פייער און געבליבען ליעגען אויף זייערע בויערערס, טליהענדיג זיך. אָבער וואָס אַמאָל זיינע מעהר רייהען קאַזאַקען צוגעשפּרונגען אויף די פערד צו דער מויער, און וואָס אַמאָל מעהר האָט דער פייער, וואָס האָט זיך געגאָסען פון די מויערען, פאַרברענט און פאַרניכטעט די רייהען אונטער דער מויער.

די קאַזאַקען האָבען געהירזשעט, געשריען און געליארעמט, איינער האָט דעם אַנדערען אונטערגעיאָגט מיט געוואַלדען און הורא־געשריי־ען, אָבער דער פייערדיגער רעגען האָט אַלץ נישט אויפגעהערט צו גיסען פון דער מויער, און די קופּעס לייבער טליהענדיג זיך אין ברענענדע סמאָלע זיינען אַלץ מעהר אָנגעוואַקסען אין הויפענס ביי דעם גרונד פון דער וואַנד. ענדליך האָט זיך די בראַהמע פון טויער אויפגעעפענט און מחנות ווייסע אידען האָבען זיך געגעבען אַ לאָז ארויס פון טויער, און מיט דעם געשריי „פאַר גאָט און פאַר זיין תורה" זיינען זיי ווי די רוחות, מיט חלפים אין די הענד, אריין אין די האָרדעס, און ווי די פייערים האָבען דערזעהן די ווייסע מחנות אידען, אַזוי איז גאָט'ס שרעק זיי באַפאַלען, זיי זיינען זיך צולאָפען אויף אַלע זייטען, און די אידען זיינען צוריק אין שטאָדט אריין זינגענדיג קאַפּיטלעך תהלים.

ענדליך איז נאַכט געוואָרען, און די קאַזאַקען האָבען זיך געזאַמעלט אַרום די פייערען אין זייערע לאַגערס. פון יענער זייט טויער האָט זיך אַלץ געהערט דאָס געזאַנג פון די חזנים. דאָס געזאַנג האָט זיך געהערט אַ גאַנצע נאַכט פון דער שטאָדט ארויס, דאָס האָבען די חזנים געזונגען קאַפּיטלעך תהלים און געשריען צו גאָט. און עס איז נישט געווען קיין געשריי פון באַלאַגערטע, נאָר אַ גרויס לויב־געזאַנג צו גאָט, פון די, וואָס זיינען גרייט צו שטאַרבען פאַר זיין כבוד, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען גערעדט צווישען זיך די קאַזאַקען ביי די פלאַמען פייערען אין די אויסגעשטערנטע נאַכט;

— דער אַלטער אידישער גאָט האָט זיך אויפגעוועקט און איז צוריקגעקומען פון ירושלים, איז מיט די אידען אין שטאָדט. וועה צו אונז! וועה צו אונז!

צוועלפטער קאַפּיטעל

דער בריעף

אין געצעלט איז געלעגען אויף אַ פּאַק קאָזאַצקישע דיוואַנען דער פיהרער פון די קאָזאַקען קריווע־נאָס צוגעדעקט מיט אַ שעפּ־סענעם פּעלץ, כאָטש די נאַכט איז געווען אַ הייסע אָב־נאַכט. אין גע־צעלט איז געשטאַנען אַ שטיקענדער ריח פון אַזאַ מין פערד־חלב, מיט וועלכען אַ קאָזאַצקישע באָבע, האַלב אַ כשוף־מאַכערין און האַלב אַ רפואה־געבערין האָט דעם פיהרער אַלע נאַכט אויסגעשמירט די פיס. דער פיהרער איז קראַנק געווען אויף רהומאַטיזם. דער חלב האָט געדראַפּעט אין האַלז, געביסען די נאָז. אין געצעלט איז געווען אַזאַ געניסעריי, אַזאַ הוסטעריי פון די קאָזאַצקישע סאָטניקעס, וואָס זיינען געזעסען אַרום דעם פיהרער, אַז זיי האָבען מיט׳ן ניסען און הוסטען פונאַנדערגעבלאָזען די פלאַמען פון די חלב׳נע ליכט, וואָס האָבען גע־שטעקט אויף די שפּיצען פון די הויכע טערקישע לייכטערס. קריווע־נאָס איז געווען שלעכט אויפגעלעגט. עס האָט איהם זעהר דאַקוטשעט דער רהומאַטיזם. די ביינער און די פיס זיינען איהם פייכט געוואָרען, און אַזוי שווער ווי שווערע שטיינער וואָלטען איהם געווען צוגע־בונדען צו די פיס. און דאָ איז אַזוי וואַרים געווען און אינווייניג אין די פיס איז אַזאַ דינער וועהטאָג, וועלכער נאָגט און נאָגט ווי אַ וואָרעם און לאָזט פון קיין זאַך נישט קלערען, נאָר וועגען זיך. און עס זיינען דאָ וויכטיגע און ערנסטע געשעפטען צו פאַרהאַנדלען. שוין פיער וואָכען ווי מען שטעהט ביי טולטשין און מען קען נישט נעהמען די שטאָדט. זיי האָבען שוין געדאַרפט זיין לאַנג אין באַר, אין לבוב האָבען זיי שוין באַדאַרפט זיין, און דערווייל קען נאָך אונ־טערקומען דער קניאַז ווישניוויטצקי, און צוליעב וואָס? —

איבער די אידען! נישט קיין סאָלדאַטען האַלטען זיי אָפּ, נאָר די אידען! וואָס פאַר אַ פּנים וועט ער האָבען ביי כמעלניצקי׳ן? קענען נישט נעהמען טולטשין צוליעב די אידען! קאָזאַקען אַנטלויפען פאַר אידען. ער האָט די סאָטניקעס געשאָלטען, געזידעלט, און דעם נאָהענטסטען, וואָס ער האָט געקענט דערגרייכען, האָט ער מיט דער בולאַווע אַ לאָך אין קאָפּ געשלאָגען:

— אָ, איהר כאַמעס, כלאָפּעס, פון ווען אָן אַנטלויפען דאָס קאָזאַקען פאַר אידען? די טאָטערען וועלען דערפון געוואָהר ווערען, דער כאַן וועט שפּאָטען, אין די פויסטען לאַכען, אַ שאַנד און אַ שפּאָט וועט זיין, די קאָזאַקען וועט ער פארלאָזען, נאָך אַסטראַכאַן אָפּציהען, און די ברידערלעך קאָזאַקען וועלען אַליין איבערבלייבען, פאַר אַ שפּיעל פון די פּאָליאַקען, נאָך וואַרשא צו פיהרען, די קעפּ אַראָפּצוהאַקען.

— און דו, פאַטערל, בייזער זיך נישט. פאַר די אידען וואָלטען מיר שוין נישט קיין מורא געהאַט. דאָס האָבען מיר מורא פאַר׳ן שאָטען, וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבען צו „פּאַני־בראַט׳ן" מיט׳ן אידען. אַזוי ווי ער קומט נאָר פון די טויערען אַרויס, דער איד, אַזוי באַווייזט זיך שוין דער שאָטען צווישען איהם, און ווייסע קיטלען געהט ער אָנגעטהאָן און לאַנגע חלפים האַלט ער אין די הענד. און אַזוי פיעל איז דער שאָטען, אַז דער טייוועל ווייסט איהם. אָט אַמאָל איז ער דאָ און אַמאָל איז ער דאָרט. און אַזוי ווי די קאָזאַקען דערזעהען איהם, דעם שאָטען, צווישען די אידען, אַזוי וועט שוין גאָר נישט העלפען — וואַרפען אַלץ און אַנטלויפען, אַז מיט אייזערנע קייטען וועסטו זיי נישט צוריקהאַלטען.

— דאָס איז נישט דער שאָטען. דאָס איז דער גאָט זייערער, וואָס באַווייזט זיך אין די קיטלען, — דערצעהלט אַן אַנדער סאָטניק — מען זאָגט, דער גאָט זייערער איז צוריקגעקומען און נעהמט זיך אָן פאַר זיי. דאַן וועה איז צו אונז, קאָזאַקען.

— גאָט אָדער דער שאָטען — אייך, סאָטניקעס, דאַרף מען די קעפּ אָפּהאַקען פאַר די שאַנד, וואָס איהר האָט געבראַכט אויף די קאָזאַקען. דעם כאַן האָבען מיר צוגעזאָגט צוויי הונדערט מיידלעך און ווייבלעך פון טולטשין, און שקלאַפען אַ סך. און דאָ שטעהען מיר, די אידען נעהמען אונז די בהמות אַוועק. וואו איז דאָס געהערט

געוואָרען? קאָזאַקען זיינט איהר? הינט אַזעלכע, פאַרשיווע, ווייַ־בערשע ספּאָדניצעס! — האָט דער פיהרער געשאָלטען און געשלאָגען זיך.

— אַ, ברודערעל, ווערסט דאָ גאָר נישט מאַכען, אַ פאַרטעל מוז מען אויסקלערען, אַ גוט פאַרטעל, ווי אַזוי אין שטאָדט אריינצוקומען, אַזוי ווי מיר האָבען געטהאָן אין נעמיראָוו. דאָס איז אַלעס — זאָגט איינער פון זיי.

— מיט פוילישע פאָהנען ווערסטו זיי מעהר נישט נאַרען. נעמי־ראָוו האָט ביטרע געמאַכט דעם טייוועל איד.

אין אַ ווינקעל איז געזעסען אַ שווייגענדיגער קאָזאַק, אַ דאַרער און אַ הויכער, מיט אַ פּאָר ניכטערע שוואַרצע אויגען, וואָס האָבען צו אַלצדינג צוגעקוקט און געשוויגען. כאָטש דאָס פּנים זיינס רויה און ווילד, דאָך האָט ער אויסגעקוקט ווי אַ „גראַמאָטנע", ווי אַ גע־לערענטער פון די קאָזאַקען. ער איז געווען טרויעריג, און פאַרנומען מיט לויזען זיך אונטער די אָרעמס...

— און דו, וואָס שווייגסטו? וואָס ביטרעסטו? הערסט, הערסט און רעדסט גאָר נישט, — האָט דער עלטסטער צוגערופען דעם שוויי־גענדיגען קאָזאַק.

— וואָס איז צו רעדען, גאָר נישט איז צו רעדען. דאָ איז צו טהאָן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק, נישט שטערענדיג זיך זיין לויזען, וואָס אין זיין פּנים האָט מען געזעהן, אַז עס האָט איהם פיעל פאַר־גניגען פאַרשאַפט, און עס איז איהם אַ שאָד געווען צו אונטערברעכען די אנגענעהמע באַשעפטיגונג.

— און וואָס איז דאָ צו טהאָן?

— אַ בריעף צו שרייבען.

— וועמען, דעם אידען? — וואונדערען זיך אַלע.

— שווייגט, קאָזאַקען! — באַפעהלט דער עלטסטער.

— דעם ליאַך.

— וואָס שרייבען? — פרעגט דער עלטסטער.

— מען דאַרף זיי אין גאָט קריסטוס דערמאָנען. הינטער אידען באַהאַלטען זיי זיך! ווי אַזוי שעהמען זיי זיך נישט? עס איז אַ שאַנד פאַר אַ קריסט ביי אַ אידען שוץ צו בעטען. לאָזען זיי אונז דעם

אידען ארויסגעבען, וועלען מיר זיי לאָזען לעבען, ווי קריסטען, און מיט'ן פארמעגען זיך טיילען.

— וואָס נאָך? דעם פּאָליאַק־פּיינד לעבען לאָזען, אום דער־נאָך פון קאָזאַק נקמה צו נעהמען?

— און דאָס פארמעגען זיי אָפּגעבען?! — שרייען די קאָזאַקען.

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרען, אז קאָזאַקען זאָלען זיך ביי ליאַכען בעטען?

— לאָזען זיי נאָר די טויערען פון שטאָדט עפענען, זאָלען מיר נאָר אָקאָרשט אין שטאָדט זיין, דערנאָך וועלען מיר שוין זעהן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק.

— אָה, דו כיטראַק, וואַסיל.

— און וואָס וועט זיין, אז דער פּאָליאַק וועט נישט הערען?

— מען דאַרף אַזוי שרייבען, אז ער זאָל יא הערען. אין שטאָדט איז קיין ברויט נישטאָ. דאָס עסען וועט זיך באַלד אויסלאָזען, און דערנאָך, אז זיי וועלען אין די קאָזאַקענס הענד אריינפאלען —

— גוט.

— זעץ דיך און שרייב, שרייבער, און איך וועל דיר זאָגען, — האָט דער עלטסטער באַפוילען.

דער הויכער קאָזאַק, וואָס איז געווען דער עצה־געבער און דער איינציגער „גראַמאָטנע" צווישען די קאָזאַקען, האָט זיך אוועקגעזעצט ביים טיש, וואָס איז אין גאַנצען באַגאָסען געווען מיט בראָנפען און באוואָרפען מיט רעשטלעך פון עסען, האָט אָפּגערוימט דעם טיש, ארויפגעוואָרפען אויף איהם א קאָזאַציקישען מאַנטעל, פון א קעסטעל האָט ער ארויסגענומען א פּאַרמעט מיט א גענזענע פעדער און אַזאַ מין טינט, וועלכע ער האָט מיטגענומען מיט דעם צוועק, מען האָט צוגע־רוקט צו איהם די לייכטער, און די קאָזאַקען האָבען זיך ארומגעזעצט ארום איהם, געשטאַנען ארום איהם און געהאָלפען דיקטירען דעם בריעף צו די ליאַכעס.

קריוועי־נאָס האָט אָבער גאָר נישט געקענט דענקען וועגען בריעף. דער פּיין איז זיינע פיס איז געוואָרען וואָס אמאָל שארפער און נאָ־גענדער. דאָס פּנים זיינס, וואָס איז געווען פינסטער און בייז, האָט זיך פארקרימט פאר שמערצען, און ער האָט אָנגעהויבען צו שרייען:

— די באָבע ברענגט אריין, די באָבע.

א קאזאק איז ארויס, אין א פאר מינוט ארום איז אריין אן אלטע קאזאטשקע.

— בלוט דארף מען, פרישינקע, יונגע בלוט דארף מען, אז עס זאל נאך ווארים זיין, אזוי וועט עס דיר, פאטעריל, דעם ביין דער־ווארימען און דער וועהטאג וועט אויפהערען, — האט די באבע גע־זאגט, טאפענדיג די קראנקע פיס ביים פיהרער.

די קאזאקען זיינען שטיל געווארען. איינער האט דעם אנדערען אנגעקוקט ערנסט און פארטראכט, און א געוויסע שרעק איז געווען צו מערקען אויף זייערע געזיכטער. זיי האבען נישט איין מאל געזעהן יונגע, פרישע, צאפעלדיג בלוט פון צוריסענע קינדער אין נעמיראוו און אנדערע שטעדט. נאר אליין האבען זיי דאס נישט געטהאן. דאס האבען די טאטערען געטהאן. די קאזאקען האבען נאר עלטערע גע־הרג׳עט, נישט קיין קינדער.

— ווי אזוי מיינסטו, פרישינקע בלוט — אידישע? — פרעגט דער עלטסטער.

— ציגענע וועט אויך גוט זיין, — רופט זיך אן די אלטע, — גיך, זוהנדעלע, ברענג מיר א ציגעלע, א יונגס, מיט די פערד מוז זיך אויפהאלטען אזעלכעס, אז נישט געה אין טשערעדע, און ברענג א שעפעלע א קליינס, נאר א יונג מוז עס זיין, נישט לאנג געבארען, — האט די אלטע זיך געווענדעט צו א קאזאק.

א קאזאק איז ארויס, און אין א לאנגע ווײלע ארום איז ער צוריקגעקומען און געהאלטען אויף דער האנד א ווײס יונג ציגעלע, וועלכע האט פארוואונדערט זיך ארומגעקוקט, געשראקען זיך פאר דעם ליכט, פאר די מענשען, און מיט א ציטערענדער שטימע גערופען ווי א קינד.

— צורייס עס, פאטערל, און לאז דאס בלוט רינען אויף די קראנקע פיס — האט די אלטע געזאגט צו קריווע־נאס׳ן — מיט דעם צוריסע־נעם לייבעלע דעק צו דיינע פיס און דער וועהטאג וועט זיך באלד איינשטילען.

קריווע־נאס האט אויסגעשטרעקט די קראנקע נאקעטע פוס. דער קאזאק האט גענומען דאס ציגעלע. דאס ציגעלע האט א ציטער גע־טהאן, זיין ציטערדיגער געשריי האט זיך אין מיטען איבערגעריסען. באלד האט א טייבעל יונגע פרישע ווארימע בלוט אנגעהויבען צו רינען

אויף דעם פיהרער׳ס פוס, און דאָס וואַרימע אויפגעריסענע לייב פון ציגעלע האָט איהם צוגעדעקט די פיס.

— און איצט דעק דיך גוט צו, פּאַטערל, לאָז אַזוי דאָס בלוט וואַרימען דיך. האָסט דעם שטן דעם האַלז נאָכגעגעבען, ער וועט זיך איצט איינשטילען.

און ווירקליך האָט דער פיהרער געפיהלט אַן ערלייכטערונג פון דעם וועהטאָג. דאָס יונגע, פרישע, צאַפּעלדיגע לייבעל האָט איהם אַנגענעהם געוואַרימט, ווי דאָס לייב פון אַ קינד. דער וועהטאָג איז אַוועק און קריווע־נאָס האָט געקענט דיקטירען דעם בריעף:

„אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס, זאָל ער זיין געלויבט אויף אימער און אויף אייביג, אָמן.

„פאַר אונזערע פּאַני ברידער פּאָליאַקען שלאָגען מיר זיך מיט די שטערען אָן דער ערד, און מיר שיקען אייך גרוסען. מיר בעטען פאַר אייך טאָג און נאַכט צו אונזער הערר גאָט, אַז ער זאָל אייך אָפּהיטען פון הונגער, מלחמה און מגפה היינט און אייביג, אָמן.

„געהערט האָבען מיר, ווי דער נאָמען פון אונזער הערר גאָט ווערט צו שאַנד און צו שפּאָט, און געזעהן האָבען מיר, ווי קריסטען, אונזערע פּאַני ברידער, פּאָליאַקען, ווערען פאַרשעהמט, מיט דעם וואָס זיי זוכען שוץ און רעטונג פון קריסטוס פיינד, פון די אידען, אַזוי האָט אונזער קריסטליך הארץ זעהר וועה געטהאָן. איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז קריסטען, אונזערע פּאַני ברידער פּאָליאַקען, זאָלען פּאַני־בראַט שליסען מיט קריסטוס־פיינד, די אידען, געגען קריסטען? און איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז די העלדען פּאָליאַקען זאָלען זיך לאָזען באַשיצען פון אידען? אַזוי האָבען מיר געטראַכט, מיר וועלען צו אייך שיקען שלוחים מיט גרוס און פריעדען, און מיר בעטען אייך, פּאַני ברידער פּאָליאַקען, אַז איהר זאָלט אונזערע שלוחים גוט אויפ־נעהמען, ווי עס פּאַסט זיך, און אויסהערען אונזערע רייד.

„פּאַני ברידער פּאָליאַקען!

„נישט אויף אייך, און נישט אויף אייערע ווייבער און קינדער; און נישט אויף אייער פאַרמעגענס און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, זיינען די קאָזאַקען אַרויס מלחמה האַלטען. נישט געגען קריסטען האַלטען מיר מלחמה, נאָר געגען קריסטוס פיינד, געגען די אידען, וואָס האָבען אונזער הערר יעזוס געקרייציגט, אונזערע פאַרמעגענס

געראַבט, געגען זיי און אַלצדינג, וואָס באַלאַנגט צו זיי, זיינען די קאָזאַקען אַרויס, אַנצונעהמען זיך קריסטוס קריוודע. איהר, פּאָליאַקען, זיינט אונזערע ברידער, און ווי מיט ברידער וועלען מיר זיך מיט אייך באַגעהן, ווען איהר וועט אונז די אידען אַרויסגעבען, אַזוי וועלען מיר אייך און אייערע ווייבער און קינדער און אַלצדינג וואָס באַלאַנגט צו אייך שאַנעווען. און כדי די אידען זאָלען זייערע פאַרמעגענס נישט באַהאַלטען, אַזוי לאָזט אויסרופען צווישען די אידען, אַז מיר, קאָזאַקען, זיינען גרייט די שטאָדט צו פאַרלאָזען, ווען די אידען וועלען זייער גאַנץ פאַרמעגען, גאָלד און זילבער, זייד און קליידער צונויפנעהמען, צוזאַמענלעגען און דאָס אַלס אויסלייז־געלד געבען. די פאַרמעגענס זאָלען די אידען צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענטראָגען, און ווען זיי וועלען שוין האָבען דאָס גאָלד און זילבער צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענגעבראַכט, אַזוי זאָלט איהר פאַר אונז די בראַהמעס פון דער פעסטונג עפענען און די קאָזאַקען אַריינלאָזען. אין קריסטוס פיינד וועלען מיר נקמה נעהמען, ווי זיי האָבען גאָט געקרייצט. און אייך מיט אייערע ווייבער און קינדער און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, וועלען מיר שאַנעווען און מיט'ן פאַרמעגען זיך טיילען. אַזוי זאָל אונז העלפען גאָט יעזוס קריסטוס, אָמן.“

צוויי רייטער האָבען אין די טונקעלע נאַכט געפיהרט דעם פאַרמעט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אונטער דעם וואַרימען בלוט פון צוריסענעם ציגעלע צו די קריסטען פון טולטשין. א ווייסע פאָהן האָט זיך געבלייכט אין דער באַלייכטונג פון די שטערען. און אַז די אויסקוקער פון דער פעסטונגס־טהורם האָבען אַראָפּגעשריען צו די רייטערס:

— ווער געהט?

האָבען די רייטער אויפגעהויבען אין דער הויך די ווייסע פאָהן און דעם פאַרמעט, און האָבען גערופען:

— אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס!

דרייצעהנטער קאפיטעל

דער נסיון

דער פריץ טשווערטינסקי האט געלאזט וויסען די אידען, אז די קאזאקען זיינען גרייט אפצוטרעטען פון שטאדט פאר דאס גאנצע גאלד און זילבער, זיידענצייג, פעלצען און מלבושים, וואס די אידען וועלען געבען אויסלייז־געלד. ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה און רב פון שטאדט, האט צוזאמענגערופען די פרנסים און די ראשי העיר און גע־האט אן אסיפה, און מען האט באשטימט, אז מען זאל כופר נפש זיין מיט די פארמעגענס. האט מען געלאזט אויסרופען אין די שוהלען, אין די מארקען און ארום די מויערען, אז די אידען זאלען ברענגען זייער האב און גוטס צום גראף אין שלאס אריין, פאר׳ן קאזאק אויס־לייז־געלד.

האבען די אידען צוזאמענגעבראכט זייערע פארמעגענס, האבען זיך געטראכט, „זאל גאלד און זילבער א כפרה זיין פאר׳ן לעבען״, און געלויבט איז גאט, וואס ער שיקט א רעטונג.

זעהר פיעל טייערע כלים זיינען דארט געווען צווישען די חפצים, וואס די אידען האט געבראכט אין שלאס. זילבער־געטריבענע בעכערס, נירענבערגער ארבייט, וואס די אידען האבען געהאט געבראכט פון די יארידען, און אתרוגים־באקסעס אין די געשטאלטען פון כל המיני פירות, און בשמים־ביקסען אין געשטאלט פון הויכע טהורמס מיט דגלים און מזלות, און חנוכה־לייכטער מיט די סמנים פון די שבטים, און כל׳ערליי מינים ציערונג פון גאלד און זילבער און טייערע שטיינער, און רייכע פעלצען סאבעלנע און נעלקען, וואס זיי האבען געקויפט פון די רוסישע סוחרים, און זעהר פיעל זיידענגעצייג אויף מלבושים, איטאליענישע בראקאט, וואס זיי האבען איינגעקויפט אויף פרוכת׳ער און אויף כלה־מתנות, און מיט זילבער און מיט גאלד געפלאכטען זיידענס פון סלוצק, ווארים זיי האבען אויף גאר נישט חס געווען, נאר אויסצולייזען דאס נפש. און זיי האבען די רייכטימער

אַנגעוואָרפען אין גרויסע קופעס אין דער פעסטונג פון טולטשין. די זילבערנע ברייטע עטרות האָבען געבלישטשעט פון די טונקעלע שטאַרקע פוטערען און דאָס גאָלדענע ציערונג מיט די שטיינער האָבען געבלישטשעט צווישען די וועלען זיידענס, סאַמעט און אַטלעס, וואָס איז געלעגען אין גאַנצע הויפענס אויפ׳ן הויף פון דער פעסטונג און געווארט אויפ׳ן קאָזאַק.

און ווי די אידען האָבען שוין געהאַט געבראַכט זייערע פאַר־מעגענס, האָט דער פריץ געזאָגט:

— גיט ארויס אייער געוועהר און ברענגט עס אהער.

האָבען די אידען געזאָגט:

— צו וואָס דאַרף דער קאָזאַק אונזער געוועהר. ער האָט דאָך געוועהר גענוג און ער ווייסט וואויל, אַז מיר וועלען איהם נישט נאָכ־יאָגען ווען ער וועט אָפּטרעטען פון דאַנען, און מיר האָבען נאָר גע־האַלטען די געוועהר כדי צו וועהרען זיך, אָבער נישט חלילה אָנצו־פאַלען אויף איהם, און היינט, אַז ער טרעט אָפּ פון דאַנען און וויל מיט אונז נישט מעהר מלחמה האַלטען, צו וואָס דאַרף ער ווייטער אונזער געוועהר?

האָט דער פריץ געענטפערט:

— אַזוי וויל דער קאָזאַק, און אַזוי האָב איך מיט איהם אָפּגע־מאַכט.

האָבען די אידען באַלד איינגעזעהן, אַז די פּאָליאַקען האָבען גע־מאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען זיי צו פאַרטיליגען.

האָט זיך אָנגערופען מענדעל, דער פרנס פון זלאָטשאָוו:

— אונזערע פאַרמעגענס האָבען מיר אייך געבראַכט, און אונזער געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען. וואָרים אַז איהר פאַר־לאַנגט אונזער געוועהר איז, נישט אַנדערש, נאָר סיידען איהר האָט געמאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען אונז ארויסצוגעבען און איבער־צוליפערען אין זייערע הענד. וואָרים, וואָס קען דען אַנדערש זיין, וואָס איהר פאַרלאַנגט פון אונז דאָס געוועהר, מיט וועלכען מיר האָבען באַשיצט און מציל געווען די שטאָדט?

האָבען זיך אַנדערע אידען אָנגערופען נאָכ׳ן פרנס:

— דאָס פאַרמעגענס וועלען מיר געבען, און דאָס געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען.

און נאָך אנדערע אידען האָבען געשריען און געענטפערט דעם פּריץ:

— אז שטאַרבען זאָלען מיר אַלע שטאַרבען — די פּאָליאַקען מיט די אידען!

און עס איז דאָרט געווען אַ יונגערמאַן פון קאַרסון, אַ דאַרער און אַ הויכער, און זיינע אויגען האָבען געברענט מיט נקמה פאַר גאָט, זיינע פּאות האָבען זיך געטרייסעלט, און די צייהן און גאָמבע האָבען געקלאַפּט פאַר כעס, וואָרים עס האָט אין איהם געברענט גאָט׳ס כעס. האָט ער געכאַפּט אַ חלף אין האַנד און געשריען צו די אידען:

— די גוים האָבען אונז פאַרראַטען, אזוי ווי אין נעמיראָוו אזוי דאָ, לאָזען מיר זיך נוקם זיין אין זיי, נקמת ה׳, פאַר גאָט און פאַר זיין תורה.

ווי אַ פלאַקער פייער זיינען די ווערטער פון יונגענמאַן אריינגע־לאָפען אין דעם אויפגערעגטען עולם. זיי האָבען שוין נישט געהאַט וואָס צו פאַרליערען. מיט׳ן טויט האָבען זיי שוין לאַנג שלום געמאַכט, נאָר זיי האָבען געוואָלט אַ טייערען פּרייז פאַר איהם. עס האָט זיך מיט אמאָל אָנגעצונדען דער אַלטער אידישער כעס. די אויגען האָבען געברענט און די פּאות און די צייהן האָבען זיך געטרייסעלט, די כלי־זין האָבען זיך געוויזען אין זייערע הענד, און אַ געברום איז געגאַנגען צווישען עולם ווי אַ שטילער דונער פון איינעם צום אנדערען:

— די גוים האָבע אונז פאַרקויפט!

— פאַר נעמיראָוו!

— פאַר אידיש בלוט!

— פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה!

און דער עולם, מענער יונג און אַלט, מיט די חלפים און די הענד, צוויי טויזענד מאַן שטאַרק, האָבען זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַרום די פּאָליאַקען און באַלד איז דער פּריץ מיט זיינע סאָלדאַטען און די פּאָליאַקען מיט די ווייבער און קינדער, וואָס האָבען זיך גע־פונען אין דער פעסטונג, געוואָרען אַרומגערינגעלט פון צורייצטען אידישען עולם. די עדה האָט זיך גערוקט נעהנטער און נעהנטער, אין אַ קרייז אַרום זיי, אריינגעהמענדיג די פּאָליאַקען אין מיטען אריין.

טייל פון די אידען זיינען שוין געהאט צוגעלאפען מיט די חלפים צו די גוים און נאך א מאמענט און די שרעקליכסטע שחיטה וואלט געשעהן, ווארים די אידען זיינען זעהר פארביטערט געוועז. פלוצים האט ווער גערופען צווישען עולם:

— אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמנים, וואס טהוט איהר?

דער עולם האט זיך א מינוט אבגעשטעלט און פון זייער מיטע האט זיך ארויסגערוקט אן אלטער, מיט א ליכטיגע קליינע ווייסע בארד. ער איז געגאנגען אין גאנצען אנגעטהאן אין ווייסען, און מיט זיינע ביינערדיגע נאקעטע הענד, וואס האבען זיך ארויסגעוויזען פון זיין קיטעל ארויס, האט ער צוגעהאלטען דעם צורייצטען עולם:

— וועה צו די אויגען, וואס זעהען דאס! — האט דער אלטער געשריען — זיינען דאס רחמנים בני רחמנים? ווי פארגעסט איהר זיך א מינוט פאר׳ן טויט, איידער דער גרויסער נסיון קומט!

דער עולם האט זיך אויפגעשטעלט פאר דער אלטער ווייסער בארד מיט די נאקעטע הענד און גרויסען קיטעל. און, אז מענדעל האט איהם געקוקט אין פנים אריין — האט איהם א שרעק ארומגענומען, „דאס הייליגע שניידעריל":

— ישראל ערבין זה בזה! — האט דער אלטער מאן אנגעהויבען צו רופען מיט זיין קול, אז איהר וועט די גוים אויס׳הרג׳ענען, וועלען זיי נקמה נעהמען אן אידען אין אנדערע שטעדט. אידען טארען נישט האבען קיין כעס, מיר טארען ניט נעהמען קיין נקמה, נאר דער רבונו של עולם אליין — ער וועט נעהמען פאר אונז נקמה! באהאלט אייער גבורה פאר דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען, פאר קדוש השם, פאר דער אמונה און פאר דער תורה!

— זיי האבען אונז צו די קאזאקען פארקויפט! זיי וועלען אונז ממית זיין ווי אין נעמיראוו, — האט ווער געשריען פון עולם.

— און וואס זיינט איהר מעהר פון די נעמיראווער אידען? זיי האבען געמעגט שטארבען אויף קדוש השם? דער רבונו של עולם וויל אונזערע נשמות, וועלען מיר זיי איהם געבען בשמחה ובששון, וידינו תהיינה נקיות. מיר וועלען נישט זיין ווי די גוים. זיי האבען אונז פארקויפט, זאל גאט׳ס כעס פאר דאס אידישע בלוט, וואס גיסט זיך ווי וואסער, פאלען אויף זייערע קעפ. מיר וועלען נישט נקמה נעהמען, מיר וועלען נישט פארשוועכען דעם קדוש השם, וואס

גאָט וויל פון אונז, מיט נקמה. מיר מוזען זעהן און שווייגען — אַזוי איז דער רצון פון גאָט. אידען, גיט אָפּ די כלי־זיין, אז דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, באַדאַרף מען דען די כלי־זיין, די שטיקלעך האָלץ און אייזען? דער כל יכול, דער וואָס הימעל און ערד איז אין זיין האַנד, באַדאַרף דען האָבען די מענשליכע כלי־זיין אונז צו העלפען? דאָס איז אַ הילף פאַר די גוים. דאָס איז זייער גבורה. אונזער גבורה איז גאָט, און פאַר איהם באַהאַלט אייערע כחות, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען!

באַלד איז איינער פון עולם אַרויס, צוגעגאַנגען צום פּוילישען פּריץ, וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע פּאָליאַקען, און געטרייסעלט זיך פון שרעק פאַר דער גרויסער אונפאַרשטענדניס, וואָס טהוט זיך פאַר זיינע אויגען, און געוואָרפען די כלי־זיין צו די פיס פון פּריץ.

און איינער נאָכ'ן אַנדערען זיינען זיי צו צום פּריץ און צו זיינע פיס געוואָרפען די מענשליכע כלי־זיין.

און אויף זייערע פנים'ער האָט געשיינט דער שמייכעל פון גליק. און זייערע אויגען זיינען געווען באַגלאַנצט מיט אַ הייליגען גלאַנץ און מיט אַ באַהאַלטען אינערליך גליק, וואָס האָט באַזעעלט זייערע פנים'ער, האָבען זיי געוואָרפען דאָס געוועהר צו דעם פּריץ'ס פיס, נישט אויפהויבענדיג דעם קאָפּ און נישט שענקענדיג איהם אַ בליק, ווייל זיי זיינען געווען פאַרנומען מיט זייער אינערליך גליק און מבטל געווען דעם פּריץ.

דער פּריץ האָט אַ באַפעהל געגעבען, און די פּאָליאַקען האָבען געעפענט די בראַהמע. די אידען האָבען זיי שוין קיין וואָרט נישט געזאָגט. און באַלד האָבען זיי די פּוילישע זעלנער אַרומגערינגעלט און געזאָגט זיי צו געהן. די אידען האָבען זיך געלאָזט. רבנים אין טליתים זיינען געגאַנגען פאַראויס און די אידען נאָך זיי. און באַלד האָט דער גאַנצער עולם, מענער, ווייבער און קינדער אָנגעהויבען צו זינגען נאָך די חזנים מיט אַ פרעהליך קול:

„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי איראַ,

„ה׳ מעוז חיי ממי אפחד!"

און מיט געזאַנג זיינען זיי געגאַנגען אַנטקעגען דעם טויט.

פערצעהנטער קאפיטעל

כי עליך הרגנו כל היום.
(תהלים).

די קאזאקען האבען שוין אפגעוואַרט אין דרויסען. זיי האבען ארומגערינגעלט די אידען און אנגעהויבען זיי צוזאמענצוטרייבען אזוי ווי שאף, און געיאגט זיי אין א גרויסען סאד אריין, וואס איז געווען ארומגערינגעלט מיט א פלויט. עס זיינען געווען ארום צוויי טויזענד אידען מיט פרויען און קינדער. צווישען זיי האבען זיך אויך געפונען א פאר רבנים. דער אלטער רב, ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין און אנדערע רבנים, וועלכע זיינען געווען גרויסע בעלי מקובלים. און זיי מיט דעם הייליגען שניידעריל, וואס איז שוין אויך געגאנגען אנגעטהאן אין זיינע תכריכים, מיט׳ן טלית איבער׳ן קאפ, האבען געפיהרט די אידען. די חזנים האבען אלץ נישט אויפגעהערט צו זינגען, כדי די אידען זאלען נישט אריינפאלען אין עצבות, און זאלען חלילה נישט קומען צו קיין שוואכקייט... און דער עולם נאך זיי:

„אם תקום עלי מחנה, לא תרא לבי,
אם תקום עלי מלחמה, בזאת אני בוטח."

עס האבען נישט געוואוסט די אידען, וואס די קאזאקען ווילען מיט זיי טהאן: צי זיי ווילען זיי לאזען לעבען, צי אויס׳הרג׳ענען. עס איז זיי געווען אלץ איינס. עפעס אן אונפארשטענדליכער מוט האט זיי באזעעלט צום שטארבען. זיי האבען געזעהן די טויערען פון גן־עדן, ווי זיי עפענען זיך פאר זיי. און נישט פאר׳ן טויט האבען זיי זיך געשראקען, נאר א טיעפע שרעק האט זיי ארומגענומען אז מען זאל זיי נישט צושיידען, אז מען זאל פון זיי די פרויען, די קינדער נישט אוועקנעהמען. זיי זיינען גרייט געווען אליין זייערע אייגענע צו טויטען, איידער זיי זאלען חלילה פארשוועכט ווערען. עס האבען געקוקט די פרויען אויף די מענער, און אין זייער בליק איז

געווען דאָס פאַרשטענדניס פאַר׳ן טויט. זיי האָבען נישט געוויינט, אפילו די קינדער האָבען נישט געוויינט. דאָס געזאַנג פון די חזנים האָט זיי אריינגעבראַכט אין אַזאַ ערהויבענקייט, אין אַזאַ זעלישע פרייד, אַז עס איז פאַרלאָרען געגאַנגען פון זיי יעדעס ערדישע געפיהל, און אַ טייל פון זיי האָבען שוין געלעבט אין דעם ווייטען אונבאַגרענצטען לעבען פון יענער זייט...

דער גאָרטען איז פול געווען מיט רייפע פרוכטען. עס איז שוין געווען אין די אלול־טעג, און די זון האָט געשיינט, און די וועלט האָט אויסגעזעהן יום־טוב׳דיג, און אַלע זיינען געווען צוזאַמען, און די חזנים האָבען געזונגען. האָבען אַ טייל פון זיי געזעהן בלויע ליכט, ווי דער הימעל עפענט זיך פאַר זיי, און זיי שווימען שוין אריין אין דער אונענדליכקייט, און אַ טייל פון זיי האָבען געהערט דאָס געזאַנג, וואָס דרינגט פון יענער וועלט, וואו גאָט זיצט מיט די צדיקים און לערענט מיט זיי תורה, און די קינדער האָבען געמיינט, אַז אַ גרויסער, גרויסער יום־כפור איז געקומען, און אָט באַלד וועט משה רבנו קומען, און דוד המלך וועט שפּיעלען מיט׳ן פידעלע, און אָט רייט דער מלך המשיח אויף אַ ווייסען פערד. ער רייט, ער רייט פון די וואָלקענס אַרויס, און אַלע וואַרטען אויף איהם, און אָט באַלד קומט ער אָן... און באַלד שטייגט ער אַראָפּ פון די וואָלקענס.

און די שרעק איז איבערגעגאַנגען אין פרייד. אַן אונענדליכע טיעפע פרייד האָט געהערשט צווישען מענש און מענש. פאָטערס, מוטערס און קינדער זיינען זיך צוזאַמענגעקומען און די גאַנצע עדה איז געוואָרען ווי איין משפחה, די אידען האָבען זיך אָנגעהאַלטען איינער דעם אַנדערען ביי די גאַרטלען, און די קינדער האָבען זיך געקלאַמערט אַרום די מוטערס, און די גאַנצע עדה אידען האָבען זיך געקליבען אַרום די רבנים און די חזנים, און באַלד איז דער יום־טוב געוואָרען אונגעהייער גרויס, און קיינער ווייסט נישט ווי אַזוי האָט פּלוצלונג ווער פון עולם אָנגעהויבען הלל צו זאָגען:

„הללויה, הללו עבדי ה׳, הללו את שם ה׳.“

די חזנים האָבען אויפגעכאַפּט דעם הלל, און אָנגעהויבען צו זינגען די פסוקים תהלים מיט דעם יום־טוב׳דיגען נגון. דאָס הלל זאָגען האָט די אידען אריינגעבראַכט אין אַזאַ באַגייסטערונג, אַז זיי האָבען אונטערגעכאַפּט דעם נגון, און די גאַנצע עדה אידען, מענער,

ווייבער און קינדער האָבען פאַרהילכט דעם גאָרטען מיט יום־טוב'דיגען געזאַנג:

ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה',
רם על כל גוים ה', על השמים כבודו.
מי כה' אלהינו, המגביהי לשבת?

און עס האָבען נישט געזעהן די אידען, ווי דער גאָרטען איז פול געוואָרען מיט קאָזאַקען, טאָטערען; טייל פון זיי זיינען געווען האַלב נאַקעט, מיט גרויססטאַרטשענדע לייבער, מיט באַנעגעלטע בור־לאַוועס אין די הענד; אַנדערע האָבען געהאַלטען קרומע שווערדען, און די טאָטערען, מיט קליינע, האַלב־פאַרמאַכטע אויגען האָבען זיך צוגעקוקט צו די ווייבער און די מיידלעך און די קינדער. די אידען האָבען קיינעם נישט געזעהן. אַלע זיינען געווען צוגעקלעפּט איינער צום אַנדערען, ווי אַ סטאַדע שאָף, ווען אַ שטורם־ווינד בלאָזט, האָבען זיי זיך איינגעקופּיעט; די ווייבער מיט די קינדער געלאָזט אין מיטען און אַרום זיי די מענער, אָנהאַלטענדיג זיך ביי די גאַרטלען:

„מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה.
„ה' לי, לא אירא, מה יעשה לי אדם?
ה' לי בעוזרי, ואני אראה בשונאי!"

אין גאָרטען האָט זיך געהערט טראָמפּייטען. די קאָזאַקען האָבען געשריען הוררא, און דורכגעלאָזט אַ קליינעם, נידריגען קאָזאַק. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען פּוטערנעם מאַנטעל, און אַ פּוטערנעם הוט מיט אַ גרויסען בוש פעדערען איג'ם הייסען אלול טאָג. די זון האָט געברענט, און דער קאָזאַק האָט נאָכגעשלעפּט זיין פּוטערנעם מאַנ־טעל; הינטער איהם איז נאָכגעגאַנגען אַ פּאָפּ אין אַ ווייבעריש זיידען קלייד און געהאַלטען אַ גרויסען צלם אין דער האַנד. אַ כאָר צערק־ווישע זינגערס זיינען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן פּאָפּ, פיהרענדיג פאַראויס אַ פאָהן מיט אַ הייליג בילד. די אידען האָבען ניט געזעהן ניט קריי־וואַ־נאָס'ן דעם קאָזאַקישען הויפטמאַן און ניט די צערקווישע פּראָ־צעסיע. זיי האָבען פאַרמאַכט די אויגען, אַז זיי זאָלען ניט זעהן דעם

צלם מיט׳ן הייליגען קריסטען־בילד און האָבען העכער אויפגעהויבען זייערע שטימען זינגענדיג די קאַפּיטלאַך תהילים:

„כל גויים סבבני בשם ה׳ כי אמלם

„סבני גם סבבני בשם ה׳ כי אמלם

„סבני כדבורים דעכו כאש קוצים בשם ה׳ כי אמלם,

האָבען די אידישע שטימען זיך אויסגעמישט אינאיינעם מיט׳ן צערק־ווישען כאָר, און עס איז געווען ווי דער מערדער און דער קרבן זינ־גען צוזאַמען זייער ליב פאַר גאָט אין דעם הערליכען זונען־טאָג. באַלד איז דאָס צערווישע זינגען פאַרשטומט געוואָרען. דער פּאָפּ האָט גענומען די פאָהן מיט׳ן הייליגען בילד און אַריינגעשטעקט אין דער ערד, אויף אַ גרין בערגעל נעבען דער פאָהן האָט זיך אוועקגע־שטעלט דער קרענקליכער נידריגער קאָזאַק, וואָס האָט זיך געמוטשעט אין דעם לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, קריווע־נאָס׳ פּנים איז געווען טרויעריג און קאַלט ווי דאָס פּנים פון אַ קראַנקען מענשען. אַ מינוט האָט ער זיך אומגעקוקט אויף די צונויפגעפּרעסטע אידישע עדה, ווי זיי האַלטען זיך אַרום ביי די הענד אַלע אינאיינעם, און זייער זינ־גען שטייגט וואָס אַמאָל העכער מיט מעהר פרייד און בעגייסטערונג, און זעהן ניט איהם, ניט דאָס הייליגע בילד און ניט די קאָזאַקען אַרום מיט די שווערדען און פּיקעס און באַלאַוועס, — ווי זיי וואָלטען ער־גענץ וואו אוועקגעגאַנגען און געזעהן אַנדערע זאַכען און געהערט אַנ־דערע שטימען — און ווייסען ניט וואָס עס טהוט זיך אַרום זיי.

קריווא־נאָס האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם שטורמישען געזאַנג פון די אידען. ער האָט זיך דערשראָקען פאַר די פרייד וואָס שיינט אַראָפּ פון די אידישע פּנים׳ער, און שטעהן געבליבען אַ פאַרוואונדער־טער און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זיין קרענקליך געזיכט איז בעלעבט געוואָרען און זיינע קליינע אויגען האָבען זיך ברייט אויפ־געעפענט און אויסגעדריקט שרעק. דער פּאָפּ האָט איהם געגעבען דעם צלם אין דער האַנד אַריין.

קריווא־נאָס האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט׳ן צלם. ער האָט געקוקט אַמאָל אויף די קאָזאַקען, אַמאָל אויף די אידען מיט שרעק. ענדליך האָט ער אויפגעהויבען דעם צלם הויך איבער זיין קאָפּ און ווי ער האָט געפיהלט דעם צלם אין זיין האַנד האָט ער צוריקגעקראָגען זיין זיכערקייט.

— אידען, האָט ער גערופען — דער וואָס וועט צוקומען צו דער פאָהן און בוקען זיך פאַר׳ן צלם, דער וועט בלייבען לעבען!

די אידען האָבען ניט געהערט זיינע ווערטער. זיי האָבען ניט געזעהען ווער עס שטעהט דאָרט, און ווער עס רעדט דאָרט. קיינער פון זיי האָט קיין איין בליק ניט געשאָנקען ניט קריוואָ־נאָס׳ן און ניט די קאָזאַקען. וויעדער האָט זייער שטימע געקלונגען מיט פריידען צווישען די בוימער און ליכטיגען הימעל אריין:

קול רנה וישועה באהלי צדיקים,
ימין ה׳ עושה חיל.

— אידען, איך רוף אייך נאָך אמאָל, איהר הערט ניט? דער וואָס וויל בלייבען לעבען זאָל אהער קומען צו דער פאָהן און בוקען זיך פאַר׳ן צלם!

„ימין ה׳ רוממה
„ימין ה׳ עושה חיל —

האָט דאָס אידישע געזאַנג געקלונגען העכער און ברייטער אינ׳ם גאָרטען.

קריוואָ־נאָס איז געשטאַנען צומישט און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויפ׳ן פּאָפּ.

— דעם שטן שיקען זיי אָן אויף דיר, פאַרטרייב איהם און טהו גאָט׳ס זאַך, — האָט דער פּאָפּ געזאָגט צום ציטערענדען קריוואָ־נאָס, און איהם איבערגע׳צלם׳ט דריי מאָל.

— צום לעצטען מאָל רוף איך צו אייך: דער וואָס וועט אָנ־נעהמען די קריסטליכע אמונה וועט בלייבען לעבען. — קומט אהער צום צלם!

„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו,
„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו״.

האָבען די אידען אָבגעענטפערט אין געזאַנג.

און ווידער איז קריוואָ־נאָס שטעהן געבליבען און ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויפ׳ן פּאָפּ.

— טהו גאָט׳ס זאַך — האָט דער פּאָפּ איהם געהאַלטען אין איין צלם׳ען.

— קאָזאַקען, אויף די אידען, הורא!

און אַ געשריי „הורא״ האָט פאַרהילכט דעם גאָרטען, און פון

אלע ווינקעלעך פון גאַרטען האָבען זיך קאָזאַקען געלאָזט לויפען אויף די גרופּעס אידען. טייל האָבען געהאַלטען אין האַנד קרומע שווער־דען, אַנדערע לאַנגע פּיקעס, און גאָר אַנדערע בענענגעלטע בולאַוועס, און געוואָרפען זיך אויף די אידען.

די אידען האָבען זיך אַרומגענומען, מענער און ווייבער און קינ־דער האָבען זיך געהאַלטען געאַרעמט, און האָבען געשריען אינאיינעם:

שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

באַלד האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס רופען צו גאָט האָט איבער־שטיגען דאָס געשריי פון קאָזאַקען. נאָר איינציגווייז זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען, אויסגעלאָשען געוואָרען אין מיטען, ווי ברע־נענדיגע ליכטער, און עס האָט זיך אַוועקגעלעגט צווישען דעם צו־טראָטענעם גראָז און צובראָכענע צווייגען גאַנצע משפחות, פאָטער, מוטער און קינדער, זייער בלוט איז געוואָרען צוזאַמענגעמישט, און זייערע נשמות זיינען אויסגעגאַנגען אינאיינעם, אַרומהאַלטענ־דיג זיך פעסט ביי די אָרעמס, און אינאיינעם רופענדיג: „שמע ישראל!"

פערצעהן הונדערט מאַן, ווייב און קינד, זיינען אין דעם טאָג, אין גאָרטען אין טולטשין אויסגעשלאַכטעט געוואָרען פון די קאָזאַקען. די איבעריגע האָבען די טאָטערען אַוועקגעפיהרט אין די שקלאַפען־מערק. נאָר קיין איינער פון זיי האָט ניט זיין לעבען געקויפט מיט זיין אמונה.

אונטער אַ בוים צווישען צוטרעטען גראָז און אָבגעהאַקטע צוויי־גען האָט זיך געוואַלגערט דער קערפּער פון פּרנס פון זלאָטשאָוו. די אויגען זיינע האָט ער געהאַלטען אָפען, און געוואונדערט צום הימעל. דאָס פּנים זיינס וואָס איז דורך די לעצטע פּאָר מאָנאַטען פערעלטערט געוואָרען, האָט אָפּילו נאָך איצט, ביי דער בלייכקייט פון די ליפּען, געוויזען שטאַרקייט און לעבעדיגקייט, און עס האָט זיך גאָר ניט גע־וואָלט גלויבען, אַז דאָס אָבגעבערענטע געזיכט מיט די אָבגעשיילטע הויט איז טויט. ווייל אויף דעם פּנים האָט געשיינט דאָס רוהיגסטע און געזונדסטע שמייכלען.

און אפשר איז עס געווען דערפאַר, ווייל נעבען איהם איז יוכבד

געלעגען. נור ווי איהר פּנים האָט אויסגעזעהן קען מען ניט וויסען, ווייל זי האָט געהאַלטען איהר פּנים איינגעגראָבען אין זיין ברוסט...

אין גאָרטען איז שטיל געווען, ווי אין סטעפּ. צווישען גראָז און אָבגעהאַקטע צווייגען, צווישען צוטרעטען אויבסט און טרוקענע בלע־טער, האָבען זיך געוואַלגערט קערפּערס, צוטרעטענע און צושפּאַלטע־נע, ווי די פּרוכט פון די בוימער. מען האָט געקענט מיינען אַז עס ליגען נור פּעקלעך אָנגעטהועכטס בעשמוצט מיט בלאָטע און בלוט. נאָר דאָרט וואו עס האָט זיך ארויסגעוויזען אַ פּנים, צי פון אַ מאַן מיט פאַרגליווערטע פּאות אין בלוט, צי פון אַ פרוי מיט פאַרשלאָסע־נע טויבען־אויגען, צי פון אַ שלאָפענדעס קינד — האָט ארויסגע־שיינט אַ שטילער, צניעות׳דיגער שמייכעל פון באַהאַלטען אינערליך גליק. ווי די מענשען וואָלטען ווייטער געלעבט, און זיי זעהען עפּעס אין זייער לעבען, הערען עפּעס, ניט פון דער וועלט און ניט פון דער ערד...

אויפ׳ן גרינעם בערגעל האָט אַ פאַרשעהמטע געפּלאַטערט די קריסטליכע פאָהן. קריוואָ־נאָס האָט זי פאַרגעסען מיטצונעהמען, ווען ער איז געגאַנגען אין שטאָדט אריין אויסמאָרדען די קריסטליכע פּוילישע באַפעלקערונג...

פונפצעהנטער קאַפּיטעל

אין סאַד

אין סאַד ביי יערעמ׳ס מוטער האָט אַ גאַנצען טאָג געשמעקט מיט האָניג. די בינען זיינען אריין און ארום פון די בין־שטאָקען, וואָס זיינען געווען אין אויסגעהוילטע בוימער, און האָבען זיך גע־ראָיעט ארום די אָנגעהיצטע ווייסע האָניג־בלימלעך, מיט וועלכע די גאַנצע לאָנקע פון גאָרטען איז געווען באַשאָטען. די בוימער האָבען זיך געבראָכען אונטער די שווער־בעלאָדענע צווייגען מיט פאַרטיגע פלוימען, וועלכע זיינען געפאַלען פון די בוימער: קיינער האָט זיי ניט אויפגעקליבען, און זיי האָבען געפוילט אין גראָז, פאַרשפּרייטענדיג

דעם געשמאַק פון פוילענדעם אויבסט. אין סאַד האָבען זיך אַרומגעדרעהט אַ צוויי—דריי פויערישע שעפּסען, שוואַרץ־וואָליגע, מיט פויערשע קעפּלעך, וועלכע האָבען זיך געלאַנגווייליגט גריזשענדיג דאָס גראָז, און פאַר לאַנגווייליגקייט האָט איינס דאָס אַנדערע געלעקט מיט די צונגען. אַ שאַר קאַטשקעלעך זיינען אָנגעקומען צו געהן אין אַ סטאַדע, ווי אַ דעפּוטאַציע פון בכבוד'ע בעל־הבית'טעס מיט אַ וויכטיגער שליחות, האָבען זיך געוויעגט מיט זייערע פעטע לייבלעך אויף די קורצע פיסלעך. אַ גאַנז האָט פון דער העלער הויט געגעבען אַ פליה אַריין מיט צופלאַשעטע פליגעל, און מיט אַ געשריי און אַ ליאַרם זיך געלאָזט, נור אָנטרעפענדיג פלוצלונג דעם הונד בוגא, וועלכען זי האָט אויפגעוועקט פון זיין שלאָף, האָט זי זיך אָבגעטרייסעלט, אַ דערשראָקענע, און וועלענדיג אויסמיידען אונאַנגענעהמליכקייטען, האָט זי זיך אָבגעטראָגען אָן אַ זייט, אַראָבגעלאָזט די פליגעל און באַרוהיגט זיך.

אין סאַד, צווישען די שעפּסען, קאַטשקעס, גענז און אַנדערע הויזליכע געפליגעל און חיות, האָט זיך אַרומגעדרעהט דבורה. אויף איהרע פיסלעך האָט זי געטראָגען קלימפּערלעך, וואָס יערעם האָט איהר אָנגעטהאָן, כדי זי זאָל ניט קענען אַנטלויפען, און ער זאָל שטענדיג הערען איהרע טריט. און זי האָט שוין געטראָגען אַ קאָזאַצקישען שלייער אויפ'ן קאָפּ אַנשטאַט איהר הייבעל, וואָס האָט איהר פאַרשטעלט דאָס געזיכט. זי איז געגאַנגען איבער דעם גאָרטען טרויעריג, און די גלעקלעך האָבען צוגעקלונגען צו איהרע טרויעריגע טריט. און אַזוי איז זי צוגעקומען צום וואַסער, וואָס איז געפלאָסען אונטער דעם סאַד, און אַוועקגעזעצט זיך ביים באָרטען פון טייך און געקוקט אין וואַסער אַריין.

אָבער יערעם האָט נאָכגעפאָלגט. ער האָט געהיט איהרע טריט, און איז לאַנגזאַם צוגעקומען צום וואַסער און געבען איהר זיך אַוועקגעזעצט.

— פאַרוואָס ביזטו נאָך אַזוי טרויעריג, דו שעהנע אידישקע? דייניגע קענסטו נאָך אַלץ ניט פאַרגעסען. כשוף האָסטו מיר געטהאָן און מיין האַרץ האָסטו מיר פאַר'סמ'ט. וועה צו מיר, וואָס וועל איך טהאָן? וואָס וועל איך טהאָן?

— זיי שטיל, יערעם, דו האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט, אַז ביז צו

דער חתונה וועסטו מיך ניט פייניגען, אז דו וועסט מיך לאָזען באַ־קלאָגען די מייניגע.

— אוי, וואָהר איז עס, וואָהר. איך האָב דיר צוגעזאָגט. אָבער דאָס האַרץ ווערט אויסגעדאַרט, ווי אַ קוואַל אַ פאַרטריקענטער, קור־קענדיג אויף דיר. און אונזער ברויט ווילסטו ניט עסען. פאַרשעהמסט נאָך אונזער מאָהלצייט, נאָר וואָס די ניאַנע ברענגט דיר, אויבסט און גרינס. און דו ביזט דאָך שוין אַ כלה מיינע.

— די טויטע האָב איך צוגעזאָגט, יערעם, אָבהיטען זייער געזעץ, ביז איך וועל ניט אוועקגעהן פון זיי. אָ, לאָז מיך, יערעם, מיין געזעץ אָבהיטען. דו ביזט דאָך אַ גוטער, און דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— יא ליעב האָב איך דיך ליעב דבורה. איך וועל פאַר דיר יונגערהייט פון דער וועלט אוועקגעהן. איך וועל פאַר דיר אַ פאַר־ברעכען באַגעהן. אַ ברודער אַן אייגענעם קען איך הרג'ענען פאַר דיר. זאָג, איך וועל מיט דיר אין עק וועלט געהן. אויף אַן אינזעל אַן איינזאַמען זיך באַזעצען, אַ וואַסערעל אַ קליינעם וועט סאַר אונזער הייזעל פליסען, און רויטער מאָהן וועט פאַר אונזער פענסטער בליהען. און איך וועל זיין דער פויער און דו וועסט זיין מיין קעניגין — אוי, דו קעניגין, דו מיינע, דו, מלאכ'ל דו מיינס, דו ריינע טויב, וואָס איז דאָס אין דיר? דיינע אויגען, דיינע טויבענדיגע, צוברעכען מיר דאָס האַרץ, און איך וואָלט געשטאָרבען דאָ אויפ'ן אָרט, — האָט דער שגץ זיך אראָבגעבויגען פאַר איהר, און זיין פנים אין זיינע הענד איינגע־גראָבען און האָט זיך פלוצים צעוויינט ווי אַ קליין קינד.

— שטיל דיך איין, יערעם, דו ביזט גוט, און איך מיליע (ליעב) דיך, אַ האַרץ איז ביי דיר אַ גוטס. שטיל דיך איין, יערעם, — האָט זי געגלעט מיט איהרע הענד זיינע האָאַר, ווי אַ האַריגטע אַ הונד.

— אָ, דו ווייס שעפּסעלע מיינס, אָ, דו טויב מיינע. דו יונג, אומשולדיג קאַלב מיינס, וואָס פייניגסטו מיך אַזוי, מיין ליעבע, וואָס ציהסטו מיין האַרץ אויס? אָ, מאַך שוין באַלד אַן ענד צו מיין לעבען.

— אָ, לעבען וועסטו, יערעם, דו ביזט יונג און שטאַרק, און דו ביזט גוט.

— אָבער, וואָס טויג מיר שוין מיין לעבן, אז איך ווייס ניט ווען דו וועסט מיינע זיין. טאָג אויף טאָג לעגסטו אָפּ. און די ליעבע נאָגט מיין האַרץ, ווי אַ וואָרעם אַ בוים. און איך טריקען איין. זאָג

מיר, דו מלאך, וואו וועל איך מיין הויז שטעלען? ביי וועלכען וואַסער און אין וועלכען לאנד?

— אַ, יערעם, דו וועסט ניט לאנג צו ווארטען האָבען, ניט לאנג מעהר, — האָט זי געזאָגט מיט אַ טרויעריגקייט.

— זאָג מיר, ווען?

— געזאָגט האָסטו מיר צוגעזאָגט, אַז דו וועסט מיך ניט פּייניגען, דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— שוין, איך שווייג שוין. אַז דו ווילסט זאָג, אַז דו ווילסט ניט, ציה מיין נשמה, ציה מיין הארץ, זאָל עס נאָגען און נאָגען ביז איך וועל שטארבען, — האָט דער גוי איינגעגראָבען זיין פּנים אין גראָז.

— שוין באלד וועט קומען די ענד. ווארט נאָך אַ ביסעל, יערעם. אַט, באלד, אַט באלד, — האָט זי איהם בארוהיגט מיט איהר ווייכער קיהלער האנד אויף זיין קאָפּ, און איהרע ברענענדיגע אויגען האָבען ערגעצוואו געקוקט.

ער האָט זי אָבגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ און נאָכגעגאנגען איהר פוס טריט, ווי אַ געטרייער דיענער. קאָזאקען און פּויערים האָבען פון איהם דאָס געלעכטער געמאכט, געררייצט זיך מיט איהם, וואָס ער האלט זיך מיט דער אידישקע. און אַ געמורמעל איז ארומגעגאנגען, אַז ניט אנדערש — סיידען די אידישקע האָט איהם כשוף אָנגעטהאָן.

איינמאָל איז יערעם צוריקגעקומען פון שטאָדט און דבורה׳ן עפּעס מיטגעבראכט:

— אלע אידען און ליאכען אויסגע׳הרג׳עט אין טולטשין. קיין איינער ניט לעבען געבליבען.

— פון וואנען ווייסטו, יערעם? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— די פּויערים האָבען עס אין שטאָדט דערצעהלט. פיעל גוטס האָבען זיי אין שטאָדט געבראכט פון טולטשין, וואָס זיי האָבען פון די אידען צוגענומען. אַט האָב איך דיר אויך עפּעס געבראכט, מיין שעהנע אידישקע, ביי אַ פּויער אָבגעקויפט, פאר דיר. אַ פּעלץ איהם גענגעבען דערפאר.

און יערעם האָט אַ פּאָר גאָלדענע שיכעלעך ארויסגענומען פון אַ פּאַטשיילע און איהר גענגעבען.

מען זאָגט, אַז אַזעלכע שיכעלעך קויפען די אידען זייערע כלות.

און די אידישקעס האָבען זיי זעהר ליעב צו טראָגען. האָב איך זיי דיר געקויפט, מיין שעהנע אידישקע.

דבורה האָט גענומען די שיכעלעך און זיי בעקוקט. זי האָט זיי דערקענט. עס זיינען געווען די שיכעלעך וואָס שלמה האָט איהר מיטגעבראַכט פון לובלין, ווען ער איז אהיים געקומען פון דער ישיבה.

— פון וואַנען האָסטו זיי? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— פון אַ פויער אָבגעקויפט. ער האָט זיי ביי אַ טויטען אידען גענומען, וואָס זיי האָבען אין טולטשין אויסגע׳הרג׳עט. ער האָט זיי צום הארצען געהאַלטען צוגעדריקט.

אַ יונגער געווען, דער איד אָדער אַן אַלטער שוין? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— איך ווייס ניט, מיין שעהנע אידישקע. דאָס האָט ער מיר ניט געזאָגט, נאָר פאַרוואָס ביזטו אַזוי בלייך געוואָרען, מיין טייבעלע?

— דערנאָך, דערנאָך וועל איך דיר זאָגען. ניאַנע, איך וויל צו דער ניאַנע.

— וואָס איז דיר? פאַרוואָס ביזטו אַזוי בלייך, מלאך דו מיינער, טייבעלע דו קליינס, וואָס? — איז דער גוי געשטאַנען פאַרוואונדערט.

— דערנאָך וועל איך דיר אַלעס זאָגען. אָ, יערעם, באַלד, אָט באַלד וועט מיין חתונה זיין. נאָר אויף די שיכעלעך האָב איך געוואַרט. איצט אָט באַלד וועט עס נעהמען אַן ענדע. ניאַנע!

— ניאַנע, — האָט יערעם אָנגעהויבען צו רופען. און זי האָט קוים צייט געהאַט, די אַלטע ניאַנע פון סאַד ארויסצולויפען, וואו זי האָט די הינער געקאָרמעט, ווען דבורה איז אויף דער לאַנקע געפאַלען.

— וואָס איז מיט איהר? — האָט דער גוי געפרעגט די ניאַנע.

די ניאַנע האָט דערזעהן די שיכלעך אין דבורה׳ס הענד, און זי האָט אַ גרויסען געשריי געגעבען:

— גאָט, האָב רחמנות! — און געכאַפּט דבורה׳ן אין איהרע אָרעמס.

יערעם איז געשטאַנען אַ פאַרוואונדערטער.

זעכצעהנטער קאַפּיטעל

אין די גאָלדענע שיכלעך

אין דעם זעלבען אווענט האָבען זיך די ווייסע האָניג־בלימלעך צעוואָרעמט און דער האָניג געשמאַק איז געשטאַנען אין גאָרטען. אין דער לופט האָבען זיך אָנגעצונדען און זיינען פּערלאַשען געוואָרען גלי־הענדע ווערים, ווי נשמות בלאָנדזשענדיגע. ווייט אין סטעפּ, אין דרוי־סען האָבען פייערלעך געבלאָנדזשעט, אָנגעצונדען זיך און אויסגעלאָשען. יעדער רויטער מאָהנקאָפּ האָט אויפגעפלאַקערט. די שטערען האָבען זיך געריבען איינס אָן אנדערען און די לופט איז באַלויכטען געוואָרען מיט אויסטערליש ליכט, ווי זי וואָלט פול געווען מיט אונ־זעהבארע קערפּערס, וואָס זיינען געקומען אריינצושווימען אין אונזער אטמאָספערע פון א פרעמדער וועלט.

דבורה איז געשטאַנען אין דרויסען, אין סאָד, ביים פלאַקער פייער, וואָס יעדעם האָט אָנגעצונדען. פון דער כאַלופּע האָט זיך געהערט דאָס גרימפּלען פון א „לירע“, וואָס א פארבלאָנדזשעטער „אלטער“ האָט געשפּיעלט און געזונגען א באַלאַד פאר די פארזאַמעלטע פּויערים. שכור׳ע געשרייען, וויינען און לאַכען האָט זיך געהערט פון דער כאַ־לופּע. אין דער כאַלופּע איז געווען אָנגעוואָרפען דאָס גערויבטע אי־דישע האָב און גוטס, וואָס די גוים האָבען מיטגעבראַכט פון טולטשין. זיי האָבען זיך צוטיילט מיט דעם אידישען גוטס, און געטרונקען פון אידישען וויין. און דער אַלטער האָט פאר זיי געשפּיעלט אויף דער לירע.

דבורה איז געשטאַנען ביים פלאַם פייער, די קלומפּערלעך אויף איהרע פּיס האָבען געקלונגען ביי איהר יעדער באַוועגונג. איהרע אויגען זיינען געווען געווענדט צום הימעל, צו די שטערען. איהר פיגור איז געווען ווי א יונגער בוים, און זי האָט געדערט, ווי זי וואָלט וועמען געזעהן:

— באַלד קום איך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער, איך

זעה דיך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענד צו מיר. נעהם מיך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער. איך בענק נאָך דיר.

זי האָט געזעהען אַ בלויען ליכטיגען ים. און באַשטערענטע שיפ־לעך שווימען ארום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט איז אַזוי ליכטיג. מען קען ניט אַריינקוקען אין דעם ליכט אריין. ווי ליכטיג דאָרט איז! דאָרט איז דאָס איינציגע, דאָס אייביגע, גאָט איז דאָרט, און אַלע שווימען דאָרט אָפּ צום ליכטיגען ברעג. אויף יעדען שיפעל גע־פינט זיך אַ אידישע משפחה. זי קען זיי אַלעמען די, וועלכע שווימען אויף די שיפלעך. און זי זוכט צווישען די שיפלעך. און אָט דערזעהט זי איהם. ער ווארט מיט זיין שיפעל אויף איהר — און אַלע זיינען שוין אָבגעשוואומען — נור ער איינער אַליין ווארט, אָט רופט זי איהם:

— שלמה, שלמה, ווארט אויף מיר. איך קום, איך קום, איך קום, — האָט זי אויסגעשטרעקט איהרע יונגע הענד צום שיפעל, אין הימעל אריין.

ווּעמען זעהסטו? צו וועמען רעדסטו? וואָס איז מיט דיר, שעה־נע אידישקע?

— ריהר מיך ניט אָן, איך בין פייער, ועסט דיך אָנצינדען אָן מיר. דו זעהסט, איך ברען. איך בין אַ ליכט, ועסט דיך אָבבריהען!

איהרע אויגען האָבען געברענט, און איהר פנים איז באַלויכטען געוואָרען פון דעם שימערענדיגען ליכט פון די שטערען. און איהר הויכע יונגע פיגור און איהרע לייכטע קאָלירטע שאַלען האָבען זיך ווי אָנגעצנדען אָן די פלאַמען פון פייער. זי האָט אויסגעזעהן, ווי זי וואָלט געברענט.

יערעם האָט געקוקט אויף דבורה'ן, ער האָט זי ניט דערקענט. איהם האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט זי וואו און ווען געזעהן, ווען ער איז געווען אַ קליין אינגעל. און ער געדענקט ניט וואו ער האָט זי געזעהן. נאָר באַלד איז איהם ווי אַ ליכט פאַר די אויגען אויפגעגאַנ־גען — איך קען דיך, איך ווייס ווער דו ביזט. איך ווייס, אָ, איך זינ־דיגע נשמה, אָ, אָ! — און ער האָט זיך געגעבען אַ לאָז אַראָב פאַר דבורה'ן אויף די קניע און אָנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאַר אַ הייליג בילד:

— אָ, גאָט, האָב רחמנות! — און איינגעגראָבען זיין פנים אין פייגע הענד און אָנגעהויבען צו וויינען.

— איך וויים. איצט וויים איך. איך האָב דיך דערקענט. דו ביזט אַ הייליגע, דו ביזט אַ געטליכע. איך האָב דיך אין צערקווע געזעהן. אויפ׳ן הייליגען בילד האָב איך דיך געזעהן. איך וויים איצט אָ, איך זינדיגער מענש. דערבאַרעם דיך, דערבאַרעם דיך! — האָט דער גוי געשטאַמעלט.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, דו ביזט אַ גוטער. דיין האַרץ איז גוט. האָב ניט קיין מורא.

— אָ, איך זינדיגער מענש, האָב רחמנות. — און דער שגץ האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַנטלאָפען פאַר איהר, און מיט אַ גרויס געוואַלד איז ער אין כאַלופּע אַריין צו די פּויערים:

— פּויערים, גאָט איז אין סאַד, וועה צו אונז! — די פּויערים האָבען אָבגערוקט דאָס טרינקען. די לירע איז פאַרשטומט געוואָרען. זיי זיינען בלייך געוואָרען, און איינער האָט דעם אַנדערען געפרעגט:

— וואָס זאָגסטו?

אָבער יערעם האָט געוויינט און געשראָקען זיך, ווי אַ קליין קינד, און געוויזען מיט דער האַנד אויפ׳ן סאַד.

— דאָרט, אין דרויסען.

די גוים זיינען געוואָרען אַנגעשטעקט מיט זיין שרעק. מיט אימה האָבען זיי זיך צוגע׳גנב׳עט צו דער טיר פון כאַלופּע און ארויסגעקוקט.

— וואו?

— דאָרט, ביים פייער. איהר זעהט ניט? קוקט, קוקט.

— דאָרט שטעהט דיין אידישקע, ניט גאָט.

— איך האָב זי דערקענט. פון הייליגען בילד איז זי ארבגעקומען. דאָס איז גאָט!

— זי האָט דיך פאַרבלענדעט. אַ כשוף דיר אָנגעטהאָן. זעהסט ניט, דיין אידישקע איז עס, ניט גאָט, ניט זינדיג.

— פּויערים, איך האָב זי דערקענט. געקוקט אַזוי אין איהר פּנים, און זי דערקענט. זי איז אַ הייליגע, פון הייליגען בילד אַראָבגעקומען.

— זאָל זי באַווייזען, אַז זי איז גאָט.

— אַ וואונדער.

— אַ וואונדער זאָל זי באַווייזען, וועלען מיר גלויבען, אַז זי איז

גאָט, אז ניט, איז דיין פאַרשאָלטענע אידישקע אַ כשוף־מאַכערין. פאַר־ברענען דאַרף מען זי.

— דעם פויער כשוף אָנגעטאָן. פאַרברענען אויפ'ן פייער־הויפען!

— פויערים, שווייגט, פאַרזינדיגט אייך ניט, — האָט יערעם געדופען, און צוגעהענדיג צו דבורה'ן, האָט ער געקניעט פאַר איהר פון דערווייטענס, און געבוקט זיך פאַר איהר, ווי פאַר אַ הייליג בילד.

— זאָג זיי, ווייז זיי, אַז איך בין זיך ניט טועה. זאָלען זיי גלויבען אין גאָט. אָ, באַווייז זיי, הייליגע, באַווייז זיי, אַז דו ביזט גאָט.

אַ לאַנגע ווייל האָט דבורה געשוויגען. דאַן האָט זי געווענדעט איהר באַלויכטען פּנים צו יערעם, און זי האָט געזאָגט:

— רוף די ניאַנע, יערעם.

נאָר די ניאַנע איז שוין לאַנג געווען נעבען איהר. זי איז געלע־גען צו איהרע פיס און איינגעוויקעלט איהר פּנים אין דבורה'ס קלייד און געוויינט.

— געה, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך, — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אויף אידיש.

— אָ, קינד מיינס, טייבעלע מיינס, איך וויל ניט. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך באַפעהל דיר, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך.

די ניאַנע איז אַוועק און אַרויסגעבראַכט איהר פון דער קאַמער די גאָלדענע שיכלעך.

— ווייַן ניט, זיי פרעהליך. טהו מיר אָן די שיכלעך. אַזוי ווי דו פלעגסט מיך אָנטהאָן, ווען איך בין אַ קליין קינד געווען, דו גע־דענקסט, דו האָסט מיך אַריינגעשיקט צו איהם, ווען ער איז אַ אינגעל געווען, מיט אַ באַר און מיט אַן עפּעל? — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אין דער שטיל.

— אָ, איך פאַרשטעה, איך פאַרשטעה. וואָס געהסטו טהאָן?

— איך געה דאָך צו איהם. ער וואַרט דאָך דאָרט אויף מיר אין זיין שיפעל, אַוועקצושווימען מיט מיר אין הימעל אַריין. — און זי האָט אַרומגענומען די ניאַנע און זי געקושט.

די ניאַנע האָט זיך אָבגערוקט פון איהר. און דבורה, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכלעך, האָט זי גערופען צו דעם דערציטערטען יערעם.

— יערעם, נעהם דיין פלינטע און ציעל אין מיר.

א שרעק איז אָנגעפאַלען אויף די פויערים ארום. זיי זיינען אָנגעשטעקט געוואָרען פון דעם פחד, וואָס איז באַפאַלען דעם שגץ. און דבורה׳ס ווערטער האָבען זיי דערציטערט. טייל האָבען שוין אָנגעהויבען צו גלויבען, אז זיי זעהען עפּעס אויסטערלישעס. און איינער פון זיי האָט זיך שוין אַראָבגעלאָזט אויף די קניע און געשטאַמעלט:

— גאָט, דערבאַרעם דיך!

און יערעם האָט געציטערט פאר שרעק. עס האָט זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען ביי איהם די הענד און פיס.

— ניין, ניין, איך וועל עס ניט טהאָן. איך האָב מורא.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, גאָר ניט וועט מיר געשעהען. גאָר ניט קען מיר געשעהן. איך בין שוין ניט דאָ. איך בין שוין דאָרט, אויבען אין הימעל. איך האָב מיר אָנגעטהאָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט מיר פון הימעל אַראָבגעשיקט, אז איך זאָל קומען צו איהם. געה, יערעם, נעהם די פלינטע און ציעל אין מיין הארץ.

נאָר דער פויער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין כליפּען, אין איין שרעקען זיך, און געשטאַמעלט:

— ניין, ניין, איך האָב מורא. דערבאַרעם דיך.

— איך באַפעהל דיר, יערעם, געה און ברענג די פלינטע. איך וועל שטעהן דאָ נעבען פייער, אז דו זאָלסט זעהן וואו צו ציעלען. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אז גאָרנישט קען מיר געשעהען. איך באַפעהל דיר, טהו ווי איך האָב דיר געהייסען.

באַלויכטען אין פלאַם פון פייער האָט זי אויסגעזעהן ווי א יונגער גאָט, וואָס באַפעהלט. און דער שרעק פון גאָט איז באַפאַלען די פויערים. זיי האָבען זיך אַראָבגעלאָזט אויף די קניע. איינער פון זיי האָט אָנגעהויבען זינגען, און אַלע נאָך איהם:

„גאָט, דערבאַרעם דיך. גאָט, דערבאַרעם דיך“.

ווער פון די פויערים האָט דערלאַנגט די פלינטע דעם קניענדיגען יערעם. דבורה אין די גאָלדענע שיכלעך אָנגעטהאָן איז געשטאַנען באַלויכטען אין פייער.

— ציעל, יערעם.

די פויערים זיינען פארשטומט געווארען. זיינען געבליבען קניענ־דיג אויף דער ערד.

עס האט א קנאל געגעבען. א קנויל רויך איז אויפגעשטיעגען און באלויכטען געווארען אין פלאם פייער.

— ציעל גוט, יערעם. זעהסט, גאר ניט קען מיר געשעהען!

יערעם האט נאך א מאל אויסגעשאסען. און ווידער האט א קנויל רויך אין דער לופטען אויפגעשטיגען.

דבורה האט אנגעהויבען צו וואקלען און אראבלאזען זיך אויף די קניע.

— זי פאלט!

— בלוט!

— די פארשאלטענע אידישקע! זי האט אבגענארט! — האבען די פויערים געשריען, אויפהויבענדיג זיך פון קניען און צולויפענדיג צו דבורה'ן מיט די קולאקעס.

— פארשאלטענע אידישקע — אבגענארט.

נאר יערעם האט זי שוין באשיצט. ער האט געהאלטען איהר וואקלענדיגען קערפער אין זיינע ארעמס, פון וועלכען עס האט גע־שטראמט בלוט אין פלאם פייער אריין.

— פארוואס האסטו דאס געטהאן, שעהנע אידישקע? איך האב דאך דיר אזוי ליעב געהאט, — האט ער געשטאמעלט.

— זיי מוחל, יערעם, זיי מוחל. איך דאנק דיר, וואס דו האסט מיך געשיקט צו איהם. איך האב געוואוסט, אז דו ועסט מיך שיקען צו איהם. דו ביזט א גוטער, יערעם.

— אין מיינע הענד, עס איז מיין קינד, — האט די ניאנע גע־שריען, און איז צוגעלאפען, געכאפט דבורה'ן אין איהרע הענד.

דבורה האט דערזעהן דאס בעשטערענטע שיפעל. שלמה האט איהר די האנד דערלאנגט און איהר געהאלפען איינשטייגען.

— בלייב געזונד, ניאנע — האט דבורה געשטאמעלט.

— פאהר געזונד, מיין קינד, — האט איהר די ניאנע אבגעענט־פערט אין אידיש.

און אזוי ווי זי וואלט געוואלט אליין זיין, האט זי זיך אוועק־

גערוקט פון יערעם, אָבגעווענדט זיך פון דער ניאַנע. זי האָט אוועק־
געלעגט איהר קאָפּ אויפ׳ן גראָז, און די אָרומיגע פויערים האָבען גע־
הערט פון איהרע ליפּען דעם שפּרוך וואָס זיי האָבען אַזוי פיעל מאָל
געהערט אין יענע טעג פון אידען: „שמע ישראל, ה׳ אלהינו, ה׳
אחד!“

און זי איז שטיל געוואָרען.

זיבצענטער קאפיטעל

בטחון.

אין לובלין אויפ'ן יאהר מארק האט זיך דאס יאהר פארקליבען דער ועד ד' ארצות. א גרויסע אויפגאבע האט געהאט דער ועד. עס האט זיך קיין לובלין פארזאמעלט זעהר פיעל אידען פון גאנץ אוק־ראינע. עס זיינען געקומען פאטערס זוכען זייערע קינדער, וואס זיינען אוועקגערויבט געווארען פון די קאזאקען, און פיעל עגונות, וואס האבען ניט געוואוסט צי זיי זיינען עגונות אדער אלמנות... און מענער וואס זייערע ווייבער זיינען פון טאטערען צוגענומען געווארען, און יתומים אהן פאטערס, און גלאט אידען וואס זייערע קהלות זיינען חרוב געווארען, און האבען זיך ארומגעוואלגערט איבער דער מדינה און ניט געוואוסט וואו אהין צו טהאן זיך.

די שטאדט איז פול געווען מיט נרדפים. פיעל האבען דארט געפונען זייערע אייגענע וואס זיי האבען גערעכענט, אז זיי זיינען שוין לאנג טויט. עס האבען זיך דערקענט פאטער און קינדער, מענער און פרויען, ברידער און שוועסטער. דער ועד האט זיך געמיהט צוריק־צושטעלען דאס אידישע לעבען, צונויפצוהעפטען צוריק די אידישע משפחות, וואס די קאזאקען און טאטערען האבען אדורכגעשניטען. האבען ארויסגעגעבען א גזרה אויף די אלע אידען פון די חרוב גע־ווארענע שטעדט צוריק צו געהן צו זייערע שטעדט און צוריק אויפ־בויען די אידישע קהלות, ווארום דער פוילישער קעניג מיט זיינע חיילות האט פארטריבען די קאזאקען צו די רוסען. און כמעלניצקי איז געווארען געפאנגען ביי די טאטערען. דער ועד האט צונויפגע־נומען פדיון שבוים פון די נגידים און ארויסגעשיקט קיין טערקיי אויס־צולייזען די געפאנגענע. האט געגעבען היתרים צו די מענער צוריק־

צונעהמען די פרויען וואס זיינען געווען געפאנגען ביי די קאזאקען. צוליעב די קינדער. און צוריק אויפגענומען אין אידישקייט די, וואס די קאזאקען האבען געניוט איבערצוגעהן איבערגעוואלד אין א פרעמדער אמונה...

צווישען די נרדפים האט זיך אויך געפונען שלמה'לע. עס האבען איהם אויסגעלייזט די טערקישע אידען אינאיינעם מיט אנדערע שבוים פון די טאטערען, וואס האבען איהם געבראכט אויף דעם שקלאפען מארק קיין קאנסטאנטינאפאל. די אידען פון טערקיי האבען געהערט, אז שלמה'לע איז א תלמיד פון דער באריהמטער לובלינער ישיבה, האבען זיי איהם געוואלט פארהאלטען אין דער טערקיי, אויפעפענען א ישיבה און לערנען תלמוד אויפ'ן פוילישען שטייגער, על פי דרך פלפול. אבער שלמה האט זעהר געבענקט נאך די זייניגע אין פוילען. האט א אידישער סוחר פון סאלאניקי איהם מיט גענומען מיט זיין שיף, וואס איז געגאנגען מיט סחורה קיין ניאפאל. אין איטאליען האט מען ווידער געוואלט פארהאלטען שלמה'לען, אז ער זאל לערנען מיט בחורים תלמוד אויפ'ן פוילישען שטייגער, אבער שלמה האט געוואלט אהיים קיין פוילען. האבען די איטאליענישע רבנים, טהייל זיינע חברים, וואס האבען געלערענט מיט איהם אין דער לובלינער ישיבה, געגעבען איהם קליידער און געלד און אבגעשיקט קיין דייטשלאנד.

א לאנגע צייט האט ער זיך ארומגעוואלגערט אין דייטשלאנד. דארט האט ער שוין געהערט פון די טרויעריגע בשורה, וואס די קאזאקען האבען געטהאן מיט די אידען פון טולטשין, פון באר, און פון אלע אנדערע שטעדטלעך. אזוי איז ער אריינגעקומען קיין פוילען. געאיילט קיין לובלין אויפ'ן יאהר־מארק מיט די האפנונגען צו הערען יארט עפעס פון די זייניגע.

אין לובלין האט ער געטראפען נרדפים פון טולטשין, און פון באר און פון אנדערע שטעדטלעך. דארט איז ער געוואהר געווארען פון די אנוסים פון זיין פאטערס און מוטערס טויט, וואס זיינען געשטארבען אויף קדוש השם מיט די אנדערע אידען אין טולטשין. נאר קיינער האט ניט געוואוסט, וואס עס איז געווארען מיט דבורה'ן. ניט מיט דבורה'ן און ניט מיט דער קריסטליכער דיענסט.

נאר שלמה האט יא געוואוסט. ער האט געוואוסט, אז זי איז ארויפגעגאנגען אין הימעל בקדושה ובטהרה. זי איז אויבען אין הימעל און ווארט אויף איהם...

ער האט ניט געטרויערט נאך איהר. נאר א גרויסע בענקשאפט האט איהם ארומגענומען נאך איהר. נאך די טעג צו זיין מיט איהר אינאיינעם...

איז ער ארומגעגאנגען אין לובלין אויפ'ן יאהר־מארק צווישען די נרדפים און די גרושים און די עגונות מיט די אלמנות און יתומים. ער האט געהערט די אידישע קרעכצען, וואס האבען זיך געטראגען איבער'ן יאהר מארק. און האט זיך אריינגעטראכט אין דעם עניין. ער האט געוואלט פערשטעהן דעם טעם פון די צרות. ער האט אויף איין מינוט פארלוירען דעם טעם און ניט פערשטאנען, און איז אריינגעפאלען אין עצבות. דאס האט איהם געבראכט צו גרוים שברות־הלב, ווייל עס איז ידוע פון עצבות צו ספקות איז נאר איין מדרגה... איז ער אמאל געגאנגען אין אן ענגע גאס אין לובלין, דארט וואו עס זיינען די קראמען. אזוי האט ער געזעהן עס שטעהט א זקן פאר א ליידיג געוועלב און רופט אריין קונים אין געוועלב אריין. אזוי האט ער זיך זעהר פערוואונדערט, ווייל דאס געוועלב איז געווען לעער און עס איז גאר ניט געווען צו פערקויפען. איז ער אריינגעגאנגען אין געוועלב אריין און געפרעגט דעם זקן:

— וואס פארקויפט איהר דא? אייער געוועלב איז דאך לעער און ליידיג און עס איז גאר קיין סחורות ניטא.

אזוי האט דער זקן געענטפערט:

— איך פארקויף בטחון.

האט ער אנגעקוקט דעם אלטען, איז ער איהם פארגעקומען באקאנט, ווי ער וואלט איהם שוין געווען אמאל געזעהען...

ענדע.